

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

Rigorózní práce

Jaroslav Najbert

Češi a Němci na Poličsku ve 20. století: regionální sonda do
česko-německého soužití na území národnostně smíšeného okresu
Polička

Czechs and Germans in the Polička's Region in the 20th
Century: Regional Probe Into Czech-German Coexistence in the
Ethnically Mixed District of Polička

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval profesoru Janu Rychlíkovi za laskavé vedení práce, Stanislavu Konečnému a Vladimíru Velešíkovi za pomoc a konzultaci a dále všem, kteří mi větším nebo menším dílem pomohli při vzniku práce: R. Bidmonovi, R. Fikejzovi, M. Findejsové, J. Frodlovi, V. Chemišincové, V. Jančové, D. Junkovi, A. Kleinovi, A. Korbářové, M. Kořistkové, A. Kubíkové, O. A. Kuklovi, A. Macourkové, J. Matrasovi, A. Němcové, J. Olšerové, M. Páralové, M. Pucharové, V. Ripplovi, Z. Svobodovi, P. Škrancové a Z. Unčovskému.

Bedanken

Ich möchte auch meinen deutschen Kollegen danken: Josef Gregor, Otto Faimann, Thomas Kukla, Johann Neudert und Hans Prull.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia k získání jiného nebo stejného titulu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Poličce 23. 1. 2012 Jaroslav Najbert

Bibliografický záznam

NAJBERT, Jaroslav. *Češi a Němci na Poličsku ve 20. století: regionální sonda do česko-německého soužití na území národnostně smíšeného okresu Polička*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2012. 199 s. Vedoucí rigorozní práce Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

Abstrakt

Rigorózní práce metodou regionální sondy mapuje vývoj vztahů mezi českou majoritou a německou minoritou na území bývalého politického okresu Polička. Těžiště popisu je v letech 1897–1946, pro pozdější dobu se výklad přesouvá zejména do oblasti vzpomínkové kultury a rozdílné interpretace společných dějin. Autor se snaží postihnout faktory, které ovlivňovaly postoje a jednání obyvatel v klíčových politických momentech let 1918, 1938 a 1945. Zaměřuje se nejen na každodenní kontakty obou národností, ale i na okolnosti a průběh tzv. národnostního boje.

Abstract

Using a method of regional probing, the thesis seeks to map the evolution of relations between the Czech majority and the German minority that resided in the former political district of Policka. The analysis concentrates on the period of 1897-1946, with a concentration focusing on the culture of remembering and the ways in which both ethnic groups came to divergent interpretations of their mutually-shared history. The author strives to identify the factors that influenced the actions and positions of the local populace during the key political events of 1918, 1938 and 1945. He concentrates not only on the everyday interactions between both ethnic groups, but also on the conditions that both groups found themselves in during the so-called national confrontation.

Klíčová slova

Česko-německé soužití, Hraničáři, Hřebečsko, menšinová politika, Mnichovská krize, národnostní boj, odsun Němců, okres Polička, regionální dějiny, Sudetoněmecké hnutí.

Keywords

Czech-German koexistence, Bordermen, District of Polička, German lingual island Hřebečsko, Munich crisis, Minority policy, National confrontation, Transfer od Germans, Regional history, Sudetengerman movement

OBSAH

1. ÚVOD.....	8
1.1 ČEŠI A NĚMCI VE 20. STOLETÍ.....	8
1.2 CÍL PRÁCE.....	8
1.3 PRAMENY A LITERATURA	10
1.4 METODIKA.....	14
2. AKTÉŘI, JEJICH DOMOV A VZÁJEMNÉ VZTAHY	16
2.1 MY A ONI.....	16
2.2 DOMOV: CHARAKTERISTIKA POLIČSKÉHO OKRESU	17
2.3 NÁRODNOSTNÍ PROFIL OBCÍ.....	20
2.4 ČESKO-NĚMECKÉ VZTAHY Z HLEDISKA KAŽDODENNOSTI.....	26
3. V RAKOUSKÉ MONARCHII DO ROKU 1918.....	34
3.1 NACIONALIZACE VENKOVA	34
3.2 NACIONÁLNÍ SPOLKY A OBRANNÉ JEDNOTY.....	36
3.3 BADENIHO KRIZE A OKOLNOSTI JEJÍHO PRŮBĚHU NA POLIČSKU	39
3.4 NÁRODNOSTNÍ BOJ JAKO VÝCHODISKO ČESKO-NĚMECKÝCH VZTAHŮ?.....	43
3.5 HAMRY	47
3.6 BRNĚNEC.....	54
4. V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE 1918–1938.....	59
4.1 ČESKOSLOVENSKO VS. SUDETENLAND	59
4.2. NAPRAVIT KŘIVDY Z DOB RAKOUSKA	62
4.3 ČESKÁ OFENZIVA NA POLIČSKU 1918–1921	64
4.4 KAPITOLY ČESKO-NĚMECKÝCH VZTAHŮ	69
4.4.1 Pozemková reforma	69
4.4.2 Němci ve vládě a Němci ve státě.....	71
4.4.3 Hospodářská krize 30. let.....	73
4.5 ZARAZIT KLÍN DO NĚMECKÉHO SCHÖNHENGSTU.....	76
4.6 PROSAZOVÁNÍ MENŠINOVÝCH ZÁJMŮ.....	80
4.7 O KOHO SE BOJUJE – ŽIVOT ČESKÉ MENŠINY	82
4.8 REAKCE NĚMECKÉ STRANY.....	85
5. NĚMCI BEZ ČECHŮ 1938–1945	91
5.1 NA CESTĚ K MNICHOVU.....	92
5.2 PRŮBĚH MNICHOVSKÉ KRIZE NA POLIČSKU.....	98
5.3 NÁSLEDKY MNICHOVA.....	104
5.4 VELKÁ VÁLKA	109
5.4.1 Němci za války.....	109
5.4.2 Češi za války.....	113

5.4.3 Příběh Židů.....	117
6. 1945-1946: ČEŠI BEZ NĚMCŮ	121
6.1 OSVOBOZENÍ, OSVOBODITELÉ A KONSOLIDACE POMĚRŮ	121
6.2 SITUACE V POHRANIČÍ	127
6.3 DIVOKÝ ODSUN/VERTREIBUNG	131
6.4 MEZI VYHNÁNÍM A ODSUNEM	142
6.5 ORGANIZOVANÝ ODSUN	147
6.6 BUDOVÁNÍ ČESKÉHO POHRANIČÍ.....	153
6.7 ZŮSTALI, ALE DOMOV BYL VYSÍDLEN DO NĚMECKA.....	158
7. NA CESTĚ KE SMÍŘENÍ.....	164
7.1 JINÉ VZPOMÍNKY A JINÉ DĚJINY	164
7.1.1 Německý pohled.....	164
7.1.2 Český pohled.....	171
7.2. NÁVRATY DO »ALTE HEIMAT«	180
7.3 VÝHLED DO NOVÉHO TISÍCILETÍ	184
8. ZÁVĚR	186
9. POUŽITÉ ZDROJE	194
10. SEZNAM PŘÍLOH.....	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

Seznam zkratk

ABS - Archiv bezpečnostních složek
AO – Archiv obce
BdL – Bund der Landwirte
ČSR - Československá republika
DCZV – Deutsche Christlich-Soziale Volkspartei
DNSAP – Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei
DSAP – Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei
INV - Ilegální národní výbor
JZ - jihozápadní
KSČ – Komunistická strana Československa
kt – karton
MLS – Mimořádný lidový soud
MMG Polička - Městské muzeum a galerie Polička
MNV - místní národní výbor
MSK – mezifondový soubor kronik
MV - ministerstvo vnitra
NA ČR - Národní archiv České republiky
NJS – Národní jednota severočeská
NKVD - Narodnyj komissariat vnutrennyh děl
NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
ONV - okresní národní výbor
OÚ – okresní úřad
RK – rukopis
SA - Sturmabteilung
SdP - Sudetendeutsche Partei
SNB - Sbor národní bezpečnosti
SOA – Státní oblastní archiv
SOkA - Státní okresní archiv
SKR - Spojenecká kontrolní rada
SS - Schutzstaffel
SSSR - Svaz sovětských socialistických republik
ÚMŠ – Ústřední matice školská
USA – United States of America

1. ÚVOD

1.1 Češi a Němci ve 20. století

Předkládaná rigorózní práce je výsledkem mého více než tříletého badatelského zájmu o vzájemnou interakci Čechů a Němců v regionálním kontextu. Struktura osídlení, hospodářské poměry, religiozita a další faktory měly za následek vytváření specifických česko-německých vztahů v oblasti bývalého politického okresu Polička. Je právě úkolem současné historiografie na základě studia takových regionů zpřesňovat obraz česko-německých vztahů. Zpřesňovat obraz, který po desetiletí byl (a v něčem stále je) zatížen účelovou nebo nereflektovanou dezinterpretací jak z české, tak z německé strany. Nová generace historiků, nabývající sebevědomou národní identitu na prahu 21. století, přináší svou interpretaci společného soužití obou etnik v českých zemích, aniž by byla zatížena osobními vzpomínkami, antiněmeckou propagandou komunistického Československa nebo neodbornou a v mnohém destruktivní reinterpretací česko-německých dějin 20. století, která byla ještě donedávna typická pro mediální diskuze.

V českých zemích se Češi i Němci v průběhu 20. století nejednou dostali do mezních situací, ve kterých by bývali raději nebyli. Obě strany si prožily traumatická období, která měla tragické následky. Ačkoliv pamětníků ubývá, některé mediální kauzy poslední doby ukazují, že tyto následky jsou stále přítomné ve veřejných diskuzích, ve výuce na školách i v politickém diskurzu.¹ Navíc, jak se budu snažit dokázat, česko-německé vztahy na Poličsku nezanikly tzv. odsunem v roce 1946, ale v jisté, i když změněné formě, se vyvíjejí dodneška. Už z toho důvodu je pošetilé chtít za minulostí dělat »tlustou čáru«, protože minulost nikdy neskončila. Tím, že se do ní obracíme, ji znova a každý trochu odlišným způsobem prožíváme.

1.2 Cíl práce

Rigorózní práce si klade za cíl popsat vývoj česko-německých vztahů v regionu Poličska. Regionální dějiny mají popsat průběh historických událostí a jevů v kontextu menšího územního celku. Slouží sice jako podklad k širším syntetickým závěrům, jejich cílem by ale mělo především být zachycení jedinečnosti a regionální odlišnosti. Zachytit rozdíl mezi tzv. velkým příběhem a jeho specifickým prožíváním ve vybraném společenství. Svým

¹ Na mysli mám zejména kauzu Dobronín, televizní dokument v produkci České televize *Zabíjení po česku* nebo opakující se symbolickou aktualizací minulosti ve stanoviscích čelných politiků k otázce tzv. Benešových dekretů.

regionálním zaměřením má práce současně význam v utváření historické identity daného místa, vesnice, bývalého okresu a jeho obyvatel.²

Události na Poličsku svým významem několikrát přesáhly hranice nevýznamného východočeského regionu. Předkládaná práce má jistý srovnávací potenciál a může přinést nové poznatky o české menšinové politice v období první republiky. Poličský okres byl, na rozdíl od většiny dosud zkoumaných oblastí, okres vnitrozemský, nikoliv pohraniční. Navíc byl oblastí s jasnou českou většinou, přičemž okresní město bylo ryze české a působily v něm aktivní odbory nacionálně orientovaných českých spolků – Národní jednoty severočeské a Ústřední matice školské.³

Klíčovou badatelskou otázkou je, zda na Poličsku probíhal národnostní boj. A pokud ano, jaké měl podoby, jak se v průběhu času měnil a kdo byl jeho nositelem? Jakým způsobem se národnostní boj promítal do každodennosti česko-německého soužití při národnostní hranici? Kde byla hranice mezi vlastenectvím a pozitivním nacionalismem, které sledovaly prosazování rovnoprávnosti, a mezi negativním nacionalismem, jehož cílem byl výboj spojený se zastáváním nedemokratických hodnot? Pro období po roce 1918 je nutné zjistit, do jaké míry se prosadily české nacionální a protiněmecké síly na úkor demokratických hodnot nové republiky. Zda průběh a dopady hospodářské krize byly výsledkem strukturálních nedostatků zdejšího kraje, nebo je negativně ovlivňovala cílená nacionální hospodářská politika českého státu. A jaké byly souvislosti chování obou stran v krizovém roce 1938?

Dalším cílem je objasnit pozadí poválečného řešení tzv. sudetoněmecké otázky, zejména průběh tzv. divokého odsunu v létě 1945. Dále chci zodpovědět otázku, zda i Poličsko zasáhl fenomén vysídleného pohraničí a jakým způsobem docházelo k obnovování mezilidských kontaktů zejména po roce 1989.

A konečně, rád bych dokázal, že česko-německé vztahy nezanikají rokem 1946, ale pouze nabývají nových podob kolektivní historické paměti, která je konstruována institutem veřejného vzpomínání, se kterým úzce souvisí vytváření mediálních obrazů »toho druhého«.

² BARTOŠ, J. - SCHULZ, J. - TRAPL, M. Regionální dějiny: stav, problémy a výhledy. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica*, sv. 29, s. 27.

³ Neúspěchy německých politiků s prosazením zřízení tzv. uzavřených německých území v první polovině 80. let měly za následek vznik bojovných nacionalistických spolků, které měly v programu ochranu německého charakteru a čistoty tzv. Německých Čech (Deutsch-Böhmen). Češi reagovali založením tzv. obranných jednot, jejichž hlavním cílem bylo pečovat o zájmy českých menšin v oblastech s převahou německého obyvatelstva a hájit zde jejich zájmy. Vedle Ústřední matice školské (založena 1880 v Praze jako reakce na spolek Deutscher Schulverein), která pečovala o rozvíjení českého školství, se na území východních Čech setkáváme s aktivitami Národní jednoty severočeské (založena 1885, analogií na německé straně byl spolek Bund der Deutschen in Böhmen).

1.3 Prameny a literatura

Práce vychází z pramenů různé povahy. Základem jsou písemné prameny archivní provenience. Z materiálů uložených v Národním archivu České republiky (NA ČR) jsou nejcennější, regionálními badateli dosud nevyužité fondy Národní jednoty severočeská (NJS) a Ústřední matice školská (ÚMŠ), ve kterých se dochovala agenda několika místních odborů a také písemnosti týkající se většiny obcí s převahou německého obyvatelstva. Zajímavé jsou především interní zprávy a osobní dopisy, směřující do centrální NJS a ÚMŠ v Praze. Na základě písemností uložených v obou fondech lze také rekonstruovat okolnosti vzniku většiny českých tzv. menšinových škol. Okrajově jsou využity materiály z fondu Zemské školní rady (ZŠR); z fondu Ministerstvo vnitra II-Nová registratura (MV II-NR) jsem využil zejména seznamy odsunových transportů. Archiv bezpečnostních složek, pracoviště Kanice u Brna (ABS Kanice) uchovává zejména materiály četnických stanic, Státní bezpečnosti a Sboru národní bezpečnosti (sledování Němců po roce 1945 a jejich korespondence se zahraničím).

Ve Státním okresním archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli (SOkA Svitavy) byly využity fondy Okresní úřad Polička (OÚ Polička, zejména presidiální spisy z let 1918–1939), Okresní národní výbor Polička (ONV Polička, nelogicky sem zařazená agenda týkající se úpravy státních hranic v letech 1938–1939, písemnosti a korespondence z let 1945–1948, knihy Zápisů pléna a rady ONV z let 1945 a 1946, materiály k odsunu Němců) a zejména Mezifondový soubor kronik (MSK). Obecní kroniky jsou většinou stručné, ale kroniky národních (menšinových) škol s českým vyučovacím jazykem jsou velkým přínosem pro poznání mentality učitelů-hraničářů a zachycují drobné události česko-německého soužití v obcích. Okrajově jsou využity i písemnosti archivů některých obcí.

Z písemností Státního oblastního archivu v Zámrsku (SOA Zámrsk) byly využity dokumenty z poválečných zasedání Mimořádného lidového soudu v Chrudimi (MLS Chrudim). V Městském muzeu a galerii v Poličce (MMG Polička) jsem čerpal ze sbírky materiálů k letům 1938–1945.

Bohužel nebylo možné využít fondů Vojenského ústředního archivu v Praze, které jsou stále nepřístupné po povodni v roce 2002. Nicméně úlohu armády v poválečném vysídlování německých obyvatel bylo možné rekonstruovat na základě korespondence ONV v Poličce.

V Německu se nachází archiv Hřebečska v Göppingenu. Po předběžné konzultaci jsem došel k názoru, že jeho návštěva není nezbytná, navíc mi moji kolegové z Německa kopie relevantních pramenů narativní povahy přivezli, případně jsou uloženy u soukromých osob v jednotlivých obcích Poličska.

Důležitým zdrojem informací byly i prameny osobní provenience, zejména dopisy a osobní vzpomínky českých i německých pamětníků, jejich potomků nebo jiných badatelů. Všechny tyto materiály nebo jejich kopie jsou uloženy v archivu autora (AA), který se současně svou badatelskou ctí zaručuje za jejich autenticitu a svědomité využití. Bližší informace o rozhovorech s pamětníky obsahuje kapitola 1.4 o metodice práce.

V neposlední řadě jsem využil regionální tisk, zejména časopis *Jitřenku*, který je nenahraditelným pramenem pro poznání událostí v regionu a současně odráží veřejné mínění v okresním městě a některých českých obcích.⁴

Německou perspektivu zastupuje týdeník *Zwittauer Nachrichten*, vycházející ve Svitavách. V letech 1900–1938 přinášel relativně přesné regionální zpravodajství německých obcí Svitavska, byl hojně čten i v německých domácnostech poličského okresu.

Od roku 1945 do současnosti vycházelo na Poličsku několik novinových titulů, které jsem využil k analýze veřejného vzpomínání a vytváření obrazu Němce a Německa.⁵ Vysídlení Němci vydávají dva důležité regionální tituly – informační měsíčník *Schönhengster Heimat* a revue se zaměřením na historii a kulturu *Schönhengster Jahrbuch*.

Co se týče odborné literatury k tématu česko-německých vztahů, její výčet by zaplnil několik stran. Omezím se na charakteristiku dosavadního regionálního bádání a následně zmíním několik autorů a titulů na celostátní úrovni.

Česko-německé vztahy v regionu se po vysídlení německých obyvatel v letech 1945–1946 dostaly na okraj badatelského zájmu. Zejména od poloviny 80. let vznikají práce, které se věnují období okupace a tématu partyzánského hnutí, postrádají však širší souvislosti soužití obou národů v poličském regionu před rokem 1938.⁶ Kritické a ideologicky nezátížené zpracování řady témat umožnily až politické a společenské změny po roce 1989. Milan Skřivánek se ve své obšírné studii zabýval rokem 1918 a odsunem Němců na Svitavsku⁷ a Josef Kučera zmapoval německé iredentistické snahy v oblasti jihozápadního Hřebečska

⁴ Jitřenka původně vznikla jako časopis literární a nepolitický, sloužit měla pro „zábavu a poučení“. Přispívali do ní např. Adolf Heyduk, Alois Jirásek, Teréza Nováková nebo Jakub Arbes. Patřila k nejlepším regionálním časopisům v Čechách. Od 90. let 19. století se stala politickým časopisem, který řídil veřejnou diskuzi ve městě a okolí. Nejvíce se do ní promítaly politické postoje národně demokratické a národně sociální strany. Viz SKŘIVÁNEK, M. K hodnotovým postojům na stránkách poličského časopisu Jitřenka za 1. republiky, s. 229–249.

⁵ Jedná se o listy ONV v Poličce *Náš zpravodaj* a *Budujeme novou vesnici*, list ONV ve Svitavách *Nové Svitavsko*, měsíčníky *Poličský zpravodaj* a *Jitřenka*. Vše uloženo v Městské knihovně v Poličce.

⁶ Například GRUNTOVÁ, J. - PAKOSTA, O. Osvobození území svitavského okresu v květnu 1945. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy*, 1985, s. 6–16. GLOSER, J. ml. Partyzánské hnutí. In *Okres Svitavy a protifašistický odboj*, 1985, s. 89–98.

⁷ SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska 1945–1947*. Hradec Králové 1995. Týž. K průběhu vyhlášení ČSR v roce 1918 na území dnešního okresu Svitavy a jeho odrazu v kronikách. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1982–1983*, s. 55–64.

s těžištěm na Litomyšlsku.⁸ Precizní analýzu průběhu mnichovských událostí nacházíme u Stanislava Konečného, který zmapoval i průběh jazykových bouří v Poličce v roce 1899.⁹ Protinacistickému odporu na Poličsku se věnovali Jaromír Nepraš a Jaroslav Petr.¹⁰ Významnými regionálními badateli jsou Jitka Gruntová a František Vašek, kteří se věnují událostem v Moravské Chrastové v roce 1938, osobě Oskara Schindlera a jeho pracovnímu táboru v Brněnci i různým kapitolám období 1938–1945 na Svitavsku.¹¹ Průběh poválečného osídlování Svitavska analyzoval ve své studii Vladimír Velešík.¹²

Samostatnou kapitolou jsou publikace německé, které lze mezi historiografické příspěvky řadit jen se značnými výhradami. Většina z nich byla sepsána v podobě kronik nebo tzv. knih domoviny (Heimatbuch), až na čestné výjimky se u nich nesetkáváme s přístupy kritické historické vědy a zejména ve výkladu událostí let 1938–1945 jsou silně ovlivněny tendenčním sudetoněmeckým výkladem česko-německých dějin. Přináší však cenné údaje o společenském životě v německých obcích před druhou světovou válkou a jsou cenným pramenem pro poznání vzpomínkové kultury vysídlených Němců.¹³

Z hlediska nadregionálního můžeme konstatovat, že česko-německé vztahy a problematika národnostních menšin ve střední Evropě se během posledních dvaceti let těšily zvýšenému zájmu badatelů. Výsledkem badatelské činnosti jsou nejen přehledné monografie předních českých historiků zachycující vývoj česko-německých vztahů od poloviny 19. století až do poválečného vysídlení,¹⁴ ale i regionální sondy, srovnávací analýzy, studie týkající se menšinového školství a činnosti národních spolků a tzv. obranných jednot.¹⁵ Z dlouhodobých badatelských záměrů jmenujme nejvýznamnější publikace německo-české komise historiků:

⁸ KUČERA, J. K vývoji německé iredenty v jihozápadní části tzv. Hřebečska v předmnichovské ČSR. In *Sborník prací východočeských archivů* 1990, s. 111-146

⁹ KONEČNÝ, S. Polička za mnichovské krize: okupace města německou armádou ve dnech 10. října - 24. listopadu 1938. Litomyšl 2003. Týž. *Jazykové bouře v Poličce v roce 1899*. Polička 1999.

¹⁰ NEPRAŠ, J. - PETR, J. *Protinacistický odboj na Poličsku*. Svitavy 2002.

¹¹ GRUNTOVÁ, J. - VAŠEK, F. *Boj o hranici: Moravská Chrastová 1938*. Litomyšl 1998. Týž. *Málo známé zločiny: SD ve východních Čechách*. Praha 2008. Týž. *Období let 1918–1945*. In *Moravskotřebovsko, Svitavsko*. Brno 2002, s. 185–255. GRUNTOVÁ, J. *Legenda a fakta o Oskaru Schindlerovi*. Praha 2002.

¹² VELEŠÍK, V. Osídlování Svitavska v letech 1945-1947. In *Pomezí Čech a Moravy* 2000, s. 199-268.

¹³ DOLESCHAL, J. *Bohnau*. 1952. FEDERSEL, H. *Schönbrunn in Schönhengstgau*. Schwarzenbruck 1976. JANDL, H. *Rothmül und seine Bewohner: Versuch einer Dokumentation*. 1970. KLIMPERLE, F. J. *700 Jahre Dittersbach Chronik*. 1992. KOBLSCHKE, W. *Laubendorf: Geschichte und Chronik: Schicksal einer sudetendeutschen Bauerngemeinde*. 1979. SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schönhengstgau*. 1969.

¹⁴ KŘEN, J. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Praha 1990. BENEŠ, Z. a kol. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha 2002. KURAL, V. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v Československém státě (1918-1938)*. Praha 1993. Týž. *Místo společenství – konflikt!: Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938-1945)*. Praha 1994. PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha 2009. ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. Praha 2011.

¹⁵ Příspěvky včetně odkazu na další literaturu in ŠRAJEROVÁ, O. *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky (edd)*. Olomouc - Opava 2003. Dlouhodobý grantový záměr GA ČR, Grant č. 409/00/0126. Dále MACHAČOVÁ, J. – MATĚJČEK, J. *Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě*. Opava 1999.

už v roce 1993 vydaná *Cesta do katastrofy: Československo-německé vztahy 1938–1947 a Hledání jistoty v bouřlivých časech* z roku 2006.¹⁶

Dlouhodobě se otázce poválečného vysídlení německého obyvatelstva věnují badatelé z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. K objasnění »komplexu odsunu« přispívá od počátku devadesátých let zejména Tomáš Staněk, který se věnuje i poválečné perzekuci německého obyvatelstva a tzv. excesům roku 1945.¹⁷ Zejména bych upozornil na jeho poslední velkou studii *Organizované divoké odsuny*, kterou s Adrianem von Arburg připravili pro *Soudobé dějiny*.¹⁸

Na závěr bych zmínil publikace, jejichž autoři se nezabývají primárně tím, »jak to bylo«, ale jak se na kapitoly česko-německých vztahů vzpomíná a jak se aktéři vyrovnávají s kritickými momenty společné historie. Proces sudetoněmeckého »vzpomínání a zapomínání« popsali ve svých pracích dostatečně Eva Hahnová a Volker Zimmermann.¹⁹ Tématu vzpomínkové kultury se věnoval i sborník zmiňované česko-německé komise historiků *Diktatura – válka – vyhnání*.²⁰ Mentální struktury Čechů a odsunutých (i neodsunutých) Němců na základě literatury a vzpomínek zpracovala Michaela Peroutková.²¹ Posledním a velice podnětným příspěvkem k poznání toho, jakým způsobem Němci vzpomínají na nacionální socialismus a holocaust v rodinách, je výzkumný projekt týmu Harald Welzera *Můj děda nebyl nácek*.²² O pochopení tehdejších událostí, jejich překonání a vzájemné smíření se ve své knize *Včerejší strach* pokouší spisovatel Josef Škrábek.²³

¹⁶ ŘEZANKOVÁ, I. - KURAL, V. *Cesta do katastrofy: Československo-německé vztahy 1938–1947*. Praha 1993. BENEŠ, Z. - KOVÁČ, D. - LEMBERG, H. *Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. Ústí nad Labem 2006.

¹⁷ STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha 1991. Týž. *Perzekuce 1945: perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu-srpnu 1945*. Praha 1996. Týž. *Poválečné »excesy« v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha 2005.

¹⁸ STANĚK, T. - ARBURG, A. v. *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Část 1. In *Soudobé dějiny*, roč. 12, 2005, čís. 3-4, s. 465-533. Týž. *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Část 2. In *Soudobé dějiny*, roč. 13, 2006, č. 1-2, s. 13-49. Týž. *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Část 3. In *Soudobé dějiny*, roč. 13, 2006, č. 3-4, s. 321-376.

¹⁹ HAHNOVÁ, E. - HAHN, H. H. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha 2002. HAHNOVÁ, E. *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. Ústí nad Labem 1999. ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci a nacionální socialismus: otevřené otázky v sudetoněmeckém historickém pohledu*. In *Studie o sudetoněmecké otázce*. Praha 1996, s. 54-92.

²⁰ CORNELISSEN, CH. - HOLEC, R. - PEŠEK, J. *Diktatura – válka – vyhnání: kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem 2007.

²¹ PEROUTKOVÁ, M. *Vyhnání: jeho odraz v české a německé literatuře a vzpomínkách*. Praha 2008.

²² WELZER, H. - MOLLEROVÁ, S. - TSCHUGGNALLOVÁ, K. *Můj děda nebyl nácek: nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha 2010.

²³ ŠKRÁBEK, J. *Včerejší strach*. Praha 2006.

1.4 Metodika

Regionálním dějinám bývá často vytýkáno, že jsou jen reprodukcí kronikářských záznamů a vzpomínek pamětníků, jejichž výsledkem je v mnoha případech pouhý pozitivistický soupis pramenů.²⁴ V metodice práce se snažím zohlednit mezioborové přesahy a podněty moderní historiografie, se kterými jsem se seznámil v průběhu studia.

Mým cílem není popsat politický, hospodářský, kulturní a demografický vývoj okresu. Ostatně by to nebylo pro tak široké období v mých silách. Všímám si problémů, které se dotýkají vzájemného česko-německého soužití. Primárně se proto zaměřuji na výzkum německých vesnic a oblasti podél jazykové hranice, kde docházelo k nejčastějším kontaktům. Do roku 1945 je hlavní pozornost věnována aktivitám české menšinové politiky. Nemám ani tak na mysli politiku vůči německé menšině, ale aktivní podporu českých menšin, nacházejících se v německých obcích.

Nekladu důraz na politické dějiny, zároveň však nepodceňuji jejich dopad na život aktérů. Politické události totiž významně zasahovaly do života zdejších obyvatel v klíčových letech (1918, 1938–1945). Samotné téma naznačuje, že se více pohybuji na půdě sociálních dějin a dějin každodennosti než v oblasti politologie. Kde to umožňuje dostatek pramenů, snažím se uplatnit metodu mikrohistorické sondy a popsat vývoj v určité obci v dlouhodobější perspektivě (případ Hamrů nebo Brněnce). Celkově se snažím při posuzování aktérů přihlížet k sociální psychologii a ke studiu mentalit. Tento přístup jsem uplatnil zejména u skupiny tzv. hraničářů²⁵ a při zdůvodňování jednání aktérů v kritických momentech česko-německého soužití.

Na úvod některých kapitol a podkapitol uvádím citace z dobových pramenů. Jejich cílem je přiblížit probírané téma nebo charakterizovat tehdejší dobu, jejíž atmosféru si s odstupem 65 let nedokážeme představit. Poznání atmosféry je přitom podmínkou pro chápání jednání našich aktérů. Někdy je citace zvolena se záměrem zdůraznit stěžejní moment daného tématu.

Téma práce si vyžaduje multiperspektivní přístup. Ne vždy se však podařilo shromáždit dostatek pramenů české i německé provenience. Můžeme především litovat, že se nezachovaly materiály německých nacionálně orientovaných spolků. Při interpretaci česko-německých sporů zejména v letech první republiky jsme tím pádem odkázáni převážně na optiku českého nacionalismu, jehož nositelem byly české obranné jednoty. Nedostatečný je také počet autentických pramenů osobní povahy pro klíčové období let 1938–1945, kdy byli

²⁴ BARTOŠ, J. - SCHULZ, J. - TRAPL, M. Regionální dějiny: stav, problémy a výhledy, s. 27-28.

²⁵ K problematice tzv. hraničářů viz kapitola 3.4.

sudetští Němci součástí Třetí říše. Velice se tím komplikuje analýza jejich podílu na existenci a zločinech nacistického režimu.

Práce vychází z archivních materiálů, nicméně její významnou součástí jsou vzpomínky pamětníků. Vzpomínky jsou nenahraditelné zejména v případech, kdy se nám nezachovaly jiné prameny. Podařilo se mi kontaktovat téměř dvacet českých a německých pamětníků, kteří byli ochotni zavzpomínat. Část pamětníků jsem navštívil osobně, s jinými probíhala komunikace formou dopisů nebo e-mailů. Poznámky a nahrávky z rozhovorů jsou společně s dopisy a emaily uloženy v archivu autora.

Ke vzpomínkám je vždy nutné přistupovat obezřetně. Vyjadřují individuální zkušenost, kterou je možné generalizovat jen do určité míry. Navíc je vzpomínání ovlivněné kolektivní pamětí a fragmentarizací. Ve vzpomínkách jsem se snažil oddělit skutečný zážitek od kolektivní paměti deformované interpretace a domnívám se, že vzpomínky významně oživily jazyk pramenů úřední povahy a odborné literatury.

K identifikaci pamětníků jsem využil následující údaje: jméno, ročník narození, místo, ke kterému se vzpomínka vztahuje a rodinný původ, případně země současného pobytu. U několika pamětníků jsem na základě jejich žádosti část údajů anonymizoval. Podrobnosti anonymizace jsou v případě potřeby uvedeny při prvním výskytu pamětníka v textu v poznámce pod čarou.

Výběr pamětníků je do značné míry náhodný. Důvodů je několik. Jednak není vzhledem k velkému časovému odstupu možné nalézt dostatek osob, které byly aktivními účastníky zejména událostí před rokem 1945. Někteří pamětníci dále odmítli o minulosti vypovídat. Na německé straně jsem kontaktoval primárně spolupracovníky spolku *Schönhengster Heimatbund*, kteří zastávají funkci »Ortsberichterstatter« pro jednotlivé obce, kterou bychom mohli přeložit jako »obecní zpravodaj«. Na české straně tvoří velkou část pamětníků osoby pocházející ze smíšených česko-německých rodin. Přehled pamětníků, jejichž vzpomínky byly nakonec využity při psaní textu, je uveden na konci práce.

Na závěr bych chtěl upozornit na obranné mechanismy lidské psychiky – traumatické a negativní události máme tendenci vytěsnit, což se projevilo i u našich pamětníků. U některých témat se opakovaně dostavilo rozrušení a posttraumatická reakce znemožňující pokračování rozhovoru. Domnívám se tedy, že nám zůstane, i přes snahu o úplný popis událostí, řada věcí skryta.

2. AKTÉŘI, JEJICH DOMOV A VZÁJEMNÉ VZTAHY

2.1 My a Oni

„V mých žilách, vím to z genealogického pátrání, koluje česká krev. Mám předky v Hartmanicích, kteří se jmenují Mysliwec a Král, z Telecí pochází další předchůdkyně Ludmila Bednarz. V Modrci mám předka, o kterém si nejsem jistý, jestli byl Němec, nebo Čech. Když byl farář Čech, napsal do matriky ‚Kregczy‘. Když byl Němec, napsal ‚Schneider‘.

Nakonec je ze mě Němec, protože můj rodný jazyk je němčina. Kdyby se někdo z mých předků býval oženil v Hartmanicích, mám dnes nadále jméno ‚Neudert‘, ale moje mateřština by byl český jazyk a žil bych v Hartmanicích.“²⁶

Johann Neudert, syn sedláka v Laubendorfu, dnešní Pomezí u Poličky, 2010

Laubendorf/Limberk byl do roku 1945 téměř výlučně německou obcí, založenou německými osadníky ve 13. století. Bezprostředně navazoval na předměstí Poličky, která, ač kolonizována roku 1265 také německými osadníky, měla nejpozději od husitských válek pro změnu výlučně český charakter.²⁷

V letech první republiky a nacistické okupace českých zemí se rodina J. Neuderta hlásila k německé národnosti. Doma se mluvilo německy, respektive laubendorfským dialektem. Jako německou rodinu, navíc disponující rozsáhlým zemědělským majetkem, stihl Neudertovi osud více než dvou tisíc německých obyvatel poličského okresu – 13. července 1945 byli vyhnáni jednotkami československé armády ze svého domova. Více než polovina rodin vyhnaných ten den z Laubendorfu nesla jména Czeschka, Buresch, Doleschal, Kruschina. Tomanek nebo Kreitschi.

Johann Neudert upozornil na významný fenomén národnostní hranice v Českých zemích – problematiku míšení zdejších obyvatel. Kolektivní paměť a oficiální obrazy toho druhého mají ještě dnes, 65 let po válce, v mnoha případech za následek povrchní a kolektivní rozdělování předválečného obyvatelstva českých zemí na »my« a »oni« (tedy Češi a sudetští Němci²⁸), z něhož se odvozuje i kolektivní přisuzování vlastností, postojů a jednání. Tímto

²⁶ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, dnes bydlí v Německu, e-mail z 8. 11. 2010.

²⁷ V roce 1930 žilo dle úředního sčítání v Laubendorfu 1 640 Němců a 113 Čechů, z většiny zemědělských dělníků v místním státním dvoře. Polička v té době měla 5891 Čechů a 147 Němců.

²⁸ Jsem si vědom problematiky užívání zkreslujícího a Sudetoněmeckou stranou K. Henleina zneužívaného pojmu »sudetští Němci«, mimochodem prosazovaného svitavským rodákem Franzem Jesserem. Používám ho jako zkrácené a vžité označení Němců žijících před rokem 1945 na území Českých zemí. Současně si uvědomuji, že řada Němců z Čech, Moravy, Slezska a jazykových ostrovů a enkláv Českých zemí nikdy sama sebe za sudetské Němce neoznačovala.

jednostranným pohledem je dodnes ovlivněn i způsob hodnocení poválečného řešení otázky německé menšiny u nás – tzv. odsun.

Když na okamžik vstoupíme do teorie alternativních dějin,²⁹ můžeme si celkem snadno představit situace, kdy se jeden z mnoha předků našich současníků rozhodl přesídlit do vesnice na druhé straně jazykové hranice. Z vyhnanců/odsunutých by dnes mohli být zastánci českého nacionalistického pohledu na odsun a obráceně. Perspektiva nahlížení na sporné momenty česko-německých dějin tím dostává nový rozměr, který je spíše než pamětníkům bližší mé generaci, která konfliktní období česko-německých vztahů sama neprožila. K J. Neudertovi nepřistupuji jako k »sudetákovi«, nýbrž ke člověku, na jehož místě by dnes s trochou představivosti mohl být někdo z mých příbuzných.

Ani já se ve své práci nevyhnu kolektivnímu označování aktérů, zejména proto, že oni sami svůj svět chápali v kolektivních kategoriích. Chtěl bych se však vyhnout nacionální optice. Rád bych na úvod upozornil na důležité východisko – ne všichni Němci a Češi jsou aktéři událostí a jevů, o kterých pojednává tato práce. Jak se budu snažit ukázat, vzájemná interakce, zejména ta konfliktní, se často týkala jen omezené skupiny lidí. Takže zatímco je v mnohých dobových pramenech popisován národnostní boj mezi Čechy a Němci, při hlubší analýze dojdeme k závěru, že jeho aktivními nositeli jsou ve skutečnosti pouze někteří členové obranných nacionálních spolků a ostatní s různou mírou aktivity přihlížejí.

2. 2 Domov: charakteristika poličského okresu

V této práci není Poličsko vymezeno jako kulturně-historická oblast, ale podle hlediska správního. Zahrnuje oblast politického okresu Polička, zřízeného v roce 1850 (resp. 1855). Do obvodu správy okresního úřadu byly zahrnuty obce pěti dřívějších panství - Polička (Borová, Česká Radiměř, Kamenec, Modřec, Nedvězí, Oldříš, Polička, Pustá Rybná, Sádek, Sedliště, Široký důl, Telecí a Trhonce), Bystré (Banín, Bystré, Česká Dlouhá, Hartmanice, Hlásnice, Jedlová, Korouhev, Nová Bělá, Pomezí, Stašov a Trpín) Svojanov (Předměstí, Rohozná, Starý Svojanov a Svojanov), Německá Bělá (Německá Bělá, Brněnec-Zářečí, Chrastavec a Vítějeves) a Rychmburk (Březová).

Po osamostatnění Hamrů tvořilo v roce 1921 okres o rozloze 320 km² celkem 34 obcí, v nichž žilo 32 310 obyvatel.³⁰ Následkem připojení 10 obcí k sudetské župě byl poličský okres v roce 1940 zrušen a rozdělen mezi správu okresů Litomyšl a Boskovice. Po jeho

²⁹ FERGUSON, N. *Virtuální dějiny: historické alternativy*. Praha 2001.

³⁰ Pokud není uvedeno jinak, jsou demografické údaje v této kapitole čerpány z úředních sčítání obyvatel v letech 1880, 1890, 1900, 1910, 1921 a 1930.

obnovení v roce 1945 upravila rozlohu okresu správní reforma v roce 1949 a definitivně okres zanikl v roce 1960, kdy se stal součástí okresu Svitavy.³¹

Poličko, svérázný kraj lákající od 19. století spisovatele a národopisce, se nachází v severní části Českomoravské vrchoviny. Jeho převážnou část tvoří mírně zvlněná krajina, která na západě přechází v zalesněný masiv Žďárských vrchů. Nadmořská výška se pohybuje v rozmezí 450 až 700 metrů nad mořem. Jižní a východní část poličského okresu tvořila starou zemskou hranici mezi Čechami a Moravou. Charakteristické pro oblast jsou lánové vesnice vinoucí se údolními potoky a říčky a dosahující délky několika kilometrů.

Poličko mělo a dodnes má převážně zemědělský charakter. Vlivem poměrně dlouhých zim a chladného podnebí patří mezi méně úrodné oblasti, „*chudá horská polička dávala jen tu nejnutnější obživu*“.³² Ve zdejších vesnicích byly hospodářsky výdělečné většinou statky o rozloze 10 až 40 hektarů, zatímco majitelé menších hospodářství byli odkázáni na přivýdělek. Místní podhorské vesnice byly zapojeny do rozsáhlé rozptýlené lnářské manufaktury s rozšířenou textilní výrobou. Předláctví, tkalcovství a bělení prádla měly dlouhou tradici, byly však náchylné k odbytovým krizím, postihujícím Poličko zejména v druhé polovině 19. století. Z chalup také odcházeli každé léto za prací zruční tesaři a zedníci, hledat práci do Poličky a Bystrého nebo do větších měst a za hranice Čech.³³

Oblast nenabízela mnoho příležitostí k rozvoji průmyslu, nedostatečné bylo zejména dopravní spojení. Až na samém sklonku 19. století byla Polička napojena na lokální železniční trať vedoucí od východu ze Svitav a na západ do Skutče. Nejprůmyslovější oblastí byl jihovýchodní cíp okresu napojený na dráhu z Brna do České Třebové. Díky levné pracovní síle a textilní tradici vznikaly v Brněnci, Zářechi a České Dlouhé textilní podniky, které se staly součástí svitavsko-březovského průmyslového komplexu. Vedení podniků i kapitál byly německé, resp. židovské. V Brněnci byly nejvýznamnější textilní velkopodniky firmy *Aron a Jakob Löw Beer synové v Brněnci*, mající před první světovou válkou 900 a ve 30. letech dokonce kolem 1 500 zaměstnanců. Českého majitele měly Daubkovy velkomlýny, větší ze dvou mlýnů zaměstnával 200 dělníků a patřil k nejmodernějším a největším v českých zemích. Další významnější průmyslové podniky se nacházely v Poličce (Tilova tkalcovna, Feuersteinova textilka), Jedlové (hedvábnická továrna A. Baadera) a Svojanově

³¹ V roce 1949 bylo od poličského okresu odděleno osm obcí – Banín, Bělá nad Svitavou, Brněnec, Česká Dlouhá, Česká Radiměř, Chrastavec, Lavičné, Vítějeves a připojeno 27 obcí z okresů Nové Město na Moravě, Chrudim a Vysoké Mýto.

³² KONEČNÝ, S. - RŮŽIČKA, P. *Polička: věnné město českých královen*, s. 13.

³³ „V Jedlové mimo velkých sedláků převládala bída s nouzí. Z převážně sešlých chalup stáří vycházeli v létě za zaměstnáním do okolních obcí dovední tesaři, zedníci, aby si přivydělali pár korun,“ uvádí J. Král. Například v Laubendorfu (1930 - 1879 obyvatel) patřilo do skupiny nad 20 hektarů 36 usedlostí, naproti tomu bylo mezi domkáři a chalupníky povoláním 146 zedníků. Ve Stašově (1930 - 1090 obyvatel) mělo nad 20 hektarů rozlohu 17 usedlostí. SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 5, protokol o předání obecní správy obce Stašova, č. j. 17/1945. KRÁL, J. V *područí hákového kříže: Bystré za okupace*, s. 55. KOBLSCHKE, W. *Laubendorf: Geschichte und Chronik*, s. 91.

(podniky A. Baadera). Nejvýznamnější změnou po roce 1918 bylo otevření Vojenské muniční továrny v Poličce, která v roce 1938 zaměstnávala 800 civilních zaměstnanců.³⁴

Religiozita vždy byla (a dodnes je) poměrně vysoká. Svou tradici si v několika silných sborech udržela evangelická víra, ke které se v roce 1921 hlásilo 3 238 obyvatel (10 %).³⁵ Drtivá většina obyvatel se hlásila ke katolické církvi - 28 009 (86,8 %). Židovská komunita byla slabá, k izraelské víře se hlásilo 136 osob. Největší byla poličská židovská obec čítající 59 věřících, v ostatních vesnicích žilo několik osamocených rodin. Výjimkou byl Brněnec se 17 židovskými věřícími (rodina továrníka Löw Beera a tovární úředníci) a Bystré se třemi židovskými rodinami. Židovská populace přijala v Poličce a v Bystrém českou identitu a vykazovala tendenci se asimilovat.³⁶ S vysokou religiozitou souvisí i fakt, že pouze něco málo přes dvě procenta obyvatel (727) se v roce 1921 označilo za občany bez vyznání. Německé vesnice byly téměř výlučně katolické, a jak naznačuje německá literatura, byl lidový katolicismus v těchto obcích velmi silný.

Územím Poličska procházela bez větších změn od poloviny 13. století jazyková hranice. Etnicky smíšený charakter byl následkem kolonizace za vlády posledních Přemyslovců. Ještě před vnější německou kolonizací tuto oblast osídlovali litomyšlští premonstráti českým etnikem. Původně české byly i osady poblíž historické zemské hranice v okolí Bystrého a Svojanova.

Polička byla v rámci kolonizační politiky Přemysla Otakara II. založena roku 1265 Konrádem z Lewendorfu a osazena německými kolonisty. Ve stejné době probíhá německá kolonizace rozsáhlého pohraničního hvozdu na pozemí Čech a Moravy.³⁷ K další vlně německé kolonizace dochází patrně po třicetileté válce. Zatímco německé vesnice si svůj etnický charakter vesměs zachovaly, Polička byla počestěna. Během husitských válek došlo k vyhnání německého katolického patriciátu, město bylo vypleněno vojsky Zikmunda Lucemburského a noví obyvatelé přicházeli převážně z okolních českých vesnic.

Svůj německý charakter si do začátku 20. století udrželo deset vesnic. Byly to Banín (německy Bohnau), Brněnec (Brünnlitz), Česká Dlouhá (Böhmisch Wiesen, dnes součástí Březové nad Svitavou), Česká Radiměř (Böhmisch Rothmühl, dnešní Radiměř), Jedlová (Schönbrunn), Limberk (Laubendorf, dnešní Pomezí), Modřec (Riegersdorf), Německá Bělá (Deutsch Bielau, dnešní Bělá nad Svitavou), Nová Bělá (Neu Bielau, dnešní Lavičné) a

³⁴ FIKEJZ, R. *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku*, s. 113-130. ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 358-9. SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, hlášení okresního četnického velitelství Polička z 27. 7. 1938, č. j. pres. 1020/38.

³⁵ Zejména sbory v Borové, Březinách, Poličce, Pusté Rybné a Telecím.

³⁶ V roce 1880 bylo na okrese 301 židovských věřících, v roce 1890 225, v roce 1930 už pouze 102 osob židovského vyznání.

³⁷ SEVERIN, K. Kolonizace Hřebečska. In *Archeologia Historica*, 2033, roč. 28, s. 175-210.

Stašov (Dittersbach). Tvořily jihozápadní část hřebečského jazykového ostrova.³⁸ Jazyková hranice se na východě napojovala ze Svitavska do České Radiměře, procházela přes Banín, Českou Dlouhou, Novou a Německou Bělou a Brněnec, pokračovala na západ do Stašova, Jedlové, severně přes Modřec a Limberk a dále do Květné na Litomyšlsko.

Demografický vývoj obou etnik v letech 1880–1930 vykazuje rozdílné rysy. Podíl obyvatelstva české národnosti stoupal od roku 1880 jen minimálně a v roce 1921 tvořili Češi necelých 73 % obyvatel okresu. Přirozený přírůstek obyvatel odčerpávala migrace za prací do průmyslovějších regionů, nezanedbatelná část populace migrovala od 70. let 19. století do Spojených států amerických. První desetiletí samostatného Československa naopak přineslo nárůst Čechů z 23 278 v roce 1921 (72,7 %) na 24 391 v roce 1930 (73,8 %).³⁹ Nárůst českého obyvatelstva byl ovlivněn nabídkou nových pracovních míst po otevření Vojenské muniční továrny v Poličce, ve statisticky méně významné míře ho ovlivnil i příchod nových státních úředníků.

Naproti tomu německé etnikum se vyznačovalo značným a stálým demografickým poklesem. Počet Němců klesl mezi lety 1880–1921 z 9 549 osob (29 %) na 8 709 (27,2 %) a v průběhu dalšího desetiletí úbytek pokračoval na 8 245 (25 %). Pokles německého obyvatelstva byl způsoben nižší natalitou a emigrací do svitavské a brněnské průmyslové aglomerace. Populační vývoj německého etnika se významně nelišil od trendu v jiných oblastech Českých zemí.⁴⁰

2. 3 Národnostní profil obcí

Ačkoliv byl poličský okres jako celek národnostně smíšenou oblastí, obyvatelstvo v jednotlivých obcích výrazně promísené nebylo. Většina obcí měla jasnou většinu českého obyvatelstva. Z úředních sčítání obyvatel od roku 1880 zjistíme, že z 34 obcí žili ve 22 pouze nebo téměř výlučně Češi.⁴¹

³⁸ Hřebečsko (Schönhengstgau nebo Schönhengster Land) bylo největším německým jazykovým ostrovem v českých zemích s městy Svitavy, Moravská Třebová, Lanškroun, Mohelnice a Zábřeh. V české literatuře se můžeme setkat i s pojmem Svitavský nebo Moravskotřebovský jazykový ostrov. Vzniklo kolonizačním úsilím olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku, českého krále Přemysla Otakara II. a dalších vrchnostenských pánů ve 13. století. Teprve v 19. století bylo definováno na základě kulturní a národní příslušnosti, nebyl to termín politický nebo geografický. Jeho velikost činila zhruba 1 230 km². Podle německých pramenů zde ve 30. letech 20. století žilo přibližně 130 000 obyvatel, z nichž 84 % mělo německou národnost.

³⁹ Podrobná čísla: 23 362 Čechů a 9 549 Němců v roce 1880, 23 497 Č a 9 551 N v roce 1890, 24 778 Č a 9 904 N v roce 1910, 23 278 Č a 8 709 N v roce 1921, 24 391 Č a 8 245 N v roce 1930. Výrazný pokles obyvatel (téměř 1 500 Č a 1 200 N) byl způsoben úmrtím vojáků na bojištích první světové války.

⁴⁰ Srov. MACHAČOVÁ, J. - MATĚJEČEK, J. Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918-1938. In *Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě*, s. 78-80.

⁴¹ Byly to obce Borová, Bystré, Březová, Hartmanice, Hlásnice, Kamenec, Korouhev, Nedvězí, Oldřiš, Polička, Pustá Rybná, Předměstí, Rohozná, Sádek, Sedliště, Starý Svojanov, Svojanov, Široký důl, Telecí, Trhonice, Trpín a Vítějeves.

Poblíž jazykové hranice se v několika převážně českých obcích nacházely německé menšiny. V horní části Rohozné usadil v roce 1803 majitel svojanovského panství baron Bartenstein německé osadníky z Bavor a Saska. Nechal pro ně postavit obytné domky a ona část obce byla nazývána Familie, nebo také Neu-Rohozna. V roce 1890 zde žilo 178 Němců, tedy necelých 10 %. Pro německé děti byla nákladem spolku Deutscher Schulverein zřízena patrně v 90. letech jednotřídní škola. Počet Němců každé další sčítání vlivem přirozeného počestřování klesal, od roku 1893 už přestaly být bohoslužby slouženy dvojjazyčně. V roce 1930 uvádí německou národnost pouze 26 obyvatel Rohozné, někteří mohli mít německou státní příslušnost a byli zahrnuti mezi 13 cizozemců, i tak je pokračující asimilace značná.⁴²

Hamry, nejmenší a nejchudší obec okresu, se osamostatnily až v roce 1919. Do té doby byly katastrálně rozdělené mezi českou Rohoznou (pět popisných čísel) a německou Jedlovou (25 popisných čísel), náležely však do bysterského školního obvodu. Při úředním sčítání uváděla od roku 1880 většina obyvatel za svou obcovací řeč češtinu, národnostní vyhraněnost však nebyla radikální a řada rodin posílala děti do českých i německých škol.⁴³ Hamry byly dějištěm zápasu o zřízení soukromé školy německé (v roce 1911 na hranici obce s osadou Paloučky) a české (od roku 1916 v místním hostinci). Po správní reorganizaci byla k Hamrům přidělena i převážně česká osada Paloučky (do té doby součást Jedlové). Po uzavření německé soukromé školy se do její budovy přemístila v roce 1921 česká škola, o jejíž budovu se znovu bojovalo v roce 1939.

Výrazně ovlivněné průmyslovým rozvojem 2. poloviny 19. století a poměrně komplikované bylo národnostní složení jihovýchodní části okresu. Obyvatelstvo zde bylo i na moravské straně v Březové nebo Moravské Chrastové výrazně promísené. Brněnec (Brünnlitz) byl původně malou německou osadou, počet obyvatel začal v 2. polovině 19. století stoupat s přibývajícím dělníky hledajícími práci v místních továrnách. Ještě v roce 1880 zde žilo jen 129 Čechů a 395 Němců. Během dvaceti let se národnostní poměry naprosto změnilly a v roce 1900 je zde už 350 Čechů, kteří vzhledem k úbytku německé populace tvořili 60% většinu. Výrazný příliv českých dělníků byl jevem srovnatelným s národnostními změnami v některých oblastech severozápadních Čech – na Mostecku, Duchcovsku nebo Teplicku. Významným úspěchem české menšiny bylo zřízení matiční školy v roce 1910, kterou navštěvovaly i děti z okolních smíšených vesnic. V roce 1921 byl poměr 389 Čechů a 208 Němců, při dalším sčítání pak 372 Čechů a 255 Němců. Z původně německých obcí měli v Brněnci Češi nejsilnější postavení, vedle dělníků zde bydleli i živnostníci a úředníci místních továren.

⁴² ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 356-7.

⁴³ V roce 1900 zde nacházíme 22 Němců a 131 Čechů, v roce 1930 pak 14 Němců a 184 Čechů.

Jediným místem v okrese, kde německé obyvatelstvo zaznamenalo trvalý nárůst, byla osada Půlpecen, náležející k obci Chrastavec. V roce 1890 zde žilo pouze 51 Čechů, počet obyvatel se do roku 1921 ztrojnásobil, přibyli první Němci (144 Čechů a 28 Němců). Nárůst je spojen se stavbou dělnických domků a vily továrníka Arnolda Löw Beera. V roce 1930 v Půlpecnu žilo 81 Čechů a 59 Němců.

Panství Svojanov patřilo až do odkoupení městem Poličkou v roce 1910 rodině Haaschů, kteří také zaměstnávali několik německých úředníků s rodinami.⁴⁴ Z národnostního hlediska netkvěl význam Svojanova ani tak v počtu usedlých Němců, jako spíš v rozsahu velkostatku, který byl v německých rukou a který v roce 1910 odkoupila Osada města Poličky uvnitř hradeb.⁴⁵

Majitelem svobodného a dědičného panství Bystré byl až do roku 1916 císař a král František Josef I. V městečku Bystré, čítajícím v roce 1890 něco málo přes dva tisíce obyvatel, měla sídlo správa císařských a královských statků, zaměstnávající několik německých úředníků. Německou obcovací řeč udalo roku 1890 31 osob, v roce 1921 se hlásilo k německé národnosti 20 osob.

V Poličce byli německé národnosti někteří úředníci okresního úřadu nebo okresního soudu, německá byla i některá hospodářství na předměstí v části Paseky u hranic s Limberkem. Němci z okolních obcí tvořili například v Poličce nemalý podíl cizinců, kteří se do města na přelomu století přistěhovali.⁴⁶ V roce 1930 zde bydlelo 5891 Čechů a 149 Němců.⁴⁷ Stejně jako Bystré také Polička měla ryze český charakter, pouze úřední budovy byly označeny ze zákona dvojjazyčně.

Z hlediska tématu se více zaměříme na obce s jasnou převahou německého obyvatelstva. Tyto obce byly založeny německými kolonisty, proto byla s výjimkou státních statků půda v držení německých hospodářů. Česká přítomnost v těchto obcích byla odjakživa přirozená, aniž by dlouhodobě narušila jejich původní německý charakter. Dosud nikdo nezpracoval studii o tom, jakým způsobem ovlivnila národnostní složení obcí třicetiletá válka. V době první republiky sice byla mezi poličskou veřejností velmi rozšířená báhorka o tom, kterak byly okolní vesnice po třicetileté válce osidlovány Čechy a následně poněmčeny. Osobně se však domnívám, že zde bylo přání hraničářů otcem myšlenky a česky psané zápisy

⁴⁴ 7 Němců a 771 Čechů v roce 1890, 1 N a 560 Č v roce 1930.

⁴⁵ V Poličce kromě zastupitelstva politické obce existovalo i zastupitelstvo Osady města Poličky uvnitř hradeb. Cílem jeho vzniku bylo podržet rozsáhlý feudální majetek poličského panství a zajistit z něho příjem pouze majitelům měšťanských domů ve vnitřním městě. Vedle obecního zastupitelstva a starosty (politická obec) zde proto existovalo i zastupitelstvo a starosta místní (resp. osadní).

⁴⁶ KRÁLÍČKOVÁ, S, *Obecní samospráva a občanské elity v Poličce v letech 1850 – 1914*, s. 29. Například v roce 1900 to bylo z Limberka 114 osob, z Jedlové 51.

⁴⁷ Celkem 16 Němců a 4 526 Čechů v roce 1890, 90 N a 4 934 Č v roce 1921, 149 N a 5 891 Č v roce 1930.

berních rul, gruntovních knih a matrik s počeštěnými jmény nelze pokládat za důkaz českého nebo německého charakteru osídlení.⁴⁸

Během staletí docházelo k častým smíšeným sňatkům, příchozí Češi se přirozeně asimilovali, naučili se místní dialekt, přijali místní zvyky a tradice. U sedláků nacházeli živobytí české děvečky a čeledínové.

Částečně český nebo smíšený charakter nabývají některé německé obce od 2. poloviny 19. století jako důsledek průmyslového rozvoje v okolí Brněnce a usazováním českých dělníků v poplužních dvorech. Do roku 1918 nebyl příchod Čechů způsoben cíleným počešťováním, ale přirozenou migrací českých populačních přebytků za prací do německých oblastí.

Výsledky úředních sčítání nezaznamenávají do roku 1921 národnost, ale pouze obcovací řeč obyvatel, tedy převažující jazyk komunikace s úřady. Národnostní poměry zejména při sčítáních v letech 1900 a 1910 jsou značně zkreslené. Je zřejmé, že výrazný úbytek Čechů mezi lety 1890 a 1910 neměl přirozené příčiny. „*Úpadek českého živlu dle sčítání jest nápadný. Vysvětliti dá se jediné terorismem.*“⁴⁹ Byl to následek běžné praktiky sčítacích komisařů a nátlaku německých hospodářů, kteří usilovali o to, aby zdejší vesnice vyšly z úředních sčítání jako ryze německé. Řada Čechů, existenčně na Němcích závislá, se pod nátlakem přihlásila k německé obcovací řeči. Rozdíl je patrný zejména při porovnání se soukromým sčítáním, prováděným Národní jednotou severočeskou.⁵⁰

Největší množství Čechů nacházíme v německých obcích přiléhajících k březovské a brněnecké průmyslové oblasti.

Obcí s největší českou menšinou byla Německá Bělá (Deutsch Bielau), ve které byl císařský dvůr s pivovarem. Na dolním okraji přiléhajícím k Brněnci zvaném Amerika fungovala od roku 1889 cihelna, zaměstnávající české dělníky. V roce 1890 bylo v Bělé 126 Čechů a 1 083 Němců, o deset let později pouze 110 Čechů úředně, ale 240 dle soukromého sčítání, tzn. pětina obyvatelstva. Sociální skladba byla bohatší – kromě dělníků ze dvora a brněneckých mlýnů a textilek zde byli i tři živnostníci, dva rolníci, 15 cihlářů, množství Čechů žilo ve smíšených rodinách, které si zachovávaly značně bilingvní charakter.⁵¹

Vysoké množství Čechů umožnilo brzy po převratu založení české školy v roce 1920. V roce 1921 činil poměr 184 Čechů a 900 Němců. Německá Bělá byla nejvíce počešťovanou

⁴⁸ Nesign. Poněmčení vesnic v okolí Poličky. *Jitřenka*. 1. 10. 1939, roč. 49, č. 19, s. 296.

⁴⁹ CHARVÁT, V. J. Rohozná u Poličky. *Jitřenka*. 1. 1. 1906, roč. 25, č. 1, s. 3. Článek převzat z Věstníku NJS.

⁵⁰ ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 360-366. I soukromá sčítání nejsou přesná, za Čechy byly často označovány i partneři a děti ve smíšených manželstvích, ačkoliv doma mluvili německy a jejich okolí je považovalo za Němce. Navíc je sporné, jaký význam pro národnostní profil obce má sčítání služek nebo čeledínů, kteří v obci setrvali jen omezený čas a zpravidla nebyli ani přijati do svazku obce.

⁵¹ Tamtéž, s. 361-2.

obcí, takže počet zdejších Čechů do roku 1930 vzrostl na 297, zejména díky Národnímu domu, ve kterém našlo ubytování několik rodin brněneckých dělníků, bydlících dříve ve vzdálenějších obcích.

Bezprostředně na Německou Bělou navazovala Nová Bělá (Neu Bielau) neboli Lavičné, ve kterém žilo v roce 1890 282 Němců a 9 Čechů. O deset let později se k české obcovací řeči nikdo nepřihlásil, v Lavičném však žili dva chalupníci a několik dělníků, odhadem 20 osob. Tento počet se v letech první republiky neměnil.

V Baníně (Bohnau) našli čeští dělníci a úředníci práci v místním císařském dvoře s lihovarem. Už v roce 1890 se k české obcovací řeči hlásilo 95 obyvatel (Němců 607), o deset let později náhle počet klesá na 22 Čechů (soukromě 93), sčítání v roce 1921 udává v Baníně 90 Čechů a 598 Němců. V té době byla na místní faře zřízena česká škola. Vzájemný poměr ukazuje, že v roce 1930 tvoří Češi více než pětinu zdejších obyvatel (150 Čechů a 536 Němců).

Česká Dlouhá (Böhmische Wiesen) byla po Hamrech druhou nejmenší obcí v okrese, čítající v roce 1890 pouze 38 domů, 225 německých a 48 českých obyvatel. Až na jednoho živnostníka byli všichni Češi zaměstnáni v nedalekých továrnách. V roce 1921 tvořilo 61 Čechů pětinu obyvatel Dlouhé, Němců bylo 216. České děti chodily do škol v Březové a Muzlově.

Jedlová (Schönbrunn) byla nejlidnatější německou obcí, čítající 2 186 obyvatel v roce 1890. Politickou obec tvořilo několik částí – Horní a Dolní Jedlová, osady Čtyři Dvory, Šestidomí, Balda a část osady Hamry.

V samotné Jedlové klesl úředně počet Čechů ze 100 osob v roce 1890 na 13 v roce 1900. Skutečný počet zůstal patrně nezměněn. Zdejší obecní výbor jakýkoliv projev češtví na veřejném prostoru potlačoval i prostřednictvím radikálních usnesení, jakým byl např. zákaz českých nápisů na náhrobcích nebo zákaz českých motliteb v kostele.⁵² Češi tvořili převážně čeledě, čeští majitelé však vlastnili většinu domů v malé osadě na konci dolní Jedlové zvané Paloučky (v sedmi domech zde v roce 1909 žilo 23 Čechů a 11 Němců), která přiléhala k převážně české osadě Hamry.⁵³ Pro nepatrný počet českých dětí (v roce 1930 63 Čechů a 1 794 Němců) zde byla v polovině 30. let otevřena expozitura české školy v Hamrech.

Balda (Goldbrunn) čili Zlatá studně bylo oblíbené lázeňské středisko. Počet Čechů a Němců značně kolísal v návaznosti na národnost nájemců nebo majitelů dvou hostinců a

⁵² Nesign. Ještě něco o aféře stran české modlitby v Jedlové. *Jitřenka*. 15. 5. 1901, roč. 20, č. 10, s. 157. Okresní hejtmanství zrušilo rozhodnutí obecního výboru o zákazu českých modliteb jako protizákonné. Aféra měla být dokonce interpelována na Říšské radě ve Vídni. Obecní úřad Jedlová, *Gemeindegedenkbuch der Gemeinde Schönbrunn*, s. 13. Zápis z roku 1912: „21. listopadu odmítl Obecní výbor umístění českého nápisu na hrobech, neboť se jedná o poranění německého charakteru vesnice.“

⁵³ ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 363.

myslivny. V roce 1880 zde bylo 7 Čechů a 9 Němců, o deset let později pouze 15 Čechů, v roce 1921 pro změnu pouze 11 Němců.

Limberk (Laubendorf), bezprostředně navazující na Poličské předměstí, byl katastrálně největší německou obcí okresu – v roce 1921 zaujímal rozlohu 2 528 hektarů. Mezi zdejšími obyvateli se vyskytovalo nejvíce jmen českého původu a docházelo zde také k nejužším kontaktům mezi Čechy a Němci.

Češi tvořili jen zlomek obyvatel (17 Čechů a 1 749 Němců v roce 1890, soukromá sčítání udávala necelou stovku), nejvíce jich pracovalo v místním císařském dvoře. O naprosté ekonomické slabosti Čechů, charakteristické pro většinu německých obcí, vypovídá následující výčet: „*Bylo zde 17 českých rodin (9 ve dvoře, 2 živnostníci, 2 zřizenci, 4 dělníci) a 22 jednotlivců (4 čeledínové, 4 pasáci, 12 služek).*“⁵⁴

I v Limberku došlo nedlouho po vzniku Československa ke zřízení české školy v budově dvora, v roce 1938 byla rozestavěna nová budova. Třídou však z části plnily české děti z poličského předměstí. Počet Čechů v roce 1930 byl 113 osob.

V Modřeci (Modrc, Riegersdorf) žilo na počátku 20. století několik smíšených rodin, vesměs s nízkým sociálním statutem (tři rolníci, tři čeledínové, jeden živnostník, šest služek). V roce 1890 zde bylo 289 Němců a 15 Čechů, v roce 1921 se z neznámých důvodů k české národnosti přihlásila pouze jedna osoba. Ačkoliv zde v roce 1930 úředně žilo 9 Čechů a 309 Němců, byla zde v roce 1935 otevřena česká menšinová škola.

Česká Radiměř (Böhmische Rothmühl) byla pouze potokem oddělena od Moravské Radiměře, tvořila s ní jeden urbánní celek, politicky a správně však obě vesnice náležely do jiného okresu a dokonce i země. Několik českých jednotlivců v Radiměři netvořilo ani jedno procento populace, jejich počet se nepatrně zvýšil po roce 1918 (11 Čechů a 1 627 Němců v roce 1890, 18 Čechů a 1 312 Němců v roce 1921). Pro Čechy z obou částí Radiměře byla otevřena v roce 1937 mateřská škola.

Stašov nebo také Staršov (Dittersbach) měl v roce 1890 úředně 1 235 Němců a 9 Čechů, jejich počet měl k roku 1910 klesnout na pouhé dvě osoby. Soukromé sčítání však zaznamenalo asi 60 Čechů, nejvíce domkářů v dolní části obce přiléhající k Hamrům. Ve Stašově bylo velké množství smíšených rodin. V roce 1921 se k české národnosti přihlásilo 47 Čechů, k německé 1 014 osob. Ačkoliv Čechů přibýlo jen minimálně, byla i zde otevřena v roce 1931 menšinová škola, která se po celou dobu své existence potýkala s nedostatkem žáků.

⁵⁴ Tamtéž, s. 364.

Vidíme tedy, že už před rokem 1918 existovaly v německých obcích různě velké české menšiny, v Německé Bělé nebo České Dlouhé tvořili Češi podle soukromých sčítání pětinu obyvatel. Jejich sociální status je nízký, jedná se zpravidla o zemědělské nebo tovární dělníky, domkáře, služky a čeledíny, výjimečně drobné živnostníky. Nemají žádný politický vliv. Ve třech obcích mohou české menšiny existovat v podstatě jen díky zaměstnání ve státních dvorech (Banín, Limberk a Německá Bělá).

České menšiny jsou buď početně, anebo ekonomicky natolik slabé, že získání účasti na obecní samosprávě ovládané německými sedláky nebylo až do zavedení všeobecného hlasovacího práva roku 1919 možné. Ani potom nebyli často místní Češi schopní vytvořit jednotnou kandidátní listinu. Jediným českým zástupcem v obecním výboru před rokem 1918 byl zástupce hamerské osady v Jedlové.⁵⁵

Češi neprojevují veřejně svoje češství, nejsou organizovaní ve spolcích. Jejich děti chodí do německých škol, stejně tak děti ze smíšených manželství. V každodenním styku se svými zaměstnavateli i sousedy používají němčinu a mnozí se právě díky německému obcovacímu jazyku úředně při sčítání počítají za Němce. Většina je na Němcích bezprostředně existenčně závislá. Po roce 1918 dochází k posilování a organizování českých menšin, což bude předmětem dalších kapitol.

2.4 Česko-německé vztahy z hlediska každodennosti

Jak žili Češi a Němci na Poličsku – spolu, nebo vedle sebe? Jak vypadaly vzájemné kontakty a vztahy v rovině každodennosti? Ačkoliv se postupně vlivem nacionalismu a politických událostí objevuje zejména na německé straně snaha uzavřít své vesnické společenství před pronikáním »českých« vlivů, každodenní kontakty usedlíků z obou stran jazykové hranice zůstávaly v mnoha ohledech až do sklonku 30. let 20. století prakticky nezměněny.

Češi a Němci se potkávali v rodině, ve školách, při práci a obchodování, během konání vojenské služby, při náboženských úkonech, spolkových slavnostech a na lidových zábavách. Potkávali se i ve sféře politiky.

Během staletí docházelo k častým sňatkům mezi Čechy a Němci zejména z vesnic při jazykové hranici. Na počátku 20. století v málokterém Němci na Poličsku kolovala »čistě germánská krev«. Dokladem jsou typicky česká jména Czeschka, Czerny, Duchatschek, Doleschal, Dworschak, Kruschina, Kreitschi nebo Pachowsky, vyskytující se hojně u Němců ve většině německých vesnic.

⁵⁵ NA ČR, fond ÚMŠ, kt. 356 – Hamry. Např. v 80. letech 19. století to byl Čech Ignác Moravec.

„Schiller a Göthe jistě by se styděli, kdyby taková jména měli ve svých dílech opěvovati,“⁵⁶ glosoval národnostní »čistotu« zdejších Němců učitel jedné z českých menšinových škol. Velké množství poněmčených jmen bylo pro české hraničáře hlavní argumentem v jejich národnostním boji. Při obhajobě menšinové práce v německých obcích používali rétoriku o »poněmčeném« kraji a »zněmčelých« Češích, kteří trpěli po staletí germanizací. Ovšem je nutné objektivně konstatovat, že nešlo o žádnou násilnou germanizaci, ale o přirozenou asimilaci Čechů přicházejících do německých obcí. Naučili se místní dialekt, přijali místní zvyky a tradice. Jejich děti chodily do německých škol a přijali identitu svého okolí. Stejným způsobem se asimilovali Němci v českých obcích.

Na pomezí rodinných a přátelských vztahů je jazyková výměna, realizovaná většinou ve formě prázdninového pobytu v rodině přátel na opačné straně jazykové hranice. „*Tausch*“ byl běžný i v období první republiky a „*chodit handlem*“ bylo zvykem zejména v rodinách velkých sedláků, kteří si uvědomovali nezbytnost znalosti druhého jazyka zejména pro účely udržování obchodních kontaktů.

Děti byly oboustranně přijímány vlídně a stávaly se členy rodiny, ačkoliv jazyková bariéra ze začátku přinášela určitý handicap, který mohl mezi vrstevníky vést i k drobné šikaně. Po zvládnutí základů jazyka se však handl většinou proměňoval ve šťastně prožité prázdniny, na které pamětníci dodnes pozitivně vzpomínají.⁵⁷

Po roce 1918 se čeština začala vyučovat i na německých školách, současně nacházíme bezprostředně po převratu v Baníně zprávu o tom, že němečtí sedláci přestali posílat své děti na handl jako symbolický protest proti novému československému státu: „*Každý Němec cítí se dvojnásobný Germánem, nenávidí vše, co je české, rolníci přestali své dítky dávat na výměnu do českých krajů.*“⁵⁸ Nicméně zprávu zanechal zanícený hraničářský učitel a ti samí sedláci o několik let později nadále zaměstnávali české čeledíny. Kromě toho všichni oslovení pamětníci absolvovali handl ve 30. letech, proto se domnívám, že rok 1918 výrazně do jazykových výměn nezasáhl.

Ačkoliv se otázka školství od 80. let 19. století stávala nejčastějším zdrojem konfliktů v pohraničí a i na Poličsku se v Brněnci a v Hamrech bojovalo doslova o každé dítě, potkávaly se české a německé děti ve školách celkem běžně. Měšťanské školy v Bystrém a

⁵⁶ SOkA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské školy obecné v Baníně, s. 3.

⁵⁷ Ewald Kukla o tom ve svých pamětech Aufzeichnungen (Aalen 1999, s. 15) píše: „*Otec mi povídá: ‚ted’ pojeděš k jednomu známému, je to český sedlák z Hartmanic, aby ses trochu přiučil češtině.‘ Jak se říká, rodina mě přijala za svého. Jako rodinný člen jsem měl víc volného času než povinností a byl to pro mě krásný a příjemně strávený čas. Po čase jsem se naučil slušně česky a do značné míry rozuměl. Díky tomu mě začali brát i ostatní kluci ze sousedství mezi sebe.*“ Naproti tomu O. Faimann byl českými vrstevníky v roce 1934 častován nadávkou „hitlerovec“ a z toho důvodu handl ukončil. Srovnání: Hans Prull (*1927), Laubendorf, dnes žije v Německu, dopis z 12. 4. 2010. Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, dnes žije v Německu, dopis z 27. 3. 2010. Václav Jílek, Polička, rozhovor In JÍLKOVÁ, H. Odsun Němců z Limberka, s. 10-11.

⁵⁸ SOkA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 2 a 35.

v Poličce a také poličské gymnázium byly cílem nadaných německých dětí z okolních obcí, pro které nebylo myslitelné docházet do škol ve Svitavách. Například ve školním roce 1920/21 navštěvovalo 20 dětí z Jedlové českou měšťanku v Bystrém, kde „*se naučili číst a psát spisovně česky*“. Na poličských školách některé studovaly tak pilně, že byly při diktátech dávány za vzor svým českým spolužákům. Podobně bohatší poličské rodiny posílaly v menší míře své děti do soukromých nebo kvalitních německých škol.⁵⁹

Se zakládáním menšinových škol během dvacetiletí nové republiky sice vznikají konflikty mezi českými a německými učiteli o to, do které školy budou chodit děti ze smíšených rodin. Nicméně někteří němečtí rodičové využili přítomnosti české školy a své děti do ní na rok či dva posílali přiučit se státnímu jazyku. Například v Modřeci mohla škola existovat jen díky tomu, že do ní se čtyřmi českými chodilo i 16 německých dětí.⁶⁰ Agitace Sudetoněmecké strany měla od roku 1935 za následek odhlašování německých dětí, v Modřeci byl zlomovým okamžikem anšlus Rakouska v roce 1938, někteří rodiče však nadále dávali české škole přednost.⁶¹

Zajímavou dohru mohla mít společná školní docházka po roce 1945, kdy se například bývalí spolužáci potkali při domovní prohlídce v Limberku. Když přišli do domů Francizsky Kreitschi komisaři sepisovat inventář majetku a zásob, prováděl prohlídku domu její bývalý spolužák z poličské měšťanky. Své spolužačce pomáhal ukrýt zásoby kukuřice, aby je další komise při prohlídce nenašla.⁶²

Co se týče pracovních kontaktů, Češi a Němci byli sobě navzájem zaměstnanci i zaměstnavatelé. Polička a Bystré byly po staletí přirozeným hospodářským centrem blízkých německých obcí a do roku 1850 pro mnohé z nich i vrchností. Němečtí řemeslníci, zejména zedníci a tesaři, byli v podstatě odkázáni na sezonní práce u českých zaměstnavatelů. „*Němci z Dolní Jedlové chodili do Bystrého do kostela a za výdělkem, zruční tkalci, tesaři a dělníci vůbec zde hledali zaměstnání*,“⁶³ píše ve své kronice Josef Král.

Němečtí i čeští mistři přibírali do služby schopné dělníky bez ohledu na národnost. Městské trhy byly zásobeny německými sedláky, německé krajčárky vyšívaly na zakázku bohatších poličských rodin.⁶⁴ Jak píše J. Neudert:

⁵⁹ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 40, odpověď četnické stanice Bystré na č. 190/1921. KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 56. ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 355. KUKLA, E. *Aufzeichnungen*, s. 18.

⁶⁰ SOKA Svitavy, MSK, KR 94, Kronika menšinové školy v Modřeci, s. 27. Německé děti chodily s jistotou do českých škol i v Baníně, Německé Bělé a Muzlově, v ostatních obcích učitelé nezaznamenávali národnost žáků.

⁶¹ SOKA Svitavy, MSK, KR 113, Kronika obecní školy v Muzlově, s. 34. Tamtéž, KR 94, Kronika menšinové školy v Modřeci, s. 35.

⁶² KREITSCHI, F. *Laubendorf*, nestránkováno.

⁶³ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 55.

⁶⁴ Vlasta Jančová (*1931), Polička, dcera gymnaziálního profesora, rozhovor 18. 3. 2011. KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 55. KOBLSCHKE, W. *Laubendorf: Geschichte und Chronik*, s. 95.

„Můj otec měl jako německý sedlák dobré kontakty s poličskými obchodníky. Sem tam jednal i s obchodníky z Litomyšle. Obyvatelé Laubendorfu byli poličskými obchodníky velmi vítáni a obsluhováni v němčině. Ale i němečtí sedláci prodávali své zemědělské i živočišné produkty převážně poličským obchodníkům a používali při tom češtinu. Můj otec i dědeček ovládali češtinu dobře.“⁶⁵

„Když se oralo a potkali sme se na mezi, tak sme třeba pospolu svačili,“⁶⁶ vzpomíná M. Pucharová na zemědělské práce. „Otec znal všechny sedláky na horním předměstí Poličky a většinu sedláků z Korouhve,“⁶⁷ doplňuje J. Neudert. Pole českých a německých hospodářů spolu sousedila, časté bylo obdělávání polí na katastru jiné obce. Problémy to přineslo po mnichovském záboru, kdy boj o ponechání pole v Československu nebo jeho přičlenění do Německa vyvolával řadu konfliktů (viz kapitola 5.3).

I do německých obcí přicházeli Češi za prací a rozhodně to není jev počínající až rokem 1918, jak tvrdí sudetoněmečtí autoři. U sedláků a v poplužních dvorech nacházeli živobytí příslušníci nižších sociálních vrstev – česká děvečka nebo čeledín sedávali pravidelně u hospodářova stolu. Ojedinele se objevuje i český živnostník. Uvidíme v dalších kapitolách, že dokud Češi nedávali výrazně najevo své národní cítění, nejevilo se soužití v podnájmu u německého sedláka příliš konfliktní. Více než tisícovka českých dělníků pracovala v továrnách v Brněnci a okolí, které patřily německo-židovské rodině Löw Beerů. Češi pracovali i v jedlovské továrně na umělé hedvábí.⁶⁸

Po roce 1918 zaznamenáváme nárůst českých zaměstnanců ve státních službách. V Radiměři, Limberku i Jedlové nacházíme Čechy na poštovním úřadě, přibývá českých rodin ve státních dvorech, na trati z České Třebové do Brna přibývá českých zřízenců, do německých obcí přichází čeští menšinoví učitelé. Jak si dále ukážeme, tento stav vnímaly sice obě strany rozdílně, ale shodovaly se v tom, že se jedná o nový prvek v česko-německých vztazích v regionu, který nakonec neměl dostatečně dlouhého trvání, aby překročil horizont krátkodobých politických změn.

Češi a Němci společně plnili povinnou vojenskou službu. Během první velké války stanuli mnozí na opačné straně fronty a rok 1918 přinesl německým záložníkům nepříjemnou změnu - skládali vojenskou přísahu státu, se kterým se ne všichni ztotožňovali, navíc se změnila velící řeč. Proto řada z nich plnila vojenskou službu s odporem a při odvodech to

⁶⁵ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁶ Marie Pucharová (*1934), Jedlová, dělnice, rozhovor z 16. 6. 2010.

⁶⁷ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁸ ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 354-366. SOkA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, hlášení okresního četnického velitelství Polička z 27. 7. 1938, č. j. pres. 1020/38. Jen v samotné Löw Beerově továrně pracovalo v roce 1938 celkem 863 Čechů.

dávala symbolicky najevo.⁶⁹ Nicméně Werner Strik na vzpomínkách svého otce a jeho přátel dokládá, že vojna vytvářela v mnoha případech kamarádská pouta bez ohledu na národnosti:

„V kruhu rodiny vyprávěla naše matka, jak prožívala tehdejší Československou armádu: ‚Bylo to krásné soužití Čechů, Němců, Slováků, Židů, byla tam všechna náboženství a všechny národnosti.‘ Můj otec doplnil: ‚Nepanovala tam nenávisť, absolutně ne, naopak tam bývalo velmi veselo, Židé, Němci, Češi, Maďaři a Slováci ... a Poláci - to bylo něco!‘ (...) Vybavím-li si vyprávění svého otce a někdejšího velitele baterie F. Linharta, získávám pocit, že přinejmenším tyto vojenské jednotky byly na cestě k onomu švýcarskému předobrazu, jež Masaryk vyhlásil za cíl první republiky. Je tragédií, že tento cíl nemohl být uskutečněn.“⁷⁰

Církev lidi spojovala, nerozdělovala. Vysoká religiozita přetrvávala v českých obcích na Poličsku i po roce 1918. Němci z dolního kraje Limberka a z dolní Jedlové chodili na mše do poličského a bysterského kostela. Češi se pro změnu účastnili poutí v německých obcích, nejoblíbenější byla pout' na Baldu.

Královéhradecká diecéze stejně jako řada farností na Poličsku byly dvojjazyčné, proto faráři ovládali velice dobře oba jazyky a v německých obcích působili i rodilí Češi. Rekordmanem mezi nimi byl Eduard Valenta, rodák z Jevíčka, který ve funkci kaplana a faráře působil v Pomezí od roku 1906 až do své smrti roku 1953.⁷¹ Nebyl vysídlen se svými farníky, na rozdíl od Karla Škachy, který byl vyhnán z Německé Bělé při divokém odsunu. Škacha se už v roce 1934 hájil nařčením, že sympatizuje s německými nacionálními socialisty. Svými slovy vyjádřil postoj, který se církev snažila zastávat v nacionálních sporech: *„Já nedělám žádné politiky vůbec a neměl jsem zvláště žádné příčiny, držeti se stranou něm. nár. socialistů, zejména již proto ne, že strana ta nechová se přátelsky k Církvi katolické. Mám přífařence německé i české a proto hledím býti nestranný a do politiky se nemíchám.“*⁷²

Od 70. let jsou v obcích na Poličsku zakládány četné spolky, ve větších obcích jich nacházíme pět až deset. Kromě hospodářských a osvětových účelů měly za cíl upevňovat národní vědomí, což se od přelomu století měnilo až v nacionální agitaci (zejména u Národní jednoty severočeské a Bund der Deutschen Nordmährens). U tělovýchovných spolků (Sokol, Deutscher Turnverein) je obtížné vymezit, kdy jejich činnost přecházela od péče o ducha a

⁶⁹ Nesign. Provakace německých branců při odvozech. *Jitřenka*. 15. 9. 1920, roč. 39, č. 18, s. 181-182. Někteří němečtí mladíci přijížděli k odvodům do Poličky se smutečními květinami na klopě, na vozech ozdobených německými barvami a rakouskými znaky, případně s transparenty s 5. příkázáním „*Du sollst nicht töten*“ – „*Nezabiješ*“.

⁷⁰ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 2-3.

⁷¹ KOBLISCHKE, W. *Laubendorf: Geschichte und Chronik*, s. 103.

⁷² SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 51, prohlášení Karla Škachy z 8. 6. 1934, příloha k č. j. pres. 315/34.

tělo v neformální demonstraci síly, prostřednictvím které dávalo národní společenství najevo jednotu a odhodlání bránit se nepřátelským vlivům.⁷³

Nejrozšířenějšími spolky na Poličsku však nebyly obranné jednoty, nýbrž dobrovolní hasiči, kteří pravidelně pořádali společná česko-německá cvičení.

V roce 1886 slavily hasičské sbory z Poličky, Bystrého, Rohozné a německé Radiměře založení sboru dobrovolných hasičů v německém Stašově. V přátelském duchu byly spolky od starosty Bittnera pozdraveny německy i česky, v hostinci se konala společná taneční zábava, české spolky vyprovázela místní dechovka, všude slavnostně vlály červenobílé i rakouské černožluté prapory vedle sebe.⁷⁴

O rok později se konalo společné setkání hasičů z okresu ve výletním středisku Balda za účasti dvou tisíc diváků. Hlavní projev držel velitel poličského sboru Engelbert Slezák:

„S nelíčenou radostí vítám vás německé tak české bratry okresu našeho a těším se srdečně z povšechně projevované přátelské shody, jsa pevně přesvědčen, že svornost, která mezi námi panuje, tímto na novo jste utvrdili a důvěru vzájemnou utužili.“ S ujištěním, že tato *„přátelská shoda navždy potrvá,“* bylo provoláno třikrát *„na zdar“* a zahrána píseň *Kde domov můj. „Vše zářilo spokojeností a rozkoší.“*⁷⁵

*„Dobrý sousedský styk se nápadně projevoval mezi hasiči. Sbor hasičů v Bystrém pomáhal při hašení každého požáru v Jedlové a tuto sousedskou pomoc jedlovští věrně opláceli,“*⁷⁶ píše Josef Král. Podle jeho svědectví se poslední společné cvičení konalo v červnu roku 1937 v Dolní Jedlové. Staří lidé byli nadále relativně národnostně snášenliví, zatímco mladíci z Horní Jedlové, ovlivnění propagandou Sudetoněmecké strany, už cvičení Čechů nesli velmi nelibě.

Kolegialita nebyla spojena pouze s hasičskými spolky. Němci z Limberka a Modřece nedlouho po přelomu století podpořili protest poličských sokolů proti omezování spolkové svobody. S vědomím pozdějších nacionálních střetů při sokolských slavnostech je také překvapující, že limberští hospodáři ochotně zapůjčovali svým známým - Čechům vozy k sokolským výletům.⁷⁷

Určitý druh festivit vymezoval od 80. let 19. století v českých zemích etnické hranice. Nemáme zprávy o tom, že by se Němci účastnili národních slavností pořádaných českými obrannými spolky (možná pouze, když chtěli vyvolat konflikt, jako se to stalo v období

⁷³ KYNČLOVÁ, S. *Kultura a osvěta na poličském venkově na přelomu 19. a 20. století*, s. 15-18. KOBLISCHKE, W. *Laubendorf: Geschichte und Chronik*, s. 120-138.

⁷⁴ Nesign. Slavnost založení sboru dobrovolných hasičů ve Stašově. *Jitřenka*. 16. 11. 1886, roč. 5, č. 22, s. 182.

⁷⁵ Nesign. Výlet všech hasičských sborů okresu poličského do Baldy. *Jitřenka*. 1. 8. 1887, roč. 6, č. 21, s. 362.

⁷⁶ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 56.

⁷⁷ ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 355.

Badeniho krize v Bradlném). Naproti tomu Češi neměli důvod navštěvovat vzpomínkové akce na německé padlé z 1. světové války. Liturgické svátky včetně masopustního reje masek postrádaly nacionální symboliku.

Svéráznou národnostní družbou musely být svatby česko-německých novomanželů. A každé léto a zimu se zejména mládež potkávala na tancovačkách a plesech: „*Ti korouhevští chodili na muziku sem a naši zase do Korouhve.*“⁷⁸

Není vyloučeno, že návštěvy tanečních zábav na druhé straně jazykové hranice končily i rvačkou. Ostatně ukázat přespólním, komu vesnice a místní děvčata patří, bylo na poličském venkově běžné ještě nedávno. Na druhou stranu byly to právě vesnické zábavy, na kterých se potkávali budoucí manželé ze smíšených rodin.

Aktivně založené měšťanské rodiny trávily volný čas nedělními výlety do německých obcí, které zakončovaly posezením v německých hostincích. Nejoblíbenějším výletním cílem byl Friedrichův hostinec na Baldě: „*Zde na verandě hostince se posedělo, děda s viržinkem a u piva, já s limonádou nebo nad báječným sýrem a domácím chlebem s máslem, a navečer zase zpátky.*“⁷⁹ Tyto výlety ustaly až v roce 1938, Balda přišla po Mnichovu o svou českou klientelu a výletní místo už se po válce nepodařilo obnovit.

Posledním tématem je vztah každodennosti a politiky. Politika úzce souvisí s národnostním soupeřením a bojem, o kterém důkladně pojednávají následující kapitoly. V nich je popsáno, jak Češi po roce 1918 usilovali o získání alespoň symbolického podílu v obecních zastupitelstvech a jak jejich snahu Němci odmítali. Venkovskému obyvatelstvu je však »velká politika« obecně cizí. Neznamená to, že by se venkované nezajímali o politické události. Samozřejmě je reflektovali a vnímali jejich dopad na život národního společenství.⁸⁰ Ale na vesnicích i v první polovině 20. století čas do značné míry plynul podle staletí neměnného liturgického a agrárního kalendáře:

„*Auf dem Dorf gab es nicht viel Politik. Unsere Probleme waren: Počasi, dobytek chlev, pole, louka und les. Da gab es immer Arbeit,*“⁸¹ vzpomíná na každodenní život na vesnici Hans Prull, syn německého hospodáře z Laubendorfu. Politika zaměstnávala místní obyvatele jen do té míry, pokud na ni zbyl v životě agrárního venkova čas. Pro široké vrstvy vesnického obyvatelstva, které neměly vzhledem k nízkému sociálnímu statusu vliv na správu

⁷⁸ Marie Pucharová (*1934), Jedlová, dělnice, rozhovor z 16. 6. 2010. Téměř shodně zaznamenal Josef Král (*V područí hákového kříže*, s. 56): „*Bysterská mládež chodívala k zábavám do Jedlové a jedlovští bývali zase v Bystrém.*“

⁷⁹ RIPPL, V. Polička v letech 1944 a 1945 (8). Jitřenka. Říjen 1993, roč. 67, č. 10, s. 119. „*Život plynul v pohodě sousedských vztahů a nikomu nevadilo, že sedí v hospodě německé a Friedrichovi zase nevadilo přátelsky se věnovat hostům českým.*“

⁸⁰ Politika ovládla životy obyvatel v klíčových letech – 1918 (neúspěšný pokus o vytvoření provincie Sudetenland a založení ČSR), 1935 (první velká agitace SdP) a 1938 (obecní volby a vůbec celá mnichovská krize).

⁸¹ „*Na vesnici moc politiky nebylo. Naše problémy byly: počasi, dobytek, chlév, pole, louka a les. Tam byla vždycky práce.*“ Hans Prull (*1927), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 10. 5. 2010.

obecních záležitostí, byla politika okrajovou součástí života. Dalo by se to shrnout výpovědí jedné maloročnice z Limberka: „*Nikdy jsem se nestarala o žádnou politiku.*“⁸²

⁸² SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 66, žádost o zrušení konfiskace z 27. října 1945.

3. V RAKOUSKÉ MONARCHII DO ROKU 1918

3.1 Nacionalizace venkova

„Vzájemné poměry a styky obou národností na Poličsku byli snesitelné. Leč poměry ty v poslední době značně se změnily, neboť němečtí poslanci a kočovní učitelé německých spolků neopomenou při každé návštěvě v německých obcích a při každé přednášce popuditi Němce proti Čechům.“⁸³

Jeroným Šubrt, jednatel Národní jednoty severočeské, 1910

Až do 2. poloviny 19. století nemáme z pramenů zprávy o etnických konfliktech v oblasti Poličska. Lidé vnímali jazykovou a částečně kulturní odlišnost, chápání příslušnosti k většímu sociálnímu celku se ale nezakládalo primárně na rozdílné etnicitě a jazyku, ale na lokální nebo zemské identitě, popř. na náboženské víře. Namísto jazyka hrál v tradiční společnosti významnější roli v odlišování sociální původ.

Je samozřejmé, že politický a národnostní vývoj v 2. polovině 19. století musel rezonovat ve venkovských oblastech a zejména poblíž česko-německé jazykové hranice. Poličsko nemohlo být a ani nebylo izolováno od oboustranné masové nacionální agitace, zasahující do dříve bezkonfliktního soužití Čechů a Němců ve zdejší regionu. Bez povšimnutí nemohlo zůstat sílící nacionální hnutí v nedalekých Svitavách, obracející se proti tamější české menšině. Je však otázkou, kdy se ve venkovských oblastech Poličska začínají projevat nacionální spory a kdy se nacionalismus stává přirozenou součástí každodenního života?

Nebyli to jen němečtí kočovní učitelé, ale stejně tak i čeští učitelé, kteří mezi širokými vrstvami venkovského obyvatelstva šířili národní vědomí. Nejen vědomí sounáležitosti, ale také vymezování vůči druhému národu. A tak můžeme od osmdesátých let zachytit první nacionálně motivované nadávky rázu „česká pakáž“ nebo „český pse“.⁸⁴ V souvislosti s jazykovými spory se Češi nebojí být symbolicky zastat své mateřštiny, a tak starosta Bohuňova svůj nesouhlas s německou vnitřní úřední řečí dává svérázným způsobem najevo v roce 1882, kdy žádá okresní soud v Poličce, „by se budoucně české dopise nám zasilali, neb v Bohuňově nejsou němci nýbrž moravci.“⁸⁵

⁸³ ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 365.

⁸⁴ RŮŽIČKA, J. - ŠINDLAR, M. Hospodářské a společenské poměry na Poličsku v druhé polovině minulého století ve světle písemností okresního soudu. In *Sborník prací východočeských archivů* č. 2, 1972, s. 119.

⁸⁵ Tamtéž, s. 114.

Teprve od druhé poloviny 90. let nalézáme zprávy o konkrétních projevech, které přechází ve zřetelnou konfrontaci. Jejím centrem je město Polička a kritickým obdobím tzv. Badeniho krize a boj o jazyková nařízení v letech 1897–99. Polička patří k oblastem, ve kterých je reakce nejbouřlivější, a město je dokonce obsazeno vojskem (viz kapitola 3.3).

Zřetelnou proměnu česko-německých vztahů pozorujeme na stránkách tisku. V *Jitřence* nacházíme od přelomu století zprávy o diskriminaci nebo štvavých a beztrestných útocích na Čechy, ať už byli oběťmi na veřejnosti hovořící Češi z nedalekých Svitav, nebo příslušníci české menšiny z daleké Vídně. Občas redaktor *Jitřenky* reagoval na články svitavského listu *Zwittauer Nachrichten*. Články a polemiky nebyly přehnaně emociálně vyhrocené, pokaždé však argumentačně značně jednostranné. Vždy jsou za agresory označováni Němci („*Všeněmci*“, „*odkojenci německé kultury*“, „*němečtí výrostci*“), kteří fyzicky napadají a urážejí Čechy, „*klidně mezi sebou se bavící*“, klidnou schůzi konající nebo „*přátelský hovor v hostinci vedoucí*“.⁸⁶

Výstižně dokumentuje proměnu i lokálního zpravodajství z německých obcí okresu. Zprávy o společenském životě jsou postupně nahrazovány krátkými notickami bulvárního charakteru, které čas od času informují o kuriózních nehodách nebo o tom, kterému hospodáři vyhořela chalupa. Titulky jsou dostatečně výmluvné: „*Přejet vlakem*“, „*Otrávil se*“.⁸⁷

Do roku 1918 dochází k národnostním konfliktům de facto jen na dvou místech – jsou jimi nejbohatší a nechudší obce okresu Brněnec a Hamry. Jak je to možné?

Poličsko totiž postrádalo zdroje konfliktů. I přes pokračující nacionalizaci obyvatelstva v otázce politické moci, hospodářství a na většině míst i školství není důvod ke střetům. K hospodářsky motivovaným konfliktům nedocházelo vzhledem k zemědělskému charakteru většiny okresu. Naopak nebyl problém pro poličské občany spojit své síly s německým svitavským kapitálem, když probíhala jednání o lokální dráze a její stavba v roce 1896. Účelové spojení fungovalo i mezi bysterskými měšťany a německými továrníky při prosazování jižní varianty lokální dráhy z Brněnce do Bystrého.

V obecních výborech se rozložení Čechů a Němců v podstatě od padesátých let nemění. A na úrovni okresní samosprávy předcházela možnému konfliktu dohoda. Češi přenechávali při volbách do okresního zastupitelstva Němcům třetinu míst, i když takové zastoupení neodpovídalo ani počtu obyvatel, ani výši odváděných daní. Citlivou otázku

⁸⁶ Nesign. Ze Svitav. *Jitřenka*. 1. 1. 1897, roč. 16, č. 1, s. 12. Nesign. Z bojiště česko-budějovického. *Jitřenka*. 1. 12. 1906, roč. 25, č. 24, s. 391. Nesign. Surové násilí a štvání na Češích vídeňských. *Jitřenka*. 15. 8. 1909, roč. 28, č. 16, s. 255. Nesign. Německá provokace. *Jitřenka*. 1. 10. 1909, r. 28, č. 19, s. 310.

⁸⁷ Nesign. Přejet vlakem. *Jitřenka*. 15. 8. 1912, roč. 31, č. 16, s. 239. Nesign. Otrávil se. Tamtéž, s. 240.

školství řešila kulturní autonomie – německá okresní školní rada spravovala německé školství a česká okresní školní rada analogicky české školství.⁸⁸

Důkazem toho, že venkovské obyvatelstvo nebylo bezvýhradným stoupencem velkoněmeckému nacionalismu, jsou události z roku 1907, kdy zástupci německých obcí podepsali protest proti rozdělení poličského okresu na českou a německou část, která měla být přidělena k okresu lanškrounskému. Od 90. let 19. století totiž sílila politická iniciativa tzv. schönereianů, kteří se západní oblasti Hřebečska snažili administrativně sjednotit pod okres Lanškroun. Ten se tak měl stát důležitým centrem v tzv. německém uzavřeném území a svým významem přesahovat hranice Hřebečska. Iniciativa nakonec nenašla v říšském sněmu žádné ohlasy.⁸⁹

Nicméně v té době už se na Poličsku setkáváme s tzv. národnostním bojem, jehož konkrétními projevy jsou zápas o mateřské školy v Brněnci a Hamrech, koupě panství Svojanov nebo měnící se mediální obraz česko-německých vztahů na stránkách *Jitřenky*. Kde byly zdroje konfliktů, ke konfliktům docházelo a národnostní agitace vzájemné spory neusnadňovala, naopak. V brněneckých fabrikách si tak lidé při práci zpívají v duchu hymny Hej Slované „*hrom a peklo na ty Němce*.“⁹⁰

3.2 Nacionální spolky a obranné jednoty

Spolková činnost sehrála zásadní a specifickou roli při formování národního života. Na přelomu 70. a 80. let byl národní život kulturní a politický v Poličce v útlumu zaviněném předchozími neúspěchy české politiky. Zaktivizovat kulturní a společenský život ve městě se snažili zejména činitelé z řad místních učitelů. V roce 1881 je založen Muzejní spolek Palacký, následující rok obnoven diskusní spolek Beseda měšťanská, ve stejném roce začíná Václav Vetterle na popud Antonína Konstantina Vitáka s vydáváním časopisu *Jitřenka*. Mezi přední spolky se záhy zařadila i školská matice.

Ústřední matice školská byla založena v prosinci 1880 a v programu měla péči o české soukromé národní školství v národnostně smíšených oblastech. Její zakladatelé reagovali na ustanovení spolku Deutscher Schulverein, který měl za úkol upevnit německé pozice v Němci osídlených oblastech a podporovat německé školství. Škola byla v mnoha smíšených oblastech jediným centrem národnostního života Čechů a výchova dětí v mateřském jazyce byla hlavní zárukou, že nedojde k jejich germanizaci. „*Národnost stojí a roste, klesá i upadá*

⁸⁸ Podle sčítání obyvatel z roku 1900 okres čítal 9 983 Němců, tedy přibližně 29%. České obce měly průměrný daňový náklad 112 000 korun, německé 51 000.

⁸⁹ ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 365.

⁹⁰ Otto Faimann (*1920), *Deutsch Bielau*, dopis z 27. 3. 2010.

se školou. Jen národ, který se stará o svoji školu, stará se o svou budoucnost,“⁹¹ shrnul význam školy pozdější starosta matice Josef Hocke při návštěvě Brněnce v roce 1910.

Na vydržování desítek škol vynakládala matice nemalé finanční prostředky, a proto zakládala své odbory po celé zemi. Místní odbory organizovaly vzdělávací a osvětovou činnost, spravovaly veřejné knihovny a podporovaly místní spolky. O významu matice v národnostním životě české společnosti svědčí i fakt, že jejím prvním předsedou byl zvolen František Ladislav Rieger.⁹²

Místní odbor Ústřední matice školské pro Poličku a okolí byl povolen výnosem ministerstva vnitra 16. ledna 1884. Slavnostní projev nesl purkmistr Josef Thanabauer, který zahájil tradici silné podpory matičního spolku místní politickou honorací. Přes obtížné začátky se odboru začalo brzy dařit vyvíjet aktivní činnost, zejména po připojení členů místního učitelského spolku Budeč. Ve vrcholných funkcích se vystřídaly významné osoby poličského veřejného života: páni radní a zastupitelé města, odborní a řídicí učitelé, kaplani, průmyslníci, doktoři medicíny a práv, advokátské koncipienti, městští tajemníci.⁹³

Počet členů kolísal od 50 do 160 osob, ale pravidelných přispěvovatelů měl spolek mnohonásobně více. Každoročně poličtí svému městu „čest vlasteneckou zachovali“⁹⁴ při veřejných sbírkách a darech. Dalo by se říci, že s přibývajícímí léty se stalo dobrým zvykem podporovat matiční snahy a zviditelnit své jméno v *Jitřence* při výčtu dárců. Například počet přispěvovatelů pravidelného Svatováclavského daru býval kolem tří stovek, největší obnosy darovaly místní instituce a firmy: obecní úřad, městský pivovar, parní pila, stolové společnosti, spořitelna města.⁹⁵

Každý rok čteme v tisku výzvy k podpoře matičních snah, v nichž přibývá patosu a stereotypů utlačovaného národa a dětí-mučedníků. Po roce 1900 se objevují i konkrétní formulace mobilizující národ pro účely probíhajícího národnostního boje:

„Čechové, napněte všechny své síly v okamžiku rozhodném, nedopusťte, aby nedostatkem podpory musily býti menšinové školy naše zavírány, zabraňte včas, aby tisícové chrabrých českých rodičů, kteří za Vaši národnost, za Vaše práva zápasí a trpí, byli ponecháni i s dětmi svými za kořist Vašim odpůrcům. Kdo jsi Čech pravý, neváhej, neotálej,

⁹¹ Nesig. Z našeho venkova: z Brněnce. *Jitřenka*. 1. 10. 1910, roč. 33, č. 19, s. 306.

⁹² O významu ÚMŠ více SPURNÝ, M. *V zájmu národa a jeho dětí. Vztah české společnosti k otázce národa a nacionalismu na příkladu ideologie a praxe Ústřední matice školské (1918-1938)*. Diplomová práce FF UK, Praha 2004.

⁹³ Jednatelská zpráva Místního odboru Ústř. matice školské v Poličce podaná ve valné hromadě dne 18. dubna 1909. *Jitřenka*. 1. 5. 1909, roč. 28, č. 9, s. 139. Účet místního odboru Ústřední matice školské za rok 1886. *Jitřenka*. 1. 1. 1888, roč. 7, č. 1, s. 17-18. Mezi nejaktivnějšími členy a na postech předsedů nacházíme např. purkmistry Morice Prudiče, Jana Nebudu a Karla Tilla, ředitele dívčí školy Josefa Ferdinanda Primuse nebo národního buditele Antonína Konstantina Vitáka.

⁹⁴ Jednatelská zpráva Místního odboru Ústř. Matice školské v Poličce podaná ve valné hromadě dne 18. dubna 1909. *Jitřenka*. 15. 4. 1909, roč. 28, č. 8, s. 120-121.

⁹⁵ Dar Ústřední Matici Školské. *Jitřenka*. 16. 7. 1886, roč. 5, č. 14, s. 116. Sbirka daru svatováclavského. *Jitřenka*. 15. 1. 1912, roč. 31, č. 2, s. 26.

neleň a třeba s citelnou obětí a újmou pomáhej Ústřední matici školské v Praze zachraňovat, bojovat, vítězit a štědrým darem svatováclavským, štědřejším než jindy, přispěj.“⁹⁶

Během prvních 25 let své existence výtěžil odbor v Poličce v přepočtu 17 306 korun; pořádal večírky, hraná divadla, organizoval přednášky s výstižnými názvy – „*O našem úkolu vlasteneckém*“, „*O Karlu Havlíčku Borovském*“.⁹⁷ O aktivních odborech máme zprávy i z Bystrého a Brněnce.

Školskou matici zanedlouho následovalo zakládání tzv. obranných jednot, které reagovaly na vzrůstající národnostní a hospodářský útlak českých menšin. V roce 1885 vzniká Národní jednota severočeská, jejíž působnost sahala od Mariánských lázní až na východ k Poličce. Její činnost byla kulturní, lidovýchovná i hospodářská – zkrátka organizovala české menšiny, reprezentovala a prosazovala jejich zájmy, poskytovala právní ochranu. Stěžejním úkolem byla spolupráce se školskou maticí při podpoře menšinového školství. Organizačně se NJS dělila na sbory, okrsky a místní odbory. Poličský okrsek náležel do X. sboru.⁹⁸

O významu národa a jeho jednoty přednášel v Poličce už v roce 1887 delegát Josef Veselý: „*Bohužel, že národ náš vedle svých vysokých a dobrých vlastností měl chybu, a to přehroznou chybu, že byl leckdy nesvorný. (...) Nesvornost' v historii naší je jako sudičkou, jako zlý duch, jež šířá a trhá mocný národ, celistvý.*“⁹⁹

V ten samý rok byl místní odbor založen. I on měl zpočátku organizační problémy a počet členů dosahoval pouze tří desítek. Do čela se sice záhy postavili učitelé Primus a Viták, ale ještě v roce 1890 čteme v Jitřence stesky valné hromady, „*by příštího roku činnost odboru byla větší, a aby seznam členů se rozmnožil, by nechyběla v něm jména obou pánů, jejichž postavení společenské jest takové, že by měli státí v popředí hnutí národního.*“¹⁰⁰ Po roce 1900 i mezi členy místního odboru NJS nacházíme poličskou honoraci, po několik let dochází dokonce k personální unii členů kdy místní odbory školské matice a severočeské jednoty vystupují navenek jednotně. Dlouhodobým předsedou se stal továrník a starosta města v dobách převratových Karel Till.¹⁰¹ Jako usilovný bojovník o českou národní věc a čestný

⁹⁶ Nesign. Čechové. Jitřenka. 1. 11. 1911, roč. 30, č. 19, s. 235. „Vzmuž se, vzmuž, ty lide český, v této těžké době, ukaž světu, jak jsi velký, i ve své porobě.“

⁹⁷ Jednatelská zpráva Místního odboru Ústř. Matice školské v Poličce podaná ve valné hromadě dne 18. dubna 1909. Jitřenka. 15. 4. 1909, roč. 28, č. 8, s. 120-121. Nesign. Místní odbor Ústřední matice školské. Jitřenka. 1. 11. 1887, roč. 6, č. 27, s. 508.

⁹⁸ O činnosti a úloze NJS podrobně PAVLÍČEK, J. Národní jednota severočeská a její podíl na prosazování českých národních zájmů v národnostně smíšených oblastech 1885-1948. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech Československé republiky*, s. 173-195. V roce 1911 fungovalo v rámci 12 sborů 661 místních odborů se 49 600 členy.

⁹⁹ Nesign. Přednáška p. Jof. Veselého, delegáta Národní Jednoty Severočeské, v Řemeslnické besedě. Jitřenka. 1. 9. 1887, roč. 6, č. 25, s. 462-463.

¹⁰⁰ Místní odbor Nár. jed. severočeské. Jitřenka. 15. 4. 1890, roč. 11, č. 8, s. 61.

¹⁰¹ Karel Till (1856-1933) byl neúnavný menšinový pracovník, o jehož postavení dostatečně vypovídá přehled jeho funkcí: zakladatel a po 46 let starosta poličského Sokola, starosta města a předseda Národního výboru pro okres poličský v roce 1918, továrník, národní demokrat a čestný předseda X. sboru NJS a poličsko-skutečského okrsku, předseda místních odborů NJS a ÚMŠ v Poličce.

starosta a zakladatel poličského Sokola se největší měrou angažoval v boji o školu v Hamrech a po roce 1918 výrazně přispěl ke zřizování českých škol v německých obcích okresu.

Místní odbory Národní jednoty severočeské vznikají v ryze českých obcích poličského okresu od 90. let 19. století. Postupem času se staly po hasičských spolcích druhou nejrozšířenější spolkovou činností. O činnosti NJS máme zprávy z Borové, Brněnce, Hartmanic, Chrastavci, Rohozné, Sádku, Svojanova, Telecího a Vítějevsi. Jejich vznik však s výjimkou Brněnce patrně nebyl podmíněn snahou místních obyvatel sjednotit se proti národnostnímu útlaku. Místní odbory totiž vedle běžné činnosti kulturní a lidovýchovné (pořádání divadel, plesů, čtenářských besed a přednášek) suplovaly chybějící hospodářské spolky – odbory NJS organizují přednášky s tematikou pro rolníky, objednávají členům hnojivo, ovocné stromky nebo uhlí.¹⁰²

Bez ohledu na konkrétní činnost místních odborů, Národní jednoty severočeská měla napomáhat při „hájení zájmů našich národních, jmenovitě při obhajování utlačovaných krajanů našich v uzavřeném území.“¹⁰³ Jenže na Poličsku nebylo téměř deset let od založení poličského odboru či zájmy hájit, činnost se proto omezovala na sbírání příspěvků, lidovou výchovu a pořádání drobných kulturních akcí v českých obcích. Zvýšenou aktivitu přináší až rok 1897.

3.3 Badeniho krize a okolnosti jejího průběhu na Poličsku

Česko-německé vztahy procházely obdobími s různou intenzitou vzájemné animozity a nepřátelství. K nejkrizovějším patřily události spojené se zápasem o tzv. Badeniho jazyková nařízení, která za určitých podmínek zaváděla češtinu jako vnitřní úřední jazyk u nižších instancí civilní a soudní správy. V platnost vstoupila v Čechách 5. dubna 1897, na Moravě 22. dubna téhož roku.¹⁰⁴

Úspěšná jednání o novou jazykovou úpravu působila jako živá voda na české národnostní hnutí. Právě v roce 1897 dochází na Poličsku a Svitavsku k prvním veřejným manifestacím češství v oblasti, kde doposud Češi neměli dostatek sebevědomí a síly veřejně vystoupit – v okolí Brněnce i v samotných německých Svitavách. Jitřenka byla dnešními slovy mediálním partnerem těchto vlasteneckých shromáždění:

¹⁰² KYNCLOVÁ, S. *Kultura a osvěta na poličském venkově na přelomu 19. a 20. století*, s. 16.

¹⁰³ Z místní odboru Nár. jednoty severočeské. *Jitřenka*. 15. 4. 1897, roč. 18, č. 8, s. 120.

¹⁰⁴ Jazyk úřadů v Rakouské monarchii byl jedním z hlavních zdrojů národnostních konfliktů. Požadavek rovnoprávnosti národů monarchie se v této oblasti veřejného života těžko prosazoval proti potřebě jednotného jazyka byrokracie. Více o problematice viz HLAVAČKA, M. Užívání jazyka v byrokratické komunikaci. In *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, s. 92-101.

„Dlouho dušen byl život Čechů svitavských, dlouho nevycházela jim spásná hvězda družnosti a pospolitosti. Až teprve koncem letošního masopustu podali přes všechnu nepřízeň místních poměrů zřejmý důkaz, že ve Svitavách Češi skutečně jsou, že se k národnosti své hlásí.“ Redaktor Jitřenky na závěr Němcům zdůraznil: *„Budte jen beze strachu, pánové, Češi vás nechtějí provokovati, chtějí jen žít s Vámi v klidu a pokoji, dopřejte jim toliko, aby mohli žít svým životem a veřejně užívatí svého jazyka.“*¹⁰⁵

Jenže právě podobné veřejné projevy národního života Čechů byly v očích Němců chápány jako provokace. Zavedením jazykových nařízení navíc hrozilo, že Svitavy ztratí svůj čistě německý charakter. Začaly se objevovat první útoky na Čechy, kteří používali češtinu na veřejnosti – zejména v hostincích.

Brněnec a přiléhající vesnice na moravské straně řeky Svitavy (Chrastová a Březová) ztrácely postupně od roku 1880 vlivem přílivu českých dělníků do zdejších průmyslových podniků svůj čistě německý charakter. Ačkoliv počet Čechů v Brněnci přesáhl dvě třetiny obyvatel a počet Čechů celkově v okolních německých obcích čítal několik stovek, neexistovala zde česká škola. Ve snaze povzbudit národní vědomí a život zdejších Čechů založen byl v roce 1895 místní odbor Ústřední matice školské pro Brněnec a okolí, který se hned od počátku své existence setkal s nepřátelským postojem zdejších německých aktivistů, podporovaných členy nacionálního spolku Bund der Deutschen Nordmährens ve Svitavách. Lze předpokládat, že místní odbory německých obranných spolků existovaly i ve zdejších vesnicích.

Brněnecký odbor pod vedením aktivního předsedy Oskara Axamita pořádal 8. srpna 1897 velkou národní slavnost u nedaleké obce Bradlen (náležející už do okresu Boskovic) společně se sokolskými jednotami z Letovic, Boskovic, Svojanova, Chocně a České Třebové. Důležitou delegací byli svitavští Čechové i jednatele národních spolků z různých míst Čech a Moravy, včetně Poličky. Veřejné cvičení Sokolů provázela divadelní představení, pouť a taneční zábava. Manifestace měla povzbudit dosud vlažné Čechy, aby se nebáli veřejně přihlásit ke svému národu i v dosud převažujícím německém prostředí. Měli pocítit, že nejsou osamoceni, nýbrž jsou členy velkého společenství, které ve zdejším kraji vybojovalo silnou pozici:

„Marně spiná matka Germanie ruce, dnes stojíme skálopevně, a dej Bůh, aby nás více do svých spárů nedostala. Pořádající první národní slavnost v této krajině (...) spojujeme se,

¹⁰⁵ Nesign. Ze Svitav. Sdružování Čechů svitavských. *Jitřenka*. 15. 4. 1897, č. 8, s. 123-124.

*abychom pro svou společnou věc, pro věc národní i nejšířší vrstvy získali, aby i nejslabší v ohledu národním silnými byli.*¹⁰⁶

Účast byla nekriticky odhadována na 8 000 až 9 000 návštěvníků. „*Nejsem schopn slova, cítím jen,*“¹⁰⁷ komentoval prý dojmy z uvítání a průvodu národních krojů jistý starší muž. Slavnost skončila velkým úspěchem, Němci v ní však neviděli nic jiného než další nehoráznou provokaci a ze Svitav přišla záhy reakce. Češi, kteří se účastnili národní manifestace v Bradlenách, byli veřejně označováni v německém tisku s dodatkem, aby jim němečtí zaměstnavatelé umožnili odchod z města a vyhodili je z práce, když se Čechům tak málo ve Svitavách líbí, cítí se být utlačováni a jako „*mučedníci obdivováni a slaveni býti chtějí.*“¹⁰⁸ Vracející se Češi měli být napadeni na svitavském nádraží. Nacionální vášně ve Svitavách byly posíleny červencovou návštěvou Georga von Schönerera,¹⁰⁹ duchovního otce všenněmeckého nacionálního směru v Rakousku, který svými protesty výrazně přispěl k pádu Badeniho vlády a ke zrušení jazykových nařízení.

Přibývající nepokoje přinutily představenstvo svitavské obce formulovat provolání, které nechal bezprostředně po manifestaci 10. srpna 1897 vyvěsit policejní rada Hugo Albrecht.¹¹⁰ Plakát vzbudil na Poličsku značné pobouření.¹¹¹ Představenstvo se v něm obracelo „*jak na domácí německé obyvatelstvo, tak i na přivandrovalé Čechy, kteří zde výdělek a práci hledali a také našli, aby při projevech svého národního smýšlení za všech okolností pokoj a pořádek zachovali, vzájemného dráždění zanechali, aby se pranicím, zraněním atd. předešlo.*“ Text pokračuje:

„Německé obyvatelstvo svitavské jest ovšem v novější době provokováno nápadným chováním žijících zde českých úředníků, zřízenců, pomocníků, továrních dělníků, služek atd., kteří každé příležitosti použijí, aby se ostentativně jako Češi ukázali a přes nepatrný svůj počet se proti německému obyvatelstvu stavěli, ba dokonce lživými zprávami v českých štváčských listech se již za značný zlomek obyvatelstva vydávají a chtějí dokazovati potom, že jsou Němci utiskováni. (...) Rozeštvání a svedení pak několika zaplacenými a tuze známými agitátory chtějí také účastenstvím na národních slavnostech v okolí českému národu svou sílu v německých městech Svitavách ukázati. Toto provokativní jednání, skutečnému poměru sil nijak odpovídající, vyvolalo roztrpčení.“

¹⁰⁶ Nesign. Národní slavnost. *Jitřenka*. 1. 8. 1897, roč. 18, č. 15, s. 234-235.

¹⁰⁷ Nesign. Z Brněnce: Národní slavnost u Bradlen. *Jitřenka*. 15. 8. 1897, roč. 18, č. 16, s. 252-253.

¹⁰⁸ Nesign. Národní slavnost. *Jitřenka*. 1. 8. 1897, roč. 18, č. 15, s. 234-235. Překlad německého článku

¹⁰⁹ Georg rytíř von Schönerer (1842–1921) – antisemitský, antislavistický a antikatolický politik, zakladatel rakouské Všeněmecké strany, poslanec v Říšské radě v letech 1873-1888 a 1897-1906.

¹¹⁰ Hugo Albrecht (1862–1920) patřil k nejvýznamnějším osobnostem německých Svitav, zakladatel místní organizace Svazu Němců severní Moravy (Bund der Deutschen Nordmährens), v letech 1896–1919 městský radní, od 1901 poslanec Říšské rady. Jeho nacionální postoje a obrana práv českých Němců se staly terčem útoků českých poslanců.

¹¹¹ Následující český překlad plakátu v článku N. L. Ze Svitav. *Jitřenka*. 1. 9. 1897, roč. 18, č. 17, s. 268.

Rvačky vyvolané mládeží byly pak logickým vyústěním celé situace. Představenstvo německého města Svitav proto napomínalo „*ony přivandrovalé Čechy, kterých jsme nevolali, kteří však mezi Němci svoji výživu nalézají a proto pamětlivi býti mají, že zde jedí německý chléb, aby se v německém městě Svitavách klidně, slušně a právě tak chovali, jako Němci co minorita chovati se musí. Komu zdejší chléb nechutná, komu poměry se nehodí, ten může pokojně táhnouti zase dále.*“

Aby byl obnoven mír, který „*dříve v tak krásném způsobu mezi usedlými Němci a přivandrovalými Čechy v německém městě Svitavách panoval*“, a jenom v poslední době „*několika českými štváči porušen byl*“, bylo představenstvo odhodláno postavit se proti jakémukoliv demonstrativnímu a provokativnímu jednání, které by bylo namířeno proti „*německému charakteru*“ města Svitav.

Nepokoje a bojovné střety překročily hranici regionálního tisku, o útocích psaly i Národní listy nebo Lidové noviny: „*Dnes i v těch nejmenších obcích, kde smírné spoluzití obou národností jest takměř životní potřebou, ohrožují němečtí surovci majetek, ano i životy českých spoluobčanů. (...) Není zajisté mnoho prozíravosti zapotřebí, aby každý seznal, že skutečné životy Čechů této krajiny jsou ohroženy a že to tak dále jíti nemůže.*“¹¹²

Redaktor *Jitřenky* se proti Albrechtově provolání rázně ohradil. Poukázal na to, že násilné útoky nevyvolávají Češi, ale konkrétní Němci je úmyslně vyhledávají a úřady proti tomu dostatečně nezakročují. Nebojácní Češi jsou propouštěni z práce, nebo v případě státních úředníků přesazováni jinam. Nočním městem táhnou násilnické skupiny, které útočí na Čechy a trestány jsou směšnou pokutou dvou zlatých. „*A tu se ptáme: Kdo provokuje? A tu přijde člověk, který má bdíti nad pořádkem, a dá si natisknouti sta exemplářů drzého pamfletu.*“¹¹³

Bouřlivě prožívala část české veřejnosti na Poličsku německé protesty proti Badeniho jazykovým nařízením v roce 1897. Bylo to období velké národní mobilizace. Vyvrcholení jazykových bouří však přišlo až po 17. říjnu 1899 - poté, co byla nařízení zcela zrušena.

„*My Čechové máme tedy docela býti připraveni o právo své, a Němcům, těm věčně hýčkaným Němcům, dána nadvláda. Nedivno, že vzkypí krev nad tou drzou, neslýchanou urážkou i rozvážnému Čechu. I ten prostý vesničan, jehož z klidu málo co vyruší, nemůže něco tak nespravedlivě křičícího srovnati v hlavě, a odsuzuje ten ústrk svým řízným, podivuhodně trefným způsobem.*“¹¹⁴

¹¹² N. L. Ze Svitav. *Jitřenka*. 1. 9. 1897, roč. 18, č. 17, s. 267.

¹¹³ Tamtéž, s. 268-269.

¹¹⁴ *Jitřenka*. 16. 11. 1899, roč. 18, č. 22, s. 340.

Poličku ovládly veřejné manifestace nesouhlasu. Pro zklidnění situace město krátce obsazuje vojsko a za zpěvu národních písní je uvězněno i několik protestujících mladíků z vážených poličských rodin, vesměs činitelů národních spolků.¹¹⁵

3.4 Národnostní boj jako východisko česko-německých vztahů?

Přelom století byl, alespoň z hlediska nacionalizace, na Poličsku opravdu přelomovým. Od krize spojené se zavedením a zrušením Badeniho jazykových nařízení totiž nacházíme zřetelné důkazy o průběhu tzv. národnostního boje v tomto kraji.

Na úvod je nutné zdůraznit, že v české i německé společnosti existovali nositelé národnostního boje, jeho průběh zasahoval do života několika vrstev české společnosti, ale v žádném případě to nebyl boj celého českého národa proti celému národu německému, resp. proti Němcům v českých zemích. Dogma o tzv. národnostním boji se stalo základním stavebním prvkem sudetoněmecké kolektivní identity v souvislosti s Českými zeměmi. Stoupcí tradiční sudetoněmecké interpretace českých dějin do značné míry zužují česko-německé vztahy pouze na národnostní boj započatý už husitskými válkami, který plynule vyústil v poválečné vysídlení. Je to ovšem účelová dezinterpretace.¹¹⁶

Národnostní boj je projev nacionalismu 19. století a je úzce spojen s činností národnostních spolků a obranných jednot. Skupina lidí spojená s těmito spolky, které na české straně můžeme označit jako hraničáře, na svět kolem sebe pohlížela z pozice bojovníků za národní věc. Jejich rétorika byla bojovná, jejich vnímání světa absolutní. Národ byl pro ně nejvyšší kategorie sociálního bytí. Hraničáři si vytvořili specifický diskurs, vnímání světa a sebe samotného opakovaně utvrzovali pomocí řady stereotypů.

Češi, kteří žili v německých vesnicích na Poličsku, vytvářeli menšinu v menšině. A postupem času se část z nich společně s některými Čechy z Poličky a okolních českých vesnic začala identifikovat jako hraničáři. I když Poličsko bylo od státních hranic vzdálené desítky kilometrů, probíhala tudy hranice jazyková. A termín »hraničář« našel uplatnění i zde.¹¹⁷

Pro hraničářské prostředí je příznačné vytvoření ideologie o utlačovaném národě, který se po staletí brání germanizaci. Hraničářský boj byl rázu obranného. Bránili českou státnost, jazyk i samotný národ, ohrožené útoky českých Němců:

¹¹⁵ Podrobnosti o událostech v Poličce viz KONEČNÝ, S. *Jazykové bouře v Poličce 1899*. Polička 1999.

¹¹⁶ HAHNOVÁ, E. – HAHN, H. H. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, s. 9-14.

¹¹⁷ Jsem si vědom problematiky charakterizování, kdo byl a nebyl hraničářem. Řada lidí, žijících na jazykové hranici na Poličsku, se za hraničáře považovala, na druhou stranu ne všichni členové obranných jednot a matic sami sebe za hraničáře považovali. A nemuselo nutně jít o ty, kteří bydleli v německých obcích. Klíčovým kritériem pro určení identity hraničáře je v mojí práci jeho vnímání světa z hlediska národnostního boje.

„Čechové, trudné doby dolehly na náš národ. Odpůrcové naši s prudkostí nebývalou útočí na naše odvěká práva, chtějí pro sebe zabrat celou naši vlast, všecku naši mládež. Nic neplatí u nich v boji proti nám právo psané a dané, nic neplatí právo lidské i božské. Zbaviti Čecha půdy, domova, školy, vlasti, mládeže, řeči a právní ochrany, toť heslo, které se hlásá a uskutečňuje veřejně a beztrestně. Zavřené české školy, pod širým nebem strádající české rodiny, přístřeší zbavené, pokuty za neposílání dětí do škol německých, hle, to jsou vítězné trofeje dnešního nelidského boje.“¹¹⁸

Diskurs nacionálních kruhů české společnosti se vyznačoval obrannou rétorikou, patetickými výzvami s přehnanou emocionalitou a nekritickým přístupem k historii. Se všemi těmito atributy se setkáváme na stránkách *Jitřenky*. Potvrzuje se tím teze Eugena Lemberga, že kolektivní sentimentalita, romantický sloh a citovost jsou příznačné pro české maloměstské prostředí.¹¹⁹

Typickým projevem hraničářského myšlení bylo přesvědčení o nepůvodnosti německého osídlení. Německé obce byly v duchu nekritického přístupu k historii označovány za »poněmčené« nebo »zněmčené«, čímž měla ideologie o odvěkém německém charakteru Německých Čech stejně jako snahy o jejich správním osamostatnění ztratit legitimitu. Přesvědčení o původním českém nebo smíšeném charakteru obcí způsobilo na jednu stranu nekritické čtení starých zápisů vrchnostenských dávek psaných v češtině s počestnými německými jmény.¹²⁰ Současně se však jednalo o účelovou dezinterpretaci, kterou je nutné v dnešní době jednoznačně odmítnout. Nicméně ještě za první republiky byla v poličské veřejnosti velmi rozšířená báchorka o tom, kterak byly okolní vesnice po třicetileté válce poněmčeny:

„A do vymřelých vesnic nastěhovali se po moru samí Švábi, Němci, ze švábské země do Limberka, Jedlové, Modrce, Stašova atd. Ty všechny vesnice byly učiněny liduprázdnými jednou švédským mečem, podruhé morem a po moru poněmčeny.“¹²¹

Při četbě pramenů z okruhu hraničářů můžeme nabýt dojmu, že národnostní boj opravdu zasáhl celý národ a stal se každodenní součástí života lidí, zejména těch žijících v národnostně smíšených oblastech a v blízkosti jazykové hranice.

Osobní vzpomínky, obrazy z každodenního života i neustálé stížnosti na vlašnost spolubojovníků však nasvědčují, že minimálně na Poličsku značná část zejména venkovského obyvatelstva nikdy žádný národnostní boj nevedla, ideologie boje mu byla cizí anebo do

¹¹⁸ Nesign. Čechové. *Jitřenka*. 1. 10. 1909, roč. 28, č. 19, s. 301-302.

¹¹⁹ LEMBERG, E. *Nationalismus II*, s. 69 a 70.

¹²⁰ Nesign. O obci Jedlové (archiv muzea poličského). *Jitřenka*. 1. 2. 1914, roč. 33, č. 3, s. 26-27.

¹²¹ Nesign. Poněmčení vesnic v okolí Poličky. *Jitřenka*. 1. 10. 1930, roč. 49, č. 19, s. 296.

každodenního života zasahovala jen okrajově. Podle mého názoru je také nutné rozlišovat mezi úsilím za zrovnoprávnění českého a německého etnika v rámci Habsburské monarchie, které mělo podporu širokých vrstev české společnosti, a národnostním bojem, který byl kromě ideje rovnoprávnosti nesen i obavou z germanizace a snahou posílit za každou cenu pozice svého vlastního národa, i na úkor národa druhého. Pohled na minulost je tedy nutné ještě více diferencovat. Ne všichni členové obranných spolků vnímali svou činnost jako boj, mnozí v ní spatřovali upřímnou snahu za kulturní a hospodářské povznesení vlastního národa.

Na řadu událostí se proto můžeme dívat ze dvou stran. Například nově otevřená česká škola v Brněnci v roce 1910. Může být chápána jako akt zrovnoprávnění obou národů v otázce školství, protože 60 % obyvatelstva obce nemělo školu se svým vyučovacím jazykem. Může být ale také chápána jako »hráz proti germanizaci«, jako »česká tvrz« v národnostně smíšené oblasti. Dalším názorným příkladem pro odlišné vnímání skutečnosti je koupě velkostatku Svojanov městem Polička v roce 1910. Můžeme ho interpretovat jako snahu poličských měšťanů o hospodářské posílení města, o získání zdroje příjmů. Jak se následně dovíme, členové obranných jednot v koupě spatřovali především navrácení půdy českému národu z rukou německého majitele.

Pokusme se teď vnímat realitu z pohledu hraničářů a popsat jejich »boj národností« v poličském okrese. Pro hraničáře hrála větší význam než hranice státní hranice jazyková. O ni sváděli hraničáři boj s Němci, jimž automaticky přisuzovali výbojnost a agresivitu a snahu germanizovat česká území tak, jak se to dělo posledních tři sta let od bitvy na Bílé hoře. Každá německá škola poblíž jazykové hranice byla automaticky chápána jako „*přelevárna*“¹²², jako instituce, která pomocí darů láká děti z chudých českých rodin a násilně je odnárodňuje.

Ideologie hraničářských kruhů do roku 1918 byla jednoznačně obranná. České menšiny byly ve většině Němci osídlených oblastí hospodářsky i kulturně hodně pozadu. Češi vlastnili jen zlomek majetku, neměli kulturní instituce včetně škol, u úřadů často nemohli uplatnit svůj mateřský jazyk. Při snahách veřejně projevit svou českou identitu byli na mnoha místech potlačováni a perzekuováni svými zaměstnavateli.

„*Nevrážíme na věčné časy klín do německého území, nýbrž bráníme, po případě posilujeme jen pozice své,*“¹²³ brání se redaktor *Jitřenky* útokům ze strany nacionálně orientovaných německých spolků a tisku, které obranné jednoty obviňovaly ze snahy narušovat ucelené německé osídlení a zničit »odvěký německý charakter« mnoha německých

¹²² NA ČR, fond ÚMŠ, kt. 342 – Brněnec, zpráva výboru Ústřední matice školské v Praze z 6. září 1912.

¹²³ Nesign. Náš boj národnostní. *Jitřenka*. 1. 9. 1910, roč. 29, č. 17, s. 268.

měst a vesnic v českých zemích. Česká menšinová politika na Poličsku před rokem 1918 rozhodně neměla výbojný charakter.

Vytvořeným stereotypem vnímání sebe sama jako obránců českého jazyka a půdy našli příslušníci obranných spolků specifickou roli ve společnosti. Jak se v následujících desetiletích ukázalo, měla tato role obrovskou integrující sílu, nezbytnou pro zápas, který si vyžádal zejména finančních obětí.

Klíčovým pojmem byla jednota. Češi, kteří stáli vně »semknutého národního společenství«, byli v lepším případě označováni jako neuvědomělí, v horším případě byli veřejně pranýřováni. Symbolem jednoty se stalo původní heslo české hospodářské emancipace »Svůj k svému«. Nejednou si redaktor *Jitřenky* stěžuje na neuvědomělé Čechy, kterým je toto heslo cizí. Ve Vítějvsi, kde byl aktivní odbor Národní jednoty severočeské, byla stavba české školy zadána německému staviteli, ač se o ni ucházel i Čech. „*Je to ostuda, již dlužno přibít na pranýř,*“¹²⁴ dočítáme se v *Jitřence*.

Ústředním tématem národnostního boje byl zápas o školu, která byla metaforicky popisována jako „*tvrz*“.¹²⁵ Zřizování škol v německých obcích okresu bylo vzhledem k nedostatečnému počtu českých dětí nemožné. K budování nových škol se přikročilo v místech, kde měli Češi většinu.

První na řadě byla obec Rohozná. V roce 1890 zde žilo 178 Němců, tedy necelých 10 % obyvatel. Pro německé děti byla nákladem spolku Deutscher Schulverein zřízena patrně v 90. letech jednotřídní škola. Její specifikum bylo v tom, že nepodléhala místní školní radě v Rohozné, ale školní radě v nedalekém německém Baníně. Obec Rohozná tedy na chod školy neměla žádný vliv. Protože byla česká čtyřtřídní škola v dolní části obce vzdálená a přeplněná, chodilo do německé školy hodně českých dětí.¹²⁶

Matiční odbor v Poličce a Národní jednota severočeská se proto zasadily o stavbu nové budovy dvoutřídní školy a na projekt věnovaly 4 000 korun. Protože jejímu zřízení nic nebránilo, byla v roce 1906 škola otevřena.

Mnohem větší komplikace přineslo zřízení škol v Hamrech (kapitola 3.5) a Brněnci (kapitola 3.6), kde Češi narazili na odmítavý postoj místní samosprávy ovládané Němci. Případ v Hamrech názorně ukazuje, jak obě strany při prosazování svých záměrů využívaly přímluv a intervencí na nejvyšších místech (u poslanců a na ministerstvech). Je zřejmé, že

¹²⁴ Z Vítějvose. *Jitřenka*. 15. 3. 1903, roč. 22, č. 6, s. 97. Z Hartmanic. *Jitřenka*. 1. 6. 1912, roč. 31, č. 19, s. 176-177: „V jednom hostinci hartmanickém, ve kterém si česká inteligence dává dostaveníčko, straší na všech stolech vyložený »Prager Tagblatt«, německé pivo ze Svitav a – majitel je prý zakládajícím členem Sokola v Bystrém! Bratr »Sokol« – »Svůj k svému«! Doufáme v nápravu!“

¹²⁵ Svatováclavský dar Ústřední matici školské. *Jitřenka*. 1. 9. 1895, roč. 13, č. 17, s. 195. ÚMŠ ve svatováclavském svolání „*volá k budování dalších tvrzí národní vzdělanosti*“.

¹²⁶ CHARVÁT, V. J. Rohozná u Poličky. *Jitřenka*. 1. 1. 1906, roč. 25, č. 1, s. 2-5. Článek převzat z Věstníku Národní jednoty severočeské. Celkem 60 dětí v roce 1905.

aktivitou na obou stranách neoplývalo ani tak místní venkovské obyvatelstvo (o jehož vzdělání se vlastně bojovalo), ale veškeré vyjednávání vedli předsedové obranných spolků z Poličky a ze Svitav.

Největší událostí roku 1910 bylo odkoupení velkostatku svojanovského se zříceninou hradu městem Polička od Antonína Františka Haasche za 400 tisíc korun. Polička tím „zachránila českému národu“ národnostně důležitou krajinu na hranici německého Moravskotřebovského ostrova: „*Německá bašta na rozhraní národnostním padla.*“¹²⁷

Význam Svojanova pro národní věc byl o to větší, že zdejší němečtí mistři Baaderovy továrny otevřeně mluvili o zřízení soukromé školy dotované Schulvereinem. O koupi psaly české noviny a časopisy po celé zemi. I pražské ústředí NJS zpráva o koupi naplnila „neličenou radostí“: „*Jest to událost tak velikého národního dosahu, že už po léta žádná takového významu se neudála. Slavné městské radě poličské náleží největší dík české veřejnosti,*“¹²⁸ vzkázal do Poličky Václav Škarda, zemský poslanec a člen panské sněmovny. Úspěch to byl o to větší, že Haasch chtěl původně panství prodat do německých rukou, ale nenašel žádného vážného zájemce.

Rok 1910 byl tedy z hlediska národnostního boje více než úspěšný. V očích hraničářů byla opevněna jazyková hranice na Poličsku. „*Sny německé: udržet svoji nadvládu v Brněnci, a dobýt Rohozné, Svojanova a Hamrů a tak zaokrouhlit jihozápadní hranice »Schönghengstu« zničeny,*“¹²⁹ čteme v článku *Náš boj národnostní*. Nadále však byli Češi v »defenzivě« a usilovali o zřízení školy v Hamrech a zrovnoprávnění brněneckých Čechů v obecním výboru. V té době nikdo netušil, že do vztahů mezi Čechy a Němci za necelé čtyři roky výrazně zasáhne světová válka a její výsledek změni role aktérů národnostního boje.

3.5 Hamry

Hamry (dnes součást města Bystré) jsou malá osada roztroušená podél silnice vedoucí z Bystrého do Svojanova. Teprve v roce 1919 se osamostatnily jako obec, do té doby byly katastrálně rozdělené mezi českou Rohoznou (pět popisných čísel) a německou Jedlovou (25 popisných čísel). Dřívější pokus o osamostatnění narazil na odpor obecního výboru v Jedlové. Před sto lety Hamry probíhala jazyková hranice mezi Jedlovou, Stašovem a českými obcemi jihovýchodní části okresu.

¹²⁷ Nesign. Koupě velkostatku. *Jitřenka*. 15. 6. 1910, roč. 29, č. 12, s. 192.

¹²⁸ Nesign. Projevy ku koupi Svojanova. *Jitřenka*. 15. 6. 1910, roč. 29, č. 12, s. 193.

¹²⁹ Nesign. Náš boj národnostní. *Jitřenka*. 1. 9. 1910, roč. 29, č. 17, s. 268.

V hraničářských pramenech jsou Hamry v duchu dobového stereotypu označovány jako chudá horská vesnička, „*půda jest tam neúrodná, polička po kopcích*“¹³⁰. Pravdou je, že s výjimkou tří mlýnů a tří hostinců je tvořila jen nevelká stavení chalupníků a domkářů a třeba v roce 1909 byl objem ročních daní jen 260 korun.¹³¹ I když při úředním sčítání uváděla od roku 1880 většina obyvatel za svou obcovací řeč češtinu (13 Němců a 145 Čechů v roce 1890, 15 a 139 v roce 1890, 22 a 131 v roce 1900), národnostní poměry byly složitější.

Hraničáři hodnotili situaci následovně: „*Lid v Hamrech je neuvědomělý, který pro velikou odlehlost osady a pro dřívější špatnou návštěvu školy většinou neumí čísti ani psáti.*“¹³² Ve skutečnosti byli místní obyvatelé spíše než neuvědomělí zkrátka národnostně nevyhranění, respektive slovy americké historičky Tary Zahra „*národnostně lhostejní*“¹³³. Častá česko-německá manželství a nízká gramotnost měly za následek, že kategorie národnost nehrála v životech běžných obyvatel na přelomu století zdaleka tu nejvýznamnější roli, jak by si členové obranných jednot přáli. Nebylo ojedinělým jevem, že děti z jedné rodiny navštěvovaly jak německé, tak české školy. O zdejší »národnostně neuvědomělý« lid a zejména děti mohli čeští i němečtí nacionalisté svést tuhý boj, jehož vnějším projevem se stal zápas o zřízení školy.

Obě strany si totiž na Hamry činily právo. Podle českého výkladu opřeného o úřední sčítání byly Hamry osadou převážně českou, která je ohrožena germanizací. Naproti tomu německá strana poukazovala na to, že ve většině rodin byl jeden z rodičů německého původu a tvrdila, že osada byla „*původně úplně německá a stala se dvojjazyčnou teprve sňatky*“.¹³⁴ Němci se tedy nesnažili germanizovat české rodiny, ale zachovat jejich německou národnost.

První snaha o vyřešení otázky školství v Hamrech vyšla roku 1881 z rukou mlynáře Ignáce Moravce, který za osadu Hamry zasedal v jedlovském obecním výboru a místní školní radě v Bystrém. Je zajímavé, jakým způsobem směšoval českou a německou podobu svého jména, protože se podepisoval i Hynek Morawetz. Moravcova iniciativa ještě tehdy neměla nacionální motivaci. Hamry byly přiškolené do Bystrého a Rohozné. Obě školy však byly vzdáleny v průměru hodinu chůze a zejména v zimních měsících se cesta pro žáky stávala neschůdnou. Nízká školní docházka pak přidělovala jejich rodičům jen starosti, když museli

¹³⁰ CHARVÁT, V. J. Rohozná u Poličky. *Jitřenka*. 1. 1. 1906, roč. 25, č. 1, s. 8.

¹³¹ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 356 – Hamry, zpráva z 27. 5. 1909, č. 7494.

¹³² Tamtéž, návrh místních odborů NJS a ÚMŠ v Poličce na postavení školní expozitury v Hamrech z 27. 5. 1909, č. 7494.

¹³³ ZAHRA, T. *Kidnapped souls: National Indifference and the battle for Children in bohemian lands 1900-1948*. Cornell University Press 2008.

¹³⁴ NAČR, fond Zemská školní rada, k. 66, Hamry u Poličky, Stížnost Nejvyššímu správnímu soudu československé republiky č. 14836/21.

nedbalost svých dětí vysvětlovat na obecním výboru v Jedlové a nejednou odcházeli z úřadu s disciplinační pokutou.¹³⁵

Protože obec samotná neměla prostředků k vydržování školy, zaslal Moravec žádost o podporu nově vzniklému spolku Ústřední matice školské v Praze. A v případě neúspěchu v Praze zvažoval oslovení německého Schulvereinu. Akce za zřízení školy na dalších dvacet let utichla. V roce 1882 měla Matice mnohem více starostí se zajištěním potřebnějších škol pro ohrožené české menšiny v pohraničí severních a severovýchodních Čech. Děti z Hamrů zatím možnost navštěvovat české školy měly.

Situace se mění o dvacet let později. Finančně dobře zajištěný Schulverein, který na školství v Poličském okrese vynakládal nemalé peníze (v té době vydržoval školu v Rohozné a subvencoval německé školy v celém okrese) pokračoval v upevňování německých pozic a nabídl obyvatelům Hamrů zbudování německé soukromé školy. Akce se nesetkala se souhlasem a byla neúspěšná, každopádně po dlouhé době zaměřila na Hamry pozornost poličských odborů NJS a ÚMŠ, které se začaly reálně obávat poněmčování Hamrů a zahájily akci na zřízení české školy. Poličští mobilizovali všechny své finanční zdroje a síly a vyjednávání s místní školní radou v Bystrém o podmínkách vyškolení Hamrů se chopil sám starosta Poličky a předseda NJS Karel Till.

Hned na začátku se objevilo několik problémů – k dispozici nebyl vhodný pozemek ani dostatek financí a místní školní rada v Bystrém, která o zřízení školy rozhodovala jako orgán první instance, neoplývala vstřícností. Bystré v té době vydržovalo 18 tříd obecné, průmyslové pokračovací a dvou měšťanských škol a stavbou nové školní budovy za 130 000 korun se velmi zadlužilo.¹³⁶ Nebylo tudíž ani pomyšlení na financování expozitury v Hamrech.

Iniciativa byla proto v německých rukou. Když neuspěli přímo v Hamrech, rozhodli se Němci zbudovat soukromou školu na samé hranici obce Jedlové a Hamrů v osadě Paloučky, kterou v té době tvořilo šest chalup a jeden mlýn (obyvatel bylo 23 Čechů a 11 Němců). Schulverein začal vyjednávat s nejváženější osobou v Hamrech Karlem Schafferem. Schaffer, majitel mlýna a provozovatel pily, který sám platil třetinu obecních daní, zosobňuje složitost poměrů na národnostní hranici. Sám pocházel z německé rodiny, jeho manželka byla ale Češka z Bystrého a děti chodily do české i německé školy. Byl přesně tím člověkem, u kterého nehrála národnost nejdůležitější životní roli. Pod vlivem manželčiny rodiny a převažujícího českého okolí vystupoval jako Čech, pro české národovce však nebyl dosti

¹³⁵ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 356 – Hamry, dopisy z 13. března 1881, 2. ledna a 13. února 1882

¹³⁶ Tamtéž, zpráva okresního školního inspektora Josefa Vlacha pro ÚMŠ v Praze z 22. 6. 1910, č. 11589.

uvědomělým a naopak ho obviňovali z toho, že smýšlí jako Němec. To samé, ale v opačném poměru, si o něm mysleli i Němci.

Schaffer byl přitom pragmatik. Od Němců dostával obilí na mletí, Čechy denně zaměstnával na pile, potřeboval vycházet s každým. Když za ním přišli němečtí učitelé a jedlovský výbor jednat o stavbě školy, neprotestoval. Když za ním o rok později přišli Češi se žádostí o podporu při stavbě české školy, zapojil se do české akce a poskytl svou autoritu při pozdějším vyjednávání o pozemek.¹³⁷ Jeho pozdější politická dráha (byl prvním starostou osamostatněných Hamrů v roce 1919 a předsedou místního odboru NJS) napovídá, že se rozhodl pro národ český. Domnívám se tedy, že mu dobové prameny křivdí. I když jistí si být nemůžeme. O nezištnosti jeho jednání si nedělal iluze jednatel ÚMŠ, který svůj dojem z vyjednávání se Schafferem shrnul krátce: „*beztoho počítá jen se svou kapsou*“.¹³⁸

Ještě před tím, než byla stavba nové německé školy připravena, otevřel v roce 1909 Schulverein na dolním konci Jedlové opatrovnu pro předškolní děti a současně začal prosazovat zřízení měšťanské školy v Jedlové. Zejména opatrovna, ve které se „*od útlého věku učí děti mluvit německy*“, byla přijímána českými národovci značně nepřátelsky. Školka byla postavena s neplatným povolením a měla být úředně uzavřena. Na zákrok ministra krajana Gustava Schreinerera byla však věc vyřešena ve prospěch německé strany.¹³⁹ Když se Němcům podařilo v následujícím roce v okresním výboru prosadit žádost o zřízení měšťanské školy v Jedlové, začala být situace kritická.¹⁴⁰

V roce 1910 tedy závodili Češi s časem. V tomto roce už 13 dětí z Hamrů a Paloučků navštěvovalo německou školu v Jedlové. Češi neměli žádný prostředek k tomu, aby zdrželi stavbu nové školy Schulvereinu v Paloučkách a panovala oprávněná obava, že oddalování stavby české školy bude mít za následek odliv dalších českých dětí, které do bysterské školy procházely kolem budoucí novostavby německé školy. Vše záviselo na tom, zda dojde s místní školní radou v Bystrém k dohodě o financování projektu české školy a zda se peníze podaří sehnat.

¹³⁷ Tamtéž, návrh místních odborů NJS a ÚMŠ v Poličce na postavení školní expozitury v Hamrech z 27. 5. 1909, č. 7494.

¹³⁸ Tamtéž, rukopis odpovědi k návrhu postavení školní expozitury v Hamrech z 9. 6. 1909, č. 7494.

¹³⁹ Tamtéž, zpráva okresního školního inspektora Josefa Vlacha pro ÚMŠ v Praze z 22. 6. 1910, č. 11589. JUDr. Gustav Schreiner (1847–1922), poslanec Říšské rady a do února 1910 ministr krajana pro tzv. Německé Rakousko hájící zájmy jazykově německých oblastí českých zemí, spoluzakladatel a významný činitel německých spolků včetně Deutscher Schulverein.

¹⁴⁰ Není mi jasné, jak mohli Němci prosadit svůj návrh, když měli v okresním výboru pouze třetinové zastoupení. Předseda výboru Karel Till dával vinu za neúspěch české opozice národnostní vlněnosti českých členů včetně negativního postoje bysterského purkmistra Hynka Macků. Žádost nakonec neprošla Zemskou školní radou.

Místní školní rada v Bystrém nakonec s vyškolením osady Hamrů a se zřízením školní expozitury vyslovila souhlas, stanovila si však podmínku, že „*obci Bysterské ani se stavbou v nejbližší době, ani s vydržováním v budoucnosti žádné výlohy nevzniknou.*“¹⁴¹

Hlavní zátěž měla při financování nést Ústřední matice školská, která už dříve svolila poskytnout částku 5 000 korun, Národní jednota severočeská přislíbila částkou 2 000 korun a poličské odbory obou spolků měly zaplatit 1 000 korun. Do poličské spořitelny měl být dále složen kapitál 7 000 korun, z jehož úroků by byla škola do budoucna vydržována.¹⁴² Nadále však zbývala částka 4 000 korun.

Jediné místo, kde bylo možné peníze sehnat, byla Praha; ústředí ÚMŠ dostalo několik prosebných dopisů. V červnu podal obsírnou zprávu do Prahy dobře informovaný okresní školní inspektor Josef Vlach. „*Věc je akutní a kritická,*“ konstatoval.¹⁴³

Němci se mezitím snažili všemožně českou akci narušovat. Pozemek pro českou školu přislíbil poskytnout císařský velkostatek v Bystrém. Po intervenci dr. Eppingera¹⁴⁴ svůj slib odvolal. Poté, co okresní školní rada v září 1910 souhlasila se zřízením školy a nařídila komisionelní ohledání, byla česká akce napadána v německém tisku. V článku pod názvem *Další český útok na německou jazykovou hranici* autor burcuje veřejné mínění:

*„K české škole v Bystrém v okrese Polička je přiškoleni i několik domků velké německé vesnice Schönbrunn. Tak daleko jde snaha českých agitátorů z Bystrého, že se snaží získat v této obci pevnou půdu pod nohama. Pro zajištění německého charakteru obce zřídil už dříve Schulverein svépomocí mateřskou školku. Ted' přišla zpráva, že čeští agitátoři s pomocí c. a k. úřadů započali další nový útok. (...) Ústředním bodem jejich agitace je zřízení české školy na půdě německé obce Schönbrunn. Pomocí peněžních darů a slibů mají být do školy přilákány německé děti, takže by Schönbrunn získal charakter dvojjazyčné obce. Jsme zvědaví, jak se k této nové české agitaci postaví c. a k. zemská školní rada.“*¹⁴⁵

Povšimněme si, že o právě stavěné soukromé německé škole nepadla v článku ani zmínka a že autor používá stejný argument jako česká strana – obviňuje Čechy ze snahy pomocí peněžních darů a slibů přilákat do školy německé žáky.

V dubnu roku 1911 vypadala situace pro českou školu nadějně. Zemský výbor i zemská školní rada povolily (samozřejmě po účelné intervenci) zřízení celoroční odbočky

¹⁴¹ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 356 – Hamry, opis protokolu z jednání MŠR v Bystrém z 24. dubna 1910, č. 19/10.

¹⁴² Tamtéž, zpráva pro ÚMŠ v Praze z 27. dubna 1910.

¹⁴³ Tamtéž, zpráva okresního školního inspektora Josefa Vlacha pro ÚMŠ v Praze z 22. 6. 1910, č. 11589.

¹⁴⁴ Jedná se patrně o JUDr. Karla Eppingera, přisedícího zemského výboru.

¹⁴⁵ Nesign. Ein neuer tschechischer Angriff auf ein Deutsches Sprachgrendorf. *Bohemia*. 6. 10. 1910, č. 245. Fond ÚMŠ, č. 17399.

v Hamrech. Po neúspěchu u císařských statků byl zakoupen nový pozemek. Sbíрка pro Hamry byla v plném proudu a stránky poličské *Jitřenky* přinášely sentimentální výzvy k podpoře:

„Za pomoci Ú. M. Š. má býti zbudována matiční škola v Hamrech v době nejbližší. Dítka hamerské konati mají dalekou pouť do školy v Bystrém, a cestou tou zejména v zimě trpí velice. Cestou trpí na těle i na duši, i srdcím hrozí v blízkosti nebezpečí tím větší – odnárodnění. Za heslem: »České dítě patří do české školy« - musí dojít ku stavbě této české školy, a proto místní odbor Ústř. M. Š. v Poličce žádá velevážené občanstvo okresu poličského, by provedlo od obce k obci, od rodiny k rodině sbírku ve prospěch české školy v Hamrech.“¹⁴⁶

Další příspěvek přinesl chmurnou vizi poněmčení celé obce, kdyby stavba školy nebyla ihned zahájena: *„V osadě je letos i s »Paloučky« 47 dětí. Z těch chodí 34 do českých škol, 13 do německé. Kdyby proti nově postavené německé škole nebyla ihned zjednána protiváha školou českou, změnily by se zajisté již první rok tyto údaje značně, ba dalo by se očekávat poněmčení celých Hamrů, což by mělo ovšem další zase nepříznivý vliv na okolní obce.“¹⁴⁷*

Poslední překážkou se jevilo dořešit úpravu plánů, vynucenou koupí nového pozemku ve svažitém terénu. Náklady na stavbu školy s bytem učitele stouply na 18 000 korun. *„Není sporu o nezbytné důležitosti a rychlé nutnosti nejen stavbu provést, ale hlavně vše ku stavbě připravit. Věc tato odkladu nestrpí,“¹⁴⁸* urgovali Karel Till a Josef Ferdinand Primus a současně žádali o další finanční podporu. *„Šulvereinem postavená jednotřídka v Paloučkách na samém konci Hamrů je již úředně schválena a je přihlášeno do ní 32 dětí /7 z Hamrů/ a bude počátkem roku otevřena.“*

Jenže byrokratický proces zřizování nové školy se nyní přenesl na půdu obce Jedlová, která se rozhodla všemi zákonnými způsoby stavbu oddálit. Česká škola na vlastním katastru byla tím posledním, k čemu by obecní výbor svolil. Ve snaze udržet německý charakter obce a zamezit pronikání češtiny na veřejný prostor přistoupil obecní výbor k takovým krokům, jako byl zákaz českých bohoslužeb a modliteb v kostele nebo zákaz českých nápisů na hřbitovních náhrobcích.

Jedlovský výbor využil svého práva odvolání a podal rekurz k zemské školní radě, po jeho zamítnutí až k ministerstvu kultu a vyučování. *„Bezčetněkrát intervenováno o jeho vyřízení a předsedou odboru N. J. S. p. K. Tillem usilovně pomocí vlivných poslaneckých*

¹⁴⁶ Nesign. Ve prospěch české školy v Hamrech. *Jitřenka*. 1. 12. 1910, roč. 30, č. 23, s. 364.

¹⁴⁷ Nesign. Z Hamru. *Jitřenka*. 15. 4. 1911, roč. 30, č. 8, s. 111.

¹⁴⁸ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 356 – Hamry, zpráva pro ÚMŠ z 4. 4. 1911.

*kruhů domáháno se jeho vyřízení. Rekurz obce Jedlové úplně zamítnut dne 17. června (1912).*¹⁴⁹

Jedlovští Němci se nevzdali a podali rekurz do Vídně k Nejvyššímu soudnímu a kasačnímu dvoru. Současně zažádali o odklad povolení stavby Zemskou školní radu. Zákonné lhůty přitom využívali do posledního dne a týden po týdnu tím oddalovali stavbu školy. Jak podotýkal starosta ÚMŠ Jan Hocke i místopředseda Přemysl Šámal, bylo nyní nutné intervenovat na nejvyšších místech, aby i tato žádost byla zamítnuta. Ke konci listopadu obdrželi někteří čeští poslanci na zemském sněmu i říšské radě, mezi nimi největší opora hraničářů Dr. Karel Kramář, poličské memorandum s oslovením *Slovutný pane poslanče!*. Poslanci byli zpraveni o situaci a požádání, aby ráčili „*prostřednictvím referentů školských menšinových u ministerstva vyučování působiti, aby stížnost obce Jedlová byla zamítnuta a odklad stavby povolen nebyl.*“¹⁵⁰

Ve Vídni českou stranu zastupoval sám doktor Šámal a mohl do Prahy přivést radostnou novinu – Nejvyšší soudní a kasační dvůr ve svém výnosu z 21. června stížnost jako bezdůvodnou v plném rozsahu zamítnul.¹⁵¹ Nebyl to konec.

Rakouský státní aparát byl dostatečně byrokratizovaný na to, aby jedlovská obec mohla stavbu nadále oddalovat. Měla nařídit stavební komisi. Nenařídila ji s výmluvou, že stavební plány jsou pouze v českém jazyce. K překladu je zaslala zemské správní komisi (!) ve snaze docílit dalšího oddálení. Po zamítnutí chtěli Jedlovští spor opět přenést na ministerstvo kultu a vyučování, kde doufali v zásah ministra krajana Schreinera. Češi mezitím pořídili dvojjazyčné plány – jedlovský výbor zdržoval dále a dostal od okresního výboru pokutu 40 korun.¹⁵² Když už se komise sešla, žádali němečtí zástupci doplnění plánů. Vydatné podpory se jim dostalo od svitavských Němců v čele se stavitelem a předsedou tamějšího spolku Bund der Deutschen Nordmährens Julusem Randou. „*Obec Jedlová pak znovu nacházela malicherné námitky a žádala doplnění stavebních plánů do nejmenších malicherností. Stavební plány jsou nyní doplněny a zadají se o stanovení rovinné výšky a stavební čáry. V tom směru jsme ale opět vydáni libovůli obce Jedlové a může i zde věc protahovati rekurzy.*“¹⁵³

Zdržovací taktika byla dostatečně účinná, takže v polovině roku 1915 byla stavba školy v nedohlednu. A to už přitom byl vybrán i stavitel. Alternativní řešení už dříve selhala –

¹⁴⁹ Tamtéž, memorandum místního odboru Ú. M. Š. v Poličce stranou zřízení školy v Hamrech z 29. 7. 1912, č. 16387.

¹⁵⁰ Tamtéž, memorandum místních odborů NJS a ÚMŠ českým poslancům z 24. listopadu 1912, dopis Ctěnému odboru Ústřední matice školské v Poličce z 15. listopadu 1912 s vlastnoručními podpisy Hockeho a Šámala č. 21123/12, intervenční dopis poslancům Kramářovi, Udržalovi a Švihovi z 23. 12. 1912, č. 24208/912.

¹⁵¹ Tamtéž, výnos Nejvyššího osudního a kasačního dvora ve Vídni č. 6921 ex. 1913 z 21. června 1913.

¹⁵² Tamtéž, dopis Váženému Ústřední matici školské v Praze z 11. prosince 1913.

¹⁵³ Tamtéž, dopis Váženému ústředí Ústřední matice školské v Praze z 1. června 1915, č. 18341.

zamýšlené osamostatnění hamerské obce od Jedlové, prosazované Karlem Tillem, ztroskotalo na nefunkčním zemském výboru, který byl v roce 1913 nahrazen zemskou správní komisí. Výměnu pozemku znemožnili údajně němečtí úředníci správy c. k. velkostatků, „*kovaní Němci*“. Válka navíc způsobila, že finanční možnosti obranných spolků se značně omezily a financování stavby bylo nutné dočasně odložit.

Přesto se od 15. září 1915 začalo v Hamrech vyučovat. Řešení bylo prosté a svou jednoduchostí vyvolává otázky, proč k němu čeští hraničáři dávno nepřistoupili. Pronajali si sál hostince U Tušlů ve střední části Hamrů. Škola prospívala a v roce 1917 ji navštěvovalo 34 dětí, „*takže všechny české dívky, které navštěvovaly ještě školu německou, vrátily se do školy mateřské.*“¹⁵⁴ Německá škola byla naplněna jen díky dětem z Jedlové.

3.6 Brněnec

Brněnec s osadami Podlesím a Zářečí má specifické postavení. Hospodářské i národnostní poměry tu byly naprosto odlišné od ostatních obcí v okrese. Brněnec byl jedinou obcí s výrazně průmyslovým charakterem. Napojení na železniční tah do Brna umožnilo prudký průmyslový rozvoj, v Brněnci bylo několik velkých mlýnů, papírna a dvě továrny firmy Aron J. Löw-Beer zaměstnávající 900 dělníků. V roce 1880 bylo v Brněnci podle obcovací řeči jen 129 Čechů a 395 Němců. Během dvaceti let se národnostní poměry naprosto změnila a v roce 1900 je zde už 350 Čechů a pouze 221 Němců.

Hospodářsky silnější jsou ale nadále Němci. V obecním výboru zasedalo volených šest Němců a tři Češi a dále dva němečtí virilisté. Vlastníkem moderního parního mlýna byl Josef Šebestián rytíř Daubek, přesvědčením Čech a mecenáš umění sídlící v Praze, který však slovy předsedy místního odboru ÚMŠ Müllera „*v Brněnci v zájmu prý obchodu svého téměř úzkostlivě vyhýbá se každému projevu, jenž by u místních Němců vzbuditi mohl zdání, že česky cítí a smýšlí.*“¹⁵⁵ Patrně díky své umírněnosti byl po řadu let volen starostou Brněnce.

O nacionální aktivitě na obou stranách svědčí založení místních odborů obranných jednot. Zprávy o činnosti Ústřední matice školské máme od roku 1895, Národní jednoty severočeské od roku 1902. Němci založili odbor Deutscher Schulverein.¹⁵⁶

Češi se od roku 1897 snažili prosadit zřízení české školy. Do německé dvoutřídky chodilo v roce 1909 52 českých a 32 německých dětí. Na moravské straně bylo ve smíšených

¹⁵⁴ Tamtéž, dopis Ctěné Ústřední matici školské v Praze z 29. července 1912, č. 16387, dopis Váženému ústředí Ústřední matice školské v Praze z 1. června 1915, č. 18341, dopis Karla Schaffera stran národnostních poměrů za války z 2. listopadu 1917, č. 14197.

¹⁵⁵ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 342 – Brněnec, dopis z 31. prosince 1903, č. 548/04.

¹⁵⁶ ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 360.

obcích podle průzkumu NJS přibližně 100 českých dětí.¹⁵⁷ Jenže snaha zřídit českou školu byla dlouho bezvýsledná. Obecní zastupitelstvo, které mělo školu zřídit a nést náklady na její chod, využívalo všech zákonných prostředků, aby zřízení školy znemožnilo, nebo alespoň oddálilo. Iniciativa brněneckých za zřízení české veřejné školy navíc narážela na prováděcí praxi zákona o menšinovém školství. Samotná brněnecká školní obec nemohla v roce 1909 vykázat pětiletý průměr čtyřiceti českých dětí. Některé děti byly přiškoleny jinam, jiné se odstěhovaly a žádost proto skončila u Okresní školní rady.¹⁵⁸

Předseda místního matičního odboru traťmistr A. Müller proto začal urychleně vyjednávat s Ústřední maticí školskou v Praze o zřízení školy soukromé. Největším problémem byla školní budova. Její stavbu blokovali místní Němci v čele s továrníkem Löw Beerem, v očích hraničářů horlivým německým nacionalistou, a nechtěli dát ke stavbě povolení. Obtížné vyjednávání nakonec Češi vyřešili na jaře 1910 stavbou rodinného domku mlynáře Josefa Janků, který novostavbu obratem prodal ÚMŠ v Praze. „*Němci byli postaveni před hotovou věc.*“¹⁵⁹

Poté, co Zemská školní rada v Praze udělila v září povolení k otevření školy, mohlo dojít k slavnostnímu svěcení, které se stalo okázalou národní manifestací. Školu si Češi postavili svépomocí za přispění darů obyčejných lidí i mecenášů v čele se starostou rytířem Daubkem. Není divu, že poličská *Jitřenka* přinesla o slavnostním otevření rozsáhlou reportáž:

„*Důležitý maják české národnosti postaven v nejvýchodnějším cípu Poličska, na samých hranicích českomoravských v Brněnci – česká matiční škola.*“¹⁶⁰ Na slavnosti samozřejmě nechyběli členové národnostních spolků z blízkého i vzdáleného okolí. I hosté z Prahy a Brna se dostavili. Význam vybudování české školy shrnul v patetickém projevu jednatel školské matice z Prahy Josef Hocke:

„*Sto tisíc českých dětí odnárodňuje se v německých školách, pozbývá úcty k národu svému, k mateřské řeči, k rodičům svým a zvelebuje svým českým duchem, svojí českou krví, svými schopnostmi půdu cizí; nám nepřátelskou. Odnárodňuje se. Na záchranu jich staví Ústřední Matice Školská v takových ohrožených krajinách své školy. (...) My, Čechové, neškodíme tím nikomu, když se staráme o záchranu svých dětí. Národnost stojí a roste, klesá i upadá se školou. Jen národ, který se stará o svoji školu, stará se o svou budoucnost.*“¹⁶¹

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 359-360.

¹⁵⁸ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 342 – Brněnec, zpráva Národní jednoty severočeské v Praze výboru Ústřední matice školské z 21. června 1909, č. 2628.

¹⁵⁹ *Školství v Brněnci*, nesig. rukopis. Součástí Školní kroniky Matiční školy v Brněnci. SOKA Svitavy, MSK, KR 45.

¹⁶⁰ Nesig. Z našeho venkova: z Brněnce. *Jitřenka*. 1. 10. 1910, roč. 33, č. 19, s. 306.

¹⁶¹ Tamtéž

Zřízením školy národnostní boj nekončil, naopak dostal další rozměr. Začala »tahanice« o děti. Nebylo to poprvé ani naposledy, kdy se děti staly objektem nacionálního boje. Do mateřské školy se původně zapsalo 53 dětí. Když Němci nedokázali otevření školy zabránit, snažili se jí alespoň odlákat žáky. „*Pustým kupováním po 20 K za dítě, podařilo se Němcům deset dětí odlákat,*“¹⁶² stěžuje si na stránkách školní kroniky řídící učitel Jan Nečásek. Pro řadu chudých dělnických rodin byl obnos 20 korun měsíčním výdělkem. Navíc řada zejména smíšených rodin nebyla dosud národnostně vyhraněná a vyučovací jazyk jejich dětí jim byl lhostejný.

Na druhém břehu řeky Svitavy v Chrastové a Březové tamější Češi také marně usilovali o zřízení české školy, proto své děti posílali do Brněnce. Školou mateřskou byl „*zapuštěn kořen pro vzdělání českých dětí v Brněnci a od té doby také vzrůstal a mohutněl.*“¹⁶³ Není divu, že následující rok vzrostl počet žáků na 64 a další rok na 85. Od srpna 1912 bylo postavení školy posíleno ministerským výnosem udělením práva veřejnosti, na jehož základě mohla škola vydávat propouštěcí vysvědčení jako škola veřejná.¹⁶⁴

Je logické, že někteří horliví Němci se na úspěchy české školy dívali s nevolí a s obavami. Kupní cenu za dítě, dotovanou odborem Schulvereinu, zvýšili na 32 K. A co víc – továrník Löw Beer přistoupil k přímému nátlaku na své zaměstnance, kterým pohrozil propuštěním v případě, že pošlou děti do české školy. Pět rodin pak své děti opravdu odepsalo a další je nadále posílaly do německé školy.¹⁶⁵

V únoru 1913 byla v Brněnci zřízena německá opatrovna pro předškolní děti, jejíž provoz plně hradil továrník Löw Beer. 15 dětí z 22 zapsaných bylo z českých rodin. Čeští národovci vycítili ve zřízení této „*přelejvárny*“¹⁶⁶ snahu o podlomení národní identity dětí už v raném věku a podnikli u Ústřední matice školské v Praze kroky pro zřízení vlastní opatrovny.

Další vyhocení národnostního boje přerušila 1. světová válka. Do Brněnce dorazily na podzim roku 1914 zprávy o prvních padlých a nezvěstných. „*A tak proveden zápis bez vsí agitace v náladě značně stísněné.*“¹⁶⁷ Provoz školy byl vzhledem k finančním potížím ÚMŠ v Praze značně omezen. Ve škole nadále působil jen jeden kantor a vyučování bylo zkráceno na půl dne. V zimních měsících se vyučování kvůli nedostatku paliva dočasně přerušovalo.

¹⁶² SOKA Svitavy, MSK, KR 45, Školní kronika Mateřské školy v Brněnci, s. 3.

¹⁶³ *Školství v Brněnci*, nesig. rukopis. Součástí Školní kroniky Mateřské školy v Brněnci. SOKA Svitavy, MSK, KR 45.

¹⁶⁴ SOKA Svitavy, MSK, KR 45, Školní kronika Mateřské školy v Brněnci, s. 10

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 6

¹⁶⁶ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 342 – Brněnec, zpráva výboru Ústřední matice školské v Praze z 6. září 1912.

¹⁶⁷ SOKA Svitavy, MSK, KR 45, Školní kronika Mateřské školy v Brněnci, s. 19.

Léta válečná znemožnila menšinářskou práci. Členové odborů byli odvedeni na vojnu, takže například v Brněnci zbylo 15 členů. Z nedostatku peněz se nekonaly sbírky ani vlastenecké akce. Železniční trať do Brna byla naprosto „vyčištěna“ od Čechů. Všichni čeští zřízenci byli přeloženi nebo dáni k dispozici vojenské správě. Noví zaměstnanci v mnoha případech neuměli slovo česky. Úřady potíraly projevy českého národního cítění. V roce 1915 zakázalo okresní hejtmanství zpěv písně *Hej Slované* pod pokutou a trestem žaláře až na 14 dní.¹⁶⁸

První světová válka zásadním způsobem proměnila českou společnost a její vztah k monarchii. Ještě v roce 1916 při úmrtí císaře Františka Josefa I. nacházíme v kronikách upřímné projevy žalu nad smrtí „*milovaného mocnáře*“. O pár stránek dále už můžeme číst o tom, jak opadla pouta svírající český lid a našemu národu byla po třistaleté porobě vrácena jeho odvěká práva.¹⁶⁹

Od druhé poloviny 19. století prodělal český národ kulturní, politickou i hospodářskou emancipaci, a aniž by si to široké vrstvy uvědomovaly, měl vnitřní síly k naplnění vlastní státnosti. Jeho snaha o určitý druh federalizace Habsburské monarchie (po roce 1867 alespoň její Předlitavské části) vyvolávala řadu konfliktních situací s českými Němci, kteří jako součást vládnoucího národa silící národnostní hnutí Čechů přijímali negativně ze strachu o ztrátu svých pozic.

Česko-německá jednání, vedená prakticky až do 1. světové války, končila neúspěšně mj. pro trvalou snahu zástupců německé menšiny prosadit v Čechách ryze německá území. Česká politická reprezentace chtěla územní a správní jednotu zachovat. K jistému kompromisu došlo pouze na Moravě v roce 1905. Moravské vyrovnání (také Moravský pakt) řešilo sérii čtyř zákonů rozdělení země podle národnostního klíče. Němci se vzdali části svých privilegií výměnou za ochranu své menšiny a záruku určitých pozic v samosprávných sborech, školství a na zemském sněmu.

Naproti tomu v Čechách vzájemný konflikt a německé obstrukce vyřadily z funkce i zbývající prvky české zemské autonomie. Nefungující zemský sněm rozpustil v červenci 1913 panovník tzv. anenskými patenty a místo něj jmenoval správní komisi. Předlitavsko do první světové války vstupovalo bez fungujících parlamentních institucí, neschopné uspokojit národnostní požadavky svých národů. Světová válka pak znemožnila jakékoliv smírné řešení národnostních protikladů. Plánovaný projekt Mitteleuropu – tedy střední Evropy pod

¹⁶⁸ SOKA Svitavy, MSK, KR 102, Kronika školy v Chrastovsi, s. 61. NAČR, fond ÚMŠ, kt. 342 - Brněnec, zpráva o národnostní situaci z 16. 10. 1917, č. 14190. OTAVA, J. Okolí Brněnce II. *Jitřenka*. 15. 3. 1919, roč. 38, č. 5, s. 91.

¹⁶⁹ SOKA Svitavy, MSK, KR 102, Kronika školy v Chrastovsi, s. 37 a 48.

německou dominancí – byl reálnou hrozbou národnostní rovnoprávnosti. Řada německých politiků stupňovala své požadavky a spoléhala na velmocenskou expanzi Německé říše na východ. Začala být připravována správní reforma spočívající ve vytvoření tzv. Německých Čech – Deutsch Böhmen. Naproti tomu česká veřejnost se v průběhu války začala s Habsburskou monarchií vnitřně rozcházet.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Podrobnější informace o proměně česko-německých vztahů v rámci Habsburské monarchie na přelomu 19. a 20. století viz KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Praha 1990.

4. V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE 1918–1938

„Dvě stě let temna vznášejícího se nad naším národem a sto let úporného boje s našimi podmaniteli jest ukončeno. A tato doba největšího lidského utrpení, doba častých beznadějí a nových sil v další boj je ukončena vítězstvím nejskvělejším: znovunabytím státní samostatnosti. A bohem, který nám toto vítězství do klína snesl, je Veliký Člověk a sám první bojovník T. G. Masaryk – první prezident naší republiky, jemuž díky za veliké dílo osvobození i za to, že může býti tato kronika a na tomto místě psána.“¹⁷¹

Josef Dítě, učitel menšinové školy v Německé Bělé, 1920

Velice těžko se s odstupem více než 90 let vžíváme do pocitů nacionální euforie, která zachvátila český národ na podzim roku 1918. Německá imperiální válka, na jejímž rozpoutání měli Češi pramalý zájem, umožnila profesorovi pražské univerzity Tomáši Garrigue Masarykovi uskutečnit svou vizi nové střední Evropy. Proti Mitteleuropě německé dominance a absolutismu postavil myšlenku demokratických států, jejichž garanty budou západní demokracie ve Francii a Velké Británii. V Evropě rozvrácené válkou a navíc ohrožované myšlenkami socialistické ruské říjnové revoluce to byla odvážná vize.

S demokratizací střední Evropy splývala česká národní revoluce. Veškerá opatření, která čeští a slovenští politikové realizovali v prvním roce republiky, směřovala k jedinému cíli – zabezpečit suverenitu státu, jehož existenci od počátku zpochybnily německé pokusy o odtržení pohraničí Českých zemí. Josef Dítě více než demokratizační stránku československé revoluce vnímal právě její nacionální aspekt. V Masarykovi viděl nacionálního bojovníka, nikoliv demokrata evropského významu. S tímto rozporem se na úrovni regionu budeme potkávat po celé dvacetiletí nové republiky.

4.1 Československo vs. Sudetenland

Na podzim roku 1918 bylo jasné, že Rakousko-Uhersko stojí na pokraji vojenské porážky a že se slovanské národy nespokojí s pouhou federalizací monarchie. Němečtí poslanci Rakouska, kteří při řešení národnostních sporů v posledních letech stále více spoléhali na pomoc Německa, vyhlásili na setkání ve Vídni 21. října nový stát Deutsch-Österreich, o němž se předpokládalo, že po skončení války splyne s Německem. Součástí nově provolaného státu se měly stát i 4 provincie se zemskými vládami (Deutschböhmen, Böhmerwaldgau, Deutsch Südmähren a Sudetenland), které v podstatě zahrnovaly Němci osídlené oblasti Českých zemí.

¹⁷¹ SOKA Svitavy, MSK, KR 103, Kronika obecné školy v Německé Bělé, úvodní strana.

Ve Svitavách i v Moravské Třebové byly ustanoveny Německé národní rady, které se vyslovily pro připojení k Německému Rakousku. Venkovské obce okresů Litomyšl a Polička se sdružily do tzv. Okresní rady pro německé obce okresu Litomyšl a Polička. Na shromáždění ve svitavské Jahnturnhalle 27. října odmítli němečtí nacionální politici možnost společného státu Čechů a Němců: „*Cesta dorozumění s Čechy, jejichž hanebné chování ve světové válce, jejichž žádostivost a bezohlednost jsou příliš známé, než aby se důvěřovalo jejich mírumilovným ujišťováním, zdá se neschůdná.*“¹⁷²

Následujícího dne poslal pražský Národní výbor do Svitav telegram o vzniku Československa. Svitavská národní rada a Okresní rada pro německé obce okresů Litomyšl a Polička vyzvala představitele německých obcí, aby dbali na dodržování platných zákonů, ale aby se v žádném případě nepovažovali za podřízené československému státu. Představitelé Hřebečska se následně přihlásili k vládě provincie Sudetenland.

Ve *Zwittauer Nachrichten* vyšel 2. listopadu článek *Naše právo na sebeurčení*, podepsaný politickými představiteli Svitavska i německých obcí poličského a litomyšlského okresu. Objevuje se v něm základní argument německé strany, totiž že české státní právo je v rozporu s Wilsonovým právem na sebeurčení. Článek popisuje ekonomické potíže, které rozpadem monarchie vznikají, ale znovu opakuje, že dorozumění s Čechy není možné.¹⁷³ Právo na sebeurčení, vycházející ze 14 mírových bodů amerického prezidenta W. Wilsona, pro sebe teď požadovali Češi i Němci.¹⁷⁴

Němečtí politici (jak později konstatovali ke své vlastní škodě) nepochopili na podzim roku 1918 rozsah porážky Ústředních mocností. S plánem na vytvoření velkého Německa – tedy sebeurčení rakouských Němců směřující k velkoněmeckému sjednocení – nemohli souhlasit vítězné mocnosti, které přeci neporazily Německo proto, aby z války vyšlo sjednoceno a ještě silnější než v roce 1914. To samo o sobě rozhodovalo o příslušnosti českého a moravského pohraničí. Po řadě neúspěšných jednání s představiteli německých provincií využila vláda v Praze příznivého postoje Francie a vojensky obsadila pohraničí.¹⁷⁵

Už v půlce listopadu byla obsazena Moravská Třebová, v prosinci Svitavy a okolní obce. Obsazení bylo bezpečnostní nutností, protože se i v malých obcích vytvářely ozbrojené oddíly, např. Volkswehr v Baníně.¹⁷⁶ Následně předala sudetská vláda v Opavě správu

¹⁷² Nesign. Volkstage im Schönhengstgau: Zwittau. *Zwittauer Nachrichten*. 2. 11. 1918, roč. 19, č. 44, str. 1.

¹⁷³ Nesign. Unser Selbstbestimmungsrecht. *Zwittauer Nachrichten*. 2. 11. 1918, roč. 19, č. 44, str. 2.

¹⁷⁴ Žádný z bodů ve skutečnosti nemluvil o sebeurčení národů. Jen 10. článek požaduje vytvoření předpokladů pro autonomní vývoj národů Rakouska-Uherska. Dodnes se vedou spory o to, zda Němci v Českých zemích, kteří de facto nebyli samostatným národem, nýbrž pouze národnostní menšinou, měli oprávnění na základě Wilsonových bodů právo na sebeurčení vůbec požadovat.

¹⁷⁵ KURAL, V. *Konflikt místo společenství: Češi a Němci v československém státě 1918-1938*, s. 13.

¹⁷⁶ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 4. Místní Volkswehr v Baníně násilně vymáhal od správce dvora kontribuci zástupcům vlády Sudetenland, čemuž bylo vyhověno z obavy před výtržnostmi. Česko-

československé vládě s konstatováním, že ustupuje před vojenským násilím, ale nadále si zachovává svůj politický postoj.¹⁷⁷

Pochopitelně zcela jiný průběh mělo vyhlášení nové republiky v českých obcích. Polička se 14. října připojila demonstrací ke generální stávce a purkmistr Karel Till vedl k okresnímu hejtmanovi deputaci protestující proti vývozu potravin ze země. Druhý den vyšel v *Jitřence* článek, ve kterém se mimo jiné pravilo: „*Nedáme se za žádnou cenu, za žádných okolností připoutati k Vídni, s kterou jsme své účty již nadobro uzavřeli a čekáme na její likvidaci.*“¹⁷⁸

Hned druhý den po vyhlášení samostatnosti se v Poličce konala slavnost, hlavní projev přednesl purkmistr Karel Till. Prozatímní národní výbor pro okres poličský převzal dohled nad správou okresu. Po hejtmanovi Hennovi, který odmítal podřídit kontrolu úřadování důvěrníkům národního výboru, převzal správu okresu K. Zeiner, jenž pokračoval v intencích pražského místodržitelství. Opravdové oslavy se slavnostními průvody se ve všech českých obcích konaly 8. listopadu na výročí Bílé hory.

Okresní zastupitelstvo bylo v únoru nahrazeno jmenovanou správní komisí, kterou rovnoměrně tvořili zástupci politických stran a vesměs se jednalo o dřívější členy zastupitelstva, resp. výboru. Třetinu členů tvořili zástupci německých obcí. Na regionální úrovni vlastně převrat výrazně do spravování místních záležitostí nezasáhl, Češi a Němci pokračovali ve spolupráci stejně jako dříve.¹⁷⁹

Navzdory reálné politické a mezinárodní situaci německý tisk nadále udržoval v německé společnosti naději, že mírová konference neuzná územní nároky nové republiky. Reakce *Jitřenky* byla nekompromisně odmítavá:

„*Nesvolili jsme nikdy k roztrhání naší staroslavné vlasti, již sama příroda určila hranice, jakých nemá druhá země na světě a byli jsme bezmocni, žijíce život pokořeného otroka – tím méně svolili bychom k tomu dnes. Nikdy za žádnou cenu, v žádném případě, děj se co děj. Dovolávají se čeští Němci sebeurčení, jemuž se dříve vysmívali.*“¹⁸⁰

Na německé straně se již v prvních týdnech iredenty objevovala únava z nejistého poválečného vývoje a německé obyvatelstvo začalo pociťovat dopady hospodářské a zásobovací nesamostatnosti německých oblastí. Kromě toho se začaly prosazovat zájmy

německé nadpisy byly nahrazeny jednojazyčnými, všude zavlály černo-žluté prapory. Teprve obsazení obce československým vojskem 22. prosince přineslo zdejším Čechům první den svobody.

¹⁷⁷ SKŘIVÁNEK, M. K průběhu vyhlášení ČSR v roce 1918 na území dnešního okresu Svitavy a jeho odrazu v kronikách. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1982-1983*, s. 60.

¹⁷⁸ JISKRA, Jos. Buďme opatrní a neblomni. *Jitřenka*. 15. 10. 1918, roč. 37, č. 20, s. 305.

¹⁷⁹ SOKA Svitavy, fond OU Polička, kt. 39, návrh správní komise okresu Poličského, pres. č. 44/19. Němce zastupovali továrník Löw Beer z Brněnce, limberský farář Janisek a starostové Banína S. Franz a Německé Bělé A. Breuer. Předsedou byl opět Karel Till.

¹⁸⁰ Nesign. Německá podryvačnost. *Jitřenka*. 15. 2. 1919, roč. 38, č. 4, s. 55.

německých hospodářských kruhů, které si uvědomovaly negativní dopady možného zpřetrhání hospodářských svazků. Ochota německého obyvatelstva odtrhnout se od zbytku českých zemí tedy rozhodně nebyla bezvýhradná.¹⁸¹

Epilog německých snah o odtržení dopadl tragicky. Dne 4. března 1919 byla v německých oblastech svolána u příležitosti zasedání rakouského parlamentu protestní shromáždění a demonstrace za německé právo na sebeurčení. Ač demonstrace zdaleka na mnoha místech nebyly tak poklidné a mírumilovné, jak tvrdí sudetoněmečtí historici, nic to nemění na faktu, že při srážkách s československým vojskem přišlo na různých místech republiky o život 54 osob. Tato událost morálně zatížila českou stranu a německým politikům dodala emocionální argumentaci pro pozdější protičeskoslovenské výstupy.¹⁸²

Na Hřebečsku probíhal 4. březen v porovnání s jinými oblastmi celkem klidně; ve Svitavách se odbývalo protestní shromáždění. K tragédii došlo už v listopadu, kdy bylo při obsazování Moravské Třebové československým vojskem zastřeleno pět osob, mezi nimi dvě děti. Bylo to tragické »uvítání Němců« do republiky.¹⁸³

Dramatické události prvních měsíců nového Československa natrvalo poznamenaly česko-německé vztahy. Na německé straně zůstal pocit nespravedlivého a násilného začlenění do nového státu, který i přes velkorysou zakladatelskou ideu prezidenta Masaryka byl více než státem národnostním pouze českým národním státem, se všemi důsledky pro nevládnoucí menšiny, zejména pro Němce. Na české straně zase snahy o vytvoření Deutsch-Böhmen natrvalo zasely nedůvěru v jakékoliv pokusy Němců o dosažení větší autonomie, za kterými byla spatřována skrytá snaha o velkoněmecké sjednocení a likvidaci republiky.

4.2. Napravit křivdy z dob Rakouska

Se založením nové republiky se situace českých menšin a obranných spolků výrazně změnila. České národní utrpení bylo vznikem vlastní státnosti vykompenzováno. Hraničáři museli částečně předefinovat své místo a úlohu v národním společenství. Je pochopitelné, že už se nemohli označovat za obránce českých menšin proti státem řízené germanizaci. Jejich rétorika byla těsně po válce velmi radikální a emotivní, jejich hlavním cílem se stalo odstranění »křivd« páchaných na českých menšinách v dobách Rakouska. Vzhledem k počátečním snahám Němců o odtržení pohraničních oblastí českých zemí mohla být existence českých menšin v pohraničí nadále velmi často charakterizována jako boj o přežití,

¹⁸¹ Nesign. Warum müssen wir für den deutschösterreichischen Staat eintreten? *Zwittauer Nachrichten*. 23. 11. 1918, roč. 19, č. 47, s. 1.

¹⁸² KÁRNÍK, Z. *České země v éře první republiky. Díl první: vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, s. 43.

¹⁸³ SKŘIVÁNEK, M. K průběhu vyhlášení ČSR v roce 1918 na území dnešního okresu Svitavy a jeho odrazu v kronikách, s. 59.

jako boj mezi německým a českým živlem, na němž závisí další osud celého národa a také jeho státní existence. Nadále se setkáváme v diskurzu s bojovnou terminologií, trpitelstvím a maloměstským sentimentem.¹⁸⁴

Hraničáři sami sebe považovali za strážce hranic a byli si plně vědomi podstaty významu své existence, kterou vnímali jako službu republice: „*Ani armáda nezabepečí naše pohraničí tak, jako naše menšiny, seskupené kol české školy,*“¹⁸⁵ shrnuli svůj význam v memorandu pro ministra školství.

První tři roky nové republiky byly vyplněny usilovnou snahou odstranit diskriminaci českého školství v pohraničí a zajistit průběh sčítání obyvatel, které by oficiálně bez zkreslení stvrdilo, že v pohraničí žije početná česká menšina. Dlouhodobým cílem pak bylo pokračovat v „*odněmčení krajanů*“ v německých oblastech a zajištění svobodného a beztrestného vyznávání české národnosti a vzdělávání v českém jazyce.¹⁸⁶

Největší význam pro otázku českých škol měl zákon č. 189/19 Sb. „*o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích*“ z 3. dubna 1919. Upravoval postup při zřizování nových škol i rozšiřování stávajících o nové třídy, případně při jejich rušení. Veřejná obecná škola národní mohla být zřízena v každé obci, kde žilo podle tříletého průměru alespoň 40 dětí, pro které v obci nebyla škola s jejich vyučovacím mateřským jazykem. Zákon povoloval i výjimky při nižším počtu dětí, které bylo na poličském okrese opakovaně využíváno. Menšinové školy byly vyjmuty z pravomoci místních školních rad a jejich náklady platil stát. Byly zřízeny zvláštní menšinové inspektoráty a od roku 1921 byly menšinové školy postátněny. Rozhodující instancí pro jejich zřizování nebo rušení se stala Zemská školní rada, jejímž předsedou se stal po převratu předseda Ústřední matice školské.¹⁸⁷

Zákon nadále umožňoval vyvlastnění nebo uvalení nuceného nájmu na budovu školy, pozemek pro její stavbu nebo místností pro ubytování učitele. To bylo klíčové ustanovení, protože jak se dále dozvíme, nebylo ani tak problémem školu zřídit, jako spíš zajistit pro ni umístění v obcích, kde byly veškeré nemovitosti ve vlastnictví Němců.

¹⁸⁴ Jeden příklad za všechny citovaný z oběžníku NJS: „*V každé malé německé vesničce najdete v hostincích pokladničku Kulturverbandu a při zábavách...konají se sbírky na podporu Kulturverbandu, tedy vlastně na kupování československých dětí. Jest věci cti každého uvědomělého Čecha, aby pomáhal zachraňovati ze všech sil naše české posice, naše české duše kde a jak jen může. Jsme tím zodpovědní generacím, které po nás přijdou. Nedej Bůh, aby nás příští generace musily soudit a odsoudit, ba přímo proklet, že jsme pro rozervanost ve vlastním národě nedovedli se spojití k záchraně našich bratří a sester na pozicích ohrožených.*“ NACR, fond NJS, kt. 49, oběžník X. okrsku NJS č. 2 z 6. 3. 1931, č. 5754.

¹⁸⁵ NACR, fond NJS, kt. 13 - Menšinové školy, memorandum menšinového školního inspektora v Liberci Národní jednotě severočeské z 11. 1. 1922.

¹⁸⁶ Ostatně při obhajobě státních »historických« hranic na mírové konferenci i v zahraničí používali Masaryk, Beneš i Kramář jako jeden z argumentů právě přítomnost významné české menšiny v převážně německých oblastech pohraničí. OTAVA, J. Naše obranné jednoty. *Jitřenka*. 11. 2. 1919, roč. 37, č. 3.

¹⁸⁷ TRAPL, M. České menšinové školství v letech 1918-1938. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*, s. 110-111, s. 109-117.

Zákon vyvolal nebývalou aktivitu českých obranných jednot a Ústřední matice školské, takže jen v prvních dvou letech republiky bylo zřízeno 475 českých menšinových škol.¹⁸⁸

4.3 Česká ofenziva na Poličsku 1918–1921

Se zlomovým rokem 1918 nastala na Poličsku „česká ofenziva do Schönhengstu“,¹⁸⁹ které se chopili dva nejaktivnější hraničáři na okrese - předseda poličského odboru NJS Karel Till a předseda odboru z Brněnce František Komárek. Hlavním cílem bylo zajištění české převahy v Brněnci, osamostatnění Hamrů, omezení německých soukromých škol a zajištění menšinových škol v obcích, kde k tomu byl dostatečný počet českých dětí.

V Brněnci bylo už 10. ledna 1919 nahrazeno obecní zastupitelstvo správní komisí, ve které byl poměr českých a německých zástupců 9:6. Předsedou byl zvolen Čech J. Doubek ml. Hned v první schůzi přijala komise návrh na zřízení dvoutřídní české školy, který byl bez většího odporu německou stranou přijat. Klíčovým způsobem ovlivnil poměry v Brněnci židovský továrník Löw Beer, který se zcela pragmaticky postavil na stranu nové republiky:

„Matiční škole, kterou donedávna vši vehemenci potíral, daroval z vlastní iniciativy k vánoční nadílce 31 obleků, na sbírku pro pozůstalé českých legionářů věnoval 500 K, mimo to přispěl značnějším darem k účelům českého srdce. Z jeho rozkazu učí se jeho úřednictvo češtině a pro svoji domácnost angažoval českou učitelku.“¹⁹⁰

Nové poměry však paradoxně oslabilu školu v Brněnci. Místodržitelství rada Wierer z Moravské Třebové se energicky chopil spravování školství na moravské straně řeky Svitavy a v krátké době prosadil zřízení českých škol v Březové, Moravské Chrastové a Moravské Lhotě. České děti, které mohly před válkou chodit pouze do školy v Brněnci, byly slavnostně přes řeku převedeny do nových škol. Do nově zřízené školy v Chrastové odešlo v únoru z Brněnce téměř 50 dětí. Řídící učitel Nečásek kladl jim na srdce, „by hleděli dobývati světa ne zbraní a násilím, nýbrž uměním a knihou, jako činívali Čeští Bratři.“¹⁹¹ Do nově zřízené dvoutřídní školy v Březové odešlo 24 žáků. Zásady „české dítě patří do české školy“ bylo docíleno až v roce 1923, kdy ministerstvo vnitra pohrozilo německé škole v Brněnci zavřením, pokud do ní budou chodit děti české národnosti. Převedeno bylo posledních sedm žáků.¹⁹² Němci se současně netajili tím, že chtějí udržet alespoň jednotřídní německou školu,

¹⁸⁸ TRAPL, M. České menšinové školství v letech 1918-1938, s. 112. Pojem »menšinové školy« byl od roku 1921 nahrazen oficiálním názvem »státní školy národní«. Ve své práci však budu i nadále používat pojem »menšinové školy«, jak to ostatně bylo běžné v praxi i publicistice první republiky.

¹⁸⁹ NAČR, fond NJS, kt. 87, Místní odbor Polička - přehled menšinové práce z 27. 1. 1927.

¹⁹⁰ OTAVA, J. Národnostní poměry v Brněnci. *Jitřenka*. 15. 2. 1919, roč. 38, č. 4, s. 53.

¹⁹¹ SOKA Svitavy, MSK, KR 45, Školní kronika Matiční školy v Brněnci, s. 31.

¹⁹² Tamtéž, s. 51-52.

kteřá ztratila většinu žáků. Češi pro změnu s odchodem dětí do Březové a Chrastové s obtížemi naplnili dvě třídy. A tak došlo ke kompromisu. Němečtí zastupitelé podpořili přiškolení Půlpecnu, na oplátku Češi nic nenamítali proti přiškolení Nové Ameriky, čímž bylo zajištěno dostatek dětí pro dvě třídy české a jednu třídu německou.¹⁹³

Z obcí s německou převahou připadaly v úvahu pro zřízení české školy Banín, Německá Bělá a Limberk, kde byly díky státním dvorům a blízkosti průmyslových podniků početné české menšiny. Ve všech třech obcích byly školy zřizeny výnosy Zemské školní rady v roce 1920.

Akci za zřízení škol měl zdržovat místodržitelský tajemník Zeiner, který byl ze své funkce i předsedou okresní školní rady. Obranné jednoty si na něj stěžovaly u ministerstva vnitra. V rozporu s jazykovým nařízením prý úřadoval v němčině, česká podání stran zřizování škol měl úmyslně zdržovat a naproti tomu německá urychleně vyřizovat. Zeiner byl dále obviňován z toho, že úmyslně zdržel rozeslání vyhlášek o zápisu do nově zřízených škol a proti starostům obcí, kteří vyhlášky odmítli zveřejnit, nijak nezakročil. Následkem toho nezbyvalo českým rodičům v Německé Bělé a v Baníně nic jiného, než zapsat děti do německých škol. Vyučování tak mohlo být zahájeno až v roce 1921. Zeiner se bránil, že je příliš „*rakušácky komisní*“ a „*úzkostlivý*“, než aby postupoval radikálně jako Wierer na Moravskotřebovsku.¹⁹⁴

Zeiner byl po zákroku obranných jednot odvolán. Objevily se však komplikace v německých obcích – bylo nutné vyhledat školní místnosti a přesvědčit rodiče, aby odolali nátlaku německých sousedů a zaměstnavatelů a poslali děti do české školy. Ihned při zápisu českých dětí začali například v Německé Bělé dva místní Němci přemlouvat rodiče, aby děti do školy neposílali. Někteří Češi své děti zapsat nenechali s odůvodněním, „*že by byli z bytu vypovězeni, že by jim nikdo neprodal živobytí, nesložil dříví, že by jim Němci nadávali apod.*“ Se stejným nátlakem se potýkaly i rodiče v Baníně.¹⁹⁵

V Limberku a Německé Bělé bylo možné školu bez větších problémů umístit v budově státních dvorů. O obtížných začátcích nevybavených škol vydávají svědectví školní kroniky: „*Nutné věci zapisuje správce na kus lepenky neb na křídla dveří od záchodu, který se venku teprve dodělává. (...) Ve škole nejsou kamna a děti trpí při dosti sychravém počasí zimou.*“¹⁹⁶

¹⁹³ SOKA Svitavy, fond AO Brněnec, kn. 2, zápisy o schůzích obecní rady a obecního zastupitelstva, s. 15-18, 33-34, 85-86.

¹⁹⁴ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 40, opis k pres. č. 1934 ministerstva vnitra ai 1920.

¹⁹⁵ SOKA Svitavy, MSK, KR 103, Kronika obecné školy v Německé Bělé, s. 3. Tamtéž, fond OÚ Polička, kt. 40, opis k pres. č. 1934 ministerstva vnitra ai 1920.

¹⁹⁶ SOKA Svitavy, MSK, KR 103, Kronika obecné školy v Německé Bělé, s. 4.

O umístění školy se zápasilo v Baníně. V úvahu přicházelo zabránění místnosti v budově německé školy, kde sídlila místní záložna a obecní kancelář. Proti tomu ostře vystoupil německý starosta a výhrůžkou, že se v tom případě vzdá úřadu a zařídí, aby obec nařízení neuposlechla. Přesto v květnu 1920 rozhodla Zemská školní rada o uvalení nuceného pronájmu vybraných místností. Odvolání obce bylo ministerstvem školství následně zamítnuto jako neodůvodněné.

Mezitím však okresní politická správa ze strachu, že se nestihne včas vyučovat, nařídila nové šetření a komise vybrala místnosti na faře. Vyjednáváním tedy Němci dosáhli přemístění české školy na faru. Za rozumné kompromisní řešení vděčíme politické správě okresu v Poličce. Komise zašla do Banína ještě jednou v roce 1921. Opět se muselo použít nuceného nájmu, tentokrát pro byt učitele. Německému sedlákovvi se to pranic nelíbilo, že bude mít v podnájmu českého hraničáře. Nicméně za místnost dostal slušný nájem.¹⁹⁷

Česká iniciativa se netýkala jen zakládání škol, ale i rušení škol německých. Pro „nedostatek dětí“ byly zavřeny obě soukromé školy Schulvereinu - v Rohozné a v Hamrech. Na Dolním okraji Limberka u hranic s Poličkou bylo zrušeno povolení na stavbu expozitury německé školy.

O Hamry svedla jedlovská obec marný zápas, který se dostal podruhé v průběhu necelých 10 let před Nejvyšší správní soud a stal se předmětem interpelací německých poslanců v parlamentě. Už před světovou válkou usilovali Češi o osamostatnění převážně českých Hamrů. K realizaci mohlo dojít až v nové republice a Hamry byly od jedlové odloučeny výnosem ministerstva vnitra z 22. dubna 1920. Ke katastru nové obce však byla obec Jedlová donucena připojit i osadu Paloučky, kde sice žilo víc Čechů, ale kde se současně nacházela novostavba školy německého Schulvereinu. Nejen, že tím byla obec Jedlová hospodářsky oslabena, ale současně přišla o symbolickou tvrz národnostního boje, popsaného v kapitole 3.5. Německá škola se ocitla v české obci.

K jejímu zrušení bylo využito ustanovení zákona č. 189/19 Sb. Německá škola sice měla dostatek dětí, ale ty pocházely vesměs z Dolní Jedlové. Z Hamrů pocházely všeho všudy děti správce školy a školníka. Protože se v Dolní Jedlové v dostatečné blízkosti nacházela veřejná německá škola, rozhodlo ministerstvo školství v létě 1920 o zrušení německé školy s odůvodněním, že existenční záměr školy je odnárodnování českých dětí. Budova byla

¹⁹⁷ SOkA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 7-11.

následně zabrána nuceným nájmem a použita pro účely české školy, která se doposud tísnila v místnostech hostince U Tušlů.¹⁹⁸

Proti rozhodnutí podal vlastník školy spolek Kulturverband (nástupce Schulvereinu) dne 4. listopadu 1921 stížnost Nejvyššímu správnímu soudu Československé republiky v Praze. Německá strana argumentovala tím, že škola nebyla v roce 1910 zřízena v české obci, ale v německé osadě Dolní Jedlová. Neslouží tudíž germanizaci, ale je nezbytná pro docházku německých dětí z Jedlové, pro které není kapacity ve veřejné škole. Veřejným zájmem tudíž není zavření školy, ale naopak její zachování za účelem usnadnění školní docházky německých dětí.¹⁹⁹

Nejvyšší soud stížnost 2. prosince 1922 zamítl jako bezdůvodnou. Podle výkladu soudu nebylo zapotřebí německé školy v Hamrech, protože výuku německých dětí dostatečně zajišťovaly obě veřejné školy v Jedlové. Soud vyvrátil všechny námitky a přiklonil se na stranu ministerstva školství a jeho tvrzení o odnárodňovacím záměru německé školy.²⁰⁰

Protože byla hamerská škola první německou soukromou školou zrušenou na základě zákona č. 189/19 Sb., rozhodli se němečtí poslanci v čele s dr. Spinou ještě v prosinci interpelovat vládu. Bránili se tvrzením, že škola, která je naplněna německými žáky, přece nemůže sloužit odnárodňovacím účelům. V případě školy v Hamrech viděli nebezpečný precedent pro ostatní soukromé německé školy, které mohly být libovolně rušeny na základě snadno zneužitelného argumentu „*veřejného zájmu*“. Současně zaútočili na ministra školství s obviněním, že ministerstvo školství a národní osvěty uplatňuje nedemokratické postupy, jelikož skoro tři roky nevyřídilo žádné žádosti spolku *Deutscher Kulturverband* o povolení soukromé školy. „*Toto v souvislosti se svrchu vylíčeným případem ukazuje soustavný úmysl zatlačit německé školství. Postup nejvyššího správního soudu v otázce soukromé školy v Hamrech jest však s to, aby otrásl důvěrou německého obyvatelstva, že jest možno nestranně nalézati právo i u nejvyšších odvolacích úřadů.*“²⁰¹ Ministr školství byl vyzván, aby do budoucna zabránil jednostranným a neodůvodněným rozhodnutím Nejvyššího správního soudu.

¹⁹⁸ NACR, fond Zemská školní rada v Praze, kt. 66 – Hamry u Poličky, rozhodnutí a přípis ZŠR č. IV-6317, 6431 a 6430 ai 1920, č. IV-8214 ai 1921, přípis Ministerstva školství a národní osvěty č. j. 74898-21 a 93232-21, přípis Okresního školního úřadu v Poličce č. 1667/21.

¹⁹⁹ NACR, fond Zemská školní rada v Praze, kt. 66 – Hamry u Poličky, Stížnost Nejvyššímu správnímu soudu Československé republiky č. 14836/21.

²⁰⁰ NACR, fond Zemská školní rada v Praze, kt. 66 – Hamry u Poličky, Výnos Nejvyššího správního soudu Československé republiky č. 14155/22.

²⁰¹ Národní shromáždění Republiky československé 1920-1925, Poslanecká sněmovna, tisk 4044, Interpelace poslance dra Spiny a druhů vládě z 13. 12. 1922. [online]. [cit. 24. 2. 2011]. Dostupné z WWW: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4044_02.htm>

Na odpověď čekali němečtí poslanci deset měsíců. Ministr školství Rudolf Bechyně na interpelaci reagoval tvrzením, že neodvislé rozhodování soudů je pilířem občanských práv, ústavně zaručených v demokratickém státě. Z toho důvodu vláda nemůže vykonávat žádný vliv na rozhodování Nejvyššího správního soudu, který poskytuje soudní ochrany proti správním úřadům. Výtky, uvedené v interpelaci o nedemokratickém postupu ministerstva školství a národní osvěty, jakož i o nevyřizování žádostí spolku *Deutscher Kulturverband* o povolení soukromých škol, označil za „*všeobecné, neuvádějící konkrétních dokladů*“.²⁰²

Kulturverband byl nucen přihlížet tomu, jak se do pracně vybudované školy stěhují české děti. Boj o Hamry bude mít dohru v roce 1939, kdy Paloučky obsadí němečtí ordneři a symbolicky vztyčí na budově školy vlajku s hákovým křížem.

Změněné podmínky českých menšin v německých obcích se promítly i do dvou stěžejních statistických ukazatelů – do obecních voleb v roce 1919 a do sčítání obyvatel v roce 1921.

Největším problémem prvních voleb bylo zajištění voličských seznamů a nalezení nebojácného kandidáta za českou menšinu. V Baníně se agitovalo neveřejně, na poli i ve stodole, aby němečtí sedláci na nic nepřišli. Zisk jednoho mandátu byl velký úspěch, avšak z existenčních důvodů odevzdala hlas české kandidátce jen polovina z 50 zapsaných voličů.²⁰³

Ke kompromisní dohodě došlo v Brněnci, kde Němci a Češi podali jednotnou kandidátní listinu. Česká sociální demokracie získala 6 zastupitelů, národní demokraté 4 a pět mandátů obdrželi němečtí demokraté. Starostou byl zvolen František Komárek.²⁰⁴

Redaktor *Jitřenky* si po volbách stěžoval, že ve smíšených obcích pracovali proti českým menšinám „*jako za Rakouska nadávkami, výhružkami veřejnými i anonymními*“, a proto Češi nedokázali postavit kandidátku. V Německé Bělé a České Dlouhé by Češi vzhledem k národnostnímu složení bývali získali 2 zastupitele. Německé obce ovládly strany Bund der Landwirte a Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei, v Limberku byla nejsilnější Deutsche Christlich-Soziale Volkspartei.²⁰⁵

Ještě důležitější událostí než obecní volby bylo sčítání obyvatel v roce 1921. Důvěrníci obranných jednot asistovali sčítacím komisařům, aby byli za Čechy zapsáni i zemědělstí dělníci na německých statcích. Nespokojenost s přípravou voleb se objevovala tentokrát na německé straně. Němci se oprávněně obávali, že sčítání odhalí skutečné

²⁰² Národní shromáždění Republiky československé 1920-1925, Poslanecká sněmovna, tisk 4333, Odpověď vlády na interpelaci poslance dr. Spiny a druhů z 5. 10. 1923. [online]. [cit. 24. 2. 2011]. Dostupné z WWW: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4333_01.htm>.

²⁰³ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 3.

²⁰⁴ SOKA Svitavy, fond AO Brněnec, kn 1, zápis o schůzi obecní rady a obecního zastupitelstva ze dne 21. 6. 1919, s. 307.

²⁰⁵ Nesign. Výsledek voleb do obecních zastupitelstev. *Jitřenka*. 1. 7. 1919, roč. 38, č. 17, s. 215.

národnostní poměry v obcích, které byly dosud považovány za německé. Bojovalo se o to, zda členové smíšených manželství budou zapsáni za Čechy, nebo za Němce. V Lavičném dostali Němci od okresní správní komise pokutu 200 korun za přípravu soukromého sčítání. „*Sčítací komisaři Němci, které obec navrhla a kteří českou řeč úplně ovládají, byli zamítnuti. Obec opětovně a bezúspěšně žádala o připuštění německých důvěrníků,*“²⁰⁶ stěžují si na postup v Limberku při volební interpelaci němečtí poslanci.

V okrese se nacházelo 23 270 Čechů a 8 709 Němců, tedy něco málo přes 27 %. Oproti předchozímu sčítání je to úbytek téměř o 1 500. Důvodem jsou nejen válečné ztráty a úbytek Čechů a Židů úředně udávaných v roce 1910 za Němce, ale také hospodářsky motivovaná migrace.

Z německých obcí největší počet Čechů nacházíme v České dlouhé (61 osob - 22 %), v Německé Bělé (184 - 17 %) a v Baníně (90 - 13 %). V Brněnci měli Češi 66% většinu (389 Čechů a 208 Němců). V Hamrech se k německé národnosti přihlásilo 18 osob (necelé 1 %). Bez Hamrů a Brněnce bylo v německých obcích napočteno 462 českých obyvatel, což je oproti sčítání v roce 1910 (266 Čechů) nárůst téměř o 200.²⁰⁷

Do roku 1921 byly v německých obcích zřízeny celkem 3 nové školy. Dvě »tvrze« v JV části okresu, kde žily už před rokem 1918 relativně početné české menšiny - v hospodářském dvoře v Německé Bělé a na faře v Baníně. Třetí škola byla zřízena v budově státního dvora v Limberku v bezprostřední blízkosti Poličky. Matiční škola v Brněnci byla zveřejněna a vše bylo připraveno ke stavbě nové školní budovy v Baníně. Zrušeny byly dvě soukromé německé školy a výnos o stavbě expozitury německé školy v Limberku.²⁰⁸ Křivdy z dob Rakouska byly odstraněny. Za cenu křivd jiných, pocitovaných německou stranou.

4.4 Kapitoly česko-německých vztahů

4.4.1 Pozemková reforma

Pozemková reforma měla být významným sociálním opatřením nového státu. Hlavním cílem bylo rozdělit velké soukromé pozemkové vlastnictví a formou drobných přidělů odstranit sociální napětí na venkově. Od počátku však reforma získala nacionalistický náboj, protože ho česká publicistika a nacionální politici označovali jako »odčinění Bílé hory«,

²⁰⁶ Národní shromáždění Republiky československé 1920-1925, Poslanecká sněmovna, tisk 3128, Interpelace ministromi vnitra o nezákonnostech při sčítání lidu v roce 1921. [online]. [cit. 24. 2. 2011]. Dostupné z WWW: <http://fenrir.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/1920ns/ps/tisky/t3128_07.htm>.

²⁰⁷ Poličský okres. *Jitřenka*. 15. 9. 1924, roč. 43, č. 8, s. 301-303. Je otázka, do jaké míry úřední čísla z roku 1910 a 1921 odráží skutečný počet Čechů žijících v německých obcích. Musíme přistupovat kriticky zejména ke zdánlivě jednoznačnému počtešování vesnic. Jak uvádí Šubrt, mělo se v německých obcích bez Brněnce a Hamrů v roce 1900 nacházet 713 Čechů, tedy více než o třetinu víc, než uvádí sčítání z roku 1921 (*České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, s. 361).

²⁰⁸ NAČR, fond NJS, kt. 87 - Místní odbor Polička, Přehled menšinové práce z 27. 1. 1927.

kteřé mělo navrátit půdu z vlastnictví německé aristokracie a katolické cířkve do rukou českého rolníka. Německá strana od počátku napadala reformu jako otevřeně znárodňování německé půdy, jehož cílem je česká kolonizace pohraničí.²⁰⁹

Na poličském okrese s reformou souvisely rozsáhlé vlastnické změny. Československý stát převzal do vlastnictví jakožto bývalý habsburský majetek bysterský velkostatek. Menšinářům však další průběh reformy paradoxně přinesl vážné komplikace, protože se začalo v roce 1923 uvažovat o parcelaci velkostatku. Když se o tomto záměru dozvěděli místní hraničáři, vyděsili se. Součástí velkostatku totiž byly dvory v Německé Bělé, Baníně a Limberku, díky kterým v těchto obcích vlastně mohly existovat české menšiny. Ve dvorech byla zaměstnána většina českých obyvatel zdejších obcí a v Bělé a Limberku v budově statku sídlila dokonce menšinová škola.

*„Je to důsledek kompromisního jednání naší vlády s Němci, aniž by si uvědomila nedozírných následků pro českou věc vůbec,“*²¹⁰ nalézá příčinu hrozby redaktor *Jitřenky* a za hlavního viníka rozparcelování je záhy označen poslanec Franz Spina. Podle informací poličských důvěrníků NJS měl předseda německých agrárníků přesvědčovat úředníky na ministerstvu zemědělství, pozemkovém úřadu a u ředitelství státních statků v Praze o malé rentabilitě bysterského velkostatku. Ostatně v roce 1923 se jako host účastnil schůze Bund der Landwirte v Limberku, kde referoval o provádění pozemkové reformy a radil místním rolníkům, jak se o drobný příděl hlásit.

*„Veřejně [Němci] již dnes pokřikují, jak poženou nás z vesnice po rozparcelování. Česká škola zmizí a nikdy více nebude možno Čechům v těchto krajích se usaditi,“*²¹¹ neskrývá své obavy z budoucnosti české menšiny v Limberku redaktor *Jitřenky*. Kdyby opravdu došlo k parcelaci, byl by osud tamější menšiny a školy zpečetěn.

Přídělový komisariát v Německém Brodě obdržel v roce 1923 z německých obcí okresu žádost o příděl téměř 1 700 hektarů polností i lesů, jen ze samotného Limberka o příděl žádalo 74 hospodářů. Okresní správní komise i přes nesouhlas německých členů podala okamžitě protest a prostřednictvím hraničářských odborů bylo nebezpečí parcelace vyličeno přídělovému komisaři ing. Fišerovi v Německém Brodě. Pozemkový úřad od parcelace bysterského velkostatku nakonec upustil i díky intervencím menšinářských organizací.²¹²

²⁰⁹ Podrobně k problematice viz SOMMER, K. Průběh a výsledky pozemkové reformy v pohraničí českých zemí. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*, s. 36-105.

²¹⁰ Nesign. České menšiny v poličském okrese v ohrožení. *Jitřenka*. 15. 5. 1924, roč. 53, č. 6, s. 88.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² NAČR, fond ÚMŠ, kt. 467 - Banín, opis Okresní správní komise v Poličce z 22. 2. 1924, č. j. 134/24, memorandum místních odborů ÚMŠ a NJS v Poličce z 26. února 1924.

Tato epizoda ilustruje, jakým způsobem Němci pocítovali nerovnoprávnost svého postavení v nové republice. Všechny zákony o pozemkové reformě přijalo Revoluční národní shromáždění bez účasti Němců, kteří svou účast zpočátku odmítali. České strany se podle toho zařídily a rozdělily si všechna místa na Pozemkovém úřadě (monopolní postavení si vydobyla agrárnícká strana). Němci pak oprávněně namítali, že mají na průběh reformy minimální vliv a nemají jak hájit své zájmy. S obtížemi si za takové situace mohl stát získat důvěru německých rolníků, kteří poznávali, že vlivem intervence českých obranných spolků státní úřad parcelaci zruší, aby nepoškodil české menšiny.

4.4.2 Němci ve vládě a Němci ve státě

Hospodářská konsolidace i mezinárodní vývoj v Evropě v první polovině 20. let přiměly část německých politiků, aby opustili pozice negativismu a pokusili se hájit zájmy německé menšiny aktivní politikou. Vstup prvních německých ministrů do vlády tzv. panské koalice v roce 1926 byl spíše nouzovým řešením vládní krize než výsledek cílevědomého úsilí českých a německých politiků dosáhnout vzájemného sblížení. Každopádně to byl zlomový okamžik česko-německých vztahů – Československo se stalo oficiálně i státem Němců.

Na Poličsku změny ve vládě přijali rozpačitě. Účast Němců nebyla v poličské *Jitřence* odmítána jako taková, ale v duchu Kramářových myšlenek chápána jako předčasná. Tento postoj byl důsledkem obavy, že Češi za sedm let trvání republiky nestihli odstranit všechny křivdy z dob habsburské monarchie. „*Daleko jsme ještě nezesílili tak, abychom se nemuseli Němců bát.*“²¹³ Problematická byla zejména účast Franze Spiny, který se jako rodák z Městečka Trnávky po většinu života angažoval ve prospěch německých rolníků na Hřebečsku. Předseda německých agrárníků byl v hraničářských pramenech označován za největší hrozbu pro místní hraničáře a za miláčka místních Němců. I na Poličsku měl mít své důvěrníky (přednostu berní správy Langer z Jedlové a okresního soudce Leo Schmeisser), kteří ho dobře informovali o národnostních poměrech v okrese. Měl prý zasahovat i do obsazování far a úředních míst Němci. V souvislosti s jeho jmenováním ministrem veřejných prací se v *Jitřence* objevila obava, aby Spina nevyužíval svůj vliv ke zvýhodňování Němců a posilování jejich hospodářských pozic v pohraničí.²¹⁴

²¹³ Svit. Němci ve vládě. *Jitřenka*. 15. 10. 1926, roč. 45, č. 20, s. 312.

²¹⁴ Svit. Němci ve vládě. *Jitřenka*. 15. 10. 1926, roč. 45, č. 20, s. 312. NAČR, fond ÚMŠ, kt. 467 - Banín, opis Okresní správní komise v Poličce z 22. 2. 1924, č. j. 134/24, memorandum místních odborů ÚMŠ a NJS v Poličce z 26. února 1924. SOKA Svitavy. Hraničáři negativně a s bolestí přihlíželi tomu, jak se „*oživují doby starého Rakouska*“ (KR 58 - Banín, s. 26). Navrácení vlády věcí do rukou českého národa si totiž nepředstavovali v duchu demokratických zásad poměrného zastoupení.

Pozornosti neuniklo, že dva němečtí ministři symbolizují významný zlom ve vývoji vztahů mezi Čechy a Němci v republice: „*Také u Němců vzrostly strany, které mají zájem na otázkách hospodářských než na nacionálních, a které uvažující o mezinárodní situaci střízlivě uznaly, že nezbyvá než smířiti se s existencí republiky československé.*“²¹⁵ Za nesporný zisk česko-německé vlády bylo označeno upevnění vnitřní stability republiky i zvýšení jejího kreditu v Evropě.

Po roce se k tématu německého postoje ke státu *Jitřenka* vrátila v článku *Stát národní*. Redaktor reagoval na protesty Němců, podle kterých bylo Československo národním státem neexistujícího československého národa a nikoliv státem národnostním, jak by odpovídalo jeho různorodé národnostní skladbě. Z toho důvodu Němci neustále vytýkali československým politikům (a bez pochopení rozdílů politických systémů nadále v literatuře vytýkají), že z nové republiky neudělali druhé Švýcarsko. Ve skutečnosti se však zakládací idea Československa inspirovala západním občanským pojetím národa – národ československý byl definován jako národ všech občanů, žijících na území státu.²¹⁶ Tuto komplikovanou otázku rozebíral na stránkách *Jitřenky* i její redaktor:

„*My ještě pořád podle bývalých rakouských poměrů pokládáme za národ souhrn lidí, kteří mluví stejným jazykem, mají stejnou asi kulturu, historii, snahu, povahy apod. Ale ve Francii a v jiných státech západních národ znamená stát, nationalité znamená státní příslušnost. Podle této terminologie je Čechoslovákem také Němec, příslušník naší republiky, což nám arci připadá nemožným. A přeci to tak nemožné není.*“²¹⁷

Německá společnost však nadále chápala národ podle etnicko-jazykové definice a československou státní ideu nepřijímala. Redaktor to vyjádřil následovně: „*Československo by se mohlo státi Švýcarskem teprve tehdy, až by Němci a Maďari srostli s naší republikou tak, jako Švýcaři se svou vlastí, kterou nezradili ani ve světové válce. Jestliže by se tedy mělo Československo státi státem národnostním, museli by se změnit především Němci. Do té doby bude Československo státem národním, který spočívá na národě československém. Změní-li se pak Němci, nebude třeba žádné změny politické, neboť pak Němcům stačí to, co mají.*“²¹⁸

Tento příspěvek vyjadřuje zásadní rozpor mezi zakladatelskou ideou československé státnosti a limity jejího praktického naplňování. Podle zakládacích dokumentů nebylo Československo státem pouze Čechů a Slováků, nýbrž československého národa. Tato

²¹⁵ Svit. Němci ve vládě. *Jitřenka*. 15. 10. 1926, roč. 45, č. 20, s. 311.

²¹⁶ K pojetí československé demokracie viz BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918-1938*. Praha 1993.

²¹⁷ Svit. Stát národní. *Jitřenka*. 17. 10. 1927, roč. 46, č. 20, s. 2.

²¹⁸ Tamtéž.

myšlenka však předběhla svoji dobu, protože střední Evropa začala přijímat občanskou definici národa až dlouho po druhé světové válce.

Hlavní příčinu je třeba hledat v samotné politické kultuře sudetských Němců. I u aktivistických stran Bund der Landwirte a Deutsche Christlich-Sozial Volkspartei totiž nacházíme na rozdíl od českých státoporných stran antidemokratické myšlenky v programech a cílech. Ačkoliv se v letech první republiky verbálně přihlašují k demokracii, není pro ně hlavní hodnotou rovnost občanů, ale rovnost národů (kolektivů). Z toho vyplývá, že vysoce oceňovali svůj národ a jednostranně hodnotili chování Čechů a jejich národnostní politiku, aniž by zohledňovali protichůdné názory (např. vybudování německého školství na Slovensku, ve 30. letech pomoc německým antinacistickým emigrantům). Podle Evy Broklové u nich převažovala kritika demokracie z ideálních pozic. Právě zde musíme hledat příčiny toho, proč získalo Henleinovo hnutí po roce 1933 tak širokou podporu – mělo s aktivistickými stranami společné hodnotové orientace. Když přidáme ještě antisemitismus a přesvědčení o nadřazenosti některých národů nad ostatními, přecházíme plynule do nacistické ideologie.²¹⁹

Své limity v chápání občanského národa měla i česká strana a bohužel v německých obcích nenacházíme vzdělané Čechy, kteří by myšlenkově přesahovali hraničářskou ideologii národnostní konfrontace. Uvědomme si, že německý hospodář se při každodenní činnosti neseťkával s demokratickými politiky typu T. G. Masaryka, Edvarda Beneše nebo Aloise Švehly. Republikánský stát v jeho životě reprezentovali úředníci (často Češi, kteří byli v obci chápáni jako cizí prvek) a zejména česká škola a její učitel. Aniž bych chtěl povrchně generalizovat, mentalitu řady těchto učitelů vystihuje zápis v banínské školní kronice, ve které jsou Němci (tedy spoluobčané) považováni za „*přistěhovalce*“ a „*německý klerikální plevel*“, který z „*naší české půdy*“ ani doba husitská, ani Jiří z Poděbrad „*nevyčistili*“.²²⁰

4.4.3 Hospodářská krize 30. let

Vzájemný poměr Němců k Čechům měl v druhé polovině 20. let daleko ke spokojenosti, nicméně prosperita republiky se projevila při třetích parlamentních volbách v roce 1929. Německé aktivistické strany získaly maximum hlasů za celou dobu první republiky - 83 mandátů v poměru k 15 poslancům německých nacionálních stran. Poprvé do vlády vstoupili němečtí sociální demokraté. Aniž by to současníci tušili, symbolicky končila léta rozkvětu republiky, protože nová vláda skládala slib dva měsíce po krachu na Newyorské

²¹⁹ BROKLOVÁ, E. Názory německých aktivistických stran v meziválečném Československu. In *Sborník kritických textů I* (1999), s. 51-69.

²²⁰ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Banině, s. 2

burze.²²¹ Následná hospodářská krize zasáhla nejvíce strukturálně zaostalé pohraničí a společně s politickým vývojem v Německu vedla k přeměně německé politiky, kterou symbolizovalo nové sudetoněmecké hnutí Konráda Henleina.

Poličský okres zasáhla hospodářská krize 30. let nejen svou intenzitou, ale zejména délkou. Krize nezpůsobila jen útlum průmyslové výroby v továrnách v Brněnci a okolí, ale provázal ji i pokles výkupních cen zemědělských výrobků. Životní úroveň se zhoršila českým i německým hospodářům, drobní rolníci se rychle zadlužovali a hrozila jim exekuce. „*Rolník za své produkty utrží nepatrný peníz, dělnictvo není vůbec zaměstnáno nebo jen částečně,*“²²² zaznamenává vývoj v krizovém roce 1932 kronika ve Študlově. V té době už byli mnozí dělníci na okrese dva roky bez práce a jejich svízelná situace trvala na mnoha místech až do roku 1935. Poměry se trochu zlepšily po zavedení obilního monopolu, který uměle zvyšoval výkupní ceny obilí, zvýšeny byly i ceny dobytka, ale průmyslová krize trvala nadále a nezaměstnaní byli nuceni pobírat podporu.²²³

Práce v továrnách v České dlouhé a v Brněnci u Löw Beerů opakovaně stála. Pro řadu dělnických rodin nastala skutečná bída, kterou se snažily jednotlivé obce mírnit veřejnými sbírkami. Ministerstvo sociální péče přispívalo každoročně na stravovací akce, pověstné se staly desetikorunové příspěvky na stravu, zvané posměšně „*Czechkarten*“ podle německého ministra sociální péče Ludwiga Czecha. „*Dost na to, aby člověk nezemřel, ale málo na to, aby žil.*“²²⁴

Na vrcholu krize na jaře roku 1933 bylo v poličském okrese na 2 000 oficiálně evidovaných nezaměstnaných. Nezaměstnanost byla ve skutečnosti ještě vyšší, protože do Gentského systému podpory nebyli zahrnuti všichni, zejména sezonně nezaměstnané zemědělské dělnictvo. V době, kdy se v Německu začala projevovat protikrizová opatření nacistického režimu, bylo na poličském okrese v dubnu 1935 evidováno stále ještě téměř 2 500 plně nebo střídavě nezaměstnaných.²²⁵ Třetinu tvořili dělníci ze stavebního průmyslu. Zatímco ti čeští našli po roce 1936 práci u Ředitelství opevňovacích prací (využiti byli na stavbu pohraničního opevnění v králické oblasti), nenalezl jsem v žádných kronikách ani úředních záznamech informaci o tom, že by se na výstavbě opevnění podíleli ve větším množství i němečtí dělníci.²²⁶

²²¹ KÁRNÍK, Z. *České země v éře první republiky. Díl 1. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, s. 560-563.

²²² SOKA Svitavy, MSK, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova, s. 48.

²²³ SOKA Svitavy, MSK, KR 57, Kronika české státní obecné školy v Gráндorfu, s. 104. Tamtéž, KR 58, Pamětní kniha obce Študlova, s. 58. Obecní úřad Vítějeves, Kronika obce Vítějeves, s. 41-69.

²²⁴ SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*, s. 83.

²²⁵ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 53, příloha k přípisu okresního hejtmána pro OŽK v Praze, č. pres. 321 z 5. 4. 1935. Většinu z 1 125 střídavě nezaměstnaných tvořili dělníci z textilních továren, ve kterých se dařilo jen částečně obnovit výrobu.

²²⁶ Obecní úřad Vítějeves, Kronika obce Vítějeves, s. 79. *Svojanovské letopisy* (k vydání připravili I. Matějka a V. Petříček), s. 237.

Nezaměstnanost se snažil zmírnit i okresní úřad prostřednictvím veřejných prací, které byly téměř výhradně realizovány ve formě úprav okresních komunikací. Při udělování zakázek bylo důsledně dbáno na rovnoměrné zastoupení prací v české i německé části okresu.²²⁷

Krise ovlivnila menšinovou práci. Sociální nouze v Německé Bělé ukázala, že tváří v tvář bídě nehraje pro rodiče roli, do které školy budou své děti posílat: „*Mnoho našich českých rodin strádá hladem. (...) Kdyby u nás nezaměstnanost déle trvala, není možno udržeti všechny Čechy v našem táboře, neboť značný počet by hledal pomoc a výdělek u zdejších nacionálních německých sedláků.*“²²⁸

Daleko více než Čechů se však tendence ke změně tábora týkala chudých německých rodin. Jediným průmyslovým podnikem, který dokázal udržet výrobu i v letech nejhlubší krize, byla muniční továrna. Možnost přívýdělku nebo nájmu kousku pole nabízel bysterský velkostatek. Německé rodiny se začaly obracet na menšinové důvěrníky. Do Prahy pak směřovaly intervenční dopisy. Obsahují prosby o pomoc desítkám rodin z Modřece, ze Stašova, z České Radiměře, z Jedlové i Limberka. Většinou v nich nalézáme to samé – zajistěte nám zaměstnání, míru louky nebo záhon brambor a přihlásíme děti do české školy.²²⁹

Intervence však měly jen nepatrný výsledek, protože nebylo možné tolika lidem práci sehnat. Do muniční továrny byl přijat pouze rolník František Schafer ze Stašova, který hned obě svoje děti převedl z německé školy do české i přes protesty německého řídicího učitele Hanzala. Stejně tak byl přijat rolník Jan Gloser z Rohozné, který do školy nechal zapsat svoje dítě.²³⁰ Bohužel je nemožné dohledat, jak dopadli ostatní žadatelé. Zápisy o počtech dětí menšinových kronik mě vedou k závěru, že výsledky byly minimální.

V českém prostředí hospodářská krize nevedla k posílení krajně pravicových a radikálně nacionalistických stran. V Poličce, kde mělo nejsilnější pozici, získalo Kramářovo *Národní sjednocení* ve volbách roku 1935 pouze 7 % hlasů. Zisky *Národní obce fašistické* dosáhly na celém okrese pouze 8 %.²³¹ Naproti tomu u německých voličů byl patrný odklon k novému hnutí Konráda Henleina, které na okrese získalo 32 % všech německých hlasů.²³²

²²⁷ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 54, přípis Prezidiu zemského úřadu o provádění vládních směrnic menšinové politiky, č. pres. 57 z 28. 1. 1938.

²²⁸ SOKA Svitavy, MSK, KR 103, Kronika obecné školy v Německé Bělé, s. 46.

²²⁹ NAČR, fond NJS, kt. 71 - Jedlová, dopis C. Samohrda z 15. 5. 1935. Tamtéž, dopis dr. Zvěřiny na Ústředí NJS z 11. 7. 1936, č. 9 516. Tamtéž, kt. 87, dopis č. 340 z 16. 4. 1934 stran školy v České Radiměři.

²³⁰ NAČR, fond NJS, kt. 87, dopis č. 1013 z 8. 12. 1934 stran českých škol ve Stašově a v Jedlové.

²³¹ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 558, výsledky parlamentních voleb 1935. *Národní sjednocení* mělo celkově mezi českými hlasy na okrese 2,6 % (437, z toho 207 v Poličce). *Národní obec fašistická* měla zisk 1 179 z 14 147 hlasů českých stran.

²³² Tamtéž. SdP získala z 3 373 hlasů v německých obcích celkem 1 061 hlasů a skončila druhá za BdL (1 339). V některých obcích však získala jen 5-7 % hlasů (Banín, Modřec, Limberk).

Jelikož hospodářská krize zasáhla české a německé obyvatelstvo téměř rovnoměrně, nabízí se otázka, zda příklon německých hlasů k Henleinovi byl opravdu důsledkem hospodářské krize? Domnívám se, že důvody je třeba hledat v dlouhodobější hodnotové orientaci německých voličů. SdP získala nejvíce hlasů (41 %) v Jedlové, která se vyznačovala tradicí negativního německého nacionalismu (např. zákaz českých nápísů na hřbitově v r. 1912).

4. 5 Zarazit klín do německého Schönhengstu

„Máme 58 více nebo méně zněmčelých obcí a cílem našim je aby byli během času odněmčené alespoň zčásti. Do 22 je díra navrtaná, zbývají ještě 36 obce. Zbývá učinit ještě dva šikovné obchvaty a je v Čechách po krásném Shengstovi.“²³³

Z programu X. sboru Národní jednoty severočeské, 1932/1933

Jaké byly záměry hraničářů na Poličsku na přelomu 20. a 30. let? Vzhledem k charakteru německého osídlení nebylo reálné obce počestit, popř. ovládnout hospodářsky. Jak je uvedeno v úvodním citátu, cílem bylo vesnice »odněmčit«, ne ve smyslu likvidovat jejich německý charakter, ale narušit ho. Dá se říci, že tento cíl byl splněn ve chvíli, kdy se podařilo ve vesnici zřídit českou menšinovou školu a zajistit práci a ubytování relativně početné české menšině, která by dokázala školu svými dětmi naplnit. Z toho důvodu se bojovalo o každé dítě (zejména ze smíšených manželství), o každou nájemní místnost, o každou míru pole, prostřednictvím, které by „mohlo malému českému člověku ku živobytí přilepšiti.“²³⁴ Z toho důvodu měli hraničáři v každé německé obci důvěrníky, kteří je informovali o prodejkách majetku.

Odbory NJS na okrese postupovaly v součinnosti s ostatními odbory X. sboru Národní jednoty severočeské, který s výjimkou Svitavska v podstatě zahrnoval dnešní území pardubického kraje. Na 370 000 českých obyvatel ve 458 obcích zde působilo 64 odborů NJS, 7 400 členů představuje aktivní účast přibližně 2 % tehdejší české populace. Čestným předsedou sboru byl poličský továrník Karel Till.²³⁵

Předsednictvo X. sboru na své květnové schůzi v roce 1931 přijalo zásadu: „Každý desátý Čech budiž členem NJS.“ Hlavním cílem bylo rozšířit síť odborů a rozmnožit počet členů, aby bylo možné financovat menšinářskou práci. Tento nerealistický plán

²³³ NAČR, fond NJS, kt. 49 – X. okrsek, korespondence a zápisy ze schůzí 1930-1940, nedatovaný zápis ze schůze X. sboru NJS (patrně rok 1932/3, chybí č. jednací).

²³⁴ NAČR, fond NJS, kt. 87, zápis o řádné schůzi okrsku pro Poličku a Skuteč z 14. července 1929 v Banině.

²³⁵ Tamtéž, Místní odbor Polička, Přehled menšinové práce z 27. 1. 1927.

předpokládal, že by v každé třetí obci na Poličsku fungoval aktivní odbor NJS. Okrsek Polička-Skuteč patřil k menším okrskům, čítal devět odborů a 1 085 členů (mimořádně jen samotný odbor v Poličce měl 456 členů). Kromě Poličky, Skutče a Brněnce však odbory výraznou aktivitu nevyvíjely.²³⁶ Vidíme tedy, že naprostá většina venkovského obyvatelstva na Poličsku se do nacionálních českých aktivit de facto nezapojovala. Proto je překvapující, jakých dokázali hraničáři s relativně malou členskou podporou dosáhnout výsledků.

Na Poličsku hraničáři krůček po krůčku upevňovali a posilovali svoje pozice v německých obcích. Do roku 1938 se jim podařilo »vniknout« téměř do všech vesnic. V roce 1927 byla v Baníně postavena nová budova školy a současně otevřena i mateřská školka. Menšinu výrazně posílil Josef Kovář z Vítějevse, když zde v roce 1929 zakoupil hostinec. Kovářovi byli jednou z mála rodin, která v Baníně zůstala i přes druhou světovou válku. Některé děti z Banína společně s dětmi z České Dlouhé docházely do školy v Muzlově, která byla zřízena v roce 1927.

Nejlépe se dařilo menšinové práci v Německé Bělé, kde Češi měli zajištěné zaměstnání jak ve státním dvoře, tak v nedalekých továrnách. V létě 1929 byl slavnostně otevřen Český dům, který NJS vybuďovala nákladem necelých 240 tisíc korun. V přízemí se nacházel spolkový sál a v prvním patře osm bytů pro české rodiny.²³⁷ Díky silnému postavení české menšiny a rozšířenému sociálně demokratickému hnutí se v Německé Bělé neobjevuje zastrahování Čechů ani veřejné nacionální spory, takže při sčítání v roce 1930 vykazuje obec 302 Čechů, tedy více než čtvrtinu obyvatel. V obecních volbách následujícího roku získali Češi tři mandáty, v roce 1938 dokonce čtyři, zástupce měli i v obecní radě.²³⁸

Národní dům v N. Bělé byl označován jako »česká bašta« v Schönhengstu. Členy odboru NJS, který zde působil od roku 1921, byli tovární dělníci, učitel, mlékař, šafař místního státního statku, obchodník nebo truhlář.²³⁹

Na druhou stranu se příliš nedařilo ve Stašově. Menšinová škola byla v roce 1932 chybně otevřena na kraji obce a navíc obtížena výměnkářkou, takže se tam trvale nemohl usadit učitel s rodinou. Domek č. 147 zakoupilo už v roce 1929 ústředí NJS za 17 500. Předběžný zápis počítal s 15 dětmi, ale vinou nátlaku a odstěhování chodilo do školy z počátku jen pět dětí. O síle zdejší české menšiny vypovídá složení školního výboru – dva dělníci z muniční továrny a učitel.

²³⁶ Tamtéž, kt. 87, zpráva o valné hromadě č. j. 357/35 a jednatelská zpráva okrsku z 9. 11. 1930. Tamtéž, kt. 49, Oběžník X. okrsku NJS č. 3, č. 6288. V poličském okrese působilo v roce 1930 6 odborů, nejvíce členů měla Polička (456), pak Limberk (84), Brněnec (77), Německá Bělá, Banín a Hamry měly méně než 40.

²³⁷ NAČR, fond NJS, kt. 87, zápis o řádné schůzi okrsku pro Poličku a Skuteč z 14. července 1929 v Baníně.

²³⁸ SOkA Svitavy, MSK, KR 103, Kronika obecní školy v Německé Bělé, s. 43.

²³⁹ NAČR, fond NJS, kt. 51, opis děkovného dopisu za příspěvek pro místní odbor NJS ve Skutči z 28. 11. 1928. Tamtéž, zprávy z valných hromad odborů v N. Bělé za léta 1934 až 1938.

Když škola přežila první měsíce, zdvojnásobil se počet zdejších dětí. Situace školy se zlepšila v roce 1933, kdy byly do Stašova umístěny generálním poručíkem a aktivním hraničářem Cyrilem Samohrdem dvě děti. Protože se v roce 1934 podařilo zajistit dvěma rodinám práci v muniční továrně, byla škola posílena o další tři děti. Rodina pana Glosera z Rohozné ale nemohla sehnat podnájem, protože byli místní Němci nabádáni starostou Bittnerem, „*velkým Němcem a národovcem*“, aby Čechy žádným způsobem nepodporovali. V jediném domku, který vlastnili místní Češi, se poté ve dvou místnostech musely tísnit tři rodiny.²⁴⁰

V pololetí školního roku 1937/38 mělo nedostatečnou známku 6 z 16 žáků. „*Největší vinu na neprospěchu má skutečnost, že žáci ze smíšených manželství nepromluví česky jinde než ve škole,*“²⁴¹ posteskl si správce školy.

Zřízení menšinové školy v Modřeci umožnila vytrvalá aktivita Cyrila Samohrda. Zašel několikrát do Modřece, navštívil »zněmčené« rodiny a zjistil jejich původ. V roce 1930 se zde k české národnosti přihlásilo pouze 9 osob, pouze jedna rodina byla čistě česká.

Jakou strukturu měla v očích hraničářů tamější »česká menšina« zosobňují bratři Češkové. Všichni tři mluvili česky, protože jejich dědeček pocházel z Rohozné. Manželky byly Němky a děti vyrůstající v německé vesnici už pochopitelně také měly německou identitu. Ne však pro Cyrila Samohrda, který nakonec získal podpis osmi rodin. S připočtením českých dětí, přidělených do Modřece do pěstounské péče, mohla být škola naplněna a zřízení školy bylo v podstatě od 1. září 1935 povoleno.²⁴²

I v Modřeci musela být místnost zajištěna jen za cenu nuceného nájmu na statku rodiny Kreitschich, kterým se nelíbilo, že budou mít pod střechem českou školu. Za dvě místnosti a část zahrady jim bylo vyměřeno nájemné 2 000 korun, což byly na tu dobu slušné peníze. Do školy nastoupilo 12 dětí. Během následujících let se počet dětí zvýšil díky 4 dětem přiděleným do náhradní péče. V září 1937 přišlo do školy 20 dětí, z nichž 16 bylo německé nebo smíšené národnosti.²⁴³

Velké plány měli hraničáři s dolním koncem Limberka. V roce 1930 měli usilovat o oddělení západní části obce s jedenácti usedlostmi tak, aby se zarovnal hranice mezi Poličkou a Limberkem. Pro české rodiny se navíc připravovala stavba domků u dvora.²⁴⁴ Několik Němců zaměstnaných v Poličce souhlasilo s tím, že přehlásí svoje děti do české

²⁴⁰ SOKA Svitavy, MSK, KR 182, Kronika obecné školy ve Stašově, s. 5, 6, 11-17 a 22. NAČR, fond NJS, kt. 87, dopis C. Samohrda z 10. srpna 1935, Jednatelská zpráva okrsku z 9. 11. 1930.

²⁴¹ SOKA Svitavy, MSK, KR 182, Kronika obecné školy ve Stašově, s. 33.

²⁴² SOKA Svitavy, MSK, KR 94, Kronika menšinové školy v Modřeci, s. 3-5.

²⁴³ Tamtéž, s. 11-17 a 27.

²⁴⁴ NAČR, fond NJS, kt. 80 - Limberk, dopis o stavu českých dětí v Limberku z 26. 2. 1938.

školy, pokud bude postavena nová budova. Současné vybavení školy ve státním dvoře však dětem vůbec nevyhovovalo a Němcům bylo spíše pro smích. Školní místnost, umístěná ve staré tvrzi, byla málo osvětlená, okna netěsnila, podlaha nešla stářím vydrhnout a třída byla cítit plísní a zatuchlinou. Škola měla i po 15 letech existence provizorní záchody a věčně zablácenou přístupovou cestu.²⁴⁵ Po zdlouhavém vyjednávání o parcelu a shánění financí se začalo v roce 1937 stavět.

I v Jedlové se podařilo v roce 1935 otevřít českou školu. Místnost pronajal ve svém domě obuvník Josef Štěpánek a okamžitě začal být bojkotován celou obcí. Ústředí NJS se mu snažilo sehnat práci v muniční továrně, nebo mu zajistit státní zakázku pro armádní obuv.²⁴⁶

Na sklonku roku 1936 zbývala de facto jediná německá vesnice, ve které neměli děti v blízkosti českou školu. V Radiměři. Proti jejímu zřízení v roce 1937 se postavili nejen místní Němci, ale i tisk, dokonce oficiální orgán SdP *Die Zeit*. Okresní úřad ujistil MŠaNO, že je do školy předběžně zapsáno 24 dětí, z nichž však většina pocházela ze smíšených rodin. Do školního roku 1937/38 nakonec nastoupilo 11 dětí - 7 z České a 4 z Moravské Radiměře. Budovu školy zakoupila matice za 119 tisíc korun.²⁴⁷

Měsíční výkazy jasně ukazují, v jak obtížné situaci se škola nacházela. K dispozici nebyla učitelka ručních prací, farář byl zaneprázdněn výukou náboženství na čtyřech německých školách, učitel si opakovaně stěžoval na lži, pomluvy a nenávistnou agitaci ve svitavských novinách i v *Die Zeit*. Poprvé byla okna vytlučena 18. dubna, za týden znovu, potřetí v květnu. V červnu už měla vytlučená okna i nejaktivnější česká rodina z Moravské Radiměře.²⁴⁸

Od roku 1918 do léta 1938 se podařilo vybudovat 7 menšinových škol, do nichž bylo zapsáno na nový školní rok 130 dětí. Do tří mateřských školek nastoupilo 52 dětí.²⁴⁹ V Baníně, České Dlouhé a Německé Bělé měli Češi zastoupení v obecním zastupitelstvu.²⁵⁰ Podle sčítání v roce 1930 žilo v devíti německých obcích 820 Čechů. V Baníně byla postavena budova nové školy, v N. Bělé Národní dům, v Limberku se nová školní budova stavěla. V Radiměři, Stašově a Jedlové byla škola umístěna v nově zakoupených budovách.

²⁴⁵ Tamtéž, Pamětní spis o žádost stavby školy v Limberku z 15. 11. 1934, č. j. 243/1934. KOBLISCHKE, W. *Laubendorf: Geschichte und Chronik*, s. 66.

²⁴⁶ NAČR, fond NJS, kt. 71 - Jedlová, dopis z ústředí NJS, č. 15931 II. H. Tamtéž, dopis z ústředí NJS č. 4392 IV. A.

²⁴⁷ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 54, seznam dětí pro MŠNO z 25. 6. 1937. NAČR, fond ÚMŠ, kt. 548 - Česká Radiměř, Seznam žáků obecné školy v České Radiměři.

²⁴⁸ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 548 - Česká Radiměř, měsíční školní výkazy od září 1937 do června 1938.

²⁴⁹ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, Výsledky zápisu na rok 1938/1939, č. pres. 912/1938.

²⁵⁰ V roce 1927 se podařilo v obecních volbách získat dva mandáty v Baníně (13 německých) a dva mandáty v Německé Bělé (11 německých a 5 sociálnědemokratických). V roce 1931 přibýlo v Německé Bělé skoro 50 hlasů a 1 mandát. V České Dlouhé dali Češi dohromady kandidátku a v roce 1931 získali 1 mandát ze 12.

Ze svých úspěchů se však hraničáři neradovali dlouho. Sotva zasedly děti do školních lavic, čeští učitelé mobilizovali nebo utíkali před ordnery. Přišel Mnichov.

4.6 Prosazování menšinových zájmů

Veškerý úspěch prvorepublikové menšinové politiky na poličském okrese závisel na získání aktivních dobrovolníků pro menšinovou práci a na využívání kontaktů, které si členové národní jednoty postupem času vybudovali na okrese i v Praze. Jak ukazuje schéma v Příloze 1, pro zajištění dostatečně početných českých menšin a zbudování menšinových škol využívali hraničáři důmyslného klientelistického systému. Ačkoliv byla NJS spolek nepolitický, její členové byli současně členy politických stran, poslanci Národního shromáždění, úředníci na ministerstvech, přátelé zaměstnanců státních podniků.

Například přehled menšinové práce za rok 1927 uvádí, že je potřeba působit u Ředitelství státních lesů a statků v Praze a Hospodářské správy v Bystrém, aby do dvorů v Baníně, Německé Bělé a Limberku byli dosazováni jen čeští zřizenci, úředníci a dělníci. Intervence je nutná u Ředitelství státních drah v Brně a Hradci Králové, na Správě provozu Chrudim a u drážního odboru ve Svitavách, aby na železniční trať byly dosazováni jen čeští zřizenci a úředníci. Dále je třeba intervenovat u Ředitelství pošt v Pardubicích, aby na poštovní stanice v německých obcích byli dosazováni jen čeští úředníci.²⁵¹

Přes koho bylo možné intervenovat ve prospěch menšin, můžeme odvodit ze seznamu hostů pozvaných na národní slavnost v Německé Bělé v roce 1929. Kromě činitelů národnostních spolků zde nalézáme státního tajemníka a viceprezidenta zemské školní rady, ministerské rady na ministerstvu školství a na prezidiu ministerské rady nebo přednostu odboru pro věci národních škol na ministerstvu školství. Na seznamu tedy nalézáme všechny úředníky, kteří rozhodují o záležitostech menšinového školství.²⁵²

Předsedou NJS byl vrchní odborový rada na ministerstvu národní obrany dr. Čeněk Hubáček, přes kterého se menšináři snažili protlačit zaměstnance do muniční továrny v Poličce.²⁵³

Klíčovou úlohu při zajišťování hraničářských zájmů sehrály především tři osoby: Karel Till, Cyril Samohrd a Antonín Zvěřina.

Karel Till byl neúnavný menšinový pracovník, sokol, národní demokrat, starosta Poličky, předseda Národního výboru pro okres poličský v roce 1918, továrník, čestný předseda X. sboru NJS a poličsko-skutečského okrsku a předseda místních odborů NJS a

²⁵¹ NAČR, fond ÚMŠ, kt. 87, Místní odbor Polička, Přehled menšinové práce z 27. 1. 1927.

²⁵² Tamtéž, Místní odbor Polička, návrh valné schůze okrsku Polička a Skuteč z 18. 6. 1929.

²⁵³ NAČR, fond NJS, kt. 71 - Jedlová, dopis z ústředí NJS, č. 4392 IV. A.

ÚMŠ v Poličce. Kdykoliv se v nějaké úřednické funkci bysterského velkostatku nacházel Němec nebo nespolehlivý Čech, bylo doporučeno panu Tillovi, který měl široké kontakty po celém okrese, aby „*se příležitostně o tom zmínil panu přednostovi státní správy v Bystrém.*“²⁵⁴

Když 6. září 1933 zemřel, vyprovázel jeho rakev dlouhý smuteční průvod: „*Všechny ty menšinové školy, jež tu stojí, všechno to, co se tu za ta desetiletí vytvořilo, všechno to pronikání českého živlu, je výsledek neúporné práce Karla Tilla. (...) Odešel velký člověk, velký Sokol, velký menšinář a velký Čech – budeme ho postrádat všude – a my se ptáme – kdo na jeho místo?*“²⁵⁵

Roli aktivisty v menšinové práci převzal po Tillovi Cyril Samohrd, bývalý ředitel poličské měšťanské školy a generální poručník při okresní péči o mládež, který byl ve 30. letech členem výboru NJS v Poličce. Nejenže rozhodoval o umístění dětí do pěstounské péče (v jeho případě tím byly posilovány menšinové školy v pohraničí), ale neúnavně zahrnoval prosebnými dopisy patrona poličského okrsku, JUDr. Antonína Zvěřinu z Prahy, který byl členem ústředního výboru Národní jednoty severočeské a jako referent měl na starost oblast X. sboru. V druhé polovině 30. let ho Samohrd zahrnoval i několika dopisy měsíčně. Z jeho dopisů je patrné nadšení, obětavost a krajní láska k národu. Přes Zvěřinu směřovala většina intervencí do dalších úřadů a institucí.

Otázkou je, do jaké míry se těmito nedemokratickými mechanismy dařilo menšinářům prosazovat svoje zájmy? Předně, podobný klientelistický systém je přirozenou součástí nedokonalé demokratické společnosti. I dnes se můžeme setkat s tím, že skupina osob využívá vlivu ve státní správě k prosazení svých zájmů a je v podstatě jedno, zda to nazveme korupcí, nebo lobbingem. Polehčující okolností prvorepublikových hraničářů je to, že byli spíše než osobním ziskem motivováni láskou k národu a snahou pomoci sociálně slabým českým rodinám.

Všechno záleželo na penězích. Intervenční dopisy jsou plné návrhů na odkup domů a hospodářských stavení v německých obcích, do kterých by bylo možné usazovat české rodiny. V naprosté většině však z Prahy dorazila zamítavá odpověď kvůli nedostatku financí.²⁵⁶

Hraničáři opakovaně usilovali o nahrazení všech německých úředníků Čechy. Samotný fakt, že o to prosí i v druhé polovině 30. let, svědčí o tom, že se mezi úředníky nadále nacházeli Němci. Například vrchním radou bysterského velkostatku byl až do roku

²⁵⁴ NAČR, fond NJS, kt. 87, zápis o řádné schůzi okrsku pro Poličku a Skuteč z 14. července 1929 v Baníně.

²⁵⁵ Tamtéž, Polička - Pohřeb Karla Tilla.

²⁵⁶ NAČR, fond NJS, kt. 87 - Česká škola v České Radiměři, dopis č. 340 z 16. 4. 1934. SOkA Svitavy, MSK, KR 94, Kronika menšinové školy v Modřeci, s. 32. Podařilo se například koupit rodinný domek ve Stašově, Modřeci a Č. Radiměři.

1938 Němec Zimmermann. Stejně tak se nedařilo zajistit v německých obcích výhradně české sčítací komisaře.²⁵⁷ V roce 1937 nemohlo Ústřední ředitelství státních lesů a statků vyměnit německého hajného na Baldě, protože nebyl k dispozici žádný český s větším počtem dětí.

Úspěšné byly intervence na železnici a u státní pošty. České zaměstnance pošty nacházíme v Jedlové, Limberku a Radiměři. Státní dráhu mezi Svitavami a Rozhraním se podařilo obsadit téměř výhradně Čechy. Na místa železničních zřízenců byli dosazováni vysloužilí legionáři, kteří nahradili Němce, kteří se odmítali učit česky a byli v lepším případě dáni do penze.²⁵⁸

Úspěšný byl i Cyril Samohrd, kterému se podařilo umístit přibližně deset dětí do náhradní péče v německých obcích.²⁵⁹ Významnou úlohu sehráli hraničáři i při rozhodování o menšinových školách. Na zákrok hraničářů bylo zrušeno povolení zemské školní rady pro expozituru německé školy v Limberce a uspíšeno uzavření německých soukromých škol v Rohozné a Hamrech. Informace podávané hraničáři uspíšily i zřizování většiny českých škol i stavby školních budov v Baníně a v Limberce.²⁶⁰ O intervencích spojených s pozemkovou reformou pojednává kapitola 4.4.1.

U velkého množství případů však nejsme schopni dohledat konkrétní výsledky intervencí, natož je dostatečným způsobem kvantifikovat. Sama existence sítě známostí je však dokladem toho, že systém do určité míry potřeby hraničářů zajišťoval.

4. 7 O koho se bojuje – život české menšiny

Komu vlastně hraničáři věnovali tolik péče, energie a peněz? Vytvořila se vůbec v některé obci dostatečně silná menšina, která by byla schopná zabezpečit svoji školu dostatečným počtem dětí a uspokojit touhu jejich rodičů po české národní kultuře?

Při pohledu na výsledky sčítání zjistíme, že životaschopné menšiny se nacházely v Německé Bělé a Baníně, kde ostatně působily odbory NJS. Jejich existenci umožnily státní dvory a zaměstnání v továrnách v Brněnci a okolí. Zdejší Češi se pravidelně zapojovali do českých kulturních událostí organizovaných brněneckým odborem NJS, který měl téměř 100 členů. V Brněnci se konala dětská divadla a v červnu dětský den a od roku 1925 také národní

²⁵⁷ NAČR, fond NJS, kt. 87, Jednatelská zpráva okrsku z 9. 11. 1930.

²⁵⁸ NAČR, fond NJS, kt. 80 - Limberk, přípis na ústředí z 5. 11. 1927 č. 206. Odpověď z 25. 2. 1928 na přípis NJS, č. 1749/1928. Obecní volby v Limberku – oznámení výsledků z 5. srpna 1932, č. 7391. Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, dopis z 27. 3. 2010. SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 23. Tamtéž, KR 57, Kronika české státní obecné školy v Grándorfu, s. 25 a 27. Například v Grándorfu obsadili Češi 11 ze 13 strážních domků.

²⁵⁹ SOKA Svitavy, MSK, KR 94, Kronika menšinové školy v Modřeci, s. 11-17 a 27. Tamtéž, KR 182, Kronika obecné školy ve Stašově, s. 5, 6, 11-17 a 22. NAČR, fond NJS, kt. 87, dopis C. Samohrda z 10. srpna 1935. Tamtéž, dopis z 8. 12. 1934 č. 1013 stran českých škol ve Stašově a v Jedlové, dopis z 31. 5. 1935 č. 244 stran příspěvků na záchranu čsl. dětí.

²⁶⁰ NAČR, fond NJS kt. 13 – menšinové školy, obsazení místa lesního hajného českým zaměstnancem, č. 441/1937. Tamtéž, kt. 80 – Limberk, č. j. 9146-II-A z 19. 10. 1932.

slavnosti, sestávající z průvodu, cvičení brněneckého Sokola a cvičení dětí. Pro Čechy z Bělé, Banína a okolí Brněnce měla podobná manifestace velký morální přínos, navíc výnosy se pohybovaly v rozmezí dvou až tří tisíc korun, což bohatě zajistilo vánoční nadílky pro děti. V Německé Bělé bylo možné po otevření Národního domu pořádat české plesy a třikrát do roka se hrála ochotnická divadla. V Baníně byl centrem společenského života Kovářův hostinec.²⁶¹

Relativně bohatý společenský život panoval i v menšině v Limberku. Tamní odbor NJS pořádal ročně jedno hrané a jedno loutkové divadlo, osm přednášek a tři oslavy, kterých se účastnili i Češi z horního předměstí Poličky.²⁶²

Naproti tomu ve Stašově, Modřeci, Jedlové a Radiměři byl život Čechů z hlediska národní kultury značně chudý. Jediným centrem společenského života byla menšinová škola. Její život se odehrával v cyklu výročí a oslav, které měly v dětech prohlubovat jejich češství. Svátky symbolizovaly historii slavného českého národa, ve které se podle výkladů učitelů střídaly doby rozkvětu se strmými pády. Každoročně se 7. března slavily narozeniny prezidenta Osloboditele T. G. Masaryka, 21. červen byl smutnou připomínkou stavovského povstání, před odchodem na prázdniny děti uctily památku upálení mistra Jana Husa, vlastenecké básničky se recitovaly na den Svobody 28. říjen a 8. listopadu děti truchlily připomínajíc si tragickou bitvu na Bílé hoře, která stála na počátku 300leté národní poroby. Je otázkou, do jaké míry mohli z takových žáků vyrůst tolerantní občané nové republiky, když se od malička ve škole dovídali, že za všechno negativní v českých dějinách mohou Němci. Nesmíme ovšem unáhleně generalizovat, protože převažuje počet učitelů se zřetelnou republikánskou a demokratickou orientací, která se vyznačovala mimo jiné snahou vést děti k bezkonfliktním postojům s Němci.²⁶³

Ve většině obcí se veškerá menšinová práce odvíjela od osobnosti učitele. Mnozí kantoři byli obětaví, všemožně se snažili žáky motivovat a výuku zvládali i s nedostatkem pomůcek. V některých obcích se vyrovnávali s nedostatečným materiálním zabezpečením a nepříznivým přijetím od německého obyvatelstva. V N. Bělé a Limberku byly třídy i byty učitelů umístěny v budovách starých dvorů. *„Těžko vychovávati českému učiteli v takovéto škole tmavé, nízké, vlhké a zatuchlé plísní děti sebevědomé a hrdé, těžko získávati lásku těchto*

²⁶¹ SOKA Svitavy, MSK, KR 103, Kronika obecné školy v Německé Bělé, s. 17, 25.

²⁶² NAČR, fond NJS, kt. 80, protokol o valné schůzi NJS v Limberku konané 5. 3. 1933.

²⁶³ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemske obecné školy v Baníně, s. 27. Otto Faimann si vzpomíná, že během docházky do české školy učitel soustavně vytvářel v žácích negativní obraz Německa a Němců. (dopis z 27. 3. 2010). Srov. KR 45, Školní kronika Matiční školy v Brněnci, s. 31.

děti k národu československému.“²⁶⁴ Ve Stašově musel učitel bydlet v kabinetě a v budově školy měl výminkářku.

Není se čemu divit, že v podobných podmínkách učitelé dlouho nevydrželi a odcházeli jinam. V Modřeci se za čtyři roky vystřídali tři učitelé.²⁶⁵ Noví příchozí se těžko ve vesnickém společenství orientovali a nedokázali být dostatečnou autoritou. „*Do škol jsou jmenováni mladí učitelé, kteří se v obci neusadí, nemají zde volebního práva, neproniknou do vztahů v obci a navíc nemají potřebné zkušenosti v menšinové práci.*“²⁶⁶ Celkově se ve většině obcí nedařilo vytvořit stabilní českou menšinu. Vinu na tom měla i častá fluktuace dělnických rodin.²⁶⁷

Sociální postavení rodičů bylo vesměs nízké. Okresní péče o mládež zajišťovala v zimních měsících v rámci stravovací akce dětem pravidelné dávky mléka nebo kakaa, pravidelně se vařila polévka. Státní příspěvky pro okres směřovaly z velké části do menšinových škol, ve kterých děti trpěly podvýživou. Na vánoce byly děti díky finančním příspěvkům různých soukromých osob i partnerských odborů obranných spolků obdarovány nadílkou v podobě ošacení, bot nebo cukroví. Daubkův mlýn daroval pravidelně několik kilo mouky, poličská spořitelna finanční příspěvky. Bohaté nadílky byly pro některé rodiny jedinou motivací, proč posílat děti do české školy. Samotné školy by bez finančních darů nemohly existovat.²⁶⁸

Ačkoliv není možné rekonstruovat názorové a hodnotové orientace všech Čechů, kteří žili v období první republiky v německých obcích, domnívám se, že naprostá většina z nich zastávala bezkonfliktní postoj. Potvrzuje to i Anton Selinka, který ve své kronice vypisuje všechny majitele domů v Německé Bělé, ale jen u jednoho zanechal poznámku, že to byl „*fanatický Čech*“.²⁶⁹ Okolnosti vzniku škol v Modřeci, Stašově a Č. Radiměři naznačují, že o jejich zřízení neusilovala místní česká menšina, ale několik málo hraničářů z Poličky. Když přihlédneme k tomu, že na celém okrese v roce 1930 působilo jen šest odborů NJS, z toho s výjimkou Poličky žádný v čistě české obci (viz kapitola 4.5), docházíme k závěru, že národnostní konfrontace se pro široké vrstvy českého venkovského obyvatelstva nestala nikdy součástí každodenních aktivit.

²⁶⁴ NAČR, fond NJS, kt. 13, Memorandum o stavu českého menšinového školství ve školním roce 1921/1922 v oblasti Národní jednoty severočeské.

²⁶⁵ SOKA Svitavy, MSK, KR 94, Kronika menšinové školy v Modřeci, s. 32-37.

²⁶⁶ NAČR, fond NJS, kt. 71 - Jedlová, přípis na MŠNO č. 66/1938.

²⁶⁷ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Banině, statistiky žáků za jednotlivé školní roky.

²⁶⁸ SOKA Svitavy, MSK, KR 103, Kronika obecné školy v Německé Bělé, s. 17, 19, 21, 27.

²⁶⁹ SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*, s. 121.

4.8 Reakce německé strany

„Státní svátek 28. října 1929 slaven ve škole důstojně besídkou, ke které přišli všichni čeští občané, aby tak uctili svátek státní. Děti přednášely básně a zpívaly vlastenecké písně. Správce školy v přednášce nastínil vývoj ČSR. Zdejší Němcům ještě 11 let po převratu nejde do mysli, že existuje stát československý a ve svátek jeden jako druhý pracovali na poli, dokonce byl pořádán hon.“²⁷⁰

Emil Ducháček, správce menšinové školy v Baníně, 1929

Menšinoví učitelé nám zanechali výmluvná svědectví o tom, jak většina německého obyvatelstva přijímala existenci Československého státu. Němci museli přijmout jako fakt, že žijí proti své vůli ve státě, kde už nejsou vládnoucím národem. Pro politiky a zástupce inteligence to byla hořká změna, se kterou se vnitřně těžko vyrovnávali, a nadále s větší či menší intenzitou udržovali myšlenku na velkoněmecké sjednocení. Nová republika přinesla novou státní ideu a nové symboly, jako byl den Svobody 28. října. Jedním ze způsobů, jak se mohli Němci beztravně vymezovat vůči Československu, bylo právě symbolické chování. I v letech největší konsolidace republiky na sklonku 20. let dávali zřetelně najevo: s existencí Československa jsme se prozatím smířili, ale nepovažujeme ho za svůj stát. A tak se každoročně ke konci října dočítáme v hraničářských pramenech stále o tom samém:

„Nemile působilo na citlivé české duše, když Němci vozili kolem české školy na pole hnuj, mlynář mlel jako ve všední den. Nejvíce lidé sekali dřevo a mlátili.“²⁷¹

Po roce 1918 směřovala veškerá snaha hraničářských organizací k narušení čistě německého charakteru obcí. Ve většině německých obcí působily nejpozději na počátku 20. let obranné a nacionálně zaměřené spolky Bund der Deutschen in Böhmen a Bund der Deutschen Nordmährer, dále Bund der Deutschen Landjugend a Deutscher Turnverein. Jejich cílem bylo udržet německý charakter obcí a upevňovat mezi obyvateli vědomí německosti. Stejně jako němečtí sedláci žili na poličském venkově v uzavřených čtvercových dvorech, tak se většina německého obyvatelstva uzavírala před českými vlivy. Přítomnost cizích českých dělníků a zaměstnanců byla vnímána jednoznačně negativně.²⁷²

Reakce německého obyvatelstva na dříve neobvyklou věc - veřejně projevované češství - nabývala různých podob a intenzity a lišila se v jednotlivých obcích. Odvíjela se také

²⁷⁰ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 32.

²⁷¹ SOKA Svitavy, MSK, KR 57, Kronika české státní obecné školy v Gráňdorfu, s. 54.

²⁷² Negativní vnímání novousedlých Čechů se nejvíce projevilo v zápisech obecních a školních kronik v říjnu 1938, kdy Němci svobodně popsali, jak „20leté české otroctví“ prožívali. Viz OÚ Bělá n. Svitavou, Chronik bei der Volksschule in Deutschbielau, s. 247-250. OÚ Jedlová, Gemeindegedenkuch der Gemeinde Schönbrunn, s. 64-68. HEINRICH, P. *Erinnerungen eines Unbekannten*, s. 12. SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 40, č. j. 100/21 a 105/21, zpráva Velitelství četnické stanice v Poličce o německé spolkové činnosti, pres. č. 213/22.

od toho, zda byly objektem reakce česká škola, česká účast ve volbách nebo vynucování loajality k novému státu. Velice rozšířená forma odporu byla lhostejnost, spojená se svátkem 28. října. V roce 1933 vyvěsila německá škola ve Stašově státní prapor až po upozornění četnické hlídky. Českému učiteli to nedalo a rozhodl se u četníků vymáhat i vyvěšení praporu na budově obecního úřadu. Při šetření se zjistilo, že prapor nemohl být vyvěšen, protože si ho stašovský úřad za patnáct let trvání republiky nepořídil.²⁷³

Velice často byl odpor namířen proti českým symbolům - menšinové škole a jejímu učiteli. V roce 1921 zaslal osvětový svaz knihy pro českou školu v Baníně omylem na adresu obce a starosta Felkl je odmítl učiteli vydat, dokud nedostane povolení od zasilatele. Je zřejmé, že si starosta po večerech neměl v úmyslu číst před spaním české knihy, ale využil příležitosti dát symbolicky najevo svůj odpor. Věcí se musela zabývat i politická správa a ministerstvo školství. Knihy byly předány až po půl roce. V roce 1923 dva němečtí výrostci roztrhli vyhlášku o zápise do české školy. K soudnímu řízení nedošlo a nebyli potrestáni.²⁷⁴ Ve Stašově byla škola pomazána blátem. Nový učitel si musel sám vařit a ani mléko nemohl od nikoho sehnat, „*neboť Němci byli umluveni českému učiteli ničeho neposkytnout.*“ V listopadu 1934 ukradl neznámý pachatel z dřevníku školy 50 kilogramů uhlí. V celé obci se nenašel nikdo, kdo by prodával mléko na stravovací akci.²⁷⁵

Zlomyslnost německých hospodářů, kteří odmítali zásobovat českou školu mlékem, však přecházela velice často v nátlak na rodiče, kteří své děti chtěli do české školy posílat a zároveň byli v práci odkázáni na Němce:

*„Hned jak pošlou závislí, nemajetní rodičové své děti do české školy, budou propuštěni z práce, nedostanou výdělek, odejmou se jim pronajaté dílce obecních luk nebo polí, dá se jim výpověď z bytu, soudní výpověď na vyklizení, vyženou se, nedovolí se jim držeti kozu, nikdo jim nic neprodá ani nezapůjčí, odmítají se a vypuzují,“*²⁷⁶ stěžuje si Cyril Samohrd opakovaně ve svých dopisech.

Samohrd přijal pravidla hraničářské hry a velice často ve svých dopisech přeháněl ve snaze zdůraznit potřebu finanční pomoci z ústředí NJS. Každopádně pravidelně v září do škol přicházelo méně dětí, než jich bylo před prázdninami při oficiálním zápisu. Situaci českých rodin zaměstnaných u německých sedláků shrnul správce školy v Baníně: „*Kdo chtěl v Baníně žít, musil s Němci pískati, jinak byl nemožný.*“²⁷⁷

²⁷³ SOKA Svitavy, MSK, KR 182, Kronika obecné školy ve Stašově, s. 21.

²⁷⁴ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 14-15.

²⁷⁵ SOKA Svitavy, MSK, KR 182, Kronika obecné školy ve Stašově, s. 21-23.

²⁷⁶ NAČR, fond NJS, kt. 80 – Limberk, dopis C. Samohrda z 15. 5. 1935.

²⁷⁷ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 2.

Postoj a jednání německé strany nám nejlépe popisuje událost z roku 1931 v Limberku. Čechům se zde podařilo sestavit kandidátní listinu do obecních voleb. Starosta si však zavolal Němce ze smíšených manželství, kteří na listině kandidovali, a činil na ně takový nátlak, že někteří ze strachu odvolali svůj podpis. Přepřacovanou kandidátní listinu následně nepřevzal s odůvodněním, že byla překročena zákonná lhůta pro její doplnění. Volby se konaly bez účasti české skupiny. „*Po provedené volbě chodili ke mně někteří a říkali ten starosta ten mi to dal vypít, že jsem podepsal českou kandidátní listinu,*“²⁷⁸ stěžoval si na nátlak starosty učitel menšinové školy Jílek.

Podle tvrzení jednatele místního odboru NJS se starosta úmyslně vyhýbal doručení, ten však podobné obvinění popíral. Češi z počátku nemohli dosvědčit, že na obecním úřadě v úředních hodinách nebyl nikdo, komu by bylo možné listinu předat. Po devítiměsíčním sporu nařídil zemský úřad v Praze opakování voleb v červnu roku 1932. Obě strany se na volbu důkladně připravily. O celé události nás informuje Karel Till. Stavitelé a všichni podnikatelé v Poličce zaměstnávající německé dělníky z Limberka byli vyzváni k tomu, „*aby dle možnosti působili k tomu, by jejich zaměstnanci volili kandidátku české volební skupiny číslo 5. Nerozhodným voličům bylo zvláště kladeno na srdce, aby volili česky.*“ NJS provedla předběžný soupis všech českých hlasů a očekávala zisk jednoho mandátu.

Jenže na druhé straně nezahláleli ani Němci a jejich agitaci mnozí lidé »slabšího charakteru« podlehli. Agitačním heslem ze strany německé bylo „*volte co chcete, jenom ne kandidátku české volební skupiny.*“ Němečtí starousedlíci dávali otevřeně najevo, co si o celé situaci myslí: „*Žádného učitele ani pacholka ze dvora nebudeme poslouchati a nedáme si těmito ignoranty zasahovati do obecních věcí.*“

Jak slabé měli ve skutečnosti Češi v Limberku pozice, dosvědčuje volební výsledek – místo předpokládaných 50 hlasů pro Čechy hlasovalo jen 23 voličů. Karel Till to zdůvodňuje následovně: „*Na české lidi na Němcích hospodářsky závislé byl vykonáván teror, bylo jim vyhrožováno, jakmile budou voliti česky, že se mohou z Limberka vystěhovati. Využívání takřka každého momentu, z něhož by Němci pro sebe mohli těžit, neštíteli se ani nečestných prostředků hlasy si kupovati. Čeští obchodníci a živnostníci z obavy před zničením obchodu a živnosti volili také německy. Zajímavé jest, že hostinský, který odkázán hlavně na Čechy i ze samé Poličky, volil německy /nepochopitelné/.*“ Ušetřen nezůstal ani páter Valenta: „*Na faře ztratili jsme 2 hlasy, neboť farář dával přednost německé křesťansko-sociální straně před vlastní národností.*“ Nerozhodní voliči zaměstnaní v Poličce raději nešli k volbám, aby si neznepřátelili ani jednu stranu.

²⁷⁸ NÁČR, fond NJS, kt. 80 - Limberk, výsledek rekuru obecních voleb, č. j. 77/32.

Důvod fiaska spatřuje Till jednoznačně ve slabých hospodářských pozicích, následkem čehož nejsou Češi schopní okamžitě pomoci těm, „*kteří Němci za to, že hrdě přihlásí se ke svému češství, vyhodí z nájmu a odeprou jim veškeré podpory.*“²⁷⁹

Událost dokládá, že odmítání Čechů nebylo pouze otázkou nacionální, ale souviselo i se sociální stratifikací vesnického společenství. Snad nejdůležitější je poznámka o starousedlících, kteří podle vlastních slov „*žádného učitele ani pacholka ze dvora*“ nebudou poslouchat. Hraničáři zde narazili na přetrvávající stavovské rozdělení vesnice. I přes deklarovanou rovnost občanů v demokratickém státě se na vesnici stále udržovala sociální stratifikace odvozená od velikosti pozemkového majetku. V tradiční agrární společnosti požívali vedle faráře a řídícího učitele výsostnou autoritu držitelé největších usedlostí, kteří byli přesvědčeni o tom, že pouze oni mají právo spravovat obecní záležitosti. Sedláci zkrátka neseděli v hospodě s čeledíny, proto se nemůžeme divit, že české zemědělské dělníky, natož menšinového učitele, vedoucí osoby vesnickém společenství nerespektovaly.

Sedláci, požívající v obci vysoké authority, byli zpravidla společně s německými učiteli vedoucí vrstvou protičeského odporu. Do značné míry ovládali ostatní vrstvy německé vesnice, které nejednou projevíly ochotu vyjít českým nabídkám vstříc. Když se opět v Limberku uvolilo několik rodin posílat své děti do české školy výměnou za pronájem luk patřících ke státnímu dvoru, udělal s nimi starosta obce rázný proces:

*„Ten (starosta) konečně pochopil, oč jde. Seřval celý výbor na schůzi, předvolal dotyčné rodiče a vytýkal jim, že se dávají uplácet.“*²⁸⁰

I v jiných vesnicích se aktivní vystupování proti Čechům omezovalo na několik osob. V Banině byl v roce 1929 na prodej hostinec, o který se ucházel Josef Kovář z Vítějevsí: „*Tu asi tři nejhorečnatější nacionálové pracovali, aby vše pokazili. Nabízeli Kovářovi odstoupné 5000 Kč, ale ten neustoupil. Boykot těch několika zatvrzelých sedláků lehce snese.*“²⁸¹

Ve Stašově byl největším odpůrcem české menšiny starosta Bittner, který se dokonce dopustil protiprávního jednání. Při veřejné dražbě rodinného domku Benešových 6. prosince 1936 předložil okresnímu soudu plnou moc, dle které se obecní zastupitelstvo usneslo, aby starosta obec zastupoval a dražil do výše 36 tisíc. Na základě této plné moci mu byl domek přiklepnut. Benešovi a další dvě české rodiny byli okamžitě z bytu vykázáni. Jak se ovšem záhy ukázalo, obecní zastupitelstvo se vůbec nesešlo, plnou moc propůjčila starostovi pouze rada, které však rozhodování ve věci tak vysoké ceny dle zákona nepříslušelo. Starosta

²⁷⁹ NAČR, fond NJS, kt. 80 - Limberk, oznámení výsledků obecních voleb v Limberku z 5. srpna 1932, č. 7391.

²⁸⁰ Tamtéž, dopis z 15. 5. 1935.

²⁸¹ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Banině, s. 29.

se svým jednáním oklamal soud a okresní úřad dražbu zrušil. Benešovým následně pomohla NJS s dluhy a tím zachránila zdejší menšinu před likvidací.²⁸²

Pokud byla česká menšina dostatečně početná, hospodářsky zajištěná a její existence trvala více než jen pár let, Němci ji akceptovali. V Baníně například navštěvovali Němci české plesy. V obecních volbách sestavili Češi a Němci společnou kandidátku a hlasy si rozdělili. V radě zasedal český správce velkostatku a spolupráce se rozvíjela zejména mezi českými a německými sociálními demokraty. Starostou byl sice nacionálně založený německý sedlák, ale i správce menšinové školy uznal, že je to spravedlivý a snášenlivý člověk. Na úřadě se jednalo česko-německy a obecní vyhlášky byly vylepovány dvojjazyčně.²⁸³

K viditelným nacionálním střetům nedocházelo ani v Německé Bělé, kde sice Němci nelibě nesli, že se do obce stěhují české dělnické rodiny, nicméně sousedské vztahy mezi Čechy a Němci byly neutrální, bez konfliktů a rvaček v hospodě.²⁸⁴

Asi nejkorektnější vztahy se v průběhu dvacetiletí republiky vytvořily mezi Čechy a Němci v Brněnci. Starostou byl po dvacet let volen předseda NJS František Komárek a obecní zastupitelstvo bez konfliktů řešilo modernizaci obce – stavbu vodovodu nebo elektrifikaci. Židovská rodina Löw Beerů svou loajalitou k československému státu představovala významnou autoritu. U příležitosti 80. narozenin prezidenta Masaryka poslalo obecní zastupitelstvo v Brněnci blahopřejný dopis. Pod něj bylo německy připsáno: „*Když se zamýšlíme nad životem a myšlenkami našeho velkého prezidenta, jsme s ním za jedno v nejupřímnějším přání, aby se náš stát stal šťastným domovem všem občanům různých řečí, s nimiž chceme ve shodě žít – a zůstat.*“²⁸⁵

Zdá se, že osobnost prezidenta Osvoboditele byla integračním symbolem mezi Čechy a Němci ve státě. Když prezident v roce 1937 zemřel, nacházíme i v německých kronikách upřímně psané nekrology. Smrt zasáhla i část mladé německé generace, vychovávané v republikánské myšlence:

„*V naší rodině a okolí se dbalo na zachování německví, ovšem bez rozpínavosti. Tomu odpovídalo, že jsme českou státní hymnu zpívali ve škole ne sice s nadšením, ale také ne s odporem nebo vnitřním odmítáním. Měl jsem dokonce radost, když jsem v první třídě národní školy dostal bílo-modro-červený odznak a byl jsem nešťastný, když se rozbil. Když roku 1937 zemřel prezident Masaryk, byl jsem smutný - reakce, která zrcadlila opravdový zármutek mé rodiny.*“²⁸⁶

²⁸² SOKA Svitavy, AO Pomezí, kt. 1, inv. č. 5, dopis z 25. 3. 1936, č. 8360 stran koupi domu čp. 154 ve Stašově.

²⁸³ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecné školy v Baníně, s. 24, 29 a 38-40.

²⁸⁴ Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, dopis z 27. 3. 2010.

²⁸⁵ SOKA Svitavy, AO Brněnec, kn 2, zápis o schůzích obecní rady a obecního zastupitelstva, s. 101.

²⁸⁶ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 3.

Smrt prvního prezidenta může být nahlížena jako symbolický skon republiky, která se v roce 1937 stále více dostávala pod tlak nacistického Německa. Za rok už v německých kronikách nebude oslavován „*President Befreier*“, nýbrž „*Befreier des sudetendeutschen Volkes Adolf Hitler*“.²⁸⁷

²⁸⁷ SOKA Svitavy, MSK, KR 302, Gedenkbuch Dittersbach, s. 175 a 191.

5. NĚMCI BEZ ČECHŮ 1938–1945

„V březnu 1938 bylo k Německu připojeno Rakousko. Stále častěji se mluvilo o válce. Rohozná byla obklíčena obcemi s německým obyvatelstvem: Stašov, Banín, Radiměř. V německých vesnicích se konaly srazy henleinovců. Bývaly značně bouřlivé. Nevím, jak to bylo na dolním konci Rohozné, ale nahoře bylo slyšet z Banína donekonečna opakované Sieg heil! – Sláva vítězství. Tomuto hajlování se říkalo ‚Siegesgeheil‘. Někdo mi to přeložil jako ‚vítězné vyťí‘. Nahánělo to hrůzu. Ještě před několika roky, když jsem to zaslechla v rozhlasových nebo filmových dokumentech z té doby, běhal mi mráz po zádech.“²⁸⁸

Milada Omelková-Jílková, Rohozná, 2004

Mnichov se stal symbolickým centrem české historické paměti. Mýtus o zradě národa, který se chtěl bránit, čerpal z bezprostředních pocitů Čechů, které britská politika appeasementu obětovala na přelomu září a října roku 1938 Hitlerovi s krátkozrakou představou, že tím bude agrese nacistického Německa odkloněna od zájmů Velké Británie. O osudu Československa se rozhodovalo dávno před setkáním v Mnichově, přinejmenším od roku 1934, kdy nacistické Německo začalo porušovat opakovaně ujednání mírové smlouvy z Versailles, aniž by narazilo na odpor. Český národ se po několik kritických dní mnichovské krize utvrzoval v odhodlání položit za obranu svého státu život. Bohužel tento pocit nesdílely ty národy, které republiku, pověstný »ostrov demokracie ve střední Evropě«, nepovažovaly za svůj stát. Co bylo rozhodující, nesdíleli tento pocit západní spojenci Československa Velká Británie a Francie.

Češi si z období Mnichova neodnesli jen trauma národa čelícího osamoceně agresí nacistického státu, ale zejména vzpomínky na chování většiny německých spoluobčanů, kteří svým »siegheilováním«, demonstrativními pochody v bílých podkolenkách a ordnerskými praktikami naplňovali o dvacet let dříve nerealizované přání »návratu domů do Říše«. S výjimkou demokratů většina sudetských Němců spojila prostřednictvím Konráda Henleina svůj osud s Adolfem Hitlerem na život a na smrt. A někteří opravdu i na smrt.

Bylo pro ně ve svém důsledku tragické, že si na podzim málokdo vzal k srdci slova epištoly Karla Čapka, který je nabádal k individuální zodpovědnosti:

²⁸⁸ OMELKOVÁ, M. *O okupaci Rohozné a o tom, co jí předcházelo* (RK 655), s. 2-3.

„Zanechme aspoň na okamžik dohadů, ve kterých jste stejně laici a k tomu ještě jednostranně informovaní, a připusťte si ve skrytu druhou možnost: že to ten stát, který nechci jmenovat, prohraje; a ta prohra, na to můžete vzít jed, bude národní katastrofou.“²⁸⁹

5. 1 Na cestě k Mnichovu

„Při posledních volbách ovládla strana Henleinova celé pohraničí a tím vše, co má moc, peníze a vliv na zaměstnání lidí. Vydala heslo: pryč s českým dělníkem z německé továrny, s českým úředníkem nebo zřízencem z německé obce a okresu, s každým českým zaměstnancem z podniku, který patří německému majiteli. Toto heslo se provádí, aby naše pohraničí očištěno od všech Čechů, dostalo co nejvíc německý ráz a získán byl tak předpoklad pro docílení přechodné autonomie, která by vedla k úplnému odtržení poněmčeného území od naší republiky.“²⁹⁰

Josef Klodner, důvěrník české menšiny v Limberku, 1937

Do roku 1935 měly ve venkovských obcích západního Hřebečska při obecních i parlamentních volbách naprostou převahu německé aktivistické strany: Bund der Landwirte, Deutsche Christlich-Soziale Volkspartei a Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei. Němečtí nacionální socialisté získávali jen jednotlivé hlasy.²⁹¹ Od roku 1933 však začalo mezi německým obyvatelstvem sílit nové sjednocující hnutí, které při parlamentních volbách v roce 1935 získalo 32 % německých hlasů a obsadilo mezi stranami na okrese druhou nejsilnější pozici za německými agrárníky. V Jedlové, Stašově a Č. Radiměři Henleinova strana volby vyhrála. SdP měla nově svého zástupce i v okresním zastupitelstvu.²⁹²

Když Konrád Henlein zakládal 1. října 1933 nové vlastenecké hnutí *Sudetendeutsche Heimatfront*, zasvěceným pozorovatelům bylo jasné, že má sloužit jako útočiště sudetoněmeckým nacionálním socialistům, jejichž straně byla za útoky proti republice úředně zastavena činnost. Henlein veřejně prohlašoval loajalitu k Československému státu, o níž se čeští a němečtí historikové několik desetiletí přeli, zda byla vůbec kdy myšlena upřímně. Podstatné je, že se v politickém životě ČSR objevilo zcela nové, důsledně nacionálně

²⁸⁹ ČAPEK, K. *Tichý hlas: známé i neznámé texty z roku 1938*, s. 63-65.

²⁹⁰ SOKA Svitavy, fond AO Pomezí, kt. 1, inv. č. 5, dopis Starostenskému úřadu města Poličky z 1. 6. 1937.

²⁹¹ KUČERA, J. K vývoji německé iredenty v jihozápadní části tzv. Hřebečska v předmnichovské ČSR, s. 115-117.

²⁹² SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 558, výsledky parlamentních voleb 1935. Nesign. Wahlergebnisse in Schönhengstgau. *Zwittauer Nachrichten*. 25. 5. 1935, roč. 35, č. 21, s. 2. Nesign. Volby do Okresního zastupitelstva v Poličce 26. května 1935. *Jitřenka*. 1935, roč. 54, č. 11, s. 167. SdP získala z německých hlasů 43 % v Jedlové, 34 % ve Stašově a 25 % v Č. Radiměři. Silné pozice si udrželi aktivisté v Banině (BdL 59 %, DSAP 29 %, SdP 6 % hlasů), Č. Dlouhé (DSAP 41 %, SdP 33 %), Nové Bělé (DSAP 51 %, BdL 34 %, SdP 13 %), Limberku (BdL 45 %, DSAP 21 %, DCSV 27%, SdP 6 %) a Modřeci (BdL 70 %, hlasů, SdP 7 %). V N. Bělé získali čeští a němečtí sociální demokraté 37 % všech hlasů, mezi Němci měla SdP 25 % stoupenců.

zaměřené hnutí, které vlivem několika faktorů získávalo mezi sudetoněmeckým obyvatelstvem stále větší podporu.²⁹³

Vývoj v Německu na počátku 30. let jen zesílil nedůvěru českých menšinářů ke stoupencům německého nacionalismu. Už v roce 1931 se v Německé Bělé vyšetřovala činnost turnerského spolku Gutheil, jehož členové měli být podle sdělení učitele menšinové školy Adolfa Hanyka „*hakenkreuzlerského čili protistátního smýšlení*“. Podle důvěrných zpráv byly v obci konány přípravy k založení „*hakenkreuzlerského*“ spolku a „*úderné roty*“. Iniciátory této akce mělo být osm místních zvláště národnostně smýšlejících rolníků v čele se starostou Felklem a učitelem Lehnertem, stoupencem DNSAP. Z náklonnosti k nacismu byl obviňován i místní farář Škacha.²⁹⁴

Nebyl sám, kdo byl pod dohledem politických úřadů a četnických stanic v okrese. Dosavadní stoupenci zakázané DNSAP podle důvěrných informací přecházeli do Henleinova tábora, ale veřejně se nijak neangažovali, aby nebudili podezření. První organizace Henleinovy Heimatfronty byla založena na jaře 1934 v Moravské Radiměři. Ve stejné době musel ministr Spina písemně ujišťovat okresního hejtmána, že je důvěrník německé agrární strany Stephan Franz z Banína neoprávněně obviňován z nacionálně socialistického smýšlení.²⁹⁵

Radikalizaci Němců pocítily i rodiny, které posílaly děti do menšinových škol. Ve Stašově bylo už v roce 1934 vytýkáno vdově po legionáři, která posílá své dvě děti do české školy, „*co bude z jejich dětí, když to teď zase vyhrají Němci.*“²⁹⁶ V Grándorfu pomalovali němečtí chlapi telegrafní sloupy před českou školou hákovým křížem a připojili nápis „*Heil Hitler*“.²⁹⁷

Rok 1935 a jednoznačný úspěch SdP v parlamentních volbách silně zapůsobil na smýšlení velké části Němců. V Muzlově odhlásili němečtí rodiče svoje děti z české školy.²⁹⁸ Henleinovo hnutí sice nebylo na Poličsku masové, ale postupně si získávalo stoupence i mezi aktivistickými stranami, zejména mezi nacionálně založenými sedláky. V Limberku

²⁹³ KURAL, V. *Konflikt místo společenství*, s. 116-118. Vedle katastrofálních následků hospodářské krize, která pohraničí přinesla stěží představitelné strádání nezaměstnaných, měla svůj podíl na vzestupu Henleina i česká politika, dosud neschopná účinně řešit národnostní problémy státu. Klíčovým faktorem byl však mocenský vzestup nacistického Německa, které směřovalo k revizi versailleské Evropy a získávalo obdiv německých menšin nejen v ČSR. Tento moment zachytili po Mnichovu ve školní kronice Německé Bělé: „*Adolf Hitler přivedl německý národ znovu k moci a velikosti.*“ (OÚ Bělá n. Svitavou, Chronik bei der Volksschule in Deutschbielau, s. 250).

²⁹⁴ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 51, hlášení četnické stanice v Brněnci okresnímu hejtmánovi ze dne 18. 3. 1932, č. pres. 261. Tamtéž, prohlášení Karla Škachy z 8. 6. 1934, příloha k č. pres. 315.

²⁹⁵ Tamtéž, hlášení okresního četnického velitele z 1. 6. 1934, č. j. 239 dův./34. Tamtéž, dopis Fr. Spiny okresnímu hejtmánovi z 3. 10. 1934. Tamtéž, kt. 54, hlášení četnické stanice Brněnec z 16. 3. 1936, č. j. 81 dův./36, hlášení Četnické stanice Brněnec z 2. 2. 1937, č. j. 183/37 a hlášení Velitelství četnické stanice v České Radiměři, č. pres. 827/1937.

²⁹⁶ SOKA Svitavy, MSK, KR 182, Kronika obecné školy ve Stašově, s. 12.

²⁹⁷ SOKA Svitavy, MSK, KR 57, Kronika české státní obecné školy v Grándorfu, s. 118.

²⁹⁸ SOKA Svitavy, MSK, KR 113, Kronika obecné školy v Muzlově, s. 34.

znemožnilo obecní zastupitelstvo na nátlak vznikající skupiny SdP konání stavební komise pro českou školu. Josef Klodner, důvěrník české menšiny v Limberku, následně naléhal na místní skupinu Bund der Landwirte, aby limberské zastupitelstvo přiměla ke kompromisu a zabránila henleinovcům, aby v jejich obci „zapustila kořeny“.²⁹⁹

Od vpádu Itálie do Habeše se do kronikářských záznamů promítá strach z války. Ve školách se konají přednášky o civilní a protiletecké ochraně. V květnu 1936 navštívily děti z menšinových škol v Březové film *Naši vojáci*, jehož hlavní myšlenku shrnul učitel slovy Edvarda Beneše: „*Chceme mír, ale pro všechny případy musíme být dobře připraveni.*“³⁰⁰

V průběhu let 1935–1937 byly na Hřebečsku zakládány další místní skupiny Sudetoněmecké strany. Okresního vedoucího SdP Julia Höniga ze Svitav si na pořádané schůzi chodilo poslechnout stále více lidí. V listopadu 1937 dal Konrád Henlein osobním dopisem svou stranu a její stoupence k dispozici Adolfu Hitlerovi. Nacisté začali připravovat „*Fall Grün*“ – plán na vojenskou likvidaci Československa.³⁰¹

Do tragického roku 1938 vstoupil poličský okres jako celá Evropa nezvyklým přírodním úkazem. Ve večerních hodinách 25. ledna byla viditelná polární záře, která v místním obyvatelstvu vyvolala pověřivé řeči: „*V lednu se objevila polární záře, celý sever byl rudý a lidé říkali: ‚bude válka‘,*“³⁰² vzpomíná Josef Unčovský. Polární záři si v klidu neužil Cyril Samohrd, kterého anonym obvinil z necitlivé menšinové politiky:

„*Vážený pane ctiteli Masarykovy humanity! (...) Co se týká toho zakládání menšinových škol, mohl byste vědět, že pro několik pochybných a skoro směšných výsledků naděláte více škody než užítku! Nám věru nezbyvá, než udržovat pokojný život se sousedy, jimž jde Osud velmi na ruku. Drážděním jich ztěžujete našim politikům jen práci a dokazujete, že nejste člověkem dobré vůle a klidného, křesťanského soužití. Vaše umělé ustavení škol v Radiměři bylo hlášeno německým rozhlasem jako provokace a odsouzeno v Anglii i v Americe. Je toho třeba?*“³⁰³

Bohužel, ani teď Samohrd nedokázal uznat, že usilovná snaha hraničářů udržet v německých obcích české menšiny za každou cenu má minimální výsledky a akorát dodává

²⁹⁹ SOKA Svitavy, AO Pomezí, kt. 1, inv. č. 5, dopis důvěrníka české menšiny Josefa Klodnera místní skupině Bund der Landwirte.

³⁰⁰ SOKA Svitavy, MSK, KR 58, Kronika české zemské obecní školy v Baníně, s. 46. Tamtéž, KR 182, Kronika obecní školy ve Stašově, s. 35. Tamtéž, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova č. 502, s. 58. OMELKOVÁ, M. *O okupaci Rohozné a o tom, co jí předcházelo* (RK 655), s. 1.

³⁰¹ KUČERA, J. K. vývoji německé iredenty v jihozápadní části tzv. Hřebečska v předmnichovské ČSR, s. 116–126. VAŠEK, F. K politickému vývoji na Moravskotřebovsku v letech 1938–1945, s. 100–113. KÁRNÍK, Z. *České země v éře první republiky. Díl 3: o přežití a o život*, s. 510–513.

³⁰² Zbyněk Unčovský (*1930), Bystré, rozhovor 11. 3. 2011. Josef Gregor popsal událost ve svém deníku následovně (Svojanovské letopisy, s. 274): „*Po obloze nad námi byly obrovské krvavé pruhy dlouhé, stavení a bílé štíty byly od té záře dokrvava zbarveny. Staří lidé říkají, že je to nějaké znamení.*“

³⁰³ NAČR, fond NJS, kt. 97 - Stašov, dopis č. 14 z 23. ledna 1938.

nacistické propagandě argumenty o utlačování Němců v Československu. Na ústředí NJS napsal, že jedinou možnou odpovědí na podobné anonymy je další posilování Čechů v pohraničí.

Činnost SdP na Poličsku až do jarních měsíců roku 1938 postrádala výrazných vnějších projevů. Březnový anšlus Rakouska byl zlomovým okamžikem. Na sudetské Němce silně zapůsobilo, že může suverénní stát během tak krátké doby zmizet z mapy Evropy. Německé aktivistické strany Bund der Landwirte a Christlich-Soziale Volkspartei, oslabené odlivem členstva a neschopností československé vlády podpořit ráznými kroky německý aktivismus, se 23. a 24. března samy rozpustily a vyzvaly své zbývající členy k přestupu do SdP. V opozici proti Henleinovi už z německých stran zbyli v podstatě jen němečtí sociální demokraté.

*„Po událostech v Rakousku přestoupili téměř všichni zdejší Němci ke straně SdP, která ve všech obcích zdejšího okresu zakládá skupiny, pořádá mnoho důvěrných i veřejných schůzí a projevů a činnost svoji vůbec stále stupňuje,“*³⁰⁴ informoval o vývoji na okrese Zemské četnické velitelství hejtman V. Žižka. V Modřeci přestali němečtí rodiče posílat svoje děti do české školy: *„Připojením Rakouska k Německu vzrostla u obyvatelstva německého touha po připojení se též a během několika málo schůzí stala se Modřec úplně politicky Henleinovou.“* Neznámý pachatel vyvrátil mostek před školou a branku školní zahrady. Tváří v tvář stoupající radikalizaci zdejších Němců přesto správce školy plánoval stavbu nové školní budovy, která by upevnila české pozice v obci.³⁰⁵

Konkrétně z Poličska nemáme k dispozici prameny, které by charakterizovaly postoj demokratických Němců. Ale ve Svitavách v té době přednášel senátor Jindřich Müller, který reagoval na nacistickou propagandu o utlačování Němců v Československu:

„Řeči henleinovských agitátorů nám ukazují, jak jsme v naší republice utiskováni. Vždyť takovou volnost jsme neměli ani my socialisté, když jsme byli v opozici. Naše školství je dobré a máme dostatek škol. Na Slovensku nebyla vůbec žádná německá škola a nyní za republiky tam mají nové nádherné školy. Máme možnost mluvit a jednat u nás svobodně. Naši přátelé z druhé strany by byli velmi rádi, kdyby byli tak utiskováni jako my.“

Ptám se Henleina, který je předsedou německých menšin v Evropě, co je s Němci v jižních Tyrolích? Tady Henlein ani nepípne. Jak to vypadá s Německou menšinou v Polsku a Maďarsku? A konečně se ho zeptejme, jak to vypadá s menšinami v Německu? Necht' každý

³⁰⁴ SOkA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, hlášení Okresního úřadu v Poličce z 31. 3. 1938 č. j. pres. 476/38

³⁰⁵ SOkA Svitavy, MSK, KR 94, Kronika menšinové školy v Modřeci, s. 32-35, citace ze s. 32.

*stát dá svým menšinám taková práva, jako máme my, a budou jistě šťastni. Tím ovšem nechci říci, že je již všechno splněno...*³⁰⁶

Na sjezdu SdP v Karlových Varech 24. dubna vyhlásil K. Henlein sudetoněmecké požadavky československé vládě. Jejich splnění by fakticky znamenalo nastolení nacistického režimu v pohraničí a ztrátu suverenity a celistvosti Československa.³⁰⁷ Za pár dní se na Poličsku konaly vojenské odvody. V Poličce položili branci květiny k pomníku prezidenta Osvoboditele T. G. Masaryka. Naproti tomu jedlovští mladíci se po návratu do vesnice „postavili do dvojstupů a zvednutím pravé ruky přísahali věrnost Adolfu Hitlerovi.“³⁰⁸

Dne 1. května se konaly po celé republice prvomájové manifestace. Na svitavském náměstí se sešlo 20 000 nadšených příznivců SdP včetně Němců z Poličska. Na rozlehlém náměstí vyhlížel odpolední zástup asi 3 000 Čechů a demokratických Němců dosti prořídle. Vědomí jednoty a masové podpory vzbuzovalo v Henleinových příznivcích sebedůvěru. O následcích prvomájové manifestace ve Svitavách se zmiňuje Josef Král:

*„Také jedlovští tam nescházeli. Od té doby s nimi nebylo k vydržení. I ti staří rozvážní Němci se chovali zdrženlivě, neboť jim bylo pohroženo, že budou vyobcováni z národa. (...) Vzájemně se zdravili s kolemjdoucími arijským pozdravem, vztyčenou pravicí se slovy ‚Heil Hitler‘.“*³⁰⁹

Obecní volby na přelomu května a června ovládla Henleinova strana v pohraničí ziskem 89 % hlasů. Stále ještě v podmínkách parlamentní demokracie se už otevřeně nacistická SdP pokusila zastrašit zbylé německé demokraty a totalitně ovládnout všechny sudetské Němce.³¹⁰ Ani na Poličsku se jí to však nepodařilo. Ve většině německých obcí se volby ani nekonaly, protože byla postavena jednotná kandidátka. V Brněnci uhájila česká volební skupina se sociálními demokraty 10 z 15 mandátů v obecním zastupitelstvu. Hladký průběh volby neměly v Německé Bělé:

*„Strana SDP pracovala prostředky a zastrašovacími a často výhružkami a nadávkami, hlavně proti něm. social. demokratům. Svým provokativním vystupováním a ‚Sieg heilováním‘ mínili vyprovokovati Čechy a něm. social. demokraty, což se jim však nepovedlo.“*³¹¹

³⁰⁶ Citováno dle SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska*, s. 19.

³⁰⁷ V bodě 8. tzv. *Karlovarského programu* se mimo jiné požadovala „úplná svoboda přiznání se k německé národnosti a německému světovému názoru“, tedy nacistické ideologii.

³⁰⁸ Citace z KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 56-57. KONEČNÝ, S. *Polička za mnichovské krize*, s. 33.

³⁰⁹ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 57.

³¹⁰ KÁRNÍK, Z. *České země v éře první republiky. Díl 3: o přežití a o život*, s. 530-532.

³¹¹ SOKA Svitavy, MSK, KR 103, *Kronika obecné školy v Německé Bělé*, s. 57. V rozporu s tímto záznamem jsou vzpomínky O. Faimanna, který prožil květnové volby jako jednatel sociálnědemokratického tělocvičného spolku. Podle něho proběhly volby v naprostém poklidu. Uznává, že po Mnichovu bylo několik členů komunistické strany odvezeno gestapem do Svitav, ale po výslechu se všichni vrátili a ve vesnici samotné k žádným střetům nedocházelo (dopis z 20. 5. 2010).

Češi nakonec získali čtyři mandáty, německá strana pracujících dva. Obec ovládla SdP s 12 zastupiteli. Symbolického úspěchu dosáhla spojená kandidátka českých a německých dělníků a domkářů v Modřeci, kde získali za 17 hlasů jednoho zastupitele. Jinak všechny obce ovládla SdP.³¹²

V průběhu léta se Československo následkem obratné nacistické politiky a útočné propagandy dostávalo do mezinárodní izolace. Sudetoněmecká otázka se stala definitivně otázkou mezinárodní, když Velká Británie vyslala lorda W. Runcimana, aby přiměl v průběhu své »nezávislé« mise československou vládu k maximálním ústupkům. Nacionální nadšení i henleinovský nátlak na dosud vlažné soukmenovce zásadně proměnily česko-německé vztahy:

„Bysterští projíždějící autobusem přes Jedlovou, aneb pěšky procházejíce vypravovali o změněném chování tamních Němců. Mračili se při českém hovoru a okázale se zdravili. Hudbu, která v průvodech doprovázela zfanatizované ordnery, kteří byli čím dál drzejší a bojovnější, bylo slyšet až v Bystrém. Starší generace jedlovských kroutila nade vším hlavou. Vždyť se sousedy Čechy žili tu dosud jejich předkové klidně po kolik století. Na podzim r. 1938 i ti zdrženliví i z dolní Jedlové propadali cílevědomé říšsko-německé propagandě a stali se z nich vyznavači Hitlerova učení.“³¹³

Před zápisem do menšinové školy začali henleinovci v Limberku stupňovat tlak na rodiče, kteří dosud posílali děti do české školy: *„Tato předzápisová akce ze strany německé není jen věcí náhody, ale jistě jest z jejich ústředí vedena programově, neboť obec Limberk si tito přemlouvající rozdělili na úseky, v nichž každý má pro německou věc vykonati co nejvíce.“³¹⁴*

Němci neagitovali jen proti škole menšinové, ale i proti poličské obvodové mešťance, do které chodily německé děti po celé období první republiky. Své sousedy Němci provokovali tvrzením, že Češi staví novou budovu menšinové školy Němcům, protože beztak po prázdninách bude Limberk v Německu. Němci začali hromadně bojkotovat české obchodníky v Poličce.

Na změněné chování Němců, kteří měli dříve s Čechy bezkonfliktní vztahy, dodnes vzpomínají čeští pamětníci:

³¹² SOKA Svitavy, kt. 558 -Volby, přepis okresnímu úřadu v Poličce č. j. 1231/38. Tamtéž, přehledy o výsledcích voleb do obecních zastupitelstev v jednotlivých obcích. V Německé Bělé byl starostou zvolen Josef Schubert, který byl za své členství v DNSAP v roce 1933 propuštěn ze služby u poštovního úřadu. Bývalým stoupencem DNSAP byl i Leo Dokoupil, starosta Č. Radiměře.

³¹³ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 57.

³¹⁴ NAČR, fond NJS, kt. 80 - Limberk, Stížnost na vykonávání nátlaku na rodiče ze strany německé, č. j. 204/38 z 22. 6. 1938

„Jednoho krásného dopoledne se přihřítla paní selka [ze Stašova], hodila mamce to zadaný vyšívání pod nohy a řvala, že ji vykořisťujeme. Byla z toho scéna a byla velice sprostá. Ukázalo se, že její muž právě vstoupil do Henleinovy strany.“³¹⁵

5. 2 Průběh mnichovské krize na Poličsku

„Německý tisk a rádio se stávaly stále útočnějšími a vášnivějšími proti československé republice. Též české noviny nesly velké nápisy na prvních stranách. Válka již byla přede dveřmi. Atmosféra se stávala nesnesitelnou až k zalknutí.“³¹⁶

Josef Gregor, Čech přiřazený do Nové Bělé, mezi 19. a 23. září 1938

Po zdlouhavém kompromisním jednání nabídla na začátku září československá vláda tzv. čtvrtý plán řešení národnostní otázky, který v podstatě splňoval většinu karlovarských požadavků. Další události ukázaly, že se SdP ve skutečnosti dohodnout nechtěla. Na sjezdu v Norimberku Adolf Hitler 12. září ostře napadl Československou republiku a následovaly teroristické akce henleinovců v pohraničí, na které vláda reagovala vyhlášením stanného práva v některých okresech a následně úředně rozpustila SdP.

Na Poličsku stanné právo vyhlášeno nebylo a v německých obcích byl relativní klid. Rozpuštění místních skupin SdP, ochranných sborů *Freiwiliger Schutzdienst* a spolků *Turnverein* proběhlo bez větších incidentů.³¹⁷ Řídící učitel menšinové školy ve Stašově Karel Zima dokonce poznamenal do školní kroniky, že „*musíme zdejším občanům německé národnosti udělit absolutorium za celkem správný postoj k době a hlavně k šílení v Norimberku dne 12. září.*“³¹⁸

Události však nabraly rychlý spád. Britská a francouzská vláda vyzvaly 19. září Československo, aby odstoupilo Německu pohraniční oblasti s více než 50 % německého obyvatelstva. Vláda to odmítla s odůvodněním, že se tím nezaručí mír, navíc nešlo návrh přijmout ani z ústavních důvodů. O dva dny později předali velvyslanci obou zemí prezidentu Benešovi ultimátum, jehož vyznění bylo jednoznačné – v případě nesplnění požadavku a

³¹⁵ Vlasta Jančová, (*1931), Polička, dcera gymnaziálního profesora, rozhovor 18. 3. 2011.

³¹⁶ Josef Gregor, *Svojanovské letopisy*, s. 274-275.

³¹⁷ *Freiwiliger deutscher Schutzdienst* (FS) byla dobrovolná ochranná služba SdP budovaná od května 1938 podle vzoru nacistických SA. Její členové byli označováni jako »ordneři«. O její činnosti před 30. zářím máme zprávy z Č. Radiměře a Stašova. Podle pozdějších zpráv měla být navíc v září 1938 v lesích okolo Jedlové připravena 91členná diverzní skupina, jejímž úkolem mělo být přerušení železniční dráhy do vojenské muniční továrny. Jejich vedoucím měl být Franz Pachowsky z Jedlové - patrně se jednalo o jeho bratra Johanna, který vedl přepad osady Hamry v lednu 1939 a jako vedoucí jedlovské skupiny SS padl na ruské frontě v roce 1942. (KONEČNÝ, S. *Polička za mnichovské krize*, s. 61-62, SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 5, hlášení četnické stanice Jedlová č. j. 62/45).

³¹⁸ SOkA Svitavy, MSK, KR 182, Kronika obecné školy ve Stašově, s. 37. Na tom samém místě se však nechvalně zmiňuje o všech Henleinových stoupencích: „*Naši tzv. spoluobčané – henleinovci jsou tak zaslepení, že nevidí, kam kráčí a co by je čekalo, kdyby čeští lidé nechránili svou kůži a s ní také je.*“

následného válečného konfliktu bude Československo v boji osamoceno. Vláda pod nátlakem přijala – republiku zachvátilo hnutí na obranu republiky, v Poličce i Bystrém se konaly demonstrace, manifestace před okresním úřadem požadovala po vládě, aby „*hájlila státní hranice s veškerou neústupností.*“³¹⁹

Obyvatelstvo obou národností na zprávu o odstoupení pohraničí silně zareagovalo. V obvodu četnické stanice v Brněnci zavládlo mezi českými obyvateli „*zděšení, zdrcující nálada, český lid pláče a ptá se jeden druhého proč a pro koho bojovali naši legionáři, proč bylo vydáno zněmčené území bez boje a kdo nese vinu na zradě českého národa.*“ Opačně reagovalo německé obyvatelstvo: „*Zejména u vrstev nemajetných a nezodpovědných ohromné sebevědomí, zvedají pravice, provolávají ‚Sieg Heil‘, očekávají každou chvíli vpád říšskoněmeckého vojska do republiky, který prý splní jejich přání a již dlouho očekávané tužby.*“ Majetní němečtí občané se naproti tomu chovali klidně, obávajíc se demonstrací a ničení majetku.³²⁰

Na ultimativní požadavky Hitlera z Godesbergu reagovala vláda 23. září večer všeobecnou mobilizací. První čeští záložníci se s nadšením dostavili na nádraží v Poličce už čtvrt hodiny po ohlášení mobilizace rozhlasem. Češi nastupovali ke svým útvarům disciplinovaně, jen v Grándorfu došlo ke rvačce mezi českými a německými záložníky. Němci se museli rozhodovat, ke komu budou loajální. Konrád Henlein je vyzval, aby zůstali doma nebo uprchli do Německa. Řada Němců uprchla do lesů a jejich příbuzní je v noci zásobovali potravinami. „*V roce 1938 byl krásný suchý podzim a pobyt v lesích si muži ještě po letech chválili jako dobrou zábavu.*“³²¹

Zábava to byla možná po letech, když se Jedlovští scházeli ve Schwarzenbrucku u piva na krajanském srazu. V září 1938 ale prožívali Němci strach z války a krize loajality rozdělovala i jednotlivé rodiny. Otec Wenera Strika z Radiměře se připojil ke svému útvaru v Olomouci, zatímco jeho bratr s dalšími z oddílu Freikorps utekl do lesa:

„*Kdyby došlo k válce, postavili by se bratři proti sobě. Vzpomínám si dosud živě na jeden večer z té doby, kdy jsme já a můj tehdy čtyřletý bratr již leželi v posteli, matka a naše kuchařka seděly u nás a strach z války a o otce nám stahoval hrdla.*“³²²

V Modřeci udal dezertéry vojákům z baterie protiletadlové ochrany jeden z místních občanů. Tři Němci byli nalezeni doma, před celou vesnicí exemplárně zbiti a vojáci je odvěkli do prostoru muniční továrny.³²³

³¹⁹ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 56, č. j. pres. 1315/38, oznámení okresního úřadu v Poličce z 22. září 1938 Prezidiu zemského úřadu v Praze.

³²⁰ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, hlášení četnické stanice Brněnec z 22. 9. 1938.

³²¹ FEDERSEL, H. *Schönbrunn in Schönhengstgau*, s. 162.

³²² STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 4.

Před obchody se tvořily dlouhé fronty, lidé nakupovali zásoby ze strachu před válkou. K otevřeným konfliktům zatím nedocházelo, jen v Jedlové kdosi nad dveřmi domů maloval tříkrálové nápisy s prapodivným datem: „*KřMřBř29. 9. 1938.*“ Vyšetřováním bylo zjištěno, že měl nápis znamenat: „*Kramář zemřel, Masaryk zemřel a Beneš zemře 29. 9. 1938.*“³²⁴

Datum bylo opravdu přesné, nezemřel sice Edvard Beneš, ale Československá republika. Ten večer představitelé Německa, Itálie, Velké Británie a Francie rozhodli v Mnichově, že Československo odstoupí v pěti pásmech pohraniční oblasti Německu.

Nadcházejících sedm týdnů natrvalo zasáhlo do života zdejších obyvatel. Mezinárodní výbor pro uskutečňování Mnichovské dohody totiž v Berlíně 5. října rozhodl, že do V. pásma záboru bude zahrnuto veškeré území, na kterém mají Němci více než 50 % obyvatel, a to podle sčítání z roku 1910 (!). Poličsko se mělo stát hraničním okresem a nejistota kolem nových hranic se promítla do jednání zdejších obyvatel.

Zatímco obyvatelé německých obcí se ve své většině nadšeně připravovali na vítání německých vojáků a osvoboditelů, v Poličce byly narychlo evakuovány úřady a zejména Vojenská muniční továrna, která se stala hlavním důvodem, proč byla česká Polička společně s přístupovými komunikacemi k továrně obsazena. Obyvatelstvo usoudilo, že když se stěhují úřady, je situace vážná, a během čtyř dnů z města uteklo odhadem 1 500 uprchlíků. Z německých obcí byli evakuováni státní zaměstnanci, většina českých dělníků odcházela z dvorů do Bystrého a do okolních českých vesnic ke svým příbuzným. Z Löw Beerovy továrny a Daubkova velkomlýna odvážely nákladní vozy inventáře i zásoby mouky. Češi se snažili zachránit, co se dalo. Bysterští sokolové odváželi vybavení z ozdravovny Balda, které patřilo Okresní národní pojišťovně v Brně. Velkou starostí bylo ustájení dobytka ze dvorů v Limberku, Baníně a N. Bělé.³²⁵

Iniciativu převzali němečtí ordneři. Začali šikanovat ty Čechy, kteří se před Mnichovem aktivně podíleli na menšinářské práci. Nejhuře dopadli učitelé. Ve Stašově se stal Karel Zima terčem nenávistných pokřiků, ozbrojené hlídky opakovaně prohledávaly školu i jeho byt. Jakmile bylo v rozhlase oznámeno, že Stašov obsadí německé vojsko, rozhodly se tři rodiny utéct a ostatní začaly okamžitě posílat děti do německé školy. Rodina školnice a jednoho českého dělníka byla surově napadena. „*Za těchto okolností byl i řídící učitel nucen opustit školu a místo školy, neboť byl v nebezpečí života. Rozcházelí jsme se do vyhnanství plni důvěry v lepší zítřek.*“³²⁶

³²³ SOKA Svitavy, MSK, KR 160, Gemeindegedenkbuch Riegersdorf, s. 71.

³²⁴ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 59.

³²⁵ SOKA Svitavy, výpisky z kroniky německé školy v Brněnci (RK 288), s. 3. KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 62. KONEČNÝ, S. *Polička za mnichovské krize*, s. 84-93.

³²⁶ SOKA Svitavy, MSK, KR 182, Kronika obecné školy ve Stašově, s. 37

Menšinová pracovníci utíkali za dramatických okolností i z Radiměře, N. Bělé a hlavně z Brněnce. František Komárek, přednosta kanceláře firmy Daubek, starosta města, zakladatel a od 1904 předseda místního odboru NJS a po smrti Karla Tilla i předseda okrsku pro Poličku a Skuteč musel 8. října uprchnout do Moravské Chrastové a následně do Letovic. „*Nemohu se dosud z těchto ran vzpamatovati a nejvíce mne bolí ztráta a zničení tak pracně vybudovaných pozic, jakož i těžký osud všech uprchlíků a osud našinců, kteří v zabraném území museli zůstat,*“³²⁷ líčil situaci na okrese pro ústředí NJS.

Národní jednotka severočeská přišla v zabraném území o školní budovy i domky, které zakupovala za účelem sociálního a hospodářského zabezpečení místních Čechů. Kulturní ztrátou byla i loutková divadla a knihovny, které menšináři pracně skládali knihu po knize za pomoci darů bezmála dvě desítky let. Největší finanční ztrátou byl dosud nesplacený Národní dům v Německé Bělé o hodnotě bezmála čtvrt milionu korun.³²⁸

Před příchodem německého vojska žily obě strany ve strachu ze vzájemného přepadení. Sousedé, kteří se před nedávnem zdravili na mezích, hlídkovali ve dne i v noci s loveckými puškami na katastrech obcí. Mezi lidmi se šířily poplašné zprávy. Například v Bystrém se proslýchalo, že chtějí Němci zaútočit na velkostatek. Němci v Limberku se pro změnu báli, že Češi raději vyhodí do vzduchu novostavbu školy, než by ji přenechali Němcům. V Modřeci zachvátila celou vesnici panika, že jim opilí čeští vojáci zapálí vesnici.³²⁹

Německá armáda byla sudetskými Němci vítána s obrovským nadšením. Lidé slavnostně zdobili své domy, kostelní zvony byly na oslavu vítězství, přehlušované jen v Jedlově továrními sirénami: „*Na každé chalupě měli jedlovští Němci prapor s hákovým křížem a z obou škol vyvezli všechny věci, které připomínali češství, načež je spálili. Jejich fanatismus hraničil se šílenstvím. (...) Jedlovští Němci se netajili lítostí, že se tohoto slavného okamžiku nedočkali jejich otcové.*“³³⁰ V Německé Bělé vítaly wehrmacht nápisy „*Německé pohraničí slaví svého vůdce a osvoboditele*“ a „*Už jsou tady, naši dlouze očekávaní osvoboditelé.*“³³¹ Ve všech německých vesnicích hořely večer ohně vítězství a krajinou burácela provolání „*Wir danken unserem Führer*“, „*Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer*“ a nekonečná zvolání „*Sieg Heil!*“. Dospělí i malé děti křičeli „*Deutschland über alles*“.³³²

³²⁷ NACR fond NJS, kt. 54 - Brněnec, dopis ze 14. prosince 1938.

³²⁸ NACR, fond NJS, kt. 22 - Zabavený majetek podle okresů, inventární soupisy.

³²⁹ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 64. SOKA Svitavy, MSK, KR 160, Gemeindegedenkbuch Riegersdorf, s. 71. PRULL, H. *Schulen*. [online]. [cit. 12. 3. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.prull-laubendorf.de/>>.

³³⁰ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 59-60.

³³¹ OÚ Bělá n. Svitavou, Chronik bei der Volksschule in Deutschbielau, s. 247.

³³² Tamtéž, s. 248.

Nebude to dlouho trvat a německé zvony budou rekvírovány pro hlavně děl. V říjnu 1938 to ale málokterému Němci docházelo. V davu byli nadšení nacisté, kteří zanedlouho zakládali místní buňky NSDAP a SS a odebírali antisemitské časopisy,³³³ ale u řady Němců nebylo nadšení vyvoláno nacistickým smýšlením, nýbrž psychickým uvolněním nad vyřešením krize, která ještě před dvěma týdny hrozila přerůst ve světovou válku. Bylo těžké ubránit se kolektivně sdíleným emocím. I politicky vlažní Němci podlehli fanatickému nadšení. Hlasy nejistoty nad tím, co může připojení k Německu přinést, byly umlčeny. Werner Strik k tomu poznamenává:

„Všichni jsme byli nadšení připojením k Německu, které, jak to formulovala jedna sestřenice, bychom byli uvítali zrovna tak, kdyby byl u moci Karel Marx nebo císař Vilém. Téměř všichni Němci se r. 1938 rozhodli pro svou německou vlast, ne prvotně pro Hitlera nebo nacismus a už vůbec ne pro diktaturu, jak je sudetským Němcům stále znova podsouváno, také Václavem Havlem v únoru 1996. Hnědá diktatura sice ukazovala již r. 1938 svou brutální tvář, ale většina sudetských Němců to ještě nepoznala - také moji rodiče ne. Generaci našich rodičů bychom mohli předhazovat nevšímavost k již rozpoznatelným znakům totalitního systému, naivitu nebo také oslnění národnostní propagandou, jistě však ne vědomé rozhodnutí pro hnědou diktaturu.“³³⁴

V širokých vrstvách německého obyvatelstva byl přítomný pocit křivdy z roku 1919. Mnozí jistě měli radost nad pádem Čechů, ve kterých spatřovali panovačného vládce první republiky (což ostatně zaznamenali okamžitě do pamětních obecních knih).³³⁵ V rodině Johanna Neuderta byl říjen sice prožíván s nadšením, ale bez zášti: *„Rodiče měli pocit, že Spojenci z první světové války v Mnichově pouze napravili křivdu, kterou dopustili v roce 1919. Vůči Čechům neměli žádný pocit nespravedlivosti.“³³⁶*

Subjektivně pocíťovaná legitimita Mnichovské dohody, příznačná pro většinu tehdejších Němců na Poličsku, samozřejmě neznamena, že Mnichov bylo řešení spravedlivé. Velká Británie a Francie nenapravovaly dřívější křivdu, ale hledaly řešení, jak sebe uchránit od války s Německem. Tím řešením bylo obětování Československa a poličský okres můžeme vnímat jako zmenšený model republiky, ve kterém se projeví všechny následky Mnichovské dohody.

³³³ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 3, hlášení četnické stanice Bystré u Poličky z 30. 1. 1939, č. j. 459/38. V Jedlové byl například nejčtenější bulvární antisemitský časopis *Stürmer*.

³³⁴ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 4.

³³⁵ OÚ Bělá n. Svitavou, Chronik bei der Volksschule in Deutschbielau, s. 247-150. OÚ Jedlová, Gemeindegedenkbuch der Gemeinde Schönbruun, s. 64-68.

³³⁶ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

Společně s okresním městem byly 10. října obsazeny i další ryze české vesnice nebo jejich části – Brněnec, Chrastavec, Korouhev, Rohozná, Starý Svojanov a Vítějeves (celkově na obsazeném území žilo 60 % Čechů a 40 % Němců). Obzvláště dramaticky prožívaly následky Mnichova právě české obce, které se ocitly nespravedlivě v německém záboru. Pomocí intervencí se snažily vymoci uvolnění svých domovů. Polička rozesílala telegramy i prezidentu Rooseveltovi. Za podpis memoranda pro delimitační komisi bylo v Brněnci zatčeno německou policií 14 Čechů a někteří až sedm týdnů věznění v Šumperku.³³⁷ Právě na území obsazených českých obcí docházelo k opakovaným incidentům s pořádkovými oddíly ordnerů, kteří se rekrutovali z řad místních mladých Němců. Stížnosti na jejich postup přicházely ze všech míst okresu: „*Postup ordnerů v obsazeném území vůči českému obyvatelstvu byl hrubý, osobující si více pravomocí než jim přísluší, lid všelikým způsobem šikanovali a jejich osobní cti uráželi.*“³³⁸

Největší nevoli vzbuzovalo jejich chování v Poličce, ve které nadšeně zdravili okupační jednotky (jako jediná), pohybovali se mezi skupinkami Čechů a „*surově fackami shazovali pokrývky z hlavy těm, kteří zavčas nesmekli před nacistickou vlajkou.*“³³⁹ Později dráždili Čechy tvrzením, že Poličku ze záboru nepropustí, protože by pak neměli kam chodit nakupovat.³⁴⁰

I když se jejich chování s postupem času mírnilo a dokonce byli ochotní znovu mluvit česky, jejich nátlak na některé české rodiny neustával: „*Ordneři to také byli, kteří po odchodu říšského vojska vyháněli české obyvatelstvo ze smíšených obcí a je namnoze v noci přinutili, aby se vystěhovali, kupř. vdovu Vítovou s dětmi z České Radiměře, dělníka Moravce v České Radiměři, obuvníka Štěpánka v Jedlové, dělníka Krejčího v Jedlové atd.*“³⁴¹

V Poličce se německá armáda stáhla z vnitřního města, ale dalších šest týdnů probíhala městem demarkační čára. Kudy povede nová hranice mezi Německem a Česko-Slovenskem, však nebylo jasné ani po 24. listopadu, kdy německá armáda vyklidila Poličku a neprávem obsazené české obce (viz dále).

Nejvíce dolehly následky Mnichova na JV část okresu. Brněnec měl v roce 1910 bez přilehlých osad 150 českých a 158 německých obyvatel, v roce 1930 byl poměr 229 Čechů a 169 Němců. Přesto byl obsazen německou armádou a v záboru zůstaly dva největší podniky – továrna rodiny Löw Beerů a Daubkův mlýn, který navíc zásoboval moukou většinu okresu.

³³⁷ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, žádost OÚ styčnému důstojníkovi v Poličce z 25. 10. 1938, č. j. 1521/38. NAČR, fond NJS, kt. 54 - Brněnec, dopis F. Komárka ústřednímu výboru NJS z 4. 1. 1939. OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějeves, s. 83-86.

³³⁸ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 2, č. j. pres. 1654/38, hlášení četnické stanice Svojanov ze 17. listopadu 1938.

³³⁹ VENCOVSKÝ, E. Obsazení Poličky německou armádou. *Poličský zpravodaj*. Zář 1990, č. 9, s. 8.

³⁴⁰ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, hlášení četnické stanice Polička z 6. 11. 1938, č. j. 672/38.

³⁴¹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 3, situační zpráva okresního úřadu v Poličce z 20. 11. 1938.

Okupací Půlpecnu byla od zbytku okresu odříznuta obec Chrastavec. Továrny zastavily výrobu a stovky dělníků se ocitly bez práce. Vlaky z České Třebové projížděly německým územím až k Rozhraní bez zastávky.³⁴² Oprávněný požadavek na vrácení Brněnce nebyl splněn – důkaz toho, že vytyčování hranic bylo vedeno nikoliv snahou o spravedlivé národnostní sebeurčení, ale maximální hospodářské oslabení Československa.

Přes řeku ležela Moravská Chrastová, která jako jediná obec Hřebečska zůstala pod kontrolou československých jednotek. Její přepad v noci z 30. na 31. října je patrně nejznámější hraniční provokací, při které se československé jednotky postavily ordnerům na odpor.

Sčítání obyvatel v Chrastové v roce 1921 odhalilo praxi sčítání za Rakouska – v roce 1910 udalo obcovací řeč německou 1080 osob a českou 310 osob. Když se nově mohli čeští dělníci svobodně přihlásit ke své národnosti, napočteno bylo 709 Čechů a 526 Němců.³⁴³ V očích Němců však byla Chrastová původní německou osadou Hřebečska, kterou se organizované oddíly FS pod vedením Julia Höniga ze Svitav rozhodly »osvobodit«. Přes noc odzbrojili ordneři většinu českých hlídek a zajatce odvěkli do Svitav, zatýkali české občany a rabovali jejich domy. Vtrhli i do Půlpecnu a v hostinci p. Janků odcizili lovecké zbraně, v Brněnci rozestavěli ozbrojené hlídky.³⁴⁴ „*Hrůza, kterou zaseli ordneři, zanechala hluboké stopy v obyvatelstvu a u dětí. Na přepad obyvatelstvo nikdy nezapomene,*“³⁴⁵ zaznamenali v Chrastové Lhotě. Nad ránem ordnery z M. Chrastové za cenu čtyř životů čsl. vojáků úspěšně vytlačil pohotovostní oddíl z Boskovic. O osud M. Chrastové se zajímal sám K. H. Frank, který 18. listopadu 1938 poslal telegram říšskému ministerstvu zahraničí: „*Po šetření na místě samém musí německé obce Moravská Chrastová, Trnávka a Slatina připadnout nutně k Sudetám, za tyto obce možno vyměnit město Poličku, což česká strana přivítá.*“³⁴⁶

Moravskou Chrastovou a Lhotu obsadilo německé vojsko 24. listopadu. Symbolickému triumfu byl přítomný i K. H. Frank. Končí tím zápis ve školní kronice: „*Dějiny zaznamenají, jaká křivda, jaké utrpení bylo způsobeno našemu národu a státu.*“³⁴⁷

5. 3 Následky Mnichova

Po dodatečném navrácení osady Půlpecnu činily definitivní ztráty poličského okresu 10 obcí o rozloze 11 250 ha (asi 35 % rozlohy). Na odstoupeném území žilo na konci

³⁴² SOKA Svitavy, MSK, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova, s. 75.

³⁴³ SOKA Svitavy, MSK, KR 83, Kronika jednotřídní školy obecné v Chrastové Lhotě, s. 3-9 a 11.

³⁴⁴ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 3, hlášení četnické stanice Svojanov z 10. 11. 1938, č. j. 424/38.

³⁴⁵ SOKA Svitavy, MSK, KR 83, Kronika jednotřídní školy obecné v Chrastové Lhotě, s. 69.

³⁴⁶ Cit. dle GRUNTOVÁ, J. – VAŠEK, F. *Boj o hranici: Moravská Chrastová 1938*, s. 54.

³⁴⁷ SOKA Svitavy, MSK, KR 83, Kronika jednotřídní školy obecné v Chrastové Lhotě, s. 69.

listopadu 9 284 obyvatel (28 %).³⁴⁸ Procentuálně vyjádřené ztráty se přibližují celkovým ztrátám Českých zemí.³⁴⁹ Většina Čechů ze zabraného území uprchla, nebo byla donucena utéci. Zůstal jen nepatrný počet usedlíků, zejména Čechů ve smíšených rodinách. Několik rodin zůstalo v N. Bělé a Baníně, v Brněnci bylo v roce 1940 evidováno 145 Čechů.³⁵⁰

Výmluvné svědectví zanechal později Josef Gregor, jeden z mála, kteří zůstali:

„Čeští lidé, co zde byli usedlí, prodali nebo opustili své domky a živnosti a stěhovali se hodně do protektorátu. Někteří muži zde mají své ženy a sami jsou odstěhovaní. Někdy se přijdou navštívit na hranice, muž přijde z protektorátu a jeho žena tady odtud, aby se mohli uvidět a spolu pár slov promluvit. Viděl jsem to na vlastní oči.“³⁵¹

Veškeré kontakty na okrese byly na dlouhou dobu paralyzovány. Zastavila se výroba v továrnách, doprava, obchod. *„Vše najednou zůstalo stát.“³⁵²* Nejprůmyslovější obec Brněnec připadla Německu. Českým a německým dělníkům v zabraném území sice byla vyplácena podpora v nezaměstnanosti, ale největší podíl lidí bez práce zůstal na českém území. Jen postupně si hledali práci ve vnitrozemí, nejčastěji v Brně, kde se podniky snažily intenzivní výrobou nahradit ztrátu průmyslu v Sudetech.³⁵³

Říšskoněmecké vojsko při svém odchodu umožnilo vydrancování areálu muniční továrny a budovy okresního úřadu v Poličce. Tři dny Němci z okolních německých vesnic odváželi přes Poličku plné vozy nábytku, uhlí, dřeva, okenních rámců a všeho, co mělo jakoukoliv cenu. *„Co nemohli odciziti, zúmyslně rozbili a poškodili. Obyvatelstvo se na toto vandalství nyní chodí dívat.“³⁵⁴*

Největší ztrátou však bylo zpřetrhání hospodářských i sociálních vazeb zdejších obyvatel. Hranice oddělila dříve běžný každodenní styk. Němečtí sedláci byli nuceni přerušit své kontakty s českými obchodníky a produkty povinně odváděli do Svitav. Kdo chtěl jít z Limberka nakoupit do Poličky, potřeboval propustku. I obdělávání polí za demarkační čarou se najednou nazývalo malý příhraniční styk a rolníci museli dostávat od politických úřadů propustky.³⁵⁵ V Rohozné, kde měla čtvrtina obyvatel polnosti za hranicemi, se rolníci ocitli v neřešitelné situaci – na obou stranách hranice sice jezdily povozy vpravo, ale v Sudetech měl být vůz řízen z levé strany, kde měla být také umístěna i brzda. Naproti tomu na české

³⁴⁸ *Seznam obcí a okresů republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku.* Praha 1939, s. 12.

³⁴⁹ KÁRNÍK, Z. *České země v éře první republiky.* Díl 3., s. 625 - 37 % rozlohy a 36 % obyvatel.

³⁵⁰ SOKA Svitavy, fond AO Brněnec, kt. 1, inv. č. 17, Evidence obyvatelstva, Volkstumtschechen, č. 3497.

³⁵¹ Josef Gregor, *Svojanovské letopisy*, s. 293-294.

³⁵² Král, J. *V područí hákového kříže*, s. 65.

³⁵³ SOKA Svitavy, MSK, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova, s. 75.

³⁵⁴ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, situační zpráva četnické stanice Polička z 26. 11. 1938, č. j. 672/38.

³⁵⁵ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 570, přípis OÚ v Poličce z 11. dubna 1939, č. j. 9804.

straně se měl vůz podle nařízení řídit z pravé strany. České orgány po upozornění porušování nařízení o silničním provozu tolerovaly, aby rolníky zbytečně nešíkanovali.³⁵⁶

Ačkoliv měla být veškerá vlastnická práva majitelů v území zabraném i ponechaném v Česko-Slovensku zaručena, objevily se mezi Čechy a Němci na mnoha místech spory, které přerostly v otevřené konflikty. Naprosto běžně totiž Češi i Němci vlastnili pole v katastru cizí obce. V záboru zůstalo 850 hektarů státních lesů velkostatku v Bystrém a 331 hektarů lesů patřící Osadě města Poličky. Okresní nemocenská pojišťovna v Brně přišla o budovu ozdravovny v Baldě, na německém území zůstala i čerpadla a část vodovodní tratě brněnského vodovodu. Vítějevští obhospodařovali 53 hektarů polností na katastru N. Bělé, Jedlovští a Korouhevští měli vzájemně 15 hektarů půdy na katastru za hraniční čarou. Nejhůře dopadla Rohozná. Zdejší obyvatelé obhospodařovali plnou čtvrtinu svých polností na zabraném území. Navíc byli novou hranicí naprosto izolováni od českých obcí.³⁵⁷

Styčný důstojník pro poličský okres plk. Janouch si z jednání o konečné úpravě státních hranic odnesl dojem, že jsou veškeré hraniční úpravy podrobně připravovány stoupenci *SdP* se záměrem maximálně poškodit českou stranu: „*Němečtí občané snaží se urvati českým občanům každý kousek půdy i třeba jim nenáleží, jen aby je přinutili jej odprodati za nepatrný peníz. Často se stávalo, že se celé obce shromáždily na demarkační čáře, aby tak daly důraz a uplatnily vliv na jednání...v důsledku toho byly německé orgány tak ovlivňovány, že těžko bylo s nimi jednat. Používá se všech i nečestných prostředků, aby pohraniční oblast byla zmrzačena a ochuzena na úkor českých občanů, kteří úpěnlivě prosí o zastání.*“³⁵⁸

Ke jmenovaným shromážděním docházelo pravidelně v jižní části Stašova, mezi Jedlovou a Korouhví a zejména na hranicích Poličky a Limberka.³⁵⁹ Zde němečtí občané znemožnili vykolíkování demarkační čáry, která ponechávala v Česko-Slovensku pět německých usedlostí a další polnosti asi 15 německých majitelů v poličské části Paseky. Tři němečtí hospodáři si stěžovali, že se cítí být Němci a chtějí být připojeni k Německu (čeští sousedé si například na chování sedláka Czeschky vzpomenu, až bude rodina v roce 1945 žádat o navrácení čsl. státního občanství).³⁶⁰ Od Limberka je ale oddělovaly usedlosti českých hospodářů a obytné domy města Poličky pro městskou chudinu, ve kterých žila stovka Čechů. Ve sporném území drželi Němci 44 a Češi 45 hektarů pozemků. I přes oboustranně bojovnou

³⁵⁶ Tamtéž, hlášení prozatímní četnické stanice v Rohozné, č. j. 1046/39.

³⁵⁷ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 1, dodatek k Ratibořskému protokolu z 24. 1. 1939, č. j. 200/1939. Tamtéž, kt. 3, zpráva styčného důstojníka pro okres Poličský, Přílohy k č. j. 144/38.

³⁵⁸ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 2, příloha k fonogramu styčného důstojníka z 30. 11. 1938, č. j. 96/38.

³⁵⁹ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 3, hlášení četnické stanice Polička z 26. 11. 1938, č. j. 549/38.

³⁶⁰ SOkA Svitavy, fond MNV Polička, kt. 2/2, č. j. 4025/45.

náladu se mezi obyvateli objevil Jan Federsel, který prohlásil, že „*mu je jedno, jaké je národnosti*“.³⁶¹ Němci bránili i vytyčení hranic, které byly definitivně dohodnuty na česko-německých jednáních o konečné úpravě hranic v lednu 1939 v Ratiboři. Podle nedatované stížnosti místní policie bylo nakonec sporné území prohlášeno za neutrální pásmo bez jasného vymezení policejního obvodu. Z toho důvodu zde bujelo až do zrušení celní hranice pašování potravin.³⁶²

Ještě více dramatická byla událost v Hamrech 19. ledna 1939, kam vtrhl oddíl Freikorps z Jedlové pod vedením velitele místní skupiny SS Johanna Pachowského. Jejich cílem byla malá osada Paloučky, kde se nacházela česká škola. Němci přemístili hraniční kolíky, umístili na budovu školy vlajku a zaujali vyčkávací pozici na křižovatce silnice na Bystré. Přitom zadrželi dva Čechy a po vzájemných urážkách jim dali výprask.

Na místo dorazil pohotovostní oddíl Stráže obrany státu, bysterští četníci a české obyvatelstvo z Hamrů, Hartmanic a Bystrého. Vpád do Hamrů byl vyvrcholením 40 let trvajícího národnostního boje, při kterém obě strany využívaly všech zákonných prostředků i osobních intervencí a který se dvakrát přenesl až na půdu nejvyšší správní soudní instituce. Samotné obsazení školy a vztyčení vlajky s hákovým křížem bylo symbolickým gestem. Němci cítili oprávněný nárok na původně německou školní budovu, ostatně osada Paloučky byla až do roku 1921 součástí Jedlové a zdejší pozemkový majetek z velké části této obci v roce 1939 stále patřil. Jak se později ukázalo, měli Jedlovští mezi zdejšími mlynáři hodně sympatizantů, odkázaných na německé obilí.

Spor byl smírně vyřešen druhého dne, kdy důstojník německé policie vyhnal dav německých občanů ze školy, museli odstranit vlajku a opustit československé území.³⁶³

Prvotní reakce na nové poměry - nejistota u Čechů, nadšení u Němců a vzájemná nedůvěra u obou navzájem – se začala brzy proměňovat. Zanechaly nám o tom svědectví zejména relace četnických stanic.

Němcům ani tak nevadilo omezování spolkového života a zakládání nacistických spolků a organizací. Nespokojenost vyvolala opatření, která u většiny zdejších obyvatel zhoršila životní úroveň. Němci začali bezprostředně po příchodu wehrmachtu poznávat nedostatky zásobování německého trhu, který vinou válečné výroby nebyl schopný zajistit

³⁶¹ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 2, Hranice – Horní předměstí Polička-Limberk, oznámení styčného důstojníka, č. j. 248 z 20. 2. 1939. Tamtéž, kt. 3, seznam majitelů domů na sporném území na katastrální hranici Polička-Limberk. Oznámení četnické stanice Korouhev ze 7. 12. 1938.

³⁶² SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 3, oznámení místní policie v Poličce.

³⁶³ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 2, hlášení četnické stanice Bystré z 19. ledna 1939, č. j. 127/39. Tamtéž, kt. 77, hlášením okresní stanici SNB v Poličce, č. j. 862/46.

dostatek zboží denní spotřeby. Nedostávalo se mouky, uhlí a palivového dřeva.³⁶⁴ Němci přecházeli houfně hranice a nakupovali v pohraničních obcích zboží, které bylo v Říši nedostatkové, zejména textil. U těch samých obchodníků, které ještě před pár týdny bojkotovali. „*Mnozí odcházeli s prázdnou, nebylo jim prodáno.*“³⁶⁵ Vánoce prožívali mnozí Němci bez rozinek, oříšků a mandlí.³⁶⁶

Povinné sbírky pro nacistické spolky se staly brzy neoblíbenými. U Němců se projevovala nespokojenost nad vysokými cenami v Německu a celkově přísnějšími poměry. Kvůli nedostatku vepřového masa začali zemědělci porážet prasata ze strachu, aby jim nebyly od nového roku navýšeny povinné dodávky. Množily se případy přechodu hranic a černého obchodování mezi Čechy a německými překupníky, protože ceny v Sudetech byly mnohem vyšší než v Česko-Slovensku.³⁶⁷

Vyplácením podpor dělníkům se z bývalých sociálních demokratů a komunistů začali rychle stávat upřímní stoupenci nacionálního socialismu. Podpora 30 korun nezaměstnaným ze začátku října se do začátku roku 1939 zvýšila až čtyřnásobně. Spokojenost opadla poté, co byli přiděleni do pracovních táborů v Německu. Mnozí psali domů, aby jim rodiče zajistili jakékoliv místo čeledína, aby se mohli vrátit zpátky do svobodných domácích poměrů.³⁶⁸

V Limberku se začala objevovat velká nespokojenost nad tím, že hospodáři nemají kam prodávat mléčné výrobky, protože byli demarkační čarou odříznuti od obchodníků v Poličce. Navíc byli nuceni opatřovat si svoje potřeby v 18 kilometrech vzdálených Svitavách. V Jedlové si rolníci stěžovali, že jejich stav je v nových poměrech poškozen, zatímco posilují dělníci. Hospodáři museli od 1. ledna 1939 povinně zvyšovat mzdu o 30 %. Povinné dodávky za pevně stanovené výkupní ceny jim omezovaly příjmy.³⁶⁹

U českých obyvatel se mezitím upevnila jistota, zejména když našli práci ve vnitrozemí a ustaly hraniční spory. Morálně je posilovala nespokojenost Němců s novým režimem. Mezi staršími usedlíky se začala obnovovat důvěra, zatímco mladým Němcům a bývalým ordnerům lidé stále nedůvěřovali. Iniciativa navazování kontaktů byla na německé straně. Několik Němců z Jedlové navštívilo i přes zákaz púlnoční mši v Bystrém.³⁷⁰

³⁶⁴ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, hlášení četnické stanice Svojanov z 31. 12. 1938, č. j. 442/38. Tamtéž, hlášení četnické stanice Polička z 6. 11. 1938, č. j. 672/38. Tamtéž, situační zpráva z obvodu četnické stanice Bystré z 2. 12. 1938, č. j. 549/38.

³⁶⁵ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 82.

³⁶⁶ SOKA Svitavy, fond OÚ Polička, kt. 55, hlášení četnické stanice Bystré z 16. 1. 1938, č. j. 459/39.

³⁶⁷ Tamtéž, hlášení četnické stanice Svojanov z 16. 12. 1938, č. j. 479/38.

³⁶⁸ Tamtéž, hlášení četnické stanice Polička z 29. 12. 1938, č. j. 672/38 a hlášení četnické stanice Svojanov z 31. 12. 1938 č. j. 442/38.

³⁶⁹ Tamtéž, hlášení četnické stanice Bystré z 16. 1. 1938 č. j. 459/39.

³⁷⁰ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 3, hlášení četnické stanice Bystré u Poličky z 1. 1. 1939, č. j. 459/38.

K Čechům, kteří v zabraném území zůstali, se sice úřady chovaly korektně, ale nacionálně založení Němci jim dávali neustále najevo, že by se měli dobrovolně vystěhovat.³⁷¹

Nové poměry shrnul ve své relaci vrchní strážmistr Kočí z Rohozné:

„Rolníci z Banína udávají, že nynější německý režim nemůže zůstat a čekají na jaro 1939, že se to rozpadne (myslejí Německo) a oni že zase případnou zpět k ČSR. Nařikají, že dříve museli v ČSR platit velké daně a nyní, že musejí platit ještě větší daně a pak, že se s nimi také přísněji jedná. Nynější německý režim se jim vůbec nelíbí, zvláště rolníkům a živnostníkům. V sudetském území je vše drahé a pak také nejsou všechny věci k dostání. Tyto zprávy byly získány od Němců v pohraničí.“³⁷²

Shodně informují i hlášení z Korouhve a z Poličky.³⁷³ Na konci února však Němci v obvodu bysterské stanice uznali, že Česko-Slovensko není v současném stavu soběstačné a požádá u Německa o autonomii.³⁷⁴ Žádost prezidenta Háchy v noci z 14. na 15. března 1939 však dobrovolná nebyla. Po osamostatnění Slovenska se zbytek Českých zemí bez sudetského pohraničí stal německým protektorátem.

5. 4 Velká válka

5.4.1 Němci za války

Do roku 1939 Němci vstupovali s prvními zážitky života »doma v Říši«. Malé děti se jely do Říše dokonce podívat v rámci organizovaných zájezdů – přijížděly nadšené.³⁷⁵ Správnost nového směru stvrdili obyvatelé pohraničí při doplňovacích volbách do Říšského sněmu 4. prosince, kdy své „Ja“ připojení k Německu a Adolfu Hitlerovi odevzdalo ve svitavském volebním okrese 99,85 % voličů.³⁷⁶ Održené území se stalo součástí říšské župy Sudety, správu vykonával úřad landráta ve Svitavách, podřízený vládnímu prezidentovi v Opavě.

Nacisté rozpustili většinu spolků a začali okamžitě budovat svou organizační strukturu – úderné oddíly SS, SA, Hitlerjugend, Bund Deutscher Mōdel, Jungvolk a Jungmādel. V mládežnických organizacích bylo povinné členství. Důvěryhodní členové SdP byli přijati do NSDAP, která začala organizovat své stranické bloky. Nejaktivnější turneři se dobrovolně

³⁷¹ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 2, hlášení četnické stanice Svojanov z 31. 12. 1938, č. j. 442/38.

³⁷² SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 3, hlášení prozatímní četnické stanice v Rohozné z 31. 1. 1939, č. j. 5/39.

³⁷³ Tamtéž, hlášení četnické stanice Korouhev z 31. 12. 1938, č. j. 490/38. Hlášení četnické stanice Polička z 29. 1. 1939, č. j. 672/38.

³⁷⁴ Tamtéž, hlášení četnické stanice Bystré u Poličky z 28. 2. 1939, č. j. 459/38.

³⁷⁵ SOkA Svitavy, MSK, KR 160, Gemeindegedenkbuch Riegersdorf, s. 74.

³⁷⁶ SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska*, s. 21.

hlásili k oddílům SS a skládali přísahu na slavnostním shromáždění ve Stašově.³⁷⁷ Už v lednu byli první záložníci povoláni do vojenské služby. V září začala útokem na Polsko 2. světová válka.

Hans Prull tvrdí, že Sudetští Němci válku nechtěli. Že chtěli jen žít v míru.³⁷⁸ Někteří opravdu rukovali s odporem,³⁷⁹ nicméně mnozí mladí Němci se k wehrmachtu hlásili dobrovolně a s nadšením s vidinou obnovující se moci Velkého Německa. Hrdost na německá vítězství byla přirozená a i s přispěním německé propagandy věřili mnozí Němci v konečné vítězství přinejmenším do obratu na frontě v roce 1942. Silně negativně na jejich sebedůvěru zapůsobila bitva u Stalingradu.³⁸⁰ V každé rodině, do které přicházely zprávy o tom, že „*za vůdce a vlast padl*“ otec nebo syn, se projevilo silné rozčarování a utrpení z rodinné ztráty. Válečné události jen posílily tradiční religiozitu obyvatel – modlitby byly útěchou a jediným prostředkem, jak mohli civilisté »ovlivnit« osudy svých blízkých. „*Nicméně stále ve vesnici bylo mnoho aktivních nacistů, kteří všechno to, co dělal Hitler, podporovali a schvalovali.*“³⁸¹

Dokud Německo vítězilo, docházeli demonstrativně někteří Němci do českých obcí a dávali najevo německou převahu. V Banině někteří němečtí sedláci slibovali jednomu z mála usedlých Čechů hostinskému Kovářovi, že až tu válku vyhrají, on už mít hostinec nebude.³⁸² V Poličce se pravidelně konaly nacistické pochody městem. Chodili i do Bystrého:

*„Jedlovští Němci hrdí a nafoukaní začali chodit do bysterských hostinců. Tam okázale němčili a snažili se vyprovokovat naše lidi. Rádi by někoho udali. Snaha se jim nedaří. Přitom jim nevadí, že pijí české pivo. Mnozí jedlovští slouží v německé armádě. Někteří z nich již položili životy za svůj ‚Vaterland‘.“*³⁸³

Aby bylo možné zajistit chod hospodářství, byli za narukované muže umístováni do německých vesnic od podzimu 1939 váleční zajatci a nuceně nasazení dělníci z východní Evropy. Mnozí hospodáři se k nim chovali nelidsky a násilně jako k otrokům. V Německé Bělé byli polští zajatci internováni ve zdejším Národním domě a surově biti strážemi.³⁸⁴

³⁷⁷ OÚ Jedlová, Gemeindegedenkbuch der Gemeinde Schönbrunn, s. 67-68. SOKA Svitavy, MSK, KR 160, Gemeindegedenkbuch Riegersdorf, s. 72. Tamtéž, fond ONV Polička, kt 5, hlášení četnické stanice Jedlová č. j. 62/45, hlášení četnické stanice Polička, č. j. 265/45, hlášení četnické stanice Česká Radiměř č. j. 85/45, hlášení četnické stanice Rohozná, č. j. 513/45, hlášení četnické stanice Vítějeves, č. j. 62/45. Poválečná hlášení uvádí 81 příslušníků SS, ostatní nebylo možné vypátrat.

³⁷⁸ Hans Prull (*1927), Laubenodrf, e-mail z 12. 7. 2010.

³⁷⁹ Otto Faimann (rozhovor 24. 9. 2010) ke svému rukování uvádí: „*Těšil jsem se, jak přijdu z práce domů, odpoledne budem vyndavat brambory a večer do Rohozné na rande za svoji dívkou. Přišel jsem domu, kolo opřel ve dvoře, vešel dovnitř a tam seděla maminka a brečela a brečela. Ptám se ‚mami co je‘ a ona řekla: ‚máš tu povolávací rozkaz na vojnu, ráno musíš být v Breslau‘.“*

³⁸⁰ FEDERSEL, H. *Schönbrunn in Schönhengstgau*, s. 167. STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 5.

³⁸¹ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

³⁸² „*Jen stavějte, Kováři. Až to vyhráme, tak tu budu já.*“ Marie Kořístková, Banin, rozhovor 2. 8. 2010.

³⁸³ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 129.

³⁸⁴ J. W. Der Zweite Weltkrieg. *Schönhengster Jahrbuch*. 1977, roč. 23, s. 24.

Povýšené zacházení některých sedláků potvrzuje Francizska Kreitschi z Limberka: „Jeden velký sedlák měl na statku ruské zajatce na práci. Nikdy je nepouštěl domů, jedli na chodbě. Hned první noc po příchodu Rusů ho ošklivě zmlátili.“ Vzápětí však dodává, že v mnoha rodinách mezi zajatci a hospodáři panoval přátelský a oboustranně prospěšný vztah. Po odvedení mužů na frontu zbytek rodiny nezvládal spravovat hospodářství, kterému hrozila konfiskace za neplnění povinných dodávek. Pro zajatce a nuceně nasazené bylo na druhou stranu prostředí německých statků nesrovnatelně lepší než podmínky v zajateckých táborech nebo v německých továrnách ohrožených nálety. Pokud se hospodáři nechovali k zajatcům jako k příslušníkům méněcenného národa, nebylo po osvobození ojedinělé, že ruští zajatci chránili své hostitelské rodiny před rabováním a znásilňováním vojáky Rudé armády.³⁸⁵

Hřebečsko nebylo ohrožováno nálety ani strádáním městského obyvatelstva v Říši, naopak se stalo útočištěm uprchlíků. Kritická byla situace od konce roku 1944, kdy byli přes Hřebečsko evakuováni uprchlíci z východních oblastí Německa. Teprve při pohledu na utečence byli mnozí Němci konfrontováni s realitou války a jejími následky. Fyzický i psychický stav tzv. »národních hostů« v žádném případě nepůsobil na morálku zdejších Němců dobře.³⁸⁶ Nacistická propaganda budovala systematicky ve zdejším obyvatelstvu negativní a násilný obraz Rudé armády a Asiatů, aby si vynutila poslušnost a krajní obětavost v boji proti bolševismu. Od roku 1944 se někteří Němci snažili navázat kontakty s českými sousedy, se kterými se rozešli v roce 1938:

„Na začátku roku začali přijíždět tzv. »národní hosté«, velmi zbědovaní líčili stav po vstupu Rudé armády na jejich území. Němečtí obyvatelé si uvědomili závažnost celé situace a projevovali snahu o znovuzískání důvěry Čechů z okolí k nim. Což se jim již znovu nepodařilo.“³⁸⁷

S odstupem dvaceti let s nádechem karikatury vylíčil podobnou zkušenost Jan Siegl s Němci z Jedlové, kterým přijeli Bysterští zahrát na pohřeb v roce 1944 partyzány zastřeleného J. Schauera:

„V hospodě bylo veselo. Zapomněli na kamaráda Sauera a mysleli na kořalku. Dostali kuráž a spustili česky. Führer – neführer. ‚Tohle nám nebylo třeba,‘ říkali, ‚vždyť nám Češi neubližovali. Chodili jsme s nimi na práci, do kostela a k muzikám a nic se nestalo!‘ Nad projevy tohoto přátelství se Bysteráci pozastavili. Vzpomněli si také na bílé punčochy, facky,

³⁸⁵ KREITSCHI, F. *Vertreibungsbericht*, nestránkováno. STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 5-6.

³⁸⁶ Počet utečenců dosahoval v jednotlivých obcích i několika stovek – ve Stašově bylo na konci války se 790 usedlíky 65 nasazených ruských zajatců a 139 utečenců, v Radiměři dokonce 450 uprchlíků. SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 5, protokol o předání obecní správy obce Stašova č. j. 17/1945. Tamtéž, kt 1, hlášení stanice SNB v České Radiměři č. j. 47/1948.

³⁸⁷ Václav Jílek (*1923), Polička, rozhovor In JÍLKOVÁ, H. *Odsun Němců z Limberka (Pomezí)*, s. 10.

*školu v Hamrech a ozdravovnu v Baldě, na tragický podzim osmatřicátého roku. A začali tu být jako na trní. Kéž by už byli z Jedlové pryč!*³⁸⁸

Ačkoliv je z poslední citace patrná ideologická intence (sborník OV KSČ), vystihuje situaci, do které se Němci s blížícím se koncem války dostali. Těm, kteří od Mnichova aktivně vyznávali svoje německví před českými sousedy, Češi nedůvěřovali. Vzájemný styk obou národností se omezoval na návštěvy česko-německých příbuzných. Taneční zábavy byly zakázané. Těžko doložitelné, ale patrně pravdivé je tvrzení J. Gregora ml., že mezi hospodáři poblíž protektorátní hranice tak pouze kvetl černých obchod.³⁸⁹

Na poličském venkově nepůsobily žádné německé odbojové organizace. Jediná forma odporu bylo odmítání propagandy a ideologické manipulace nacistické strany, jak popisuje W. Strik:

„Už od Stalingradu se konaly v domě mých rodičů časté nedělní porady se starostou, místním a krajským vůdcem rolníků, které by dnes byly označeny za konspirační schůzky, ne aktivní, ale pasivní forma odporu se strážlivým posouzením stále se zhoršující situace, které bylo mým rodičům umožněno díky pravidelnému poslechu Radia Beromünster, ‚nepřátelského vysílače‘.“³⁹⁰

Podobně antinacisticky smýšlela patrně většina duchovních. Heinrich Petter, farář v Dittersbachu, k tomu po letech poznamenal:

„My duchovní jsme před dveřmi fary i ve škole brzy vycítili, že nacionální socialismus, který chtěl vybudovat nové Nadlidi (Übermenschen) na základě ‚mýtu krve‘, nechtěl vyhubit pouze židovství, ale i křesťanské myšlenky. Totalitní nárok na člověka, který je vlastní každé diktatuře, se brzy projevil i v tomto systému.“³⁹¹

Podstatné však je, že i přes částečnou rezistenci vůči nacionálně socialistické ideologii v německém obyvatelstvu s blížícím se koncem války nebyla vnitřní síla k aktivnímu odporu. Naopak, režim byl (ne však bez výhrad) podporován. Nejen přesvědčenými nacisty, ale i ze setrvačnosti a to těmi, kteří byli šest let »nuceni« vyjadřovat svou aktivní nebo pasivní podporu (ať už formou služby v armádě, plněním dodávek, požíváním výhod vyšších potravinových přidělů nebo akceptováním politického režimu). Tito lidé ztratili své blízké, několik let žili pod každodenním psychickým tlakem a přiznání si reality, že všechny tyto

³⁸⁸ SIEGL, J. Vzpomínky kronikáře. In *Bojující a vítězné Svitavsko*, s. 59.

³⁸⁹ Josef Gregor ml., Neu Bielau, žije v Německu, dopis ze 4. 1. 2011: „Sedláci z Německé Bělé, jejichž pole bezprostředně na protektorátní hranici sousedila s Vítějevsí, pokládali pytle s umělými hnojivý na místo, odkud byly za chvíli nenápadně vyzvednuty českými sedláky. Sám jsem bezpočetněkrát jako školák přecházel hranici ze Svojanova do Bělé s plným batohem jídla.“

³⁹⁰ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 7

³⁹¹ PETTER, H. *Erinnerungen eines Unbekannten*, s. 16. Sám však vzápětí dodává, že nacismus byl v ovládnutí myšlení do značné míry úspěšný. „Propaganda na vystoupení z církve nabrala na obrátkách. Mnozí podleli této palbě a rázem se začaly kostely vyprazdňovat. Jak snadné je s lidmi manipulovat a svést je!“

oběti byly zbytečné, navíc položené ve jménu zločinné ideologie, by vedlo ke kolapsu vlastní osobnosti. Mnozí k němu neměli daleko už na sklonku války, kdy se u nich projevovala rezignace a apatie. Po válce si někteří uvědomili, že přiznání si vlastního podílu na nacismu a jeho vyhlazovací válce s sebou přináší i cosi osvobozujícího. Mnozí potřebu přiznání své »zamlčované viny« nikdy nepocítili.³⁹²

Od roku 1944 vytvářeli zbylí muži ve vesnicích jednotky domobrany Volkssturm a účastnili se akcí proti partyzánským jednotkám. Na konci dubna 1945 byl na katastru obce Německá Bělá ubit a dokonce snad i zaživa pohřben příslušníky Volkssturmu z Banína a Německé Bělé Ivan Banděrev, člen desantu Jána Majera, vysazeného v oblasti ke sledování pohybu německých jednotek a provozu na železniční trati Česká Třebová-Brno. Další dva parašutisté byli zajati a transportováni z Banína do lanškrounské úřadovny gestapa.

Když se po osvobození o smrti svého druha dozvěděli ruští vojáci, zadrželi všechny muže podezřelé z účasti v domobraně a bitím a týráním se od nich snažili dozvědět okolnosti i jméno toho, který Banděreva ubil. Němci byli drženi v Březové nad Svitavou. Jeden z nich se pokusil v noci o sebevraždu a druhý den ho ruští vojáci za přítomnosti členů české Národní stráže zastřelili u mlýna za kostelem v Březové. Zbylí muži byli poté odvezeni do ruského zajetí.³⁹³

Celkově však byla činnost domobrany neúčinná a signalizovala brzké zhroucení nacistického režimu. Jediným viditelným výsledkem byly dřevěné protitankové zátarasy z kmenů stromů. Češi ve Vítějvesi se jim vysmívali: „*Šeptanda po celém Protektorátě o těchto barikádách praví: ‚Víte, jak dlouho trvá Rusům, než se dostanou přes překážku? Čtvrt hodiny. Čtrnáct minut se jí smějí a za minutu jsou přes ní.‘ V Sudetech však jim Němci věří a piší na ně honosně ‚Kein Schritt weiter!‘ (Ani krok dále!). Formují Volkstrum ze starců a dětí, s kterým to již nevytrhnou.*“³⁹⁴

5.4.2 Češi za války

„*Těžké doby dolehly na naši zemi. Pověsti o zacházení s poddanými po vítězství Turků nebo o středověkých inkvizicích blednou před skutečnostmi této doby. Stanné právo vyhlášené v Protektorátě hned po atentátu skýtá netušené možnosti Němcům ku započetí vyhlazování jedné vrstvy českého obyvatelstva po druhé. Stačí, jestliže dva Češi stojí na ulici, zasmějí se*

³⁹² O neschopnosti přiznat si svůj podíl viny a z toho plynoucích důsledcích pro osobnost individua i celou společnost pojednává SCHWANNOVÁ, G. *Zamlčovaná vina: ničivá moc dvojí morálky*. Praha 2004.

³⁹³ DOLESCHAL, J. *Bohnau*, s. 123-124. SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*, s. 79. GRUNTOVÁ, Jitka. *Výsadek Jána Majera* [online]. [cit. 31. 3. 2009]. Dostupný z WWW: <<http://www.obec-bela.cz/vysadek-jana-majera>>.

³⁹⁴ OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějeves, s. 94.

něčemu, viděl-li je Němec a podal udání, jsou zatčeni gestapem a zastřeleni. A Němci provokují.“³⁹⁵

Kronika obce Vítějeves, červen 1942

„Ze všech národů, které Hitler okupoval, se Češi měli nejlépe. Nevěděli, že je válka.“

Otto Faimann, Deutsch Bielau, 2010

Otto Faimann nebyl nacista, pocházel z antifašistické rodiny, navíc měl za války českou přítelkyni. Při vyprávění o jejich společných schůzkách by člověk získal dojem, že Češi na poličském venkově opravdu útrapy okupace moc nepocítili. Vítějevská kronika, ukrývaná za války před úředním zabavením, ale dosvědčuje, že Češi prožívali v letech 1939-1945 období permanentního napětí a strachu. Pan Faimann tuto kolektivní emoci nemohl cítit, protože byl Němec.

Ze všech národů okupovaných na východ od německých hranic prožívali Češi válku opravdu »nejlépe«. Nejen, že měli mezi slovanskými národy nejlepší rasový profil, ale nacistické Německo potřebovalo maximálně využít hospodářsky rozvinuté České země. Konečné řešení české otázky, jak ho načrtl zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich na podzim 1941, bylo dočasně odloženo na konec války.³⁹⁶

Mnichov a následné zřízení protektorátu v březnu 1939 vnímali Češi jako národní ponížení. Okupace a za nedlouho rozpoutaná druhá světová válka je přinutily zvolit strategii přežití mezní životní situace. Češi nebyli jednotným národem odbojářů (poválečná legenda) ani národem kolaborantů (legenda »naruby« příznačná pro 90. léta).³⁹⁷ Existovalo hodně odstínů šedi. I když J. Král na počátku 60. let zaznamenal všeobecně sdílenou představu, že *„český člověk věřil ve vítězství české věci,*“³⁹⁸ každodenní realita zdaleka nebyla prosta pochybností, zejména když Německo na západě vyhrávalo. Tíseň prvních válečných let vystihl Josef Gregor ve svých zápisech z roku 1940: *„Živobyť je na lístky, jako maso, mouka a jiné, a stále nová nařízení. U Majdalenky letos již nebylo tolik kramářů jako jindy, ani kolotoče ani houpačky tam nebyly. O svánovské pouti též nebyly nikde v hospodě taneční*

³⁹⁵ Tamtéž, s. 90.

³⁹⁶ „I když musíme být v tomto okamžiku z jistých taktických důvodů tvrdí, musíme přesto jednat tak, aby si Čech, nemá-li žádné jiné východisko, nemyslel, že teď právě musí vyvolat povstání. Základní linie však musí, ač nevyslovena, i při takovém jednání platit: tento prostor se jednou musí stát německým a Čech tady nemá už koneckonců co pohledávat. (...) Potřebuji v tomto prostoru klid, aby dělník, aby český dělník zde nasadil pro německé válečné úsilí plně svou pracovní sílu a abychom nezdržovali při zdejších obrovském válečném průmyslu přísun a další rozvoj zbrojního průmyslu.“ Z neveřejného projevu R. Heydricha v Černínském paláci 2. října 1941. (VESELÝ, Z. *Dějiny českého státu v dokumentech*, s. 370).

³⁹⁷ KRĚN, J. Česká a německá historická paměť: včerejšek a dnešek. *ČČH*. 1999, roč. 97, č. 2, s. 524 a 526.

³⁹⁸ KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 260.

zábavy, a tak to vlastně jednotvárně utíká den ode dne, a nevím, co o tom bych měl psát, poněvadž mraky zlověstné se stahují nad našimi hlavami.“³⁹⁹

Co je důležité, každodenní realita okupace, jejíž germanizační praxi pocítili v menší nebo větší míře všichni obyvatelé, aktualizovala představu o boji Čechů s Němci.⁴⁰⁰ Obraz Němců, tak jak se v průběhu války vytvářel, měl za následek postupné ztotožňování Němců s nacisty. „*Slovo němec nabývá zvuku jako vrah, lupič, vyvrhel,*“ zaznamenali ve Vítějvesi po atentátu na Heydricha.⁴⁰¹ Obrádkyněmi české kultury a potažmo celého národa už nemohly být nacionálně orientované spolky a obranné jednoty, jejichž činnost byla zastavena.⁴⁰² Navázali na ně ti, kteří se aktivně zapojili do odbojového hnutí.

Ilegální organizace KSČ se na Poličsku začaly vytvářet už v průběhu roku 1939. Jejich centrem byla Polička a ilegální skupiny fungovaly i v Borové, Bystrém, Kamenci, Sádce, Svojanově, Pusté Rybné a Rohozné. Ilegální výbor KSČ úspěšně rozšiřoval letáky a organizoval pomoc rodinám, jejichž členové byli v koncentračních táborech nebo nuceně nasazení. Organizační síť byla zdecimována vlnou zatýkání v roce 1942, kdy bylo gestapem zajištěno více než třicet osob. Zatýkácké akce vyvolávaly mezi obyvateli atmosféru strachu.⁴⁰³

Činnost nekomunistického odboje se aktivizovala po napadení Sovětského svazu, kdy došlo ke spojení s ilegální organizací KSČ. Členové obrany národa se zaměřili na muniční továrnu v Poličce, která byla zahrnuta do koncernu Škoda. Informace o výrobě směřovaly na ministerstvo obchodu. Konspirační schůzky se konaly v řadě okolních obcí. Veškeré aktivity však zdecimovala vlna zatýkání v průběhu roku 1942.⁴⁰⁴

Rok 1942 byl významným mezníkem. Nejen, že došlo k likvidaci odbojových skupin, ale druhé stanné právo výrazně otráslou českou společností. Dělníci, přijíždějící na víkendy z Brna, vyprávěli o věznicích gestapa v Kounicových kolejích a o popravách. Rádio hlásilo stále nová jména popravených. V každé obci se konaly domovní prohlídky. „*Také do naší obce přitáhlo asi 100 německých vojáků a prohledali každý dům od sklepa až po půdu. Pátrali také po zbraních. Počínali si pánovitě a surově.*“⁴⁰⁵

³⁹⁹ Josef Gregor, Nová Bělá, (*Svojanovské letopisy*, s. 295-296).

⁴⁰⁰ Zaváděla se povinná výuka němčiny ve školách, všechny veřejné nápisy se musely označovat dvojjazyčně, zlikvidovány musely být všechny symboly, které odkazovaly na bývalou československou státnost. Veřejná prostranství byla přejmenována, např. Palackého náměstí v Poličce získalo nový název náměstí Victoria. Úřadovalo se německo-česky. Na podzim 1939 byly uzavřeny české vysoké školy. V Poličce byla v roce 1942 zřízena německá hlavní škola.

⁴⁰¹ OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějeves, s. 90

⁴⁰² NAČR, fond NJS, kt 89, zpráva z 15. 11. 1940. Tamtéž, fond ÚMŠ, kt. 326 – odbor Polička, zpráva o činnosti spolku z 25. 2. 1943. Poličské odbory NJS a ÚMŠ přestaly po Mnichově vyvíjet aktivní činnost, úředně byly zrušeny v roce 1940, resp. 1942.

⁴⁰³ NEPRAŠ, J. - PETR, J. *Protinacistický odboj na Poličsku*, s. 9-14. KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 162-163.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 16-19.

⁴⁰⁵ SOKA Svitavy, MSK, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova, s. 87.

S odstupem několika měsíců zachytil atmosféru druhého stanného práva J. Gregor: „Heydrich žil ještě několik dní a pak zemřel 4. června. Za nějaký čas jsem se v továrně dozvěděl, že byly vypáleny Lidice na Kladensku. Lidé od 15 let postříleni, ženy a děti odvezeny do táborů, obec zapálená, srovnána se zemí, vymazána z map. Každý s hrůzou si to jen šeptal, jeden druhému, tu strašnou novinu. A to ještě nebylo dosti. Dne 24. června tím samým způsobem zničili Ležáky u Chrudimi. Lidé zde v obcích se na úřadech museli podepisovat, ba dokonce se říkalo, že zdali pachatele nenajdou, že bude v každé obci každý desátý zastřelen.“⁴⁰⁶ Jen dodejme, že třetím mužem kladenského gestapa byl kriminální asistent Oskar Felkl, který se v Nové Bělé narodil.

Na druhou stranu poté, co utichl nacistický teror, byl každodenní život zejména na vesnicích celkem snesitelným, protože se dost věcí dalo opatřit „na černo“. S vděčností vzpomínali po válce ve Vítějvsi na zvěrolékaře p. Nečase z Letovic, který odepsal tolik vepřů jako „uhynulých“, ve skutečnosti načerno poražených za účelem zásobování obyvatel. Četníci konali domovní prohlídky a hledali ukryté potraviny. Vždy však dali předem vědět starostovi obce: „Vše, co je načerno, bylo v polích a zahradách uschováno.“⁴⁰⁷

„Čekáme na osvobození, roky plynou a nám se ta doba čekání zdá nekonečná,“⁴⁰⁸ posteskl si kronikář ve Študlově. Uprchlí nuceně nasazení dělníci vyprávěli o životních podmínkách dělníků „zavlečených *Arbeitsamtem*“ do Říše. Další ročníky se snažily práci všemožně vyhnout. Zvyšovala se sňatečnost, lékaři vypisovali lékařská osvědčení o pracovní neschopnosti.⁴⁰⁹

V roce 1944 už mnozí intenzivně mysleli na konec války. Velikou radost měli z toho, že „Rusové všude postupují“. Lidé však byli při řeči a poslouchání zahraničního rozhlasu velmi opatrní, „neboť strach z ‚koncentráků‘ nebo ze smrti byl velký.“⁴¹⁰

Od roku 1942 byly významným centrem odporu oblast v okolí Telecího, kde se vytvořila zastřešující organizace zdecimovaného domácího odboje – Přípravný revoluční výbor, posléze označovaná Jaro a od roku 1944 Rada tří. Vedoucí osobnosti organizace – profesor Josef Grňa a kapitán Veselý-Štajner – se často scházeli na evangelické faře v Teleci. Na shoz zbraní čekaly v roce 1944 organizované skupiny z Pusté Rybné, Telecího, Březin a Krásného.⁴¹¹ Od zimy 1944/1945 docházelo na Českomoravské vrchovině k propojování odbojových organizací s partyzánskými skupinami. Na území okresu podnikali partyzáni

⁴⁰⁶ Josef Gregor, Nová Bělá, (*Svojanovské letopisy*, s. 298).

⁴⁰⁷ OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějeves, s. 92.

⁴⁰⁸ SOKA Svitavy, MSK, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova, s. 87.

⁴⁰⁹ OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějeves, s. 89-91.

⁴¹⁰ SOKA Svitavy, MSK, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova, s. 91

⁴¹¹ NEPRAŠ, J. - PETR, J. *Protinacistický odboj na Poličsku*, s. 21-31.

většinou zásobovací výpady, zbraně získávali přepady četnických stanic, při kterých jim byli četníci vesměs nápomocni.⁴¹²

K větším sabotážním akcím docházelo až v dubnu a květnu 1945 na úseku železniční tratě z Poličky do Skutče. Za účelem likvidace aktivního odbojového hnutí působil na Poličsku od prosince 1944 speciální oddíl Schutzpolizei o síle 120 mužů. Jeho velitel Ludwig Schulze, po válce odsouzený mimořádným lidovým soudem k trestu smrti, pro boj s ruskými partyzány využil i příslušníků Ruské obrozenecké armády, tzv. vlasovců, kteří se vydávali za partyzány a snažili se ve vesnicích odkrývat zásobovací síť.⁴¹³

Na Poličsko zasahovala činnost několika oddílů, z nichž nejaktivnější byl Jermak. K aktivnímu vystoupení došlo až v květnových dnech, kdy docházelo ke střetům partyzánů a Rudé armády s ustupujícími jednotkami Wehrmacht. V přestřelkách padlo nebo bezprostředně v zajetí zemřelo větší množství příslušníků branné moci, kteří byli pohřbeni na různých místech v neoznačených hrobech. Němci se snažili probít na západ ve Svojanově a Německé Bělé.⁴¹⁴

Oblast poličského okresu nebyla přímo zasažena válečnými akcemi a až do dubna byl v oblasti relativní klid. Od podzimu 1944 před sebou východní fronta hrnula německé utečence z východního Pruska, Pomořan a Slezska. V Poličce byly bývalá budova Okresního úřadu i Masarykovy školy útočištěm německých dívčích tříd a skupiny Hitlerjugend. Gymnázium bylo upraveno na polní lazaret. Květnové dny prožívali Češi s nadějí na brzké osvobození, ale současně s velkou úzkostí. Před strachem z rabující německé armády ukrývali své cennosti a potraviny. V obcích se vytvářely revoluční národní výbory a obecní stráže, které získávaly zbraně od prchajících vojsk Maďarů a vlasovců. Všude bylo cítit napětí z blížící se fronty.⁴¹⁵

5.4.3 Příběh Židů

„Měl jsem za úkol navštívit zdejší pracovní tábor a zařídit převoz vážněji nemocných vězňů do nemocnice. Vydal jsem se na kole na cestu. U brány horního traktu mne přivítal vězeň, jediný Čech z Prahy. Byl dojat, nevěděl, jak by mi poděkoval za léky, které ode mne předtím dostával přes dělníka s. Henzla z Vítějevsí. Nabídl mi, že bude dělat tlumočnicka, neboť vězni byli většinou polští židé. Na pryčnách pro nemocné vypadali tak hrůzně stejní, v pruhovaném plátně s velkými písmeny KL na zádech a žlutou hvězdou vpředu. Vysílení,

⁴¹² ABS Kanice, fond M 10, kt. 8, inv. č. 6, Památník Okresního četnického velitelství Polička, nestránkováno.

⁴¹³ Tamtéž.

⁴¹⁴ GRUNTOVÁ, Jitka - PAKOSTA, Oldřich. Osvobození území svitavského okresu v květnu 1945. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1985*, s. 15.

⁴¹⁵ SOKA Svitavy, MSK, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova, s. 93-96. RIPPL, Václav. Polička v letech 1944 a 1945 (4). *Jitřenka*. Červen 1993, roč. 67, č. 6, s. 66.

*zastřeným hlasem hlásili – oni už ani jinak nedovedli – svá jména, data narození...apatičtí, bez bolesti, do krajnosti podvyživení, nohy oteklé z hladovění. Zatím, co jsme pořizovali seznam převážených do nemocnice, přišli dva věžňové – lékaři a začali vykládat o cestě transportu do Brněnce.*⁴¹⁶

J. Lopour, Vítějeves, 1975

Doktor Lopour byl jako okresní lékař jedním z prvních, kteří navštívili osvobozené vězně v pracovním táboře bývalé Löw Beerovy továrny v Brněnci. Zejména díky filmu Stevena Spielberga je celý svět zná jako ty, kteří byli na »Schindlerově seznamu«. Svitavský rodák Oskar Schindler je kontroverzní osoba, ale zajímavá je především úloha, kterou sehrávají jeho židovští dělníci. Když totiž Češi a sudetští Němci vypráví své národní příběhy, na třetí významnou skupinu obyvatel Českých zemí – na Židy – jim v nich obvykle nezbyvá místo. Ti Schindlerovi Židé do příběhu zapojeni jsou – obě strany tak ovšem činí s opačným cílem.

Pro některé české autory je osud Židů v brněneckém táboře připomínka holocaustu, největšího německého zločinu v dějinách. Podle nich by měl být Schindler spíše než »spravedlivým mezi národy« nazýván „*nacistickým zločincem*“.⁴¹⁷ Pro sudetoněmeckou publicistiku je však Schindler „*legendární podnikatel ze Svitav,*“ který „*mistrovským způsobem zachránil životy 1 300 Židů.*“⁴¹⁸ Když půjdeme do krajnosti, může být vnímán jako typ »spravedlivého Němce«, jehož osoba je záměrně zveličována.⁴¹⁹

Osud Židů⁴²⁰ na Poličsku je smutnou kapitolou druhé světové války. Členové poličské židovské obce, kteří přijali identitu svého českého okolí, byli postupnými nařízeními v letech 1939-1942 izolováni od svého okolí a přinuceni vzdát se majetku. Stigmatizováni žlutou hvězdou, opustili město s 50kilogramovými zavazadly v listopadovém transportu roku 1942. Až na ojedinělé osudy zahynuli (patrně 46 osob) v Terezíně nebo Osvětimi. Holocaust přežil Viktor Deutsch, který uprchl do Anglie a stal se vojenským lékařem. Hedva Hermannová byla osvobozena v Terezíně. Tragický byl osud smíšené rodiny Beranových – otec a syn zahynuli

⁴¹⁶ LOPOUR, J. Listy z kroniky. *Nové Svitavsko*. 8. 5. 1975, roč. 25, č. 18, s. 3.

⁴¹⁷ GRUNTOVÁ, J. *Oskar Schindler* [online]. [cit. 24. 3. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.gruntova.cz/oskar-schindler>>.

⁴¹⁸ KIJOWSKA, M. Steven Spielberg verfilmte in Krakau „Schindlers Liste“. *Schönhengster Heimat*. Srpen 1993, roč. 42, č. 500, s. 3.

⁴¹⁹ Nesign. Gedenktafel für Oskar Schindler. *Schönhengster Heimat*. Srpen 1993, roč. 42, č. 500, s. 3.

⁴²⁰ V zásadě by se lépe hodilo malé »ž«, protože lze těžko rozlišit tak subjektivní kategorii, jako je židovská »národnost« nebo »víra«. Nicméně v práci používám jednotně velké »Ž«.

v koncentračním táboře, matka s mladším synem a dcerami se zachránili. V Bystrém zahynuly tři rodiny (10 osob), soustředěné už roku 1940 ve sběrném táboře v Boskovicích.⁴²¹

Uprchnout před zatčením do Brna a následně do Anglie se podařilo židovské rodině Löw Beerů z Brněnce a patrně i všem židovským úředníkům firmy, protože po nich v roce 1940 neúspěšně pátralo gestapo.⁴²² Před nacisty uprchl i jedlovský lékař Josef Gottlieb, kterého hned po záboru obce odvěklo gestapo do Svitav. Po propuštění uprchl do Jugoslávie a připojil se k zahraničnímu čsl. vojsku. Po válce žil v Londýně.⁴²³

Pracovní tábor v Brněnci byl jednou z 16 poboček koncentračního tábora Gross-Rosen na území Sudet. Umístěn byl v areálu bývalé Löw Beerovy továrny, kterou v roce 1940 arizovala firma bratří Hoffmanových z Vídně. Schindler si s největší pravděpodobností prostory pronajal, aby zde umístil svou firmu a k výrobě nábojnic využíval židovské vězně z koncentračního tábora Gross-Rosen. Brněnec byl příhodný díky relativnímu bezpečí před nálety, svou roli sehrálo i německé osídlení okolních obcí. Nábojnice byly plněny v muniční továrně koncernu Škodových závodů u Poličky, kam se převážely nákladními auty.⁴²⁴

Židé do Brněnce dorazili na podzim roku 1944 transportem z Polska. O jejich ubytování zanechal svědectví dr. Lopour ve Vítějevské kronice: „*Později dostali tříposchod'ová lůžka, kde na špinavých pytlích po dvou vedle sebe v místnostech rozměrů 8 m x 5 m x 4 m bez oken dýchá vzduch, který ‚lze krájet‘, 170 lidí. Procházíme-li mezi těmito pryčnami, máme dojem, že jsou to skladiště na smrt znaveného, ještě živého, sušeného masa. V přízemí dlouhý sál s hučícími soustruhy vysával z nich poslední energii pro wehrmacht.*“⁴²⁵

V lednu 1945 dorazil do Brněnce transport židovských vězňů z likvidované osvětimské pobočky v polském Golešově. V dobytčích vagonech zemřelo cestou hladem nebo zmrzlo 19 osob, které byly pohřbeny v hromadném hrobě v Německé Bělé.⁴²⁶ Chování stráží a pracovní podmínky vězňů odpovídaly nacistickým pracovním táborům. I přes důkladnou izolaci se Čechům z okolí dařilo do tábora pašovat potraviny. Jak vzpomíná zaměstnanec Daubkova mlýna:

„*Několik vězňů chodilo do mlýna na práci, se kterými jsem se seznámil. Hovořil jsem s nimi o poměrech v koncentračním táboře. Stěžovali si mně, že je ‚kápa‘ za každou maličkost*

⁴²¹ POULOVÁ, R. *Políčsko v letech 1939-1948* (RK 536), s. 40-42. VOJTEK, Z. S Viktorem Deutschem. *Jitřenka*. Červen 1994, roč. 68, č. 6, s. 70-71.

⁴²² SOKA Svitavy, fond AO Brněnec, kt. 1, inv. č. 23, Gestapo – korespondence, Polizeiliches Führungszeugnis, z. 2468, 1541, 2644, 3379, 3775. Tamtéž, inv. č. 17, Evidence obyvatelstva, Verzeichnis der geflüchteten Personen. Mezi hledanými uprchlými osobami je šest židovské národnosti.

⁴²³ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 5.

⁴²⁴ GRUNTOVÁ, J. *KT Brněnec (I. část)* [online]. [cit. 24. 3. 2011]. Dostupné z WWW: <http://www.gruntova.cz/druhasvetova-valka/kt--brnenec-_1_-cast>.

⁴²⁵ OÚ Vítějeves, *Kronika obce Vítějevsi*, s. 107.

⁴²⁶ GRUNTOVÁ, J. *KT Brněnec (I. část)* [online]. [cit. 24. 3. 2011]. Dostupné z WWW: <http://www.gruntova.cz/druhasvetova-valka/kt--brnenec-_1_-cast>. Později sem byli pohřbeni i zemřelí vězni z tábora, konečný počet těl byl 42.

*bijí, že se tam narodily děti, které hned po narození byly dány do pytle od cementu a spáleny pod kotlem. Měli hlad, tak se připravovaly hadice z filtrů a do nich mouka, krupice a podobně. Chodili v pruhovaných oděvech, tak jsme jim dali velké režné pytle, z nichž si udělali zástěry, aby jim nebyla zima. Pod těmi zástěrami si odnášeli mouku a podobně, kterou jsme jim na určeném místě přichystali.*⁴²⁷

Brněnec i s táborem byl osvobozen Rudou armádou 9. května. Na vězně se chodili dívat lidé z okolí, představitelé tábora navázali spolupráci s MNV a nemocné převezli do nemocnic v Poličce a ve Svitavách. Přežilo necelých 1 200 osob. Tito Židé by se patrně nedožili konce války nebýt Oskara Schindlera. Tento fakt nesmíme bagatelizovat. Na druhou stranu je třeba se ptát po motivaci jeho činu. Schindler se ve službách Abwehru podílel na likvidaci Československa, dokonce byl krátce před mnichovskou krizí zatčen. Za války vydělával díky arizovanému majetku a práci židovských vězňů. Některá svědectví i nepřímé důkazy naznačují, že jeho motivací nebyl primárně soucit, ale snaha zajistit si poválečné alibi. Z Československa utekl z obav před zatčením a je podezřelý, že část života pobýval v Argentině, která se po válce stala útočištěm prominentních nacistů.⁴²⁸ I díky udělení titulu „*Spravedlivý mezi národy*“ bude jeho osoba nadále hodnocena nejednoznačně.

⁴²⁷ Vzpomínky tehdejšího zaměstnance H. Kasala, citováno dle GRUNTOVÁ, J. *KT Brněnec (1. část)* [online]. [cit. 24. 3. 2011]. Dostupné z WWW: <http://www.gruntova.cz/druha-svetova-valka/kt--brnenec-_2_-cast>.

⁴²⁸ GRUNTOVÁ, J. *Oskar Schindler* [online]. [cit. 24. 3. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.gruntova.cz/oskar-schindler>>.

6. 1945-1946: ČEŠI BEZ NĚMCŮ

6.1 Osvobození, osvoboditelé a konsolidace poměrů

„Prohráli naši staletí utiskovatelé, kteří chtěli naši vlast vymazat z mapy světa a z našeho národa udělat otroky. Ve svých mučírniích a koncentračních táborech chtěli vyhubit ty, kdož s nimi nesouhlasili. Však nic z toho se jim neuskutečnilo. Podařilo se jim to, co nechtěli. Sjednotit celý svět v odporu a opovržení k nacismu. Nikdo z nich neuteče, nikdo se neukryje. Všechny viníci budou schytáni a potrestáni.“⁴²⁹

Jan Vosmek, kronikář obce Kamenec u Poličky, 1945

Ani Jan Vosmek, který popisoval prožívané události relativně přesně a s nadhledem, se neubráníl na konci války radikálním slovům. Čeští obyvatelé okresu, kteří prožili šest let války a okupace, viděli před očima kolaps německé armády, která v květnových dnech prchala před vojsky IV. ukrajinského frontu na západ. V obcích se ve spojení s partyzánskými oddíly vytvářely revoluční národní výbory, připravené převzít moc. Radost z nadcházejícího osvobození se však mísila s velkým strachem z chaosu, který s sebou přináší příchod fronty. Ve snaze vynutit si volný průchod na západ a ubránit se partyzánským útokům zajímali němečtí vojáci rukojmí a rázně potlačovali jakýkoliv náznak povstání. Situace se vyhrotila po 5. květnu, kdy v Praze vypuklo povstání. Lidé se smířovali s tím, že prožijí osvobození „v plné hrůze“.⁴³⁰

Tragický průběh měly květnové dny právě v Kamenci a Sádku, kde Češi odzbrojili vedoucího místních Němců. Z Poličky dorazil oddíl SS, který nechal předstoupit celou vesnici a vyhrožoval, že pokud někdo místním Němcům ublíží, bude celá obec vypálena. Po noční přestřelce partyzánů s německou policií a dalším ranním incidentu při útěku místních Němců (byl zbit fanatický německý chlapec) přijel do Sádku oddíl SS znovu. Vojáci začali rabovat stavení a střílet do občanů prchajících do polí. Mezi mrtvými byl nalezen František Jílek. Několik lidí bylo shromážděno u zdi továrny a Němci se náramně bavili tím, že jim stříleli nad hlavami. Další skupinu se starostou odvedli jako rukojmí do Poličky a vyslýchali, kdo sbíral Němcům předchozí den zbraně. Všichni přítomní byli surově zbiti. V Bohuňově byli zastřeleni dva občané, v Poličce mladík sundávající silniční ukazatele. Rabování a střelba do civilistů se opakovala i v Hlásnici, jeden mrtvý a tři vypálené chalupy. Na hranicích Poličska mezi Pustou Kamenicí a Čachnovem zastřelil oddíl Hitlerjugend pět nevinných osob jako

⁴²⁹ MMG Polička, *Osvobození Kamence v r. 1945*, s. 245.

⁴³⁰ OÚ Vítějeves, *Kronika obce Vítějevsí*, s. 95.

odvetu za partyzánský útok na vlakový transport. Po vesnicích se šířili poplašné zprávy, že se bude opakovat osud Lidic. Lidé vystrašení ze zpráv o nacistických válečných zločinech ukrývali své děti a majetek a trávili bezesné noci motlitbami.⁴³¹

V Poličce se od květnových dnů scházel revoluční okresní národní výbor pod vedením bývalého starosty Adolfa Klimeše. Ve městě a v muniční továrně dále setrvala silná vojenská posádka, nemluvě o ustupujících jednotkách. I partyzánský velitelé varovali Klimeše před neuváženým povstáním, které by za této situace nemělo žádný smysl a jehož následky by byly tragické. Předchozí večer dala německá branná moc městským rozhlasem jasně najevo, že chce ve městě udržet klid: „*Shromáždování zakázáno, kde budou více jak dva lidi pohromadě, bude se střílet.*“⁴³²

Ráno 8. května velitel města odmítl předat své muže do rukou civilní správy. Současně však přislíbil, že Polička vojensky hájena nebude a že všechny vojenské jednotky město opustí. Ještě dopoledne převzali Adolf Klimeš a Eduard Vencovský správu nad městem z rukou dosavadních členů správní komise. Téhož dne odpoledne se konalo v zasedací síni městské spořitelny první společné zasedání národních výborů. Předsedou dvanáctičlenného okresního národního výboru byl zvolen Adolf Klimeš.⁴³³

K ozbrojenému vystoupení nakonec nedošlo. Muniční továrna byla s pomocí dělníků zajištěna ozbrojeným oddílem z Korouhve, německé strážce uprchly a o život přišel pouze německý účetní. I občané z dalších obcí okresu vytvářeli pod vedením partyzánských jednotek ozbrojené skupiny a začali odzbrojovat německé a maďarské vojáky.⁴³⁴

„*Byl to tenkrát v úterý 8. května pro všechny věrné Čechy nádherný májový den. Samo nebe přichystalo k našemu osvobození překrásné májové počasí. Od rána vlají v Poličce skoro se všech domů československé prapory. Poprvé opět po 6 dlouhých, krutých letech. Lidé chodí svátečně ustrojeni, radost je veliká. »Německo kapitulovalo«, letí od úst k ústům.*“⁴³⁵

I s odstupem dvou let psaná vzpomínka zní dnes možná pateticky, ale velice dobře vystihuje tehdejší květnovou atmosféru. První ruské tanky se objevily 9. května po poledni. Ulice a chodníky zaplnily jásající davy lidí. S nadšenou reakcí Čechů kontrastuje záznam z Limberka, který jasně vypovídá o tom, jak vnímali příchod Rudé armády němečtí obyvatelé, zpracovaní nacistickou propagandou: „*Po několika hodinách mrtvolného ticha a mučivého*

⁴³¹ NEPRAŠ, J. – PETR, J. *Protinacistický odboj na Poličsku*, s. 54-59. SOkA Svitavy, MSK, KR 502, Pamětní kniha obce Študlova, s. 93-96. Tamtéž, kt 77, hlášení velitelství stanice SNB Svojanov z 11. 11. 1947, č. j. 2151/47. MMG Polička, Osvobození Kamence v r. 1945, s. 229-237. OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějevsí, s. 95-108.

⁴³² MMG Polička, Materiály k roku 1945, *Jak vznikl v Poličce revoluční Národní výbor*, s. 7.

⁴³³ PAKOSTA, O. - TAJSTROVÁ, C. *Městský národní výbor Polička (1941)1945–1976: z dějin původce fondu.*

⁴³⁴ ABS Kanice, fond M 10, kt. 8, inv. č. 6, Památník Okresního četnického velitelství Polička, nestránkováno. OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějevsí, s. 95-108.

⁴³⁵ MMG Polička, Materiály k roku 1945, *Jak vznikl v Poličce revoluční Národní výbor*, s. 8.

strachu se objevily přízraky z Východu. Od tohoto okamžiku začaly našemu národu jen útrapy.“⁴³⁶

Bezprostředně po odchodu posledních německých jednotek převzal správu Národní výbor okresu a města Poličky, který započal činnost 11. května. Záhy vydal slavnostní provolání: „*Drazí občané! Čekají nás v těchto osudových chvílích velké úkoly. Kromě zúčtování s našimi nepřáteli musíme zabezpečiti výživu všech příslušníků našeho národa, musíme se dále starati o rychlou obnovu našeho národního, hospodářského, kulturního a sociálního života.*“ Aby se předešlo revoluční anarchii, upozornil dále Národní výbor, že „*všechna dosavadní nařízení zůstávají v platnosti až do doby, kdy budou vydána nařízení nová.*“⁴³⁷

Okres Polička byl obnoven v původních hranicích z roku 1938 na základě vládního nařízení č. 4/1945 z 5. května. Toto nařízení dále vymezovalo rozsah působnosti nově ustanovovaných národních výborů a také stanovilo, že v obcích, které měly většinu státně nespolehlivého (tedy německého) obyvatelstva, budou zřízeny tzv. správní komise. To byl případ i devíti obcí s převahou německého obyvatelstva, ve kterých se komisaři ujali funkcí 15. května. V Brněnci byl vzhledem k české většině ustanoven místní národní výbor. Do provedení nutných úprav zajišťovaly nadále zásobování potravinovými lístky okresní národní výbory v Boskovicích a v Litomyšli.⁴³⁸

Konsolidaci poměrů na Poličsku umožnilo rychlé obnovení činnosti Okresního národního výboru, v jehož čele stály osoby s vysokým společenským kreditem a se zkušenostmi nabytými před válkou – předseda Adolf Klimeš a vrchní rada politické správy, bývalý okresní hejtman Václav Žizka. K dispozici měli ihned zkušené úředníky působící za války na Okresním úřadě v Litomyšli. I přes počáteční komplikace (k dispozici nebyly místnosti pro úřadování, nábytek, psací stroje, dřívější agenda zůstala v Litomyšli, Svitavách a Boskovicích) byl schopen národní výbor během týdne organizovat život na okrese. Naléhavě bylo potřeba zajistit zásobování obyvatelstva, převzít správu v pohraničních obcích, zadržet německé zrádce a české kolaboranty a v součinnosti s Rudou armádou zajistit bezpečností poměry v okrese.

Potřeba zajistit provinilé Němce a kolaboranty, příslušníky gestapa, SA, SS a aktivisty NSDAP byla společností vzhledem k prožitku okupace vnímána více než naléhavě. K prvnímu zatýkání došlo okamžitě po osvobození, jednalo se o osoby, u kterých byly udavačství nebo spolupráce s okupační mocí všeobecně známé. Zadržení měli být všichni

⁴³⁶ KOBLISCHKE, W. *Laubendorf, Geschichte und Chronik*, s. 68.

⁴³⁷ MMG Polička, Materiály k roku 1945, provolání Národního výboru okresu a města Poličky.

⁴³⁸ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kn 17, zápis z 2. schůze pléna z 2. 6. 1945, s. 4.

členové nacistických organizací. Do konce června pak bylo zajištěno 182 osob, mezi nimi 149 Němců. V německých obcích však docházelo k velkým vlnám zatčení sovětskou NKVD. Například poslední květnový týden bylo v Baníně a v Radiměři zadrženo 31, respektive 32 mužů. Neznámý počet mužů byl rovnou odvezen na polské území do ruského zajetí.⁴³⁹

Vězeňské kapacity naprosto nedostačovaly množství zatčených, kteří byli nejdříve drženi v provizorních podmínkách, například v Radiměři v kůlně obecního domu nebo ve sklepích. Následoval transport do věznice okresního soudu v Poličce nebo do Svitav, kde byli vězni i několik týdnů drženi, aniž by s některými z nich proběhlo řádné vyšetřování jejich provinění. V Poličce musel místní národní výbor vzhledem k velkému přílivu vězňů uvolnit pro účely věznění pivovarskou sladovnu.⁴⁴⁰

Právo a spravedlnost se musí vždy těžce prosazovat ve společnosti ovládané revolučním nadšením a touhou po překonání dědictví okupace. Není pochyb o tom, že řadě osob bylo v této neuspořádané době ukřivděno. Zejména zatýkání Němců probíhalo v prvních týdnech víceméně živelně. Postačovalo jakékoliv, i domnělé podezření z nepřátelské činnosti. Kromě toho NKVD důvody zatčení vůbec neuváděla.⁴⁴¹

Docházelo k bití a ponižování lidí, kteří byli veřejně spojováni s utrpením předchozích šesti let. Dívkám, které měly za okupace intimní vztahy s Němci nebo vlasovci, byly ostříhány vlasy a musely vykonávat ponižující veřejně prospěšné práce. Stejná opatření postihla i kolaborující občany a nejhůře se zacházelo s německými vězni. Až v roce 1993 popsal bicí scény zajatců před poličskou sokolovnou Václav Rippl. Docházelo však patrně k horším činům: *„Byl jsem svědkem dost drastického výjevu přímo v Husově ulici: chytili řadového německého vojína bez šarže, vstrčili do bedny, volně přikryli víkem a na to víko dupali, až ho udupali. (...) Taková byla atmosféra: veřejnost zvlčila. Často šlo o běžně hodné lidi, ale nyní podlehli davové psychóze.“*⁴⁴²

Po osvobození se na území okresu nacházelo větší množství vojenských jednotek a nezajištěná munice zanechaná ustupující armádou. Kolem cest hořely zapálené vraky aut. Například v Bystrém zastihl konec války německé a maďarské vojáky, Slováky bojující na východní frontě, německé utečence a zajatce z československého armádního sboru. Partyzánské jednotky a příslušníci Rudé armády se na několika místech okresu dostaly do drobných přestřelků s roztroušenými skupinkami Wehrmachtu.

⁴³⁹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt 107, výkazy zatčených osob v okrese Polička. KOBLISCHKE, W. *Laubendorf, Geschichte und Chronik*, s. 68. DOLESCHAL, J. *Bohnau*, s. 124.

⁴⁴⁰ ABS Kanice, fond M 10, kt. 8, inv. č. 6, Památník Okresního četnického velitelství Polička, nestránkováno.

⁴⁴¹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt 107, výkazy zatčených osob v okrese Polička. JANDL, H. *Rothmül und seine Bewohner*, s. 76.

⁴⁴² O. A. Kukla (*1931-2008), Polička, dopis z 15. 12. 2007.

Do služeb okresního národního výboru se ihned po osvobození přihlásili četní důstojníci bývalé československé armády, kteří pomohli utvořit pravidelné ozbrojené oddíly, podléhající od 15. května vznikajícímu posádkovému velitelství, podřízenému velitelství v Hradci Králové. Následující den byly reorganizovány četnické stanice. Novým okresním velitelem byl jmenován praporčík Jaroslav Tuž, přední člen odbojového hnutí.⁴⁴³ Z příslušníků předválečného četnictva, partyzánů, a dalších ozbrojených skupin byl 19. května na základě směrnic ministerstva vnitra zformován Sbor národní bezpečnosti, jehož členové prováděli domovní prohlídky a zajišťovali Němce.

Významnou roli při zajišťování bezpečnostních poměrů sehrála československá armáda. Posádkovým velitelem byl v Poličce ustanoven další odbojář major pěchoty Emanuel Jaeger, z bývalých příslušníků československé armády a nejmladších ročníků (189 mužů a 20 poddůstojníků) byla utvořena 1. pěší rota města Poličky pod vedením poručíka pěchoty Rudolfa Stuchla. Po zkráceném výcviku se zbraněmi (podle vzpomínek příslušníka jednotky Václava Rippla si většina mladých mužů z pušky „v životě nevystřelila“) byla pěší rota nasazena k zajištění německých obcí a vyčištění lesů od zbytků německých vojáků. Konala pořádkovou a strážní službu německých zajatců. Strážní oddíly pod vedením důstojníků byly přiděleny i do českých obcí.⁴⁴⁴

Posádkovému velitelství byl kromě veterinární služby (v okolí Poličky se volně pohybovaly asi tři tisíce koní) dále podřízen zbrojní oddíl pod vedením majora Josefa Kubíčka, který likvidoval zbraně a munici po ústupu německé armády.

Zajištěný materiál byl uskladňován nejdříve v areálu muniční továrny, později i v areálu sokolovny, kde došlo 31. května k neštěstí a výbuch miny usmrtil čtyři osoby. Oběti na životech si vyžádal i výbuch munice v lese nedaleko Borové. Při manipulaci s municí přišli o život i někteří na sběr nuceně nasazení Němci. Ke zraněním docházelo i v dalších obcích.⁴⁴⁵ Ke koncentraci zajatců zřídila Rudá armáda provizorní tábor na louce u městského pivovaru v Poličce. Podle údajů bezpečnostních orgánů bylo na území okresu

⁴⁴³ MMG Polička, Materiály k roku 1945, Povolání mužů ke službě u Národní stráže č. 3047/3. SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt 57/2, směrnice ku provedení nástupu do služby u Národní stráže č. j. 2/1945S. Tamtéž, zařadovací seznam četníků v okrese Polička a seznam sídel četnických stanic č. j. 5/1-1945. V České Radiměři byla stanice obnovena (4 četníci), v Jedlově byla zřízena nová (také 4), další stanice sídlily v Poličce (9 četníků a okresní velitel), Borové (3), Bystrém (4), Korouhvi (4), Svojanově (4), Rohozné (3) a Vítějevsí (5).

⁴⁴⁴ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 57/2, posádkový rozkaz č. 1 ze 14. 5. 1945, č. 9 z 26. 5. 1945 a č. 13 z 31. 5. 1945. Tamtéž, Počáteční organizace a směrnice pro výkon služby u první pěší roty města Poličky z 15. května 1945 č. j. 5/45. Ubikace byly v dřevěných barácích v areálu Sokolovny, sloužících za války pro ubytování nuceně nasazených dělníků. Po necelých dvou týdnech byla jednotka redukována a většina mužů zařazena do Národní stráže. Ze zbytku byl utvořen úderný oddíl o síle asi 65 mužů, kteří obsadili německé obce a byli k dispozici komisařům. Likvidaci posádkového velitelství a 1. pěší roty si vynutila částečná mobilizace vyhlášená prezidentem Benešem na den 5. června.

⁴⁴⁵ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 5, hlášení četnické stanice Borová č. j. 555/1/1945. RIPPL, V. *Polička v letech 1944 a 1945 (9). Jitřenka*. Prosinec 1993, roč. 67, č. 12, s. 129. JANDL, H. *Rothmül und seine Bewohner*, s. 142. KLIMPERLE, F. J. *700 Jahre Dittersbach Chronik*, s. 212.

během května zadrženo 30 tisíc německých vojáků, kteří dále putovali do svitavského zajateckého tábora. Čekal je osud »živých reparací« za válečné škody.⁴⁴⁶

Němečtí uprchlíci byli zbaveni koní a povozů a s ponecháním osobních věcí posíláni domů. Pro bezpečný průchod jim měly být udělovány speciální legitimace. Jan Vosmek zachytil jejich stav: „*Němečtí vystěhovalci stále ubožejší vezou svůj majetek na dětském kočárku neb na trakaři – bosí projíždí domů.*“⁴⁴⁷ Domů však nebylo kam jít. Běženci byli olupováni téměř o všechno. Z České Radiměře bylo 450 uprchlíků vypraveno 25. června 1945. Důstojníci Rudé armády ze Svitav odsunu bránili, zatímco místní komisař Štěpánek a české strážce olupovali nastoupené Němce.⁴⁴⁸

Není pochyb o tom, že ruští vojáci největší měrou přispěli k likvidaci nebezpečí, které představovaly rozptýlené jednotky německých vojáků. Na druhou stranu to byli právě vojáci Rudé armády, kteří svým neukázněným chováním ztěžovali bezpečnostní poměry, svévolně zasahovali do majetkových poměrů obyvatel a zejména v pohraničních obcích si počínali jako na dobytém nepřátelském území.

Docházelo k rekvizici dopravních prostředků (automobilů i kol) a náhradních dílů, rádií, látek a oděvů, hospodářům vojáci odebírali píce, obilí, rekvírovali dobytek a koně. Značným problémem bylo samotné ubytování vojska a jeho stravování. Rusové „*byli ubytováni ve všech staveních i pod širým nebem a spali i v lesích pod stany a v dřevěných kolnách.*“⁴⁴⁹

Jan Vosmek zaznamenal: „*Rusové na koních i pěšky běhají po domech a žádají vodku...vyhrožují, že budou rabovat a berou lidem hodinky a prsteny. ‚Davaj časy‘ říkají...také jízdni kola seberou a učí se jezdit. Koho potkají s vozem a koňmi, tak mu to jednoduše seberou.*“⁴⁵⁰

Kritická byla situace i v Poličce, kde vojáci obsadili velké množství bytů i budovu okresního národního výboru a gymnázia, ze kterých byl odvážen nábytek. Z Pražanovy pily vojáci odvezli všechno palivové a stavební dříví, Národní stráž přistihla nejednou ruské vojáky při nočních loupežích ve skladech a továrnách. Výroba ve městě i na okrese byla dočasně paralyzována. Jediným podnikem, který pracoval naplno, byl měšťanský pivovar. Zakázky měl jak jinak – od armády. Požadavky kladené na pivovar Rudou armádou byly tak vysoké, že sládek musel žádat o zproštění pivovarských dělníků od všeobecné pracovní

⁴⁴⁶ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 57/2, posádkový rozkaz č. 10 z 28. 5. 1945. ABS Kanice, fond M 10, kt. 8, inv. č. 6, Památník Okresního četnického velitelství Polička, nestránkováno.

⁴⁴⁷ MMG Polička, *Osvobození Kamence v r. 1945*, s. 254.

⁴⁴⁸ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn 17, zápisy ze schůzí Rady ONV z 16. 6., s. 12 a z 23. 6., s. 34.

⁴⁴⁹ ABS Kanice, fond M 10, kt. 8, inv. č. 6, Památník Okresního četnického velitelství Polička, nestránkováno.

⁴⁵⁰ MMG Polička, *Osvobození Kamence v r. 1945*, s. 247.

povinnosti na odklizení silničních zátarasů, aby mohl být vojákům zajištěn dostatek „*hotového výrobku*“.⁴⁵¹ Mimochodem v poličských úmrtních matrikách je u šesti ruských vojáků z osmi uvedena jako příčina smrti „*otrava metylalkoholem*“.⁴⁵²

Rozhodně není na místě generalizovat dochované zprávy a vytvářet přesně opačný obraz osvobozené armády než ten, který byl udržován před rokem 1989. Řada lidí má dodnes v Poličce na jednotlivé ruské vojiny příjemné vzpomínky. Je však nesporné, že nebylo v silách některých důstojníků udržet disciplínu u mužů, kteří mnohdy prošli celou východní frontou a pro které byly mír a pobyt na území spojence zcela novou zkušeností.

Jednání rudoarmějců shrnuli představitelé okresu v dopise ministrovi vnitra z 23. května. Žádali o intervenci u ruských vojenských úřadů i ve vládě, „*neboť sjednání nápravy jest existenční otázkou našich lidí v celém poličském okrese. (...) Sklady hotového zboží v továrnách na okrese i v místě jsou rozebírány a nelze tomu zabránit. Přístup do podniků majitelům i osazenstvu jest znemožněn. (...) Družstevní podniky – družstva v Poličce, Vítějvsi a Radiměři, státní velkostatek v Baníně, Německé Bělé a v Limberku jsou zbavovány zásob živého i mrtvého inventáře. Státní lihovar v Baníně a družstevní lihovar v Radiměři jest rovněž zabrán. Podnikatelům a řemeslníkům jest odebírán materiál bez povolení.*“⁴⁵³

Snahy o pozdější vyčíslování škod způsobených pobytem Rudé armády moc úspěšné nebyly. Její zástupce uznal jen 7 žádostí o náhradu – jen v těchto případech dosáhla celková výše téměř 668 tisíc korun! Největší ztrátou byl inventář továren v Brněnci, který Rusové odvezli jako válečnou kořist.⁴⁵⁴

6.2 Situace v pohraničí

Nejhorší situace v prvních týdnech po osvobození byla v bývalých pohraničních obcích, které Rudá armáda obsadila během 9. a 10. května. „*Lidské bestie byly vypuštěny,*“ komentuje počínání vojáků kronikář Limberka.⁴⁵⁵ Současně se mezi osvobozenými ruskými, srbskými a polskými dělníky, kteří byli na německých statcích nuceně nasazeni na zemědělské práce, objevily radikální výzvy k zúctování s německými sedláky. V Německé

⁴⁵¹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 57/2, žádost měšťanského pivovaru v Poličce ze 14. 5. 1945 a služební hlášení hlídky Národní stráže.

⁴⁵² MMG Polička, Materiály k roku 1945, příčiny úmrtí uvedené v neoznačené zprávě pod názvem Pomník padlým rudoarmějcům na centrálním hřbitově v Poličce. Příčina úmrtí? Záměna metylalkoholu s etanolem v úřední zprávě, nekvalitně vypálená domácí slivovice, nebo následek nevědeckého zájmu o preparované exponáty v biologické laboratoři poličského gymnázia.

⁴⁵³ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 57/2, dopis ministrovi vnitra popisující poměry na okrese.

⁴⁵⁴ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn 17, zápis z 6. schůze Rady ONV z 26. 7. 1945, s. 52.

⁴⁵⁵ KOBLISCHKE, W. *Laubendorf, Geschichte und Chronik*, s. 68.

Bělé chtěli Poláci vypalovat německé statky. Energický zákrok místních Čechů jim v tom zabránil.⁴⁵⁶

Rusové obsazovali usedlosti, při domovních prohlídkách odcizovali veškerý movitý majetek a rekvírovali dobytek, přičemž tohoto počínání nebyly ušetřeny ani smíšené rodiny. V německých pramenech je shodně popisováno znásilňování žen i dívek. Řada Němců strávila prvních několik dní v různých úkrytech. Nová československá správa v obci neexistovala, vojáci mohli dělat vše, co jim nezakázali jejich důstojníci.

Rabování bylo na denním pořádku, čehož si všimli i v českých obcích: „*Rusové zde ubytovaní jezdí denně do německých obcí na lup...na pilách i jinde seberou prkna a dělají z nich bedny a svůj lup posílají leteckou poštou domů. (...) Ze Sudet honí Rusové pěkný dobytek i stáda ovcí.*“⁴⁵⁷

Příslušníci NKVD ve spolupráci s českými bezpečnostními orgány zajišťovali Němce podezřelé z členství v nacistických organizacích a Volkssturmu. Krajní zoufalství z nastalé situace a obava z budoucnosti dohnaly několik Němců k sebevraždě. Nejotrěsnější zaznamenané případy se týkají sebevražd celé rodiny. V Německé Bělé Wilhelm Ratzka, předválečný starosta a uznávaný vedoucí místních sedláků, raději zastřelil manželku a všechny děti (malého syna a dcery ve věku 18 a 20 let), než aby je vystavil zacházení ruských vojáků. Sám se střelil brokovnicí do hlavy.⁴⁵⁸ Ve Stašově taktéž bývalý starosta Emil Klodner zastřelil bezprostředně po příchodu Rusů svou manželku, tři děti (ve věku 3, 15 a 17 let) a nakonec i sám sebe. Podle německých pramenů spáchali kromě rodiny Klodnerových ve Stašově dva lidé sebevraždu a dva byli zabiti ruskými vojáky. Další zprávy dokládá kronika Německé Bělé, kde spáchaly sebevraždu další dvě osoby – starosta Stefan Felkl a úředník Reiffenienky Emanuell Gisl. V Baníně se oběsil jistý Johann Balzer. V Radiměři tři sebevraždy. V Baldě byla nalezena další těla tří. Z ostatních obcí zprávy buď nemáme, nebo nejsou konkrétní. České prameny uvádí pouze sebevraždu stašovského celního úředníka Antonína Jandla, který se údajně zastřelil v červenci 1945 v lese. V lese na hranicích katastrů Banína a Rohozné mělo být partyzány zastřeleno osm německých zajatců, dva z nich pocházeli ze Stašova.⁴⁵⁹

Přibližně týden po osvobození začal přebírat správu v německých obcích okresní národní výbor prostřednictvím jmenovaných komisařů. Byli jimi lidé s odbojovou minulostí

⁴⁵⁶ SOKA Svitavy, fond MNV Bělá n. Svitavou, kt. 1, inv. č. 62, zpráva o národním odboji v obci pro Vojenský historický ústav ze 4. 9. 1945 č. j. 741/I-45.

⁴⁵⁷ MMG Polička, *Osvobození Kamence v r. 1945*, s. 249-250.

⁴⁵⁸ SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*, s. 78.

⁴⁵⁹ ABS Kanice, fond M 10, kt. 8, inv. č. 6, Památník Okresního četnického velitelství Polička, nestránkováno. SELINKA, Anton. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*, s. 78. DOLESCHAL, J. *Bohnau*, s. 125. KLIMPERLE, F. J. *700 Jahre Dittersbach Chronik*, s. 211-213, 266. STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 7.

a političtí vězni z koncentračních táborů, kteří vzhledem k neutěšeným poměrům v pohraničních obcích skýтали záruku energického postupu. Je zajímavé si povšimnout, že hlavními komisaři nebyli jmenováni místní Češi, kteří v obcích prožili válku, ale lidé »zvenku« - z Poličky a Rohozné.⁴⁶⁰

Posádkové velitelství do pohraničních obcí poslalo k zajištění bezpečnostních poměrů jednotky 1. pěší roty města Poličky a Národní stráže. V průběhu června se »za pochodu« tvořily místní správní komise, úředně jmenované okresním národním výborem až na konci léta. Někteří komisaři využili loajální Němce, v N. Bělé po jistou dobu fungoval česko-německý národní výbor. Z nově příchozích osídlenců a z příslušníků Národní stráže byly v obcích pod velením správních komisařů vytvářeny ozbrojené stráže, ponechané v obcích i přes výnos ministerstva vnitra o jejich rozpuštění.⁴⁶¹

Jednotky nebyly jen zárukou bezpečnosti (ve společnosti byl široce rozšířená obava ze záškodnických úmyslů německých civilistů), ale hlavně demonstrací síly a prostředkem, jak udržovat německé obyvatelstvo v atmosféře strachu. Je vhodné zmínit, že ozbrojené stráže asistovaly při divokém odsunu a až poté byly (s výjimkou Poličky) rozpuštěny.⁴⁶²

Značné ztráty na movitém majetku nejsou spojeny jen s pobytem Rudé armády, ale právě s řáděním jednotek, které měly pořádek zjednat. V mnoha případech si někteří jejich členové počínali jako pověstní revoluční, respektive »rabovací« gardisté. Už 15. května upozorňoval komisař pro správu obce Jedlová, že oddíly vysílané do sudetských obcí se dopouštějí drancování na místním obyvatelstvu. Posádkový velitel major Jaeger okamžitě vydal rozkaz: „*Všem příslušníkům ozbrojených československých jednotek zakazují co nejpřísněji jakékoliv drancování a osvojování si cizího majetku.*“⁴⁶³ Na vylupování obchodů a další rušivé události vyvolané často příslušníky Národní stráže upozorňoval i místopředseda Václav Žižka na první schůzi Rady ONV 9. června. Loupeží se dopouštěli i civilní osoby, pověstné se staly výpravy obyvatel Rohozné, která byla německými obcemi obklíčena po celou válku. Ze své iniciativy delegovali místní představitelé národní výbory do Stašova a Radiměře, 60 mužů poslali do Svitav.⁴⁶⁴

Některé německé prameny vypovídají i o znásilňování žen příslušníky revolučních jednotek. Mládenci z Národní stráže se patrně na více místech dopouštěli násilností na

⁴⁶⁰ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn 1, zápis o 1. schůzi ONV v Poličce z 2. 6. 1945, s. 2.

⁴⁶¹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn 17, zápis ze schůze Rady ONV 16. 6. 1945, s. 13 a zápis ze schůze Rady ONV z 11. 9. 1946, s. 91-92.

⁴⁶² SOKA Svitavy, fond MNV Bělá n. Svitavou, kt 1, inv. č. 63, zpráva ONV z 2. 8. pod č. j. 559/I-45 o likvidaci národní stráže v Bělé nad Svitavou. „*K rozpuštění a odzbrojení přikročeno ihned po provedené evakuaci.*“

⁴⁶³ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 57/2, posádkové rozkazy č. 2 z 15. 5. a č. 5 z 18. 5.

⁴⁶⁴ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn 17, zápis ze schůze Rady ONV 9. 6. 1945, s. 4. Tamtéž, kt. 4, zpráva o činnosti NV v Rohozné z 14. 5. 1945. Dojmy několika pamětníků o aktivitě Rohozenských občanů bych shrnul slovy J. Frodla ze Stašova (rozhovor 29. 9. 2010): „*Rohozňáci byli šikulové, ti si to hned všechno nakradli.*“

místním obyvatelstvu. „*Svévolně porážejí dobytek a rabují jak v obydlených, tak v domovech evakuantů. Surově si počínají k německému obyvatelstvu, často bez příčiny,*“⁴⁶⁵ komentuje počínání strážních jednotek v Radiměři úřední zpráva. Máme však doklady o tom, že české stráže na několika místech chránily německé obyvatele před násilnostmi a rabováním páchanými Rudou armádou.⁴⁶⁶

Lze konstatovat, že u vojenských a revolučních jednotek chyběla sebekázeň, spolehlivost při plnění jim svěřených úkolů a také se neosvědčily v hospodaření a zacházení s národním majetkem. Je však potřeba upozornit na nutnost rozlišovat mezi jednotlivými skupinami. Mladé muže, kteří léta okupace strávili v podřízeném postavení civilistů v zázemí bez možnosti aktivního zasahování do událostí, vynesla revoluční situace do naprosto opačného postavení. Zbraň v ruce tak část z nich legitimovala k tomu, aby si uzurpovali víc pravomocí, než jim náleželo, přičemž se mohla naplno uvolnit jejich válečná frustrace a současně u některých projevit sklony k patologickému chování. Pokud v malých oddílech selhala autorita důstojníka, dopouštěli se logicky aktivní jedinci krádeží a násilností.

Uvědomme si, že ustupující německé jednotky zanechávaly u všech cest nepojízdná vozidla plná ukořistěného zboží, zásob a vojenského vybavení. Lidé měli sklon vynahradiť si šest let materiálního strádání a přirozeně se zásobili, čímž se všeobecně oslabil smysl pro respektování vlastnických práv.

Dochované úřední záznamy většinou konstatují daný stav, nikoliv průběh nebo rozsah krádeží. Pro ilustraci uveďme zápis z památníku poličské stanice SNB: „*Přestože se v roce 1945 příslušníci SNB snažili zachrániti národní majetek a zabrániti jeho zcizení (...) bylo postupem času u mnohých nepoctivých osob zabaveno mnoho různého majetku, jenž měl připadnout státu. Tyto hodnoty byly mnohatisícové.*“⁴⁶⁷

Nicméně krádeže a násilnosti nejpozději po odchodu Rudé armády v polovině června ustaly. Do obcí se začali stěhovat první osídlenci (kapitola 6.5). Německé obyvatelstvo se začalo vzpamatovávat z prožitých událostí. Rosi Meierová psala svému otci na konci června do Plané v jižních Čechách:

„*Co se s námi tady ještě stane. Kdy přijdou zase spořádané poměry? Prozatím nastal zase klid. Zatím tu má každý svůj majetek. Náš dům už se líbil mnohému Čechovi. Ale mě jen tak někdo ven nedostane. Svůj dům jsme si už dříve těžce nabyli a nikomu nic nevzali. Co si tento národ vlastně myslí. Přinese mu takové jednání požehnání?*“

⁴⁶⁵ Citováno dle SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*, s. 40.

⁴⁶⁶ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 8. Marie Pucharová (*1934), Jedlová, dělnice, rozhovor 16. 6. 2010. Zbyněk Unčovský (*1930), Bystré, rozhovor 11. 3. 2011.

⁴⁶⁷ ABS Kanice, fond M 10, kt. 8, inv. č. 6, Památník Okresního četnického velitelství Polička, nestránkováno.

Jak dále uvádí, Němci bez informací a rozhlasových přijímačů vůbec neměli tušení, co se ve světě děje. Objevovaly se mezi nimi různé fámy, například že by se měli brzy dostat pod americkou ochranu. Ale podobných zpráv bylo tolik, že Němci nevěděli, čemu věřit. Rosi zakončuje svůj dopis konstatováním, že „*všechno, co jsme prožili a vytrpěli, zapomněli bychom, kdyby začaly zase lepší časy.*“ Za dva týdny dojde v Jedlové k divokému odsunu, Rosi bude v říjnu na základě zadrženého dopisu souzena za rušení obecního míru a urážku Rudé armády a českého národa.⁴⁶⁸

6. 3 Divoký odsun/Vertreibung

„Do Bílé hory celé naše tzv. Pohraničí bylo ryze české. V roce 1938 Němci v N. Bělé jako všude jinde křičí: ‚Heim ins Reich!‘ Hitler vynálezcem stěhování národů. Nyní přišla vhodná doba splnit jejich přání. Stalo se tak zčásti dne 13/VII 45. (...) Díky skvělé organizaci, skutečně během hodiny je shromážděno 80 rodin, jak vidíme bývalých skutečných nacistů a v pět hodin pěšky, nemocní na dvou žebříkách, směrem ku sběrné stanici Svitavy. Tak došli odplaty téměř všichni ti, kteří po šest let války posílali Vítějevské svými poznámkami na Sibiř. (...) Vítějevští chovali se stroze a hrdě a byli si vědomi, že tento den byl článkem historického procesu v našich zemích.“⁴⁶⁹

MUDr. Josef Lopour, Vítějeves, léto 1945

Karel Kaplan uvádí, že většina českého obyvatelstva schvalovala opatření zaváděná proti Němcům, i když zůstávala ve svém hněvu pasivní a akcí proti nim se nezúčastňovala, popřípadě jim přihlížela.⁴⁷⁰ Okresní lékař doktor Lopour a 80 mužů z Vítějevse ovšem patřili mezi ty aktivní, protože pomáhali československým vojákům se shromažďováním Němců při tzv. divokém odsunu.

Kolektivní nahlížení na Němce se v kronikářském zápisu projevilo jasně a zřetelně – ženy, děti a staří lidé, většinou bez padlých a zajatých mužů, jsou kolektivně označeni za nacisty a v rámci odplaty za šest let nacistické okupace vyhnáni z domu. Abychom přiblížili atmosféru, v níž se Vítějevští oddělovali od nedávné okupační minulosti a při které účtovali s těmi, kdo se měli podílet na tragédiích předchozích let, musíme si uvědomit, že to byl právě doktor Lopour, který bezprostředně po osvobození navštívil brněnecký tábor a ve vítějevské kronice zanechal ojedinělé svědectví o utrpení a vraždění Židů v Brněnci a na území Polska.

⁴⁶⁸ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt 77, Velitelství stanice SNB Jedlová, opis trestního oznámení na Růženu Meierovou z 28. 6. 1945, č. j. 753/45.

⁴⁶⁹ OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějevsi, s. 109.

⁴⁷⁰ KAPLAN, K. *Pravda o Československu 1945-1948*, s. 135.

Ačkoliv se nikdo z vyhnaných osobně na mučení Židů nepodílel, postihla je kolektivní odplata. Ze zápisu je patrné, že vyhnání bylo současně vnímáno jako vyvrcholení odvěkého zápasu mezi Čechy a Germány.⁴⁷¹

Budoucnost soužití Čechů a Slováků s Němci byla jednou z nejvýznamnějších otázek, kterou v průběhu války řešila československá politická reprezentace v londýnském exilu. Prezident Edvard Beneš společně s exilovými politiky postupně rozpracoval několik variant řešení sudetoněmecké otázky. V úvahu přicházela například kombinace hraničních úprav a odsunu nebo odsunutí jen části »proviniálních« Němců, ale také určitý typ poválečného federálního uspořádání. V domácím odboji, který byl bezprostředně konfrontován s realitou nacistického okupačního režimu, a následně i v zahraničním odboji se postupně začal prosazovat požadavek na tvrdý a nekompromisní postup vůči německé menšině po válce. O odsunu vyjednával Beneš s představiteli států antihitlerovské koalice, kteří mu v průběhu roku 1943 vyslovili v obecné rovině souhlas.⁴⁷²

Už ve dvacátých letech došlo k výměně obyvatel mezi Řeckem a Tureckem. Vzhledem k tomu, jakou roli sehrály německé menšiny při destabilizaci středoevropského regionu a v kombinaci s mezinárodním problémem posunu polských hranic na západ, se prosadil princip přesídlení německých menšin do Německa v evropské politice bez větších problémů.⁴⁷³

Své požadavky na realizaci transferu většiny německého obyvatelstva formulovala československá vláda v memorandu z 23. listopadu 1944 určeného Spojencům. Předpokládaný odsun dvou třetin československých Němců měl probíhat lidsky, spořádaně a pod mezinárodní kontrolou, přičemž z něho měli být vyjmuti všichni aktivní antifašisté.⁴⁷⁴

Představitelé Velké Británie a USA prozatím odmítali dát Benešovi závazný souhlas s transferem, dokud nebude záležitost dohodnuta v rámci ujasnění celkového postupu proti Německu na společné schůzi Velké trojky. Sovětský svaz vyjádřil svou podporu. Otázka rozsahu a způsobu provedení transferu zůstávala až do jara 1945 nadále otevřená, o nemožnosti soužití Čechů i Slováků s Němci však panovala zásadní shoda mezi představiteli domácího i zahraničního odboje a nenašel se nikdo, kdo by veřejně požadavek odsunu odmítal.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějevsi, s. 107-108.

⁴⁷² STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa*, s. 32-33.

⁴⁷³ KUČERA, J. *Odsun nebo vyhnání?: sudetští Němci v Československu v letech 1945-1947*, s. 6.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 44.

⁴⁷⁵ STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa*, s. 18.

Nejistota kolem postoje velmocí k zamýšlenému odsunu se promítla i do formulace tzv. Košického vládního programu, ve kterém nebyl odsun jednoznačně zmíněn a program celkově nestanovil konkrétní postup řešení sudetoněmeckého problému v obnovené republice. Principy zakotvené v programu mohly mít různý výklad přizpůsobující se okolnostem.⁴⁷⁶

Složitý proces fáze tzv. divokého odsunu důkladně popsali Tomáš Staněk a Adrian von Arburg ve své studii v časopise *Soudobé dějiny*. Osobně odmítám termín »etnická čistka«, který účelově využívají někteří sudetoněmečtí autoři ve snaze ztotožnit poválečné migrace se zločiny proti lidskosti v bývalé Jugoslávii v 90. letech. Tento termín je překládán z angličtiny, kde má ovšem mnohem širší význam než pouhé státem řízené násilnosti proti národnostní menšině.⁴⁷⁷

Nicméně z tezí studie Tomáše Staňka a Adriana von Arburg vyplývá, že tzv. divoké odsuny byly až na některé výjimky ve skutečnosti organizovány z centra a jedním z cílů bylo vytvořit „hotové skutečnosti“, které následně vláda před cizinou obhájí a přiměje tím Spojence k mezinárodněprávnímu zajištění organizovaného odsunu. Političtí představitelé včetně prezidenta Beneše současně zaujímalí dvojaké stanovisko a při oficiálních projevech zamlčovali skutečný rozměr tehdejších událostí.⁴⁷⁸

Divoký odsun německých obyvatel z poličského okresu provedený 13. července 1945 byl součástí rozsáhlých vysídlovacích a evakuačních akcí, které za koordinace centrálních úřadů prováděla obnovená československá armáda. Vyhnání Němců z poličského okresu nebylo spontánním aktem »revolučních gard«, ani nevyšlo z iniciativy místních správních orgánů. Je třeba na něj nahlížet v širších souvislostech. Z regionálního hlediska byl součástí »vyčištění« hřebečského jazykového ostrova, při kterém bylo na konci června vyhnáno asi 8 350 Němců z litomyšlského okresu (tedy přibližně 75%). Ve stejné době jako z poličského okresu bylo vyhnáno i přibližně 1 500 Němců z Lanškrounska.⁴⁷⁹

Ministr obrany Ludvík Svoboda a s ním někteří nejvyšší představitelé armády už v průběhu května 1945 energicky požadovali zahájení rychlé »evakuace« Němců z Československa. Velitel 1. vojenské oblasti generál Klapálek vydal 7. června nařízení, ve

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 51. V článku VIII bylo stanoveno, že „ti Němci a Maďaři, kteří budou souzeni a odsouzeni pro zločin proti republice a proti českému a slovenskému národu, budou zbaveni československého občanství a vypovězeni z republiky navždy, pokud je nestihne trest hrdelní. Němci a Maďaři, kteří se přistěhovali na území Československé republiky po Mnichovu 1938, budou z republiky vykázáni ihned, pokud nepodléhají trestnímu stíhání. Výjimku činí osoby, které pracovaly ve prospěch Československa.“

⁴⁷⁷ Americká perspektiva zahrnuje pod pojem „ethnic cleansing“ snahu státu o etnickou homogenizaci svého území. V polovině 40. let minulého století nacházíme o této tendenci v transatlantickém prostoru naprostý konsenzus. Více k problému THER, P. – SILJAK, A. *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe 1944-1948*. Lanham 2001. O sudetoněmecké perspektivě více v knize GRULICH, R. *Zeitzeugen der Etnischen Säuberung 1945/46*. Göppingen 2003.

⁴⁷⁸ STANĚK, T. - ARBURG, A. v. Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění »evakuace« německého obyvatelstva (květen až září 1945). Část 1. In *Soudobé dějiny*. 2005, roč. 12, č. 3-4, s. 465-533.

⁴⁷⁹ STANĚK, T. *Poválečné »excesy« v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, s. 191.

kterém vycházel z toho, že – údajně na základě vládního programu přijatého 5. dubna 1945 v Košicích – se připravuje nařízení pro „vyčištění republiky od německých a maďarských živlů“. Do té doby, než bude možné „evakuovat“ z republiky všechny Němce, je však nutné kvůli zajištění bezpečnosti státu zajistit alespoň to „nejnutnější“. Z toho důvodu měli být Němci odsunuti nejdříve z vnitrozemí, kde byl jejich počet „nepatrný“, a následně z okrajových prostorů bývalých protektorátních hranic, kde počet Němců nepřesahuje 60 %.⁴⁸⁰

Tuto »evakuaci« z politických okresů Litomyšl a Polička prováděli za součinnosti s okresními národními výbory příslušníci 30. pěšího pluku Aloise Jiráska, který byl dislokovaný ve Vysokém Mýtě. Posádkový velitel plk. Otakar Tesař o záměrech vojenského velitelství informoval okresní národní výbory ve Vysokém Mýtě, Litomyšli a Poličce 9. června. Správní orgány měly do dvou dnů doručit seznamy Němců přicházejících v úvahu k odsunu a současně stanovit, kolik Němců je nutné nadále ponechat z důvodu zajištění hospodářského života. Plukovník Tesař zdůraznil, že podle záměru vlády odsunu nepodléhají němečtí antinacisté a ti, kteří zůstali před Mnichovem i během války věrní republice a za svůj aktivní odpor byli pronásledováni nacistickým režimem. Podle dosavadní praxe měl být brán „zřetel na smíšená manželství česko-německá anebo německo-židovská, jsou-li státně spolehlivá“.⁴⁸¹

Předseda Klimeš hned druhý den odepsal do Vysokého Mýta, že místní pohraniční obce mají více než 95 % německého obyvatelstva, a tudíž v úvahu přichází odhadem 55 osob žijících v českých obcích, přičemž jde většinou o smíšená manželství nebo „poněmčelé“ Čechy. Nepochopil rozměry vysídlovací akce. Další korespondencí byla upřesněna konkrétní čísla. A tak 1. července Okresní národní výbor v Poličce žádal na Velitelství 30. pěšího pluku ve Vysokém Mýtě technické zajištění odsunu. Podle návrhu mělo být 12. července přistaveno 30 vagonů + 2 vagony pro zavazadla do vlakové stanice Polička a 21+2 do stanice Březová-Brněnec. ONV prosil o včasné vyrozumění před provedením odsunu, aby mohl připravit jeho průběh. Vysídleno mělo být 2 330 Němců. Současně bylo žádáno o ponechání zbylých 5 300 Němců pro udržení hospodářského života v okrese. Odhadovaný počet českých rodin potřebných pro dosídlení usedlostí byl 350 až 500.⁴⁸²

⁴⁸⁰ STANĚK, T. - ARBURG, A. v. Organizované divoké odsuny? Část 2. In *Soudobé dějiny*. 2006, roč. 13, č. 1-2, s. 18-19.

⁴⁸¹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 5, rozkaz Posádkového velitelství ve Vysokém Mýtě z 9. 6. 1945, č. j. 1031 taj/1945.

⁴⁸² SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 5, odpovědi ONV Polička posádkovému velitelství z 10. a 25. 6. 1945, č. j. 860 I a II/45, dodatek posádkového velitelství k č. j. 1031 taj/1945 z 13. 6. 1945. Tamtéž, kt. 107, žádost ONV v Poličce na Velitelství pěšího pluku 30 ve Vysokém Mýtě z 1. července 1945, č. j. 10/45. Na jednotlivé obce připadalo odsunutých: Banín 150, Německá Bělá 250, Brněnec 35, Česká Dlouhá 30, Jedlová 500, Limberk 500, Modřec 70, Lavičné 50, Česká Radiměř 450, Stašov 300 a dále 400 z Moravské Radiměře, která sice nespádala pod správu poličského ONV, ale s Českou Radiměří těsně sousedila.

S požadavkem urychleného vystěhování všech Němců z okolních obcí tlačila na představitele ONV Okresní rada odborů. Ve své rezoluci v polovině června odboráři argumentovali ve společnosti široce rozšířeným obrazem Němců-diverzantů a ukrývajících se nacistických zločinců: „*Dosud množí se případy, že tito zrádci podporují zběhlé oddíly SS, těm umožňují pobyt v lesích a páchání četných násilností na českých obyvatelích.*“⁴⁸³

Hrozba záškodnických tlup SS ukrývajících se v lesích Poličska a terorizujících české obyvatele se v úředních dokumentech opakuje v květnu a červnu několikrát. Je odrazem dobové psychózy z diverzantské činnosti wehrwolfů. Je však na místě podotknout, že nejpozději do půlky května byly všechny roztroušené útvary Wehrmachtu zajištěny Rudou armádou. V dobových hlášeních není zaznamenán jediný případ útoku skupiny diverzantů na české obyvatele nebo poškození majetku. Nicméně jak naznačuje rezoluce odborářů, veřejně šířený strach z wehrwolfů dodával argumenty pro rychlé a nekompromisní zúčtování s Němci.⁴⁸⁴

Na rozdíl od úředně zdrženlivého přístupu okresního národního výboru měli vojáci z Vysokého Mýta více iniciativy. Podle dochovaných zpráv vyvíjeli už v první polovině června důstojníci 30. pěšího pluku na svitavské představitele nátlak, aby dali souhlas k urychlenému a neplánovanému odsunu Němců z oblasti a připravili jejich seznamy. Návrh byl zejména kvůli možnému hospodářskému dopadu odmítnut, protože Svitavy byly nejprůmyslovějším centrem oblasti a ztráta specialistů a továrních dělníků by přinesla obrovské hospodářské škody.⁴⁸⁵

Nejrychleji probíhaly přípravy k »evakuaci« v okrese Litomyšl, odkud byla většina německých obyvatel se vši razancí vyhnána mezi 25. a 29. červnem. Obce byly obklíčeny za asistence četnictva, hasičů i civilistů. Němci byli rozděleni podle předem připravených seznamů, dostali dvě hodiny na sbalení nejnnutnějších věcí a potravin. Odsun probíhal v několika směrech. Jedním z dočasných míst soustředění byla i Květná nedaleko Poličky. Odtud byli místní Němci společně s obyvateli Karle a Chmelíka hnáni do Poličky, kde byly vojskem přistaveny vagony. Násilný průběh pochodu popisuje Leopold Walla:

„Tady byli nuceni pod hrozbou zastřelení odevzdat cennosti, zlato a vkladní knížky, pokud vůbec nějaké zachránili již při konfiskaci majetku doma. Také pěkné kusy oblečení jim byly odebrány. Nebylo jim dopřáno ani polévky, kterou si připravili v kýblu, a tu jim jejich mučitelé /ozbrojení čeští civilisté/ vylili před očima. Téměř během byli nuceni projít Poličkou k nádraží, cestou je česká chátka bila a nadávala jim. Na nádraží byli domuceni /asi po

⁴⁸³ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 5, rezoluce Okresní rady odborů z 12. 6. 1945, č. j. 1207/I.

⁴⁸⁴ O pozadí davové psychózy z wehrwolfů viz např. STANĚK, T. *Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábor a věznice) v květnu - srpnu 1945*. Praha 1996.

⁴⁸⁵ SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*, s. 41.

60 osobách/ nasednout do dobytčáku a bez jídla a vody a jakékoliv lékařské péče převáženi do ruské okupační zóny.⁴⁸⁶

Nekompromisní a násilné zacházení českých strážů zejména se starými lidmi dosvědčil i Otakar Aleš Kukla, který se jako chlapec stal náhodným svědkem pochodu:

„Z oken našeho domku v Husově ulici č. 24 jsem rozhořčeně pozoroval část tzv. divokého odsunu. Rabovací gardisté s holemi v rukou hnali bezbranné Němce z okolních vesnic (kteří celý život jen pilně obdělávali svá políčka a ničím se neprovinili) a bez ohledu na věk a zdraví je nutili utíkat. Jeden stařec umdléval, nemohl již. Gardista k němu přiskočil a udeřil tak prudce, až vystříkla krev. Mně bylo čtrnáct let, nemohl jsem to už snést, vyběhl jsem z domku a zavolal na toho gardistu: ‚Co to děláte, pane? To jste Čech?‘ (Měl jsem v sobě ještě iluzi o humánnosti Čechů.) Ten ozbrojenec tedy napřáhl hůl na mne a zařval: ‚Ty se jich ještě budeš zastávat? Tak jsi stejná svině jako oni. Marš s nimi do transportu!‘ V posledním okamžiku mne zachránila moje maminka.⁴⁸⁷

Vybavení transportů, do kterých byli se svými dětmi zařazeni i někteří Češi podezřelí z kolaborace, bylo naprosto nedostatečné. Cesta na znečištěných otevřených vagonech za nepříznivého počasí byla silně traumatizující, vlak dlouho bloudil po německém území, cestou byl několikrát okraden a po celou dobu trpěli vyhnaní Němci hladem a žízní.⁴⁸⁸

Stejně podmínky čekaly na poličské Němce, kteří byli vyhnáni ze svých domovů o dva týdny později. Divoký odsun provedený 13. července se od původního plánu ze začátku července lišil nejen v počtu vyhnaných osob, ale i v samotném průběhu.

Seznamy rodin určených k »evakuaci« vypracovávali komisaři obcí a orgány SNB na základě ústního pokynu předválečného okresního hejtmana Václava Žižky. Okresní národní výbor je měl k dispozici začátkem července. Podle pozdějších úředních záznamů bylo z deseti obcí vysídleno 2 118 osob, tj. 27%. Nejvíce z Jedlové - 515 a z Limberka - 463, dále 302 osob z Radiměře, 269 z Německé Bělé, 189 ze Stašova, 147 z Banína, z České Dlouhé 72, z Brněnce 65, z Modřece 50 a z Lavičného 46.⁴⁸⁹

Pro Němce nebyly přistaveny vagony v Poličce ani v Březové nad Svitavou. Byli pod vojenským dohledem hnáni pěšky do Svitav (včetně nejvzdálenější Jedlové – tzn. více než 20 kilometrů). Mnozí ztráceli rychle síly a zbavovali se svých zavazadel, tempo pochodu udržovali vojáci pomocí střelby a násilí. Pod otevřeným nebem strávili vysídlenci noc

⁴⁸⁶ WALLA, L. *Blumenau*, s. 6-7. [online]. [cit. 12. 12. 2008]. Český překlad dostupný z WWW: <<http://www.kvetna.cz/historie>>

⁴⁸⁷ O. A. Kukla (1931-2008), Polička, dopis z 15. prosince 2007, AA. Jeho svědectví je silně subjektivní, na druhou stranu ceněné vzhledem k tomu, že jeho otec byl za protinacistický odboj vězněn v koncentračním táboře a matka pocházela z židovské rodiny.

⁴⁸⁸ SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*, s. 44-45.

⁴⁸⁹ SOkA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 107, zprávy komisařů obcí pro ONV v Poličce z 13. až 17. července 1945.

v evakuačním táboře nedaleko vlakového nádraží a druhý den ráno byli vypraveni k německým hranicím. Svitavy v prvních poválečných měsících sloužily jako repatriační středisko pro spojenecké zajatce a německé uprchlíky z různých oblastí (zejména ze Slezska), které v oblasti JZ části Hřebečska zastihl konec války během jejich útěku před frontou. V několika táborech ve městě současně probíhalo shromažďování uprchlíků s koncentrací místních Němců. Táborové kapacity tak bylo využito i při soustředění Němců z obcí poličského okresu před jejich transportem. Podle zjištění Milana Skřivánka bylo z oblasti Svitav a jejich okolí do druhé srpnové dekády odvezeno 10 500 osob. Dílem se jednalo o repatrianty, dílem o oběti divokého odsunu.⁴⁹⁰

Vojákům, kteří dorazili do obcí den před evakuací, asistovali místní obecní stráže a příslušníci Sboru národní bezpečnosti. Přípravy na rozsáhlou vysídlovací akci probíhaly za přísného utajení. Samotní Němci o chystaném vysídlení až do poslední chvíle nic netušili a pro většinu to byl velký šok. Vytváření seznamů měli v kompetenci správní komisaři a výběr byl motivován snahou o co největší hospodářský zisk z uvolněných usedlostí. Ze všech obcí byli vysídlováni především sedláci, živnostníci a majitelé usedlostí v dobrém stavu. Většinu vyhnáných tvořili staří lidé, ženy a děti. Většina funkcionářů nacistických organizací zemřela na frontě, nacházela se v zajetí nebo v internaci v Poličce nebo ve Svitavách. Běžně tak docházelo k vyhánění žen s dětmi, jejichž manželé byli v zajetí nebo se dosud nevrátili z fronty.⁴⁹¹

Centrální pokyny počítaly s tím, že se okamžitá evakuace z republiky bude vztahovat na osoby starší padesáti pěti let, práce neschopné a také na děti do věku 14 let v doprovodu někoho z rodičů. Tyto zásady obsahovalo rozhodnutí vlády z 15. června. Ponecháno v republice mělo být tedy práce schopné obyvatelstvo.⁴⁹²

Přípravy se podle všeho místně lišily, ale koncentrace osob určených k divokému odsunu probíhaly všude za dramatických okolností. V Německé Bělé, Baníně a Limberce byli Němci den před vyhnáním podrobeni domovním prohlídkám, při kterých jim bylo odebíráno jídlo, oblečení a poslední hodnotné věci. Strach z nejistoty a zděšení umocňovala náhlá přítomnost vojáků a střelba, která v Němcích vyvolávala depresivní náladu a naopak v Čechách vzbudila náladu bojovnou.

Jak popisuje Anton Selinka, v Německé Bělé členové obecní stráže a dobrovolníci z Vítějevse (označováni v německých pramenech běžně »Partisanen«) společně s vojskem obsadili doprovázení střelbou v brzkých ranních hodinách 13. července usedlosti a přikázali

⁴⁹⁰ SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*, s. 42 a 80.

⁴⁹¹ JANDL, H. *Rothmül und seine Bewohner: Versuch einer Dokumentation*, s. 94-97.

⁴⁹² STANĚK, T. *Tábory v českých zemích 1945-1948*, s. 88.

Němcům, aby se během půl hodiny připravili na cestu. S sebou si směli vzít pouze nejnútnejší oblečení a jídlo na sedm dnů. Surově zacházeno mělo být s farářem Škachou, který měl před válkou ve správě i Vítějeves (!). Místem soustředění byl zdejší státní dvůr v centru obce, kam byli Němci zahrnani, následovala prohlídka (viz fotografie v Příloze 6). Odtud vyrazili pěšky směrem na Banín do Svitav, staří lidé a malé děti byli vezeni na vozech. Jejich stráž je cestou okrádaly.⁴⁹³

Josef Doleschal z Banína popisuje ve své rodinné kronice 13. červenec jako „*patrně nejčernější den v banínské historii*.“ V pět hodin ráno vtrhli vojáci do stavení a přikázali: „*Za dvě hodiny se musí celá rodina dostavit do statku, vezměte si jídlo na tři dny*.“⁴⁹⁴ Odtud pak byli pod dohledem vojska hnáni do Svitav.

Němci byli ve velkém šoku, ze strachu i apaticky splnili rozkaz opustit své domovy. Některým z nich se naplnilo neblahé tušení z předchozího dne, kdy si všimli ubytování českého vojska v budovách škol. Jak dokládají německá svědectví, docházelo k emocionálně vypjatým scénám: „*Matka nás s pláčem objala a omlouvala se, že by nás bývala raději nikdy neprodila, kdyby věděla, že budeme muset takhle opustit domov*.“⁴⁹⁵ Přístup Čechů byl většinou odměřený a v případě odporu došlo i ke smrtelnému incidentu. Když pětasedmdesátiletý novobělský sedlák Anton Eltschka odmítl opustit svůj statek se slovy, že jeho předci na tomto místě hospodaří více jak 300 let, byl zastřelen.⁴⁹⁶

Otřesným způsobem probíhaly přípravy vysídlení v Radiměři, kde se Němci stali obětí sadistického zacházení. Místní správní komise vydala nařízení, aby se všichni muži dostavili 12. července ráno za účelem registrace k budově bývalého obecního úřadu. Zde byli rozděleni na dvě skupiny. Ta druhá, tvořená převážně sedláky určenými pro odsun, nejdříve připravila ubytování pro vojáky, a poté byla zavřena do tělocvičny místní školy. Za jejími dveřmi ukájeli své sadistické sklony někteří členové místní stanice SNB, komisařství a ozbrojené stráž. Docházelo ke kolektivním »bicím scénám« provázeným mučením a vynuceným provoláváním hesel a zpíváním německé hymny. Obzvláště brutálně si prý počínal vrchní komisař Kadlec z Poličky a další opilí Češi. Muži byli ráno v tak hrozném stavu, že museli být společně se starými lidmi a dětmi transportováni koňským povozem. Anton Hoffman

⁴⁹³ SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*, s. 91-2. GREGOR, J. Die wilde Vertreibung aus Deutsch Bielau und Neu Bielau. *Schönhengster Heimat*. Července 1997, roč. 46, č. 547, s. 36-37.

⁴⁹⁴ DOLESCHAL, J. *Bohmu*, s. 124.

⁴⁹⁵ KREITSCHI, F. *Vertreibungsbericht*, nestránkováno.

⁴⁹⁶ SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*, s. 92. Podle zápisu kroniky obce Vítějevsi byli dobrovolníci ráno před akcí nabádáni, že „*sebemenší kladení odporu může býti ukončeno zbrání*.“ (s. 109).

a Johann Kirschbaum zemřeli na následky týrání při transportu. Oběťmi bití měli být údajně i předváleční členové německé sociální demokracie.⁴⁹⁷

Ženy soustředěné odpoledne mezitím dostávají rozkaz připravit se na sedmidenní cestu. Po návratu se koná první přehlídka osobních věcí: „*Jak supi na kořist se vrhnou na majetek Němců – a berou jim, co se jim zalíbí, zcela libovolně.*“ Večer jsou pak svlečené ženy podrobovány ponižujícím osobním prohlídkám v místnostech školy: „*Každý český partyzán koná na svoji vlastní pěst, ke svému osobnímu obohacení.*“⁴⁹⁸ Ráno v pět hodin pod pohrůzkou přísného potrestání dostávají rozkaz přivést i svoje děti a společně s týranými muži se vydávají na vyčerpávající tříhodinový pochod pod červencovým sluncem do Svitav.

Nejmírnější průběh mělo vyhnání obyvatel Brněnce. Akci provedli příslušníci SNB z Vítějevske za asistence osmi vojáků z posádky v Německé Bělé. Němci určení k vysídlení se shromáždili ráno v sedm hodin v budově továrny, kde byli podrobeni prohlídce a následně odvedeni pěšky do Svitav. Pro Němce bylo na cestu objednáno 40 kilogramů chleba.⁴⁹⁹

Ve Stašově nařídil 12. července vrchní komisař soustředění všech obyvatel za účelem překontrolování policejních přihlášek. Před komisařstvem se museli v jednu hodinu odpoledne dostavit všichni muži od 15 let, všechny ženy a dívky o dvě hodiny později. Bylo vybráno 33 mužů - sedláci, řemeslníci, příslušníci inteligence, žádný člen NSDAP. Ti byli nejdříve pod záminkou úklidu munice odvedeni za vesnici a před hlavními kulomety čekali několik hodin na další rozkazy. Navečer byli odvedeni do budovy školy. Po půlnoci bylo po vesnici ohlášeno, že všichni obyvatelé se mají ve 4:30 shromáždit před komisařstvem. Na shromáždění před hostincem »Gasthaus zur Post« (dnešní Hostinec u Herbrychů) pak bylo po dvouhodinovém čekání plném nejistoty vybraným Němcům sděleno, aby se během půl hodiny připravili na opuštění svých domovů.⁵⁰⁰

Po bezesné noci strávené pod širým nebem ve svitavském táboře byli vyhnání Němci ve čtyři hodiny ráno 14. července odvedeni na nádraží, kde pro ně byly přichystány otevřené nákladní vagony, pokryté silnou vrstvou uhelného prachu. Němci byli za vydatné střelby vojáků nahnáni v počtu 70 až 90 osob do vagonů a kolem desáté hodiny byl transport vypraven směrem na Českou Třebovou.

Podmínky přepravy byly katastrofální. „*Mezi námi nemocní, ženy s malými dětmi a dětské kočárky! Byli jsme namačkáni jako slanečci a k tomu nemilosrdně pátilo slunce.*“⁵⁰¹

⁴⁹⁷ *Kronika České a Moravské Radiměře*. Z německých materiálů přeložil a k vydání připravil Karel Mauer, s. 61-65. JANDL, H. *Rothmül und seine Bewohner*, s. 109-111.

⁴⁹⁸ *Kronika České a Moravské Radiměře*, s. 303.

⁴⁹⁹ SOKA Svitavy, fond MNV Brněnec, kt. 6, inv. č. 99.

⁵⁰⁰ KLIMPERLE, F. J. *700 Jahre Dittersbach Chronik*, s. 140-143. SOKA Sy, fond MNV Stašov, kt. 2, nařízení MSK z 12. a 13. července.

⁵⁰¹ *Kronika České a Moravské Radiměře*, s. 65.

Nebyla zajištěna zdravotní péče, potraviny ani voda. Němci sice dostali pokyn vzít si jídlo na sedm dní, ale mnozí doma žádné potraviny neměli, případně jim je zabavily české strážce. Ve znečištěných vagoncích samozřejmě nebyly toalety. Prosby o vodu odbíjela česká stráž cynicky s posměchem: „*At' vám dá vodu Hitler.*“ Transport směřoval do Děčína, kde byl předán ruským okupačním orgánům a nasměrován na Drážďany. Na německém území transport bloudil, až dosáhl Riesi. Zde se Němci stali ještě oběťmi přepadu ruských vojáků, kteří jim vzali poslední kusy náhradního oblečení. Vůbec nic nebylo zařízeno, oblast byla přeplněna uprchlíky a všude vládl chaos. Němci hladověli, dočasně byli soustředěni v uprchlickém táboře ve Falkenbergu a nasazováni na vojenské i zemědělské práce. Sami si pak museli hledat ubytování v několika krajích Saska a Saska-Anhaltska. Řada rodin trpěla hladem a existenční nouzí několik měsíců.⁵⁰²

Už divoké vysídlení německých obcí na Litomyšlsku jednoznačně odsoudili příslušníci československých orgánů ve Svitavách, kteří označili celou akci za sabotáž. Kromě kritiky vyhnání antifašistů i některých Čechů ze smíšených manželství poukazovali zejména na dopad akce pro chod průmyslu a zemědělství. Poměry, které nastaly ve většině vysídlených obcí, se nelišily od poměrů na poličském okrese:

„Usedlosti osob, které byly takovýmto způsobem evakuovány, jsou opuštěny, též dobytek a domácí zvířectvo, úrodu nikdo nesklízí a takové skutky neposlouží národnímu celku, nýbrž jsou zločinem a sabotáží protinárodní. (...) Katastrofální poměry, které nyní nastanou na těchto dědinách, jelikož se nehlásí žádní čeští zájemci o malé chaloupky, nikdo nesklízí úrodu, neokope brambory, které zarůstají ohnicí, dobytek uhynie, různé živly vyplundrují opuštěná stavení...“⁵⁰³

V obcích s menším počtem vyhnaných obyvatel nebyl jistě problém se zajištěním majetkových poměrů. Například v Modřeci byli vysídleni majitelé usedlostí, které byly v té době už z většiny trvale obsazeny národními správci. Do tří dnů byla naprostá většina domů obsazena i v Německé Bělé, Baníně, Lavičném a České Dlouhé. Ne všude ale byly usedlosti okamžitě osídleny. V Jedlové zůstalo neobsazených 37 domů. Ve Stašově musela místní správní komise vydat nařízení, aby se obyvatelstvo pod hrozbou vojenského soudu zdrželo veškerých krádeží v opuštěných domech. Po vyhnání zde zůstalo 30 neobsazených usedlostí.⁵⁰⁴

⁵⁰² *Kronika České a Moravské Radiměře*, s. 62. JANDL, H. *Rothmül und seine Bewohner*, s. 111.

⁵⁰³ Citováno dle SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*, s. 42 a 45.

⁵⁰⁴ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 107, hlášení komisařů o uprázdněných usedlostech č. j. 44/45, Příděl půdy po odsunutých pod č. j. 145/45. Tamtéž, fond MNV Modřec, kt. 1, inv. č. 32, seznam bytů obývaných německými příslušníky. Tamtéž, fond MNV Stašov, kt. 2, nařízení MSK z 15. července.

Movitosti měly být sice všude zabezpečeny a klíče odevzdány, ani to však nebránilo zlodějům v rozkrádání státního majetku. V Jedlové a v Limberku, odkud pocházela téměř polovina vyhnaných, nebylo možné krádeže ohlídat. Ostatně ostraha majetku v obcích, které jsou pro zdejší kraj typicky protáhlé kolem hlavní silnice a dosahují délky několika kilometrů, nebyla v silách bezpečnostních orgánů.

Předsedající Rady ONV na schůzi 26. července stručně konstatoval, „že bylo nutno zajistit budovy a inventáře po odsunutých Němcích, poněvadž se děly škody na budovách a domácím zařízení.“⁵⁰⁵ Ve stejný den se konala schůze předsedů místních národních výborů a komisařů. Výsledkem porady byla vyhláška, stanovující podmínky ochrany národního majetku. Navrácení majetku do 15. srpna nemělo být stíháno, pokračující případy odnímání a skrývání majetku měly být nadále vyšetřovány a přísně trestány.⁵⁰⁶

Kolik majetkových podstat a kým bylo rozkradeno, už se nikdy nedopátráme. V žádném případě nelze vyčíslit psychické následky u vyhnaných Němců, pro které byl divoký odsun velkou tragédií. Psychická situace krajně vyčerpaných vyháněných byla maximálně traumatická. Obzvláště trýznivá byla cesta pro matky s malými dětmi a staré lidi. Z neúplných seznamů lze dohledat časté případy vyhnání rodiny bez otce, kterou tvoří vedle prarodičů několik malých dětí mladších 10 let.⁵⁰⁷

Co se týče úmrtí během odsunu, německé prameny konkrétně vyčíslují pouze oběti z Radiměře. Na nedostatečnou péči nebo na následky bití zemřeli čtyři lidé včetně jednorozčného kojence.⁵⁰⁸ Je nemožné doložit, kolik osob zemřelo později na následky posttraumatického šoku nebo zhoršených životních podmínek zaviněných nedobrovolnou ztrátou domova. Osobní traumatický prožitek u mnohých Němců do konce života ovlivnil schopnost kritického přístupu k hodnocení odsunu a všeho, co mu předcházelo.

Bezprostřední reakce odsunutých nacházíme v dopisech, které psali svým příbuzným domů. Netušili, že bezpečnostní orgány uplatňují přísnou cenzuru, aby do zahraničí neodcházely zprávy, které by mohly sloužit k protičeskoslovenské propagandě. Častým adresátem byl farář Eduard Valenta, jehož dopisním stykem s Němci se zabývala Státní bezpečnost. V osobních dopisech Němci otevřeně kritizovali divoký odsun a chování Čechů: „Ale že nám ta zlořečená banda nedala sebou naše oděvy a peřiny, není to odpustitelné a ať jednou také bídne zhyne.“⁵⁰⁹ V dalším dopise si jedna Němka ztěžuje, že to, co Češi

⁵⁰⁵ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn. 17, zápis ze zasedání 6. schůze Rady ONV v Poličce 26. 7. 1945.

⁵⁰⁶ Tamtéž, vyhláška z 30. července jako příloha k zasedání Rady ONV z 26. 7. 1945 č. j. 3469/45.

⁵⁰⁷ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt 7, seznamy Němců určených pro evakuaci.

⁵⁰⁸ JANDL, H. *Rothmül und seine Bewohner*, s. 142.

⁵⁰⁹ ABS, fond Ústředna StB po roce 1945 (305), sign. 305-94-5, přepis vedoucího Oblastní úřadovny StB v Chrudimi pro Ministerstvo vnitra v Praze z 2. 2. 1947, č. j. 51/47-V-37.

vykonali, „*je zločinné a do nebe volající.*“ V dalším dopise je vyjádřena naděje, že rok 1947 přinese změnu poměrů a Němci se zase do svých domovů vrátí: „*Zde říká všechno obyvatelstvo, že přijedeme zase domů a my utečenci tomu silně věříme. Na shledanou v Limberku.*“⁵¹⁰ Ačkoliv v to silně doufali, domů už se nevrátili.

6.4 Mezi vyhnáním a odsunem

„*Bylo neskonale smutné až strašidelné žít ve zpola prázdné vesnici. Mnozí ze sousedů a přátel už tu nebyli. Přesto jsme doufali, že budeme moci zůstat ve své vlasti. Postupimská dohoda přinesla také nám hořkou jistotu, že budeme muset jít.*“⁵¹¹

Werner Strik, Rothmühl, 1998

Nebyl to jen VIII. článek Závěrečné zprávy z jednání v Postupimi uznávající požadavek transferu. Hlavním předpokladem pro vysídlení byla ztráta československého státního občanství, formulovaná v dekretu prezidenta republiky č. 33/45 Sb. z 2. srpna.

Mnozí Němci se snažili dokazovat, že nikdy nebyli členy nacistických organizací a osobně nikomu v období okupace neublížili. Kdo mohl, využíval dobrozdání českých známých a příbuzných. V Modřeci podával osobně komisař Pavlík hromadnou žádost o zachování československého státního občanství pro německé občany Modřece, kteří před válkou umožnili založení menšinové školy.⁵¹² Až na výjimky bylo jejich úsilí marné. Dekret jasně stanovil, že o vrácení mohou žádat jen ti, kteří se aktivně zúčastnili boje za osvobození Československa nebo trpěli pod nacistickým terorem. Blahovolně se měly posuzovat pouze žádosti žen a dětí ze smíšených manželství.⁵¹³

Rodině obvodního lékaře z Radiměře Othmara Strika československé orgány nabídly, aby zůstala. Werner však nemohl chodit do německé školy, jeho otec si nemohl přečíst německé noviny. Republika měla být po zkušenosti nacistické okupace jednou pro vždy »odgermanizována«. V takové atmosféře nechtěla německá rodina žít a Strikovi se stejně jako většina antifašistů rozhodli odejít budovat nové demokratické Německo.

Vraťme se do léta 1945. Divoký odsun splnil svůj účel vyděsit a psychicky zlomit obyvatele, kteří zůstali doma. „*Z počátku jsme vůbec netušili, koho to všechno potkalo. Rozčilení a strach všechny ovládly natolik, že se mnozí neodvážili ani vycházet z vlastního*

⁵¹⁰ Tamtéž, sign. 305-122-3, přepis Zemské úřadovny StB v Čechách, č. j. 1006/46.

⁵¹¹ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 9.

⁵¹² SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 4, žádost komisaře pro správu obce Modřec, č. j. 2987, 2988, 3556/1945. Tamtéž, fond MNV Polička, kt. 2/2, č. j. 4025/40.

⁵¹³ Dekret prezidenta republiky č. 33/45 SB. ze dne 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti maďarské a německé.

domu.⁵¹⁴ Ti, co zůstali, se z počátku utěšovali, že jejich příbuzní a sousedé byli odvečeni na nucené práce do zemědělství nebo ostravských uhelných dolů. Každý den, kdy neměli zprávy o svých blízkých, byl pro ně psychicky velmi náročný.⁵¹⁵

Léto byl čas sklizně. Zatímco Češi sklízeli s vědomím, že je potřeba zajistit jídlo všem, kteří budují novou republiku a vracejí se s podlomeným zdravím z nuceného nasazení a koncentračních táborů, pro Němce to byla sklizeň z povinnosti. V německých vesnicích chybělo několik stovek pracovních sil, mezi nimi ty nejvýkonnější – rodiny sedláků. Rudá armáda zabavila ve velkém koně, potahy i vozy. Pro Němce byla vyhlášená pracovní povinnost, jako přidělcenci národním správcům nadále obdělávali své polnosti, které už ale následkem konfiskace nebyly jejich.⁵¹⁶ Nedostatek sil se snažily nahradit brigády české mládeže a navíc byli na Poličsko přidělováni Němci z okolních obvodů Svitav, Moravské Třebové a Ústí nad Orlicí, dokonce i Karpatští Němci ze Slovenska.⁵¹⁷

Se sklizní nebyl problém jen v německých vesnicích. V půlce srpna dosáhl počet nových českých osídlenců téměř 1 400.⁵¹⁸ Většina pocházela z vesnic v nejbližším okolí. Byli to většinou níže postavené sociální vrstvy, na jejichž sezonní práci byli závislí čeští sedláci.

Do života Němců vstoupila další omezení. V německých obcích byla od konce července uplatňována „přechodná opatření“, doplněná vojenskou vyhláškou. Němci se nesměli volně pohybovat mimo domovskou obec, byla jim též zakázána návštěva hostinců a jiných zábavných podniků, nesměli tvořit hloučky a navštěvovat sousedy. Panoval zákaz nočního vycházení. Pošta podléhala cenzuře. Dovoleno nebylo navštěvovat bohoslužby v jiných obcích. Zákaz veřejného používání němčiny se vztahoval i na nedělní bohoslužby, v Jedlové byli Němci z kostela vyhnáni úplně. Přitom víra v té době byla pro mnohé jediná útěcha.⁵¹⁹

Na veřejnosti byli Němci označováni bílými páskami s nápisem »N«, jako reakce na veřejnou stigmatizaci Židů. Návraty mužů z fronty byly prožívány jako malé zázraky, které však neměly dlouhého trvání. Vraccjící se váleční zajatci byli ihned zadrženi orgány SNB a po výslechu eskortováni do táborů v Brně. Zacházení s internovanými v Kounicových kolejích se v prvních měsících po osvobození příliš nelišilo od metod gestapa, které zde internovalo Čechy v době okupace. Ale i na území Poličska užívaly vyšetřovací orgány podle

⁵¹⁴ DOLESCHAL, J. *Bohmu*, s. 126.

⁵¹⁵ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁵¹⁶ Zpočátku byli Němci nasazováni na práce bez nároku na plat. Později upravoval pracovní činnost osob, které pozbyly státního občanství, dekret č. 71/1945 Sb. z 19. září, který mimo jiné stanovoval 20% srážku ze mzdy.

⁵¹⁷ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt 105, pravidelné měsíční výkazy č. j. 142 pres k č. j. B-300/116 Ministerstva vnitra z 28. 7. 1945. Většinou se jednalo o 40-50 osob, ze Slovenska trvale přes 30 osob.

⁵¹⁸ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 60, dotazník o národnostním stavu v okrese Poličském z 15. 8. 1945 č. 8732-3/10.

⁵¹⁹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 104, vyhláška ze 4. 8. 1945 a vyhláška č. 3468/45 z 30. 7. 1945 jako příloha zápisu Rady ONV.

německých svědectví násilí. Tchán Ewalda Kukly byl jednoho dne odveden členy SNB. Zpátky ho přivezli na žebříňáku, na následky brutálního výslechu zemřel, aniž by se jeho rodina dozvěděla okolnosti případu.⁵²⁰

Pokud něco Němcům zůstalo po krádežích Rudé armády, následovalo zabavování movitého majetku ze strany Čechů. Odevzdány měly být kola a motocykly, fotoaparáty, šicí stroje, radiopřijímače, zkrátka vše, co mělo nějakou cenu. Zabavený majetek Němců a kolaborantů měl být zinventarizován a uskladněn ve skladištích komisařství a okresního národního výboru v Poličce. Na přerozdělení zabaveného majetku, který měl být přednostně věnován občanům postiženým německou perzekucí, byla ustanovena pětičlenná komise. Běžnou praxí však bylo, že komisaři obcí rozdávali zabavený majetek svévolně.⁵²¹

Podle svědectví Němců orgány dohlízející na dodržování omezení pravidelně překračovaly svoje pravomoci. Při domovních prohlídkách, které se opakovaně stávaly příležitostí k šikaně a ponižování, docházelo např. v Radiměři ke svévolnému zabavování osobních věcí, prádla, povlečení a šperků. Ve stejné obci neprobíhaly zcela korektně ani výslechy zadržených válečných zajatců. Hans Jandl vzpomíná, jak ho v průběhu zadržení místní četník a komisař bičovali, hrozili mu zastřelením, a dokonce si musel vykopat vlastní hrob. Součástí šikany dalšího Němce bylo lízání podpatků.⁵²² S přihlédnutím k tomu, že podobným brutálním způsobem probíhaly v Radiměři i přípravy k divokému odsunu, je pravděpodobné, že podobné zacházení místních orgánů s Němci bylo běžné, v porovnání s ostatními obcemi se však patrně jednalo o extrém. Nesmíme však přehlížet, že platný právní řád nedával nikomu pravomoc provinilé osoby tělesně týrat.⁵²³

Další omezení se týkalo movitého i nemovitého majetku, který v zastoupení státu spravoval Fond národní obnovy a s nímž nemohli Němci volně nakládat. Nad nemovitostmi byla od června vykonávána národní správa a v říjnu byly konfiskovány.⁵²⁴ Okresní národní výbor byl zavalen žádostmi o zrušení konfiskace. Zdůvodnění byla vesměs podobná té, kterou napsala vdova Anna Gloserová z Limberka: „*Nikdy jsem se nestarala o žádnou politiku a neúčastnila jsem se nikdy žádné akce proti českému národu nebo proti ČSR. Nebyla jsem také v žádné německé organizaci, naopak odmítala jsem účast na politickém a spolkovém*

⁵²⁰ Tamtéž, zpráva velitelství stanice SNB Česká Radiměř o zatčení válečných zajatců z 1. 11. 45. JANDL, H. *Radiměř a její obyvatelé*, s. 52. KUKLA, E. *Aufzeichnungen*. Aalen 1999.

⁵²¹ SOKA Svitavy, fond MNV Bělá, kt. 1, inv. č. 62, pokyny ONV komisařům ze 7. června pod č. j. 660/1945. Tamtéž, fond ONV Polička, kn. 17, zápis ze schůze Rady ONV z 9. 6., s. 5 a ze schůze 26. 7., s. 52. Nesign. *Erninerungen einer 16-jährigen Rothmühl im Mai 1945. Schönhengster Heimat*. Červen 2003, roč. 52, s. 37-39.

⁵²² JANDL, H. *Rothmül und seine Bewohner*, s. 88.

⁵²³ STANĚK, T. *Tábory v českých zemích 1945-1948*, s. 76.

⁵²⁴ Dekrety presidenta republiky č. 5/45 Sb. z 19. května, č. 12/45 Sb. z 21. června a č. 108/45 Sb. z 25. října 1945.

životě.⁵²⁵ Anna Gloserová byla i s dětmi v roce 1946 odsunuta do amerického okupačního pásma.

Nadále probíhalo vyšetřování členů nacistických organizací. Před lidový soud se dostal jen zlomek proviněných osob. Paragrafy retribučního dekretu jasně stanovily, že členství v nacistických organizacích bylo trestné a ve většině případů byli na Poličsku odsouzeni Němci k trestům 5 až 10 let odnětí svobody.

Retribuční soudnictví v poličském regionu s odstupem let vyvolává oprávněnou otázku, do jaké míry lze potrestání stoupců nacismu hodnotit jako spravedlivé. Odsouzení měli ve většině případů zkrátka smůlu, že zastávali funkce Blockleiterů NSDAP v květnu 1945, když skončila válka. Většina byla jmenována do funkcí po svých předchůdcích, kteří v průběhu války jeden za druhým rukovali na frontu. Ti největší a nejaktivnější nacisté, kteří šikanovali české obyvatele v období mnichovské krize a nadšeně rukovali do války, byli buď pohřbeni na frontě, anebo přečkali konec války jako zajatci a domů se vůbec nevrátili. Mnohé by čekal spravedlivý soud. Odsouzení byli automaticky i ti, kteří vstupovali do nacistických organizací pod nátlakem. Na druhou stranu k odpykání trestu většinou ani nedošlo, protože byli odsouzení ihned zařazováni do odsunových transportů, s některými z tohoto důvodu ani nezačalo soudní řízení. Jakkoliv můžeme mít k retribuční praxi výhrady, poválečná doba neumožňovala spravedlivé posouzení každého individuálního provinění. Třeba už jen proto, že řadu případů doprovázela důkazní nouze.⁵²⁶

Mezidobí několika měsíců do započetí organizovaných transportů je z hlediska česko-německých vztahů zajímavé z jednoho důvodu. Pro oblast poličského okresu nebyl zřízen sběrný tábor. Odsunovaní Němci zůstávali ve svých domovech i v případě, že o jejich usedlost měli zájem čeští osídlenci. V bezprostředním sousedství, někdy i v jednom stavení, spolu žili německé i české rodiny několik měsíců. Německé dívky i celé rodiny byly přidělovány do služby k Čechům. Řada Němců toto zacházení vnímala maximálně negativně a připadali si jako otroci (také s nimi tak bylo některými národními správci zacházeno).⁵²⁷ Zároveň se však naskytla příležitost konfrontovat veřejně vytvářený obraz sudetských Němců-nacistů s každodenní realitou mezilidského soužití. Češi měli příležitost poznat, že vedle zatrpklých „*velkých germánů*“ byli mnozí Němci docela normální lidé. Na české straně se objevoval i soucit nad tím, že musí Němci opustit svůj domov. V několika případech pomáhali noví osídlenci Němcům se zprostředkováním kontaktu s internovanými příbuznými,

⁵²⁵ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 66, žádost o zrušení konfiskace z 27. října 1945.

⁵²⁶ SOA Zámorsk, fond MLS Chrudim, kt. 3 – LS 37/45, kt. 6 – LS 82 a 83/45, kt. 15 – LS 91, 92 a 101/46, kt. 16 – LS 96/46, kt. 17 – LS 72, 73, 74 a 119/46, kt. 18 – LS 139 a 141/49, kt. 20 – LS 162/46, kt. 22 – LS 191/46, kt. 26 – LS 233 a 248/46.

⁵²⁷ KOBLISCHKE, W. *Laubendorf: Geschichte und Chronik*, s. 66.

pomáhali jim při jednání s úřady. Jak ukázala později zadržovaná korespondence, výjimkou nebyly ani intimní styky mezi Čechy a Němkami.⁵²⁸

Význam takto navázaných vztahů se projevil o dvacet až třicet let později, když vysídlení přijeli navštívit svůj dřívější domov a v mnoha případech neměli problém navštívit svůj rodný dům. V jiných případech však noví osídlenci nechtěli mít s Němci nic společného a odmítali se stěhovat do usedlostí, ve kterých jejich původní obyvatelé stále bydleli.

Od léta byli všichni Němci pečlivě evidováni. Podle zprávy, kterou ONV v Poličce podstoupil posádkovému velitelství ve Vysokém Mýtě, se před vyhnáním v devíti německých obcích a Brněnci nacházelo 8477 obyvatel, z toho 7803 Němců (pro srovnání podle sčítání v roce 1930 bydlelo v těchto deseti obcích 9236 osob, z toho 7912 Němců). Po vyhnání klesl počet Němců v polovině července na 5727 a do začátku srpna o dalších dvě stovky. Až do započetí organizovaného odsunu se počet neměnil.⁵²⁹

Z opatření zaváděných proti Němcům byly postupně vyjmuty určité kategorie obyvatel. Nutnost rozlišovat mezi Němci se projevila už v polovině června, kdy informoval Adolf Klimeš všechny předsedy MNV, komisaře a stanice SNB o skupinách Němců, na které se opatření nevztahují. Sem náležely osoby postižené politickou a rasovou perzekucí navrátilivší se z vězení a táborů, aktivní antifašisté a specialisté nutní pro udržení provozu závodů. Těmto osobám měla být poskytnuta ochrana osobní a majetková. Odlišný přístup se postupem času prosadil i k občanům rakouské národnosti, kteří měli být, pokud se za války výrazným způsobem neprovinili, ze zaváděných omezení vyjmuti.⁵³⁰ Tyto pokyny však byly uděleny až na konci července a v prvních týdnech po válce nebylo mezi Němci a Rakušany nijak rozlišováno. Existují případy, kdy se tyto osoby na základě surového zacházení rozhodly raději dobrovolně odejít do odsunu.⁵³¹

⁵²⁸ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, žádost osídlovacího referenta Švejdy o dodržení dohodnutého pořadu odsunů z 16. února, č. j. 3719 III 7a/1946. Tamtéž, kt. 1, poštovní styk s Němci – hlášení velitelství stanice SNB Česká Radiměř z 9. 5. 1945, č. j. 29/1947. JANDL, H. *Radiměř a její obyvatelé*, s. 58: „V těchto strašných časech tedy existovala pro Němce spravedlnost, soucit mnohých Čechů a také starostlivá pomoc. Bohužel ale převažující nenávisť, ukrutnost a nelidskost.“ Václav Rippl (*1925), Polička, rozhovor 24. 9. 2008, o německé dívce v jejich domácnosti prohlásil: „Odcházela od nás po pěkném rozloučení.“ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 10. Zdeněk Svoboda (*1930), Radiměř, rozhovor 24. 9. 2010.

⁵²⁹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 107, zprávy komisařů obcí pro ONV v Poličce podstoupené pod č. j. 44/1945 posádkovému velitelství ve Vysokém Mýtě. Tamtéž, kt. 105, vypracovaný seznam jako příloha k č. j. 102 pres z 2. 8. 1945. Tamtéž, fond MNV Polička, kt. 2/5, Výnos ministerstva vnitra z 28. července 1945, specifikovaný 27. srpna, č. j. 142. Tamtéž, fond MNV Polička, kt. 2/5, Výnos ministerstva vnitra č. j. B-300/1183 ze dne 5. 11. 1945, který zavedl jednotnou evidenci, ukládal správním úřadům a bezpečnostním orgánům vést speciální lístkovou kartotéku Němců.

⁵³⁰ SOKA Svitavy, fond MNV Polička, kt. 3/2, Rakouští státní příslušníci - postup při zajišťování, č. j. 3435/45 z 28. 7. 1945. Tamtéž, fond MNV Bělá nad Svitavou, kt. 1, inv. č. 62, oběžník z 20. 6. 1945 pod č. j. 1285-II/1945.

⁵³¹ A. O. Kukla (1931-2008), Polička, dopis 15. 12. 2007: Jeho příbuzný Rakušan z Vídně se přestěhoval před koncem války na chalupu nedaleko Poličky. Po propuštění z neoprávněné internace měl prohlásit: „*Moje mateřština je němčina. Nic zlého jsem nikdy neprovedl. Jestliže mluvit německy je v této zemi od nynějška zločinem, nechci zde být a hlásím se dobrovolně do odsunu.*“ Bratr O. Faimanna (rodiče měli antifašistickou legitimaci) byl po návratu ze zajetí v N. Bělé surově zbit a poslán na nucené práce do Ostravy. Jeho matka měla prohlásit: „*Toto se s mým synem dít nebude, jdeme dobrovolně do Německa.*“ (O. Faimann, rozhovor 24. 9. 2010).

Komplikované bylo také uplatňování omezení u osob pocházejících ze smíšeného manželství. Tomuto problému se věnuji samostatně v kapitole 6.7.

6.5 Organizovaný odsun

„Odsun Němců, jimž odstraníme vnitřní nebezpečí ohrožující po staletí pevnost českého státu, musí být proveden a bude také proveden. Mezi Němci a námi nakupilo se tolik jejich zrady a našeho utrpení, že nemohli bychom zapomenouti, ani znovu jim věřiti, a proto musí odejít tam, kam je srdce vždycky táhlo.“⁵³²

Adolf Klimeš, předseda ONV Polička, listopad 1945

Když na ustavující schůzi okresního národního výboru zvoleného v zářijových volbách předseda Adolf Klimeš jmenoval nejdůležitější nacházející úkoly, zmínil také osídlovací proces a s ním související odsun Němců. Úryvek dostatečně vystihuje negativní postoj k německé menšině, který zastávali vedoucí představitelé okresu a který tehdy sdílela většina české společnosti.

Rámcové podmínky pro přípravu organizované vysídlovací akce vytvořily rozhodnutí postupimské konference o „*spořádaném a humánním odsunu Němců*“ a dekret prezidenta republiky o úpravě státního občanství z 2. srpna s navazujícími předpisy.⁵³³

V Postupimi uznaly mocnosti požadavek transferu německého obyvatelstva, které dosud zůstávalo v Polsku, Maďarsku a Československu. Konkrétní rozvrh transferu měla dojednat Spojenecká kontrolní rada, vlády měly prozatím od hromadného přesídlování upustit. Hned druhý den vláda rozhodnutí postupimské konference projednala, spojenci byli o výsledku jednání oficiálně informováni nótou 16. srpna. Československá vláda předpokládala vysídlení 2.500 000 osob v průběhu jednoho roku. Odsun do sovětského okupačního pásma však nadále pokračoval.⁵³⁴

Přípravy řádného transferu vstoupily do vrcholného stádia na přelomu roku 1945/46, kdy vláda 14. prosince schválila a 31. prosince publikovala Ústřední směrnice k provádění soustavného odsunu Němců z Československa. Ve směrnicích se zdůrazňovalo, že „*všechny orgány při provádění odsunu zúčastněné jsou povinny dbáti toho, aby odsun byl prováděn způsobem spořádaným a lidským.*“⁵³⁵

⁵³² SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn 1, zápis z ustavující schůze ONV z 9. 11. 1945, s. 25, referát odstupujícího předsedy Adolfa Klimeše.

⁵³³ Dekret č. 33/1945 Sb. vymezil kategorii osob, které pozbyly československé státní občanství, a stanovil podmínky, za kterých bylo možné zažádat o jeho navrácení.

⁵³⁴ CHURANĚ, M. *Postupim a Československo*, s. 128. STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*, s. 103.

⁵³⁵ SOKA Svitavy, fond MNV Polička, kt. 3/4, Ústřední směrnice k provádění soustavného odsunu Němců z Československa č. B-300/1990.

Klíčovou koordinační úlohou pro odsun z oblasti Poličska měla oblastní úřadovna osídlovací úřadu v Pardubicích a Osídlovací komise ministerstva zemědělství v Litomyšli, v jejímž rámci pracovala i samostatná skupiny pro osídlování německých obcí Poličska. U okresního národního výboru a místních správních komisí byly zřízeny osídlovací referáty, na odsunu se dále podíleli bezpečnostní referenti a Sbor národní bezpečnosti. Na rozdíl od transportů v letních měsících roku 1945, které mířily rovnou za hranice, byli Němci v etapě organizovaného odsunu dodáváni do sběrných středisek, odkud měli být po jednom až dvou týdnech vypravováni do Německa. Podle některých zpráv bylo v Českých zemích připraveno 104 sběrných středisek. Pro poličský okres jsou doloženy čtyři sběrné tábory – Bartoušov (kapacita 700 osob), Bedřichov (800 osob) a Štoky (2000 osob) v okrese Havlíčkův Brod a Lanškroun ve stejnojmenném okrese.⁵³⁶

Protože se předpokládalo, že organizovaný odsun započne ještě do konce roku 1945, konala se první schůzka osídlovacích referentů pardubické oblasti už v polovině října. Na dalších schůzích se řešily konkrétní problémy spojené s odsunem a následným osídlováním – zejména vybudování osídlovacích aparátů až do obcí, rozdělení sběrných středisek a způsob zajištění majetku.⁵³⁷

Osídlovací úřadovna sestavovala plán a určovala počty Němců určených pro odsun. Detaily odsunu, zejména výběr konkrétních osob do transportů, už zajišťovali místní osídlovací referenti za pomoci příslušných referátů místních správních komisí a národních výborů. První plán odsunu Němců byl připraven na konci listopadu a počítal v průběhu prosince s vysídlením téměř osmi tisíc obyvatel, mezi nimi měl být i první transport 1 200 osob z Poličska.⁵³⁸

Pro případ, že by ještě do konce roku 1945 došlo ke sjednání konkrétních přijímacích podmínek se spojenci (vzhledem k obtížné situaci v okupačních pásmech k tomu však nedošlo), obdržely okresní národní výbory ještě před vydáním centrálních směrnic pro soustavný odsun podrobné pokyny. V nich bylo zdůrazněno, že připravovaný odsun se má provádět „*způsobem lidským a spořádaným*“. Důraz byl kladen na dostatečné vybavení Němců šatstvem a pro zimní období nezbytnými příkrývkami a na lékařské prohlídky pro prevenci epidemií. O zdravotní službu ve střediscích a při transportech už se měli postarat němečtí lékaři. Důvodem těchto a dalších opatření byla nejen snaha zajistit vysídlovaným Němcům důstojné podmínky transferu, ale také záměr vyvolat dobrý dojem o odsunu

⁵³⁶ STANĚK, T. *Tábory v českých zemích 1945-1948*, s. 129.

⁵³⁷ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt 105, Osídlovací úřad pro zemi Českou a Moravskoslezskou při ministerstvu vnitra v Praze, Pracovní schůze s osídlovacími referenty oblasti pardubické z 22. 11. 45 pod č. j. 80 a dopis z 18. října 1945.

⁵³⁸ Tamtéž, plán odsunu Němců z oblasti úřadovny Osídlovacího úřadu pro zemi Českou a Moravskoslezskou v Pardubicích z 28. 11., č. j. 103. Plán odsunu Němců z oblasti úřadovny Osídlovacího úřadu pro zemi Českou a Moravskoslezskou v Pardubicích 18. 12. 1945.

v zahraničí: „*Rovněž jest nepřípustné v rámci dobré pověsti našeho státu, aby byli Němci předáváni ve zbědovaném stavu zdravotním,*“ uvádí přednosta úřadovny Mlynář v pokynech.⁵³⁹

Pro zajištění průběhu řádného odsunu v poličském okrese byla nejdůležitější schůzka komisařů a orgánů SNB s předsedou ONV a odsunovým referentem, která se konala v Poličce 8. ledna. Během ní byly probrány všechny důležité pokyny a povinnosti správních komisí a národních výborů a všichni zúčastnění byli seznámeni se zněním směrnic ministerstva vnitra z 31. prosince. Opět mělo být zdůrazněno, že odsun se má provést způsobem lidským a spořádaným a že je v zájmu všech, aby své úkoly plnili zodpovědně a byli nápomocni ze všech sil. „*Neboť čím dříve budou Němci odsunuti, tím dříve bude náš stát zbaven živlu v každém směru tak obtížného.*“⁵⁴⁰

S organizovanými transporty z pardubické oblasti se započalo v únoru 1946. Nový rozvrh počítal s odsunutím 10 800 osob ve třech etapách. Do březnového kontingentu mělo být zařazeno 600 Němců z Poličska, v dubnu je mělo následovat dalších 500 osob. Němci měli být vybavováni podle směrnic pro soustavný odsun a měli být opatřeni evidenčním a přepravním lístkem, do vagonu byli umísťováni v počtu 30, přičemž jejich jména, bydliště, povolání a cíl cesty byly zaznamenávány v trojjazyčných seznamech. Množství a pořadí transportů se pak v průběhu odsunu dále přizpůsobovalo okolnostem a konkrétní datum stanovovalo ministerstvo vnitra.⁵⁴¹

Od 20. února do 2. listopadu bylo z pardubické oblasti vypraveno 29 transportů, v nichž bylo vysídleno necelých 35 tisíc Němců.⁵⁴²

Do únorového transportu nebyli podle plánu zahrnuti Němci z Poličska, což způsobilo vážné komplikace. Okresní národní výbor v Poličce už mezitím připravil nástup nových osídlenců do německých usedlostí. Ti ale nechtěli do domácností, které stále ještě obývali Němci, nastoupit.⁵⁴³ První transport nakonec vyrazil 26. března a poslední koncem října. Pro Němce z Brněnce, Banína, České Dlouhé, České Radiměře, Německé Bělé a Lavičného byly přistavovány vagony do stanice v Březové nad Svitavou. Němci z Jedlové, Limberka, Modřece a Stašova byli vypravováni z poličského nádraží. Transporty směřovaly na Havlíčkův Brod nebo do Lanškrouna. Převozem Němců k »navagónování« a dohledem nad

⁵³⁹ Tamtéž, Soustavný odsun z republiky Československé - oblastní pokyny z 19. 12. 1945, č. j. 167.

⁵⁴⁰ Tamtéž.

⁵⁴¹ Tamtéž, Odsun Němců – pokyny z 21. 2. 1946, č. j. 259/46. Rozvrh odsunu Němců z oblasti Osídlovací úřadovny Pardubice z 13. 2. 1946.

⁵⁴² SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 109, seznam transportů vypravených z pardubické oblasti.

⁵⁴³ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, žádost osídlovacího referenta Švejdy o dodržení dohodnutého pořadu odsunů ze 16. února, č. j. 3719 III 7a/1946.

transportem do jeho převzetí ve sběrném středisku byli pověřeni příslušníci SNB, posílení v případě většího počtu Němců asistenčními oddíly československé armády.⁵⁴⁴

Místní národní výbory a správní komise si pro zajištění odsunu zřizovaly vlastní odbory nebo referáty, jejichž členové byli pověřeni konkrétními úkoly. Například v Baníně byl zřízen Odbor pro odsun a zajištění majetku po Němcích, jeho členové byli pověřeni zajištěním majetku po Němcích, zajištěním potravin a zásob, další člen MNV měl na starost opatření povozů pro převoz odsunovaných na nádraží, další krmení a ošetření dobytka. V Jedlové si pro prohlídky žen správní komise zvolila dokonce 3 referentky.⁵⁴⁵

Vybavení odsunovaných se řídilo směrnicemi pro soustavný odsun. Němci si za hranice mohli odvést osobní věci a oblečení v zavazadle do váhy 50 kilogramů. Pozdější transporty umožňovaly vzít si 60 nebo i 70 kg včetně domácího nádobí a řemeslníci si mohli pro výkon svého povolání odvést i nářadí. Na osobu bylo možné vyvézt 1000 marek a osobní šperky (náušnice a snubní prsteny), vkladní knížky však byly zabavovány. Přestárlé osoby a sirotci se v žádném případě odsunovat neměli, pouze se zvláštním povolením ONV. Základní jednotkou byly scelené rodiny – pokud byl muž držen ve vazbě, vězení nebo v zajateckém táboře, měl být pro odsun uvolněn a to i v případě, že byl potrestán menším trestem do deseti let. Scelení rodin se však z různých důvodů nedařilo a vysídlování se tím značně komplikovalo. Velice časté byly žádosti českých občanů o vyjmutí z odsunu cestou milosti pro německé příbuzné.⁵⁴⁶

Ještě před započítáním transportů bylo zřejmé, že vysídlení takového množství osob přinese vážné komplikace v zemědělství. Rada ONV se na své schůzi 19. března usnesla podat žádost na ministerstvo zemědělství, aby u ministerstva národní obrany prosadilo zvýšení počtu branců zařazených do náhradní vojenské služby, kteří by mohli nedostatek pracovních sil nahradit. Následky nedostatku zemědělských sil opět mírnily hromadné brigády: „*Tak byly z měšťáků a úředníků utvořeny pracovní brigády a poslány zemědělcům na žně. Tito lidé ovšem nepomohli zemědělcům nic a bylo z toho mnoho vtipů a posměchu. Potom byly zemědělcům dodány německé rodiny a též německá děvčata do služby.*“⁵⁴⁷ Čeští

⁵⁴⁴ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 107, pokyny okresního velitelství SNB v Poličce ze 7. 5. pod č. j. 736/46. Tamtéž, korespondence č. j. 6988/46.

⁵⁴⁵ SOKA Svitavy, fond MNV Banín, kn. 1, Kronika - zápis z první pracovní schůze MNV v Baníně z 16. 7. 1946. Tamtéž, fond ONV Polička, kt. 105, Správní komise v Jedlové. Odsun Němců - přípravy z 16. 1. 1946.

⁵⁴⁶ SOKA Svitavy, fond MNV Polička, kt. 3/6 pokyny k odsunu č. j. 9688/46 a pokyny z 26. 9. 1946. Tamtéž, fond ONV Polička, kn 17, zápis ze schůze Rady ONV ze 17. 7. 1946, s. 206. Tamtéž, fond ONV Polička, kt. 104, zjištění osob německé národnosti k 1. 11. 1946, č. j. 23996/46. Žádost Marie Turečkové o vyjmutí dcery z odsunu ze 4. 9. 1946, č. 20720/46. Žádost A. Weigla o vyjmutí matky z odsunu z 6. 11. 1946. Žádost Hugo Rumlera o vyjmutí matky z odsunu z 25. 10. 1946, č. j. 24707. Žádost Josefa Králíčka o vynětí družky z odsunu ze 4. 2. 1947. Tamtéž, kt. 109, seznam Němců z N. Bělé, kteří si podali žádost o vyjmutí z odsunu a mnoho dalších. V listopadu 1946 řešilo MV 45 žádostí o vynětí odsunu cestou milosti

⁵⁴⁷ MMG Polička, *Osvobození Kamence v r. 1945*, s. 259.

hospodáři se pak snažili co nejvíce oddálit odsun Němců přidělených k nim na práci, aby dokázali zajistit sklizeň a splnění předepsaných dávek.⁵⁴⁸

První transport o počtu 614 osob byl z poličského nádraží vypraven 26. března a směřoval do Bedřichova.⁵⁴⁹ Velitel sběrného střediska si obratem stěžoval, že transport „*nevyhovoval po žádné stránce vydaných předpisů a že v něm nachází se osoby, které na hranicích nebudou v žádném případě převzaty.*“ Němcům bylo odebíráno spodní prádlo a oblečení a zabavovány peníze. Vedle duševně chorých byli odsunuti i přestárlí lidé bez rodinných příslušníků. A velitel tábora pokračoval: „*Divím se jenom jedinému, jak úřední lékař mohl propustiti osoby a dovoliti jejich naložení se zdravými, když ihned na první pohled je vidět jejich nemoc.*“ Do transportu byly totiž zařazeny osoby se svrabem, zavšivené a asi 40 pohlavně nemocných žen (patrně následek pobytu ruských vojáků po osvobození). Zpráva nebyla předána do Pardubic a sloužila jako osobní pokárání od velitele tábora. Němcům byly dodatečně chybějící věci zaslány.⁵⁵⁰

Střediska v okrese Havlíčkův Brod byla cílovou stanicí většiny transportů - 13. května (780 osob),⁵⁵¹ 4. června (600),⁵⁵² 24. června (746)⁵⁵³ a 22. července (600).⁵⁵⁴ Do Lanškrouna směřovaly tři transporty - 3. července (601 osob),⁵⁵⁵ 6. srpna (491 osob)⁵⁵⁶ a 8. října (253 osob).

Vrcholu dosahovalo vysídlování na konci srpna 1946, do té doby okres v transportech opustilo přibližně 5 000 Němců, tedy více než 90 %. Neúplné záznamy pak ještě dokumentují transporty menšího rozsahu.⁵⁵⁷ Údajům získaným v litomyšlském archivu přibližně odpovídají i výkazy odsunutých osob vypracovaných ve sběrných střediscích a uložených v Národním archivu v Praze. Podle nich mělo být z táborů u Havlíčkova Brodu mezi 23. dubnem a 9. zářím odsunuto do Německa 3 465 osob⁵⁵⁸ z okresu Polička. Z tábora v Lanškrouně mezi 18. červencem a 31. říjnem 1185 osob,⁵⁵⁹ celkem tedy 4 650 osob.

⁵⁴⁸ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn. 17, zápis ze schůze Rady ONV z 19. 3. 1946, s. 78. Tamtéž, kt. 107, žádost pasteveckého družstva o odložení odsunu pracovních sil z 25. 6. 1946. Tamtéž, kt. 109, žádost o ponechání německých pracovních sil v zemědělství z 28. 6. 1946, č. j. 15778.

⁵⁴⁹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 109, odsunové seznamy. Jedlová 300, Limberk 220, Modřec 31, Stašov 63.

⁵⁵⁰ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, stížnost velitele sběrného střediska Bedřichov z 8. 4. pod č. j. 201/46 a odpověď ONV z 11. 4., č. j. 9048 III 7a/46.

⁵⁵¹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 109, odsunové seznamy. Banín, Brněnec, Česká Dlouhá po 60, Jedlová 30, Lavičné 60, Limberk 34, Německá Bělá 180, Radiměř 270, Polička 26.

⁵⁵² Tamtéž, Jedlová 210, Limberk 270, Modřec a Stašov po 60.

⁵⁵³ Tamtéž, Banín 90, Německá Bělá 60, Radiměř 346, Stašov 90, Rohozná 14, Brněnec 1.

⁵⁵⁴ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 106 a 109, odsunové seznamy. Neúplné transportní seznamy vykazují pouze 560 – Jedlová 410, Limberk 90, Stašov 60.

⁵⁵⁵ Tamtéž, Limberk 330, Stašov 210, Modřec 61.

⁵⁵⁶ Tamtéž, Banín 90, Dlouhá 44, Lavičné 55, Německá Bělá 103, Radiměř 201.

⁵⁵⁷ Tamtéž. Například 30. srpna 66 Němců ze Stašova, v září 38 osob, 5. října 93 osob.

⁵⁵⁸ NACR, fond MV II-NR, kt. 8073, seznamy odsunutých ze středisek v Havlíčkově Brodě.

⁵⁵⁹ Tamtéž, kt. 8065, seznamy odsunutých ze střediska v Lanškrouně.

Kromě transportů vypravovaných ONV v Poličce opouštěli místní Němci okres i přes středisko ve Svitavách,⁵⁶⁰ popř. odcestovali za svými příbuznými v rámci scelení rodin a byli zahrnuti do odsunu v jiném okrese. V průběhu srpna už do výkazu německých osob přestali být zahrnováni němečtí antifašisté, specialisté a členové smíšených manželství, což představovalo 611 osob, tedy více než 10% celkového počtu Němců nacházejících se na území okresu před zahájením vysídlovací akce.⁵⁶¹

Po celou dobu probíhal odsun hladce a podle plánu. Bezpečnostní referent Miloš Čermák zhodnotil dosavadní průběh odsunu na schůzi Rady ONV na začátku září: „*Od nadřízených odsunových orgánů neměli jsme až dosud žádných výtek, žádná osoba, která byla zařazena do odsunu, nebyla vrácena. Naopak zdejší ONV dostal od příslušného vojenského útvaru v Pardubicích pochvalu, že dobře a bez závad organizuje a provádí transporty.*“⁵⁶²

Organizovaný odsun byl de facto dovršen na konci října 1946. Přibližně 50 antifašistů, kteří se dobrovolně rozhodli k odchodu do Německa, odcestovalo společně s antifašisty z Litomyšlska a Moravskotřebovska 1. října 1946 transportem vypraveným ze Svitav.⁵⁶³

V listopadu podléhalo odsunu v poličském okrese 73 Němců, vesměs čekajících na scelení rodin, přičemž řada z nich měla podanou žádost o vyjmutí.⁵⁶⁴ V roce 1948 byla celá akce uzavřena tzv. dodatečným odsunem. První ze dvou transportů odvezl asi 50 osob do amerického okupačního pásma a druhý 20. října poslední osoby určené k odsunu do sovětského pásma. Odsun Němců formálně skončil. Z osídlovacího úřadu poslali do Poličky oficiální poděkování: „*U okresních národních výborů, zejména u pánů přednostů, setkal jsem se při odsunu i při osídlování s takovým pochopením a zájmem, že si pokládám za povinnost poděkovati Vám i celému národnímu výboru za upřímnou spolupráci na tomto velkém a historickém díle, které bude určovati další osudy nám drahého českého lidu.*“⁵⁶⁵

Ono historické dílo znamenalo, že bylo z území Československa podle úředních zpráv vysídleno 2 232 541 osob. Na konci 40. let už v českých zemích zůstávalo necelých 200 tisíc Němců. Největší poválečná změna v Československu - odsun - přispěla k tomu, že „*drahý český lid*“ spojil svůj osud s komunistickou diktaturou.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Při prohlížení seznamů v Národním archivu jsem narazil na několik rodin z obcí poličského okresu (například 21 osob ze Svojanova 22. 9. 1946, 7 osob z Brněnce o týden později). Přesnou a relevantní evidenci znemožňuje častá absence místa bydliště v seznamech. Přes Svitavy byli také odsunováni někteří obyvatelé České Radiměře se svými příbuznými z Moravské Radiměře.

⁵⁶¹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, výkaz o odsunu Němců za měsíc srpen pro osídlovací úřadovnu v Pardubicích, č. j. 17773 III 7a 19/1946.

⁵⁶² SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn. 17, s. 131, zpráva bezpečnostního referenta pro schůzi rady 6. 9. 1946 s 131.

⁵⁶³ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, přehled antifašistů v okrese Polička. SKŘIVÁNEK, M. *Odsun Němců ze Svitavska*, s. 92.

⁵⁶⁴ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, výkaz o počtu Němců podléhajících odsunu pod č. j. 25806 III-7a/1946 z 12. 11. 1946 a kn 17, s. 153, zápis ze schůze Rady z 22. 11. 1946.

⁵⁶⁵ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 1, č. pres. 125/1948.

⁵⁶⁶ STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*, s. 237.

Vznešená slova o historickém díle kontrastují s realitou životní situace každého člověka, který se musel vyrovnávat s tím, že za několik měsíců, týdnů, dnů nebo hodin bude muset opustit svůj domov. Veliká nejistota z života v cizí zemi přiměla zejména ovdovělé ženy a přestárlé osoby žádat o společný odsun se svými příbuznými.⁵⁶⁷ Na svůj poslední večer vzpomíná farář z Dittersbachu Heinrich Petter:

*„Všechno je minulostí, všechno je pryč. Sedl jsem si do trávy a čekal, až se okolí ponoří do noční temnoty. I má duše se zatemnila. Mé srdce zaplnil ohromný smutek. Jako provinilec a pronásledovaný člověk jsem se loudal domů.“*⁵⁶⁸

6.6 Budování českého pohraničí

*„Všude je koukol mezi pšenicí.“*⁵⁶⁹

Kronikář v Jedlové, po roce 1945

Nové osídlenec, kteří přicházeli znovu kolonizovat české pohraničí, výstižně charakterizoval kronikář v Jedlové. Zatímco přicházelo mnoho poctivých a slušných lidí s nadějí, že získají vlastní obydlí a založí si nový domov, jiní přicházeli jen za účelem vlastního zbohatnutí. Období osídlování pohraničí rozdělilo lidi na tři skupiny – pracovití, rezignující a zlatokopové.

Osídlování v prvních měsících po osvobození mělo do značné míry živelný průběh. Prvními národními správci byli aktivní jedinci, kteří se nebáli chaotických poměrů v německých obcích. Nejčastěji se jednalo o známé nebo příbuzné komisařů, kteří měli o situaci nejlepší přehled. Ve svých domovských obcích informovali další rodiny, které se záhy vydávaly do pohraničí. Nejdůležitějším informačním centrem se stávaly hostince: *„Probírali jsme to s chlapama v hospodě. Hospodský Hlouš (pocházel z Korouhve) mi poradil, že v Limberku jsou volné domy po Němcích, které nabízejí Čechům k dosídlení. Doslova mi řekl: ‚Vem kolo a jed’ do Limberka.“*⁵⁷⁰

Největší zájem byl pochopitelně o živnosti a usedlosti v dobrém stavu. Pro Němce to bylo velice ponižující jednání. Česká rodina přišla k nim domů, prohlédla si stavení a v případě zájmu se musela německá rodina stěhovat do stodoly, stáje, byla přidělena na práci českému hospodáři anebo byla zařazena do odsunu. Němci na Poličsku nebyli na rozdíl od průmyslových oblastí a měst internováni ve sběrných táborech. Češi, kteří v mnoha

⁵⁶⁷ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 104, písemné žádosti o společný odsun č. j. 5212/46, 6738/46, 6839/46, 7860/46, 8365/46, 10468/46 a mnoho dalších.

⁵⁶⁸ PETTER, H. *Erinnerungen eines Unbekanntem*, s. 18.

⁵⁶⁹ GLOSER, J. *Jedlová a lázně Balda*, s. 31.

⁵⁷⁰ JÍLKOVÁ, H. *Odsun Němců z Limberka (Pomezí)*, s. 8.

případech přicházeli bez jakéhokoliv vnitřního zařízení, uléhali do postelí, ve kterých ještě včera spali původní majitelé. Měli klidné spaní? Některé rodiny osídlenců převzaly vnitřní vybavení a uchovaly ho bez větších změn několik desetiletí. Vysídlenci z Limberka, kteří navštívili své domovy v 60. a 70. letech, překvapeně referovali, že interiér pokojů včetně nádobí v kuchyni zůstaly téměř beze změny, dokonce i rodinné fotografie visely stále na zdi.⁵⁷¹

Okresní národní výbor v Poličce se podařilo ustavit v poměrně krátkém čase již během května 1945 a díky tomu začaly od června pracovat jednotlivé komise a referáty, které měly průběh osídlování na starost. Osídlování úzce souviselo s prováděním odsunu. Celý proces koordinovala Osídlovací komise ministerstva zemědělství v Litomyšli, v jejímž rámci pracovala i samostatná skupiny pro osídlování německých obcí Poličska. Osídlovací komise prováděla soupis a přehled konfiskovaného zemědělského majetku, dozor nad národními správci a později vypracovávala osídlovací plány. Při jejich sestavování jí pomáhaly na úrovni obcí místní rolnické komise, jejichž delegáti se scházeli v Okresní rolnické komisi.

Už ve fázi divokého osídlování se objevuje jev příznačný pro Poličsko – osídlenci pocházejí z bezprostředního okolí německých obcí. Nejen, že místní prostředí znají, ale mnozí z nich dokonce ovládají německé dialekty, protože byli u zdejších Němců ve službě. Národními správci v Limberku jsou například jmenováni čeští sousedé z Pasek.⁵⁷² Podle zjištění V. Velešíka pocházela z okresu Polička více než polovina osídlenců a s přičtením sousedních okresů Nové Město na Moravě a Litomyšl tvořili téměř 82 % nových obyvatel lidí, kteří přicházeli z prostředí podobného tomu, které je čekalo v německých obcích - stejné podnebí, reliéf krajiny i kvalita půdy. I architektura a typ osídlení se výrazně nelišily.⁵⁷³

Dalším fenoménem je vytváření enkláv obyvatel pocházejících ze stejného místa. Z obcí podél jazykové hranice se hromadně vystěhovaly desítky rodin a často mířily do stejné vesnice, kde se usazovaly poblíž sebe. Částečné zachování dřívějších sociálních vazeb mělo nezanedbatelný vliv na kvalitu nově vznikajících obecních společenství.⁵⁷⁴

Od počátku bylo zřejmé, že vysídlování výrazně ovlivní demografické ukazatele obcí v pohraničí. Do konce srpna nahradilo 2 316 odsunutých německých obyvatel pouze

⁵⁷¹ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 30. 3. 2011.

⁵⁷² SOKA Svitavy, fond MNV Polička, kt. 1/1, č. j. 630/45.

⁵⁷³ VELEŠÍK, V. Osídlování Svitavska v letech 1945-1947. In *Pomezí Čech a Moravy (svazek 4)*, s. 202.

⁵⁷⁴ Prvními národními správci nad živnostmi z Banína byli dělníci z Rohozné a Banína, někteří z nich převzali dílny svých německých mistrů. Například z Bystrého se do Jedlové přestěhovalo 30 rodin, z Borové většina ze 142 osob do Limberka, z Březin směřovali osídlenci (142 osob) převážně do České Radiměře. Z Vítějevs se stěhovalo 45 rodin (do Banína, N. Bělé a Lavičné vždy kolem 10 rodin). SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 4, Komisařství pro správu obce Banína, ustanovení národních správců, č. j. 124/45. OÚ Vítějeves, Kronika obce Vítějevsi, s. 120. ABS Kanice, fond M 10, kt. 8, inv. č. 1, Památník četnické stanice Borová u Poličky, s. 24. Tamtéž, inv. č. 6, Památník Okresního četnického velitelství Polička, neustránkováno. KRÁL, J. *V područí hákového kříže*, s. 302.

1 390 osídlenců, tedy úbytek o 40 %. Nejvíce osídlenců nacházíme v Limberku (399) a v Jedlové (341). Nahradit odsunuté se zatím dařilo jen v menších obcích.⁵⁷⁵

Další jev, hojně se vyskytující v pohraničních obcích, bylo tzv. zlatokopectví. Na sousedním Svitavsku jsou zaznamenány případy, kdy během roku 1945 osídlenci opouštěli usedlosti bez vyúčtování, popřípadě vystřídali několik usedlostí krátce za sebou. Němečtí obyvatelé opravdu před příchodem fronty ukrývali drahé předměty a potraviny, v některých případech se je podařilo bezpečnostním složkám najít.⁵⁷⁶ Zjistit škody na usedlostech, které zabírali různí zlatokopové a jiné živly bez úředního pověření a do zavedení národní správy byli dávno pryč, je dnes už nemožné. Pokud se někde dochoval soupis majetku, jako například v Jedlové, je u drtivé většiny živností připsáno, že chybí vnitřní vybavení nebo zásoby.⁵⁷⁷

Osídlovací plán byl připraven do začátku roku 1946 a čekalo se na odsun Němců. Podle zprávy osídlovací komise pro Radu ONV se v okrese do 25. ledna usídlilo 426 rodin vesměs z poličského okresu, pouze 70 jich přišlo odjinud.⁵⁷⁸

Národním správcům a osídlencům předávalo ministerstvo zemědělství usedlosti do vlastnictví formou dekretů od jara 1946. V poličském okrese bylo předáno k 1. březnu 520 dekretů, velké slavnostní předání u příležitosti výročí osvobození se konalo 7. a 8. května v Limberku a v Baníně, další dekreta byly předány po odsunu Němců. Na konci listopadu tak bylo osídleno 1044 usedlostí, 38 jich bylo zajištěno pro reemigranty a 77 neosídleno.⁵⁷⁹

Zbylé pozemky byly následně rozparcelovány na doplnění menších usedlostí nebo určeny k zalesnění. Část pozemků obcí Jedlová, Limberk a Stašov byla už dříve vyčleněna pro zřízení horského pasteveckého družstva Limberk-Stašov, které mělo zajistit pastvinářské využití pozemků, které se z hlediska zemědělské výroby nadále jevily jako nerentabilní.⁵⁸⁰

O reemigrantech nemáme ucelené statistické údaje. Podle tiskového orgánu ONV *Náš zpravodaj* mělo být na Poličsku usazeno 142 reemigrantů, nejvíce Čechů z Volyně, Rumunska a dokonce několik osob z Argentiny. Okresní národní výbor se je snažil integrovat a sociálně zabezpečit, ale většina z nich přidělené usedlosti opouštěla a pole zůstávala ležet

⁵⁷⁵ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 60, dotazník o národnostním stavu v okrese Poličském z 15. 8. 1945, č. 8732-I-3/10. V Baníně byl poměr osídlenců k odsunutým 130/147, v České Dlouhé 72/72.

⁵⁷⁶ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 4, Komisařství pro správu obce Jedlové, soupis nalezených předmětů č. j. 127/45. Tamtéž, kt. 5, hlášení četnické stanice v Rohozné č. j. 516/1945. SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*, s. 79. V Jedlové našli místní příslušníci SNB v červenci poklad zlatých a stříbrných hodinek, prstenů, přívěšků mincí a nádobí zakopané v truhle na zahradě. Podobný poklad plný látek a jídla našel komisař po udání ukrajinských dělníků zazděný ve sklepech u obchodníka Antonína Siegla ve Stašově.

⁵⁷⁷ VELEŠÍK, V. Osídlování Svitavska v letech 1945-1947, s. 202.

⁵⁷⁸ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn. 17, zpráva osídlovací komise pro schůzi Rady ONV 25. 1. 1946.

⁵⁷⁹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn. 1, s. 63, zápis ze schůze pléna ONV 24. 4. 1946 a s. 147, zápis ze schůze pléna ONV z 22. 11. 1946. Tamtéž, MSK, KR 468, Paměti obce Modřece 1945-80, s. 10. VELEŠÍK, V. Osídlování svitavska v letech 1945-1947, s. 216.

⁵⁸⁰ VELEŠÍK, V. Osídlování Svitavska v letech 1945-1947, s. 228.

ladem. Tato negativní zkušenost přiměla ONV žádat osídlovací orgány, aby sem už žádní další reemigranti umíst'ování nebyli.⁵⁸¹

Množství usedlostí bylo nevhodných k osídlení z důvodu sešlosti. Domy by vyžadovaly obrovské investice k přizpůsobení k obývání, navíc se v mnoha případech jednalo o usedlosti nerentabilní z hlediska rozměru zemědělské půdy. Tyto stavby, vedené v evidenci jako takzvané »bouračky«, byly od začátku určeny k demolici. V několika obcích okresu měly značný podíl (např. ve Stašově 36 %), velké množství vykazovaly i Limberk, Česká Radiměř nebo Německá Bělá. V listopadu 1946 bylo k demolici určeno 253 budov.⁵⁸² Téměř okamžitě byl stavební materiál z tzv. bouraček rozebírán osídlenci. Pokud nedošlo k demolici okamžitě, zpečetilo osud těchto bouraček budovatelské nadšení 50. let spojené se zvelebováním prostředí obcí. Značně se tím změnila tvář vesnic.⁵⁸³

Závěrečná bilance: počet obyvatel v 10 pohraničních obcích klesl v květnu 1947 v porovnání se stavem v roce 1930 o 40% - z 9 284 na 5 496. Obcí, kam směřovalo nejméně osídlenců, byl Stašov, který přišel o 59 % obyvatel (z 933 jen 388).⁵⁸⁴ Úbytek obyvatel se nejvíce projevil v zemědělství. Osídlenci byli pod tlakem povinných dodávek a chyběly jim pracovní síly. Dochází proto k paradoxní situaci, kdy jsou vysídlování původní obyvatelé a současně jsou do německých obcí přidělováni dlouhodobě na práci zemědělské dělníci z Rumunska a zejména Maďaři, rozptylováni z jižního Slovenska.⁵⁸⁵

Pohraničí Českých zemí prošlo po ukončení migrací spojených s druhou světovou válkou specifickým vývojem. Některé oblasti (Šumava, Český les, Krušné hory), ve kterých došlo k úplnému zániku celých obcí, začaly být označovány jako místa bez paměti. Severozápadní Čechy zasáhla těžba uhlí a likvidace historických center měst (osud Mostu, Teplic, Ústí nad Labem). Naproti tomu na Poličsku se paměť krajiny uchovala. Lesy, kopce i přírodní útvary měly už před válkou české názvy, které se užívají do dneška. V řadě obcí se podařilo zachytit lidové pověsti a generace dětí osídlenců už je přijala za součást tradice a historické identity své rodné obce, takže se s nimi můžeme setkat v publikacích o regionálních dějinách.⁵⁸⁶ Díky relativně velkému procentu dosídlení některých obcí nezasáhl například Jedlovou nebo Limberk komplex vysídleného pohraničí. Když se dnes procházíme těmito obcemi, nespívá nás pocit, že jsme v Sudetech.

⁵⁸¹ Nesign. Reemigranti. *Náš zpravodaj*. 20. 12. 1947, roč. 3, č. 51, s. 3.

⁵⁸² SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn. 1, s. 147, zápis ze schůze pléna ONV z 22. 11. 1946. VELEŠÍK, V. *Osídlování svitavska v letech 1945-1947*, s. 215.

⁵⁸³ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 1, týdenní zpráva o bezpečnostních poměrech z 25. 3. 1947 Okresního velitelství SNB Polička č. j. 44/47.

⁵⁸⁴ VELEŠÍK, V. *Osídlování Svitavska v letech 1945-1947*, s. 245, tabulka č. 1.

⁵⁸⁵ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 1, hlášení velitelství stanice SNB Česká Radiměř z 1. 12. 1947, č. j. 37/1947 a hlášení velitelství stanice SNB Jedlová z 29. 11. 1947, č. j. 41/1947.

⁵⁸⁶ GLOSER, J. J. *Pomezí*. Pomezí 2000. SIEGL, J. *Vlastní paměti z Bystrého – Pověsti z Jedlové a okolí*. (RK 18).

Nebylo však možné přijmout identitu místa bez výhrady. V Limberku a v Německé Bělé se osídlenci rozhodli přejmenovat svoje vesnice, které názvem připomínaly původní německé osídlení. K paradoxní situaci došlo v Německé Bělé, která byla přejmenována v roce 1947 na Bělou nad Svitavou, ačkoliv obcí řeka Svitava vůbec neprotéká. Limberk byl v roce 1950 přejmenován na Pomezí. K vymýcení německého toponyma ovšem nedošlo, protože se dodnes v obci i Poličce udržuje povědomí o původním označení Limberk.

Naivní představa poválečných agitátorů, že bude možné republiku plně odgermanizovat, se v průběhu let ukázala jako nemožná.⁵⁸⁷ Můžeme odsunout německé obyvatele, ale nemůžeme odsunout německé dějiny obcí. Nadále se zachovala některá místa připomínající původní německé osídlení, nejčastěji se jedná o polní kříže s německými nápisy nebo náhrobní kameny na hřbitovech. Naprosto ojedinělé je uchování památníku padlých z první světové války ve Stašově, protože v ostatních obcích se Češi po válce snažili odstranit německou symboliku a pomníky. Pomník padlým, ačkoliv bez pamětní desky, stojí také v Německé Bělé.

Vysídlení přineslo jednu ztrátu, kterou si dnes málokdo uvědomuje – jednotlivá místa ztratila svou paměť. Třeba kámen na okraji katastru obce Modřec u cesty do Baldy, kde se setkávali místní myslivci.⁵⁸⁸ Podobných míst setkávání jsou kolem bývalých německých vesnic desítky. Zapomnělo se na ně.

V bývalých německých obcích poličského okresu neprobíhal v 60. nebo v 70. letech žádný etnografický výzkum, což je znakem úspěšného (tedy pro etnografy nezajímavého) dosídlení. Zjištění, do jaké míry druhá nebo třetí generace narozená v obcích vnímá německé dějiny svého domova a místa paměti v okolí, je námět pro důkladnou antropologickou studii.

Ti, kteří přicházeli a zůstali, si s sebou přinášeli i odhodlání budovat nové pohraničí, nejednou spojené s nadšením, že jsou původní německé obce najednou české: „*Jak odcházejí Němci, tak pomalu se sem stěhují noví hraničáři – Češi i Slováci – poslušni volání vlády, aby osídleno bylo pohraničí.*“⁵⁸⁹

Toto nadšení z národní revoluce v mnohém plynule přešlo v budovatelské nadšení 50. let, které mělo silnou integrační funkci. Například v Modřeci vytvořili noví osídlenci pracovitě společenství, které spojovalo úsilí o zvelebení a modernizaci nového domova – obec elektrifikovali, zavedli telefonní vedení, vybudovali vodovod, opravili veřejné budovy.

⁵⁸⁷ Cyril Samohrd jako předseda poličského odboru obnovené školské matice navázal na své předválečné aktivity a zapojil se do hnutí za odgermanizování jmen, které domyslel opravdu do důsledků. „*Chceme mít v celé zemi, i na pomezí, česká místní jména, všech obcí, měst, hor, řek, samot. Chceme, aby se jména psala českých pravopisem, českými písmeny, aby se správně skloňovala. Tedy ne Czeschka, ale Češka, (...) ne pí Scheinpflugová, ale pí Čapková.*“ (NAČR, fond ÚMŠ, kt. 326 – odbor Polička, dopis C. Samohrda na ústředí ÚMŠ č. 11 z 5. 3. 1946.

⁵⁸⁸ Schönbrunn: aus der Heimat. *Schönengster Heimat*. Září 2002, roč. 51, č. 609, s. 53.

⁵⁸⁹ OÚ Jedlová, Kronika dolní obecné školy v Jedlově, s. 4.

Už v roce 1947 získali místní ocenění „*vlastenecká obec*“. A to vše pod vedením Františka Pavlíka, který byl jako bývalý politický vězeň jmenován v květnu 1945 komisařem a více než 20 let byl předsedou MNV.⁵⁹⁰

Situace se však lišila vesnici od vesnice. Zatímco Jedlová a Modřec mezi sebou každoročně závodily o titul nejúspěšnějšího JZD v okrese, ve Stašově, který se ostatně potýkal i s nezájmem osídlenců, probíhala integrace s obtížemi. I zde, stejně jako ve většině pohraničních obcí na Poličsku, vyhrála parlamentní volby v květnu 1946 komunistická strana. Jednotné zemědělské družstvo bylo založeno už v první fázi kolektivizace (rok 1950), ale u některých hospodářů došlo k odporu a kolektivizace byla dokončena až po roce 1956.⁵⁹¹ Téma kolektivizace na Poličsku a komparace jejího průběhu v obcích pohraničních a vnitrozemských je téma na další samostatnou studii. Je však nepochybné, že výrazně zasáhla do tváře krajiny, a to i pozdější necitlivou výstavbou družstevních budov – například v Jedlové v těsné blízkosti kostela.

6. 7 Zůstali, ale domov byl vysídlen do Německa

„Vyžádá si jistě dlouhého času, než se všichni členové těchto rodin převychovají tak, abychom v nich nemuseli vidět ‚pátou kolonu‘ pro naši republiku.“⁵⁹²

Alois Pražák, řídící učitel v Jedlové, 1945

Pan učitel Pražák v nich viděl pátou kolonu. Mezi jeho žáky patřila i Edita Kleinbauerová, děvče ze smíšené rodiny, které však vychovávali německý strýc a teta v Jedlové. Když skončila válka, bylo jí 11, neuměla slovo česky. Díky svému českému biologickému otci na ni bylo pohlíženo jako na dítě české krve, které je potřeba národu uchovat. Musela zůstat, zatímco se dívala na to, jak její německé (náhradní) rodiče odváží do transportu. Byl to traumatický prožitek, který v ní vyvolává dodnes silné reakce.⁵⁹³

Myslím si, že popsání situace osob vzešlých z lásky svých českých a německých rodičů, může pomoci k překonání tradičního obrazu rozdělujícího poválečné obyvatele na »My« a »Oni«. Smíšená manželství totiž byla skupinou na pomezí obou národností. Zatímco někteří se i za války cítili být spojeni spíše se svými českými příbuznými a proto po roce 1945

⁵⁹⁰ Šol. Vesnička jako ze škatulky. *Nové Svitavsko*. 28. 2. 1965, roč. 5, č. 8, s. 3.

⁵⁹¹ Nesign. Výsledky voleb 26. 5. 1946. *Náš zpravodaj*. 1. 6. 1946, roč. 2, s. 1. MUNDIL, Ing. Z JZD Jedlová. *Budujeme novou vesnici*. 28. 12. 1956, roč. 1, č. 53, s. 1. Nesign. A jak hospodařili družstevníci ve Stašově. *Budujeme novou vesnici*. 8. 2. 1957, roč. 2, č. 6, s. 1-2. Nesign. Všechno záleží na lidech. *Budujeme novou vesnici*. 24. 5. 1956, roč. 2, č. 23, s. 1. Nesign. Radostné chvíle v Jednotných zemědělských družstvech. *Budujeme novou vesnici*. 10. 2. 1956, roč. 1, č. 6, s. 1.

⁵⁹² OÚ Jedlová, Kronika dolní obecné školy v Jedlové, s. 6.

⁵⁹³ Edita Kleinbauer (*1934), Schönbrenn, dělnice, rozhovor 16. 6. 2010. Pamětnici bylo z důvodu anonymizace změněno jméno.

neměli problém s integrací, jiní se hlásili k německé národnosti a žili v německých obcích. Tvořili největší skupinu Němců, kterým bylo umožněno po válce zůstat. Ale je otázkou, jestli opravdu zůstali doma, když lidé, kteří jejich domov vytvářeli, byli odsunuti.

Od června 1945 vznikající správní komise evidovaly a chránily smíšená manželství, pokud se jejich členové výrazně neprovinili v období okupace. Samozřejmě byla pomoc českých příbuzných. Zatímco německé domy byly vystaveny opakovaným prohlídkám a proti německému obyvatelstvu se začala uplatňovat celá řada omezení a opatření, ke smíšeným manželstvím byl přístup diferencovaný. Situace se však lišila vesnice od vesnice, protože vždy záleželo na osobě českého komisaře. Žádné centrální směrnice zatím vydány nebyly.

První instrukce týkající se postupu vůči osobám ze smíšených manželství pochází z poloviny července. Velitelství 30. pěšího pluku ve Vysokém Mýtě vydalo 18. července nařízení okresním národním výborům ve své oblasti, aby evakuaci osob ze smíšených manželství neprováděly, dokud nebudou vydány zpřesňující směrnice ministerstva národní obrany. Navíc všechny správní komise a národní výbory v okrese byly na konci července instruovány, aby vzaly prozatím Němce žijící ve smíšeném manželství pod ochranu.⁵⁹⁴

Na začátku srpna 1945 bylo v okrese asi 5 5000 Němců. Podle úředního výkazu spadalo do kategorie rodinných příslušníků ze smíšených manželství 532 osob, tedy téměř desetina.⁵⁹⁵

Z hlediska celostátního řešení problému osob ve smíšených manželstvích mělo velký význam ustanovení dekretu č. 33/1945 Sb. z 2. srpna 1945, ve kterém bylo stanoveno, že v státoobčanských záležitostech se mají vdané ženy a nezletilé děti posuzovat samostatně. Podle dekretu a pozdějších směrnic k jeho provedení mohly německé manželky a nezletilé děti československých státních občanů zažádat v lhůtě šesti měsíců o vrácení státního občanství, přičemž se jejich žádosti měly „*posuzovati blahovolně*“. Do vyřízení své žádosti jim bylo přiznáno československé státní občanství na přechodnou dobu.⁵⁹⁶

V obtížnějším postavení se nacházely manželky Češky, které byly vzhledem k praxi okupačních orgánů považovány automaticky na základě národnosti svého muže za Němky. Na základě dekretu byla přijata zásada, že Češky provdané za Němce státní občanství nepozbyly, pokud se samy bez nátlaku nepřihlásily k německé národnosti nebo neusilovaly o udělení německé státní příslušnosti. Zejména v prvních měsících po osvobození však byla na mnoha místech praxe taková, že československé ženy i s dětmi byly vystaveny stejným

⁵⁹⁴ SOKA Svitavy, fond MNV Polička, kt. 3/2, dále fond ONV Polička, kt. 105, č. j. 4629, důvěrná zpráva z 18. 7. 1945.

⁵⁹⁵ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, výkaz pro osídlovací úřadovnu v Pardubicích k 1. 8. 1946, č. j. 17777 III-7a/1946.

⁵⁹⁶ *Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky: studie a dokumenty 1940-1945. Uspořádal Karel Jech, s. 314-317.*

restrikcím jako Němci a dokonce byly divoce vysídlovány za hranice. Situace manželek Češek byla o to tíživější, že jejich němečtí manželé buď padli, nacházeli se v zajetí, internaci nebo byli odvedeni na nucené práce mimo bydliště. Manželé tak ve většině případů nemohli podávat žádosti o vrácení státního občanství, což nepříznivě ovlivňovalo život celé rodiny.⁵⁹⁷

Přístup k národnostně smíšeným rodinám byl v období organizovaného transferu závažným problémem, československé orgány mu věnovaly nemalou pozornost a tisk pravidelně poukazyval na nejasnosti a křivdy týkající se smíšených manželství. Zejména tisk lidové strany opakovaně upozorňoval na situace, kdy je v odsunových transpotech slyšet čeština. Současně se však objevovala i účelová diskreditace smíšených manželství, jejichž členové neměli podle mínění tehdejších arbitrů pevný národní charakter a jako dvojí kolaboranti by měli být vyloučeni z českého národního společenství.

Organizovaný odsun se podle ústředních odsunových směrnic na rodinné příslušníky žádající podle příslušných paragrafů dekretu č. 33/1945 Sb. o vrácení československého státního občanství nevztahoval.⁵⁹⁸ Důležitou změnu v postavení Němců ze smíšených manželství přinesly směrnice ministerstva vnitra o úlevách pro některé osoby německé národnosti z 27. května 1946, které stanovily podmínky, za kterých se na Němce nevztahovala majetková ani společenská omezení, včetně přidělu německých potravinových lístků. Tyto osoby získaly zvláštní legitimace, které udělovalo ministerstvo vnitra na základě dílčích seznamů vyhotovených okresním národním výborem.

Poličský ONV v zásadě doporučoval poskytnutí úlev, pokud se Němci ze smíšených manželství za okupace výrazně neprovinili. Ministerstvo se ve většině případů při rozhodování doporučením ONV řídilo. První dílčí seznamy byly vypracovány v průběhu srpna 1946 a úředníci včetně odsunového referenta ONV si nevěděli pořádně rady s tím, na koho se směrnice o úlevách vlastně vztahují. Seznamy vykazovaly řadu závad, předně do nich byli zahrnováni rodiče, sourozenci a jiní příbuzní manželů a také zletilé děti. Pojaty do nich neměly být ani německé manželky českých občanů s dětmi a německé vdovy bez uvedení národnosti manžela.⁵⁹⁹ Ministerstvo vnitra poskytlo úlevy pro 101 rodin z 16 obcí. Seznamy měly být také doplněny o všechny rodiny, u kterých byl manžel Němec nezvěstný, internován nebo se dosud nevrátil ze zajetí – tedy případy pro poličský okres více než běžné.

⁵⁹⁷ STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*, s. 318.

⁵⁹⁸ Ústřední směrnice k provádění soustavného odsunu Němců z Československa č. B-300/1990.

⁵⁹⁹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, č. B-300/8942-46, dílčí seznamy osob žijících ve smíšených manželstvích – vydání legitimací 15. 9. 1946.

Po přepracování potvrdilo ministerstvo vnitra v listopadu 87 legitimací a v prosinci dalších 31.⁶⁰⁰ Pouze v sedmi případech úlevy přiznány nebyly, čtyři muži museli být z dílčích seznamů vyškrtnuti kvůli své činnosti v oddílech SA. Ministerstvo vnitra nechalo rozhodnutí o odsunu na okresním národním výboru. O dalších osudech těchto rodin se mi nepodařilo vypátrat nic konkrétního. Protože si na ně pamětníci nevzpomínají, lze předpokládat, že se české manželky rozhodly následovat své muže a ještě v roce 1946 nebo 1947 se dobrovolně odstěhovala celá rodina do Německa. Osvědčení o československém státním občanství zatím získalo do roku 1947 od ONV 264 osob ze smíšených manželství.⁶⁰¹

I přes relativně shovívavý přístup ONV v Poličce zůstal na konci roku 1948 osud mnoha smíšeným rodin nejasný, protože jednomu nebo více členům stále nebylo přiznáno československé státní občanství. V únoru 1949 bylo z celkového počtu 203 Němců bez československé státní příslušnosti v okrese celkem 69 osob žijících ve smíšeném manželství.⁶⁰² Konečné rozhodnutí o přiznání státní příslušnosti příslušelo ministerstvu vnitra. Projednávání jednotlivých případů trvalo i několik let. Až v roce 1953 byla všem osobám, které dosud státní příslušnost nenabýly, »přidělena plošně občanka«, což souviselo s proměnou státní politiky, projevující se snahou o integraci německé menšiny.

Osud každé rodiny byl do značné míry něčím odlišný, přesto lze vysledovat shodné rysy v tom, jak rodiny složité období po roce 1945 prožívaly. Společným jmenovatelem všech případů je společenské vykořenění. Tzv. odsun natrvalo změnil vesnické společenství, ve kterém členové smíšených rodin vyrůstali. Přišli o své příbuzné, jako největší ztrátu vnímali zmizení všech německých kamarádů, s kterými chodili do školy. Ještě dnes je častým jevem, že si volají se svými německými přáteli z mládí, hovoří s nimi při tom místním dialektem. Slovy jedné pamětnice: „*Dát na svátky pět set korun za známky není pro mě žádný umění.*“⁶⁰³

Děti jsou v mladém věku poměrně flexibilní. Našly si kamarády mezi dětmi osídlenců a zvykly si na to, že se ve škole místo hřebečských písní zpívá *Ach synku synku*. Měly sice ze začátku problémy s češtinou, ale celkem rychle si na nový jazyk komunikace s okolím zvykly. Jejich němečtí rodiče ztrátu příbuzných nesli mnohem hůře. Dokladem jsou dopisy, zadržované Veřejnou bezpečností. Němci v nich opakovaně vyjadřují svoje zklamání nad novými poměry, komentují přístup nových osídlenců k lehce nabytému majetku, stěžují si na

⁶⁰⁰ Tamtéž, č. B-300/20980-46, zaslání potvrzených legitimací pro smíšená manželství z 26. 11. 1946, č. B-300/23307/46, zaslání potvrzených legitimací pro smíšená manželství a neschválení dalších dílčích seznamů 21. 12. 1946, č. B-300/24004-46, zaslání potvrzených legitimací pro smíšená manželství z 31. 12. 1946.

⁶⁰¹ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kn. 86, osvědčení o získání československého státního občanství.

⁶⁰² SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 105, Odsun Němců – zjištění počtu osob německé národnosti ke dni 15. 2. 1949.

⁶⁰³ Edita Kleinbauerová (*1934), Schönbrunn, tovární dělnice, rozhovor z 16. 6. 2010.

nemožnost obnovit mezilidské vztahy, které byly odsunem přerušeny.⁶⁰⁴ Nejednou byl podobný obsah dopisů důvodem pro předvolání českých partnerů na bezpečnostní referát obce. Cenzor ve Vítějevsi na podzim 1947 upozorňoval, „že za doby okupace stačilo mnohem méně urážlivého vůči Němcům v dopise a byl z toho Osvěčím a krematorium.“ Současně vyjádřil naději, že se manžel „z hloubi duše zastydí za svou nenapravitelnou ženu.“⁶⁰⁵

Protože byl na Poličsku zanechán jen malý počet specialistů, ztratili na rozdíl od hornických obcí v severozápadních Čechách členové smíšených rodin možnost aktivně používat německý jazyk se sousedy a i doma se začalo mluvit česky. Používání němčiny bylo záminkou českému okolí k šikaně. Jak uvedly dvě pamětnice, někteří sousedé chodili pod okna poslouchat, zda se v domácnosti nemluví německy.⁶⁰⁶

Politický vývoj 50. let a oficiální snaha o integraci narážely na každodenní úrovni na určitou formu napětí v mezilidských vztazích. Silné antiněmectví a kolektivistické hodnocení přežívalo v myslích lidí a předávalo se na další generaci. Na konci 50. let se Anděla Němcová setkala s tím, jak na ni spolužáci pokřikovali ve škole „*fašistická mrcho a kurvo*“. Zajímavé na celé události je, že se narodila až po válce a její otec byl jeden z prvních národních správců, kteří do Stašova po válce přišli. Jak dále uvedla, nová generace, která neměla osobní zkušenost z předválečného soužití, nedokázala v sudetoněmecké populaci diferencovat. „*Pro ně to všechno byli nacisti a hotovo. I když to byli normální lidi.*“⁶⁰⁷

S národností svého otce se musela ve škole vypořádat i Anna Korbářová. „*Vzpomínám si na posměšné šikanování ve škole od svého spolužáka. Tatínkovi říkali Fritz. Ono se vlastně i Němcům říkalo Fritzkové. Tenkrát byla taková říkanka: ‚Deset, dvacet, třicet, narodil se Fricek. Fricková šla pro vodu, táhla Fricka za nohu, Fricek volá hu, hu, hu, netahej mě za nohu.‘ Tak jsme se prali. Bránila jsem tátu, že není Fricek.*“⁶⁰⁸

Podobné útoky vnímaly obě ženy pochopitelně negativně. Anděla Němcová je vůbec nechápala. V době incidentu se totiž považovala za Češku a vůbec necítila, že by se jakkoliv lišila od svých spolužáků, jejichž oba rodiče byli Češi. Obě dívky se v pozdějších letech naplno zapojily do života obce, Anna Korbářová je dnes váženou kronikářkou, a proto v nich incident nezanechal hlubší stopu.

⁶⁰⁴ ABS, fond Ústředna StB po roce 1945 (305), sign. 305-122-3, přepis Zemské úřadovny StB v Čechách, č. j. 1006/46 . Tamtéž, sign. 305-94-5, přepis vedoucího Oblastní úřadovny StB v Chrudimi pro Ministerstvo vnitra v Praze z 2. 2. 1947, č. j. 51/47-V-37. SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 109, Censura zahraniční pošty. Tamtéž, kt. 1, hlášení velitelství stanice SNB Jedlová z 29. 11. 1947, č. j. 41/1947.

⁶⁰⁵ SOKA Svitavy, fond ONV Polička, kt. 1, č. 51 dův./47-V-37.

⁶⁰⁶ Anna Korbářová (*1948), Bělá nad Svitavou, kronikářka, rozhovor z 24. 9. 2010. Edita Kleinbauerová (*1934), Schönbrunn, tovární dělnice, rozhovor z 16. 6. 2010. Edita sama česky moc dobře neuměla, protože absolvovala školní docházku za války pouze v německé škole. Ani její babička, která byla z odsunu vyjmuta cestou milosti, češtinu dobře neovládala. Obě si proto potají doma povídaly německy.

⁶⁰⁷ Anděla Němcová (*1950), Stašov, úřednice, rozhovor 29. 9. 2010.

⁶⁰⁸ Anna Korbářová (*1948), Bělá nad Svitavou, kronikářka, rozhovor z 24. 9. 2010.

Naproti tomu Edita Kleinbauerová musela v roce 1964 bránit svou čest u kárné komise národního výboru, protože ji soused označil za „německou svini“. Předseda se paní Edity zastal a soused se musel veřejně omluvit. Incident však zanechal v paní Kleinbauerové silný dojem a rozhodla se požádat o navrácení německé příslušnosti, která jí ostatně byla proti její vůli po válce odebrána. Chtěla odjet za svými příbuznými do Německa: „*Postavila jsem si hlavu a chtěla jsem pryč. Vy jste totiž nevěděl, kdo vlastně jste. Jestli Čech, nebo Němec.*“⁶⁰⁹ Osobní zkušenost je těžko kvantifikovatelná, nicméně Edita vyjádřila pocit mnohých Němců, kteří mohli po válce v Československu zůstat. I když se snažili integrovat, okolí na ně stále mohlo pohlížet jako na »sudeťáky«, jak popsal Rudolf Schittner.⁶¹⁰

Od šedesátých let se v souvislosti s uvolňováním poměrů naskytla příležitost navštívit příbuzné v Německu. Pamětníci si vzpomínají na ponižující jednání u úřadů. Paní Editě nebylo povoleno odcestovat za svým nemocným strýcem: „*Když byl v bezvědomí, mluvil jenom o mně. Nepustili mě. Už jsem se s nima nikdy nesešla.*“⁶¹¹

Ale mohli přijíždět vysídlení Němci a právě členové smíšených manželství sehráli nepostradatelnou úlohu při navazování kontaktů, které byly násilně přerušeny odsunem. Smíšené rodiny byly od poloviny 60. let cílem vysídlenců, kteří se odvážili individuálně navštívit svou původní »heimat«. Potomci smíšených manželství působili jako zprostředkovatelé mezi Němci, kteří chtěli navštívit svoje rodné domy, a mezi aktuálními majiteli. Byli nenahraditelní při překonávání prvotní nedůvěry. Současně tím ovšem veřejně připomínali svůj smíšený původ. Někteří dřívější spoluobčané jim následkem toho demonstrativně zavírali před nosem dveře a přestali s nimi komunikovat.⁶¹²

⁶⁰⁹ Edita Kleinbauerová (*1934), Schönbrunn, tovární dělnice, rozhovor z 16. 6. 2010.

⁶¹⁰ SCHITTNER, R. *Jsem zkrátka Sudeťák: dvanáct dopisů Jendovi*. Praha 2006.

⁶¹¹ Edita Kleinbauerová (*1934), Schönbrunn, tovární dělnice, rozhovor z 16. 6. 2010. Anděla Němcová (*1950), Stašov, úřednice, rozhovor 29. 9. 2010. Marie Páralová, (*1940), Dittersbach, rozhovor 24. 9. 2008. Angela Kubíková (*1917), Dittersbach, rozhovor 29. 9. 2010.

⁶¹² Edita Kleinbauerová (*1934), Schönbrunn, tovární dělnice, rozhovor z 16. 6. 2010.

7. NA CESTĚ KE SMÍŘENÍ

7.1 Jiné vzpomínky a jiné dějiny

Od roku 1947 žili odděleně, odděleně i vzpomínali a interpretovali události. S přibývajícím časem se začalo projevovat, že při diskuzi o minulosti hraje významnější roli než skutečné historické poznání (tedy pověstné »wie es eigentlich gewesen« – »jak to ve skutečnosti bylo«) způsob, jakým se na minulost vzpomíná a jaká paměť o minulosti se předává potomkům. A vzpomínalo se nejen individuálně, ale zejména kolektivně.

Teorii kolektivní paměti a její sociální podmíněnosti formuloval už ve 20. letech minulého století francouzský sociolog a filozof Maurice Halbwachs.⁶¹³ Kolektivní paměť je rekonstrukcí minulosti sociálních skupin, tedy adaptací faktů tak, aby odpovídaly přesvědčením a duchovním potřebám přítomnosti a vyjadřovaly skupinovou identitu. Děje se tak na základě fragmentace vzpomínání, kdy určité události dějin jsou z nejrůznějších důvodů vyzdvihovány, jiné vypuštěny, nebo dokonce tabuizovány.⁶¹⁴ Vytvořený příběh, který se pořád dokola vypráví, slouží k vytvoření identity všech jedinců dané skupiny a sleduje určité cíle. Na českém a sudetoněmeckém vzpomínání je problematická zejména jeho opakovaná aktualizace a instrumentalizace pro politické cíle.

7.1.1 Německý pohled

Klasickým příkladem konstrukce kolektivní paměti je právě sudetoněmecká národnostní skupina. Zastřešující organizací Němců vysídlených z Československa je *Sudetoněmecký landsmanschaft*.⁶¹⁵ Po svém založení v roce 1950 do značné míry ideologicky i personálně navazoval na předválečné sudetoněmecké hnutí a usiloval o přiznání práva sudetoněmecké národnostní skupiny na kolektivní sebeurčení. S tím byla spojena i nutnost vytvoření společné kolektivní paměti, jejíž klíčovou tezí se stala ideologie národnostního boje a ústředním bodem identifikace se stal prožitek poválečného »vyhnání«.⁶¹⁶ Z takto konstruované kolektivní identity vyplynulo při hodnocení minulosti několik skutečností: snaha zdůraznit utlačování sudetských Němců v první republice, snaha o rehabilitaci

⁶¹³ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha 2009.

⁶¹⁴ PEŠKOVÁ J. *Role vědomí v dějinách*. Praha 1998.

⁶¹⁵ *Sudetendeutsche Landsmanschaft Bundesverband e. V* (zkráceně SL) vznikl v roce 1950 s cílem zastupovat požadavky vysídlených Němců. Je členem *Svazu vyhnanců (Bund der Vertriebenen)*, který sdružuje všechny Němce vyhnané a vysídlené z východní Evropy. Navzdory negativnímu mediálnímu obrazu v české společnosti je třeba v SL odlišovat jednotlivá názorová uskupení. Nejmilitantnější je Witiko-bund, který sdružoval i řadu nacistických ideologů a politiků. Seliger-Gemeinde navazuje na tradici meziválečné sociálnědemokratické politiky. Konečně křesťansky orientovaná Ackermann-Gemeinde navázala úspěšnou spolupráci s řadou českých sdružení a institucí. Viz např. *Versöhnungsmedaile der Ackermann-Gemeinde und Kardinal Vlk. Schönhengster Heimat*. Červen 2009, roč. 58, č. 689, s. 2. V žádném případě nelze SL považovat za reprezentanta všech sudetských Němců.

⁶¹⁶ HAHNOVÁ, E. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*, s. 21.

sudetoněmeckého hnutí K. Henleina, relativizace podílu sudetských Němců na fungování nacistického režimu a jeho zločinech a důsledné stavění sudetských Němců do role obětí dějinných událostí. Podle závěrů Volkera Zimmermanna k této konstrukci docházelo ve snaze vyhnout se diskuzi o sudetoněmecké zodpovědnosti za události v letech 1938-1945.⁶¹⁷

Už v roce 1950 vydali Němci vysídlení ze střední a východní Evropy ve snaze dosáhnout plné integrace do německé společnosti Chartu německých vyhnanců, ve které se zřekli pomsty a odplaty a deklarovali snahu překonat dědictví minulosti sjednocením Evropy. Byli však kritizováni za stylizaci do role těch, „kteří byli nejtíže zasaženi utrpením naší doby.“⁶¹⁸ Už zde se projevila tendence k vytěsnění příčin a následků a necitlivost vůči obětem nacismu (netrpěli snad více oběti holocaustu?). Ještě výrazněji se neschopnost porozumět světu antinacismu projevila v program tzv. 20 bodů, přijatého Sudetoněmeckou radou roku 1961.⁶¹⁹

Němci z Hřebečska se sdružují ve vlasteneckém spolku *Schönhengster Heimatbund*, jehož centrála je v Göppingenu. Čtyřicetitisícové město v Bádén-Württembersku nad nimi převzalo patronát v roce 1955, nachází se zde Hřebečský archiv a Heimatstube, obrok se tu konají krajanské dny.

Pro analýzu oficiální historické paměti Němců z Hřebečska využívám regionální literaturu a periodika. Jednotlivé historické příspěvky mají buď formu tzv. Heimatbuch a Ortschronik (knih vlasti a místních kronik), anebo článků uveřejněných v kulturně-historické ročence *Schönhengster Jahrbuch*, vycházející od roku 1955. Příspěvky nabývají formy narativního pramene a jsou většinou omezeny na osobní vzpomínky autorů. Kratší rozsah je zpravidla provázen povrchními a zjednodušujícími závěry.

Druhým významným periodikem je měsíčník *Schönhengster Heimat*.⁶²⁰ Úvodní část se věnuje významným politickým a kulturním událostem v krajanském sdružení sudetských Němců. Pravidelně se setkáváme s přehledem článků z českého tisku a zprávami souvisejícími s česko-německými vztahy. Velký prostor dostávají na stránkách oficiální stanoviska Sudetoněmeckého landsmanšaftu.⁶²¹

⁶¹⁷ ZIMMERMANN, V. Sudetští Němci a nacionální socialismu: otevřené otázky v sudetoněmeckém historickém pohledu. In *Studie o sudetoněmecké otázce*, s. 54-92.

⁶¹⁸ O chartě a zakládací koncepci SL viz HAHNOVÁ, E. *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*, s. 21-26.

⁶¹⁹ POTOČNÝ, M. Sudetoněmecký program tzv. 20 bodů z hlediska mezinárodního práva. In *Studie o sudetoněmecké otázce*, s. 129-145.

⁶²⁰ Časopis je rozdělen do sekcí podle domovských krajů Hřebečska (Zábřeh-Mohelnice, Moravská Třebová, Lanškroun a Svitavy), každý měsíc zde jsou připomínány výročí narození krajanů, v případě úmrtí uvedeny jejich krátké nekrology. O příspěvky každé vesnice se stará tzv. Ortsberichterstatter – obecní zpravodaj.

⁶²¹ Neprovedl jsem rozsáhlou kvalitativní analýzu obsahu, ale po předběžném průzkumu jsem došel k závěru, že se agenda *Schönhengster Heimat* obsahově sblíží s tiskovým orgánem SL *Sudetendeutsche Zeitung*. Viz témata článků: Nesign. Havels Argumentation fählt in die Kategorien der Kollektivschuld zurück. *Schönhengster Heimat*. Březen 1993, roč. 44, č. 519, s. 2. Nesign. Sudetendeutsche Landsmanschaft verurteilt Kompromislosigkeit von Václav Klaus. *Schönhengster*

Nejdůležitějším východiskem pro chápání sudetoněmeckého pohledu na dějiny je prožitek vyhnání, respektive vysídlení v roce 1946. Nemůžeme chtít po někom, kdo opouštěl domov mnohdy za drastických okolností, aby s nadšením psal o Čechích, se kterými tehdy přišel do kontaktu. Na druhou stranu je třeba odmítnout, aby se jednostranné hodnocení generalizovalo na všechny tehdejší Čechy a promítalo do hodnocení celých česko-německých dějin. Výkladový vzorec některých autorů nahlíží na společné dějiny jako na neustálý národnostní boj Čechů s Němci. W. Koblischke například naznačuje souvislosti mezi pleněním německých měst v době husitských válek a násilnostmi odsunu.⁶²² Přesvědčení o nacionální nenávisti a šovinismu Čechů se přenáší do výkladu dějin první republiky. Tím, že se jednostranně zdůrazňuje násilné začlenění pohraničí do republiky a podávají se důkazy o české nacionalistické politice konfrontace, směřují pamětníci k ospravedlnění rozhodnutí většiny sudetských Němců zvolit si za svého vůdce Konráda Henleina.⁶²³ O nacistickém rozměru sudetoněmecké politiky se mlčí, vše je vykládáno důsledně z nacionální pozice. Z tohoto důvodu je Československu vyčítáno, že se „nepoučilo z osudu Rakouska“ a nezajistilo sudetským Němcům rovnoprávné postavení podle vzoru Švýcarska. Zakládání menšinových škol, upřednostňování českých státních zaměstnanců a přehlížení německých krajů v době hospodářské krize je označováno za hlavní důvod, proč Henlein získal tolik stoupenců.⁶²⁴ Bez znalosti politického programu SdP se objevují tvrzení, že „kdyby nám dal Beneš v roce 1937 autonomii, žádný anšlus k Třetí říši bychom nepotřebovali.“⁶²⁵

Ze vzpomínání se důsledně vytěsnila aktivistická politika německých sociálních demokratů, kteří na německé straně v roce 1938 jako jedni z posledních dokázali rozlišit mezi demokratickým Československem a alternativou totalitního nacistického státu. Patrné je to v knize Antona Selinky *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schönhengstgau*. Silné sociálnědemokratické a komunistické hnutí vzdorovalo SdP ještě při obecních volbách v roce 1938. V kronice se však na tuto tradici dočista zapomnělo. Naopak jsou v rozporu s dobovou

Heimat. Květen 1993, roč. 44, č. 521, s. 2. SZ. Aus der EU austreten: Tschechische Nationalisten bančen um Beneš Dekrete. *Schönhengster Heimat*. Únor 2009, roč. 58, č. 685, s. 10.

⁶²² KOBLISCHKE, W. *Laubendorf: Geschichte und Chronik*, s. 40-42 a 179-194. Je třeba se zároveň autora zastat, protože prožil většinu života v době, kdy česká historiografie zdůrazňovala nacionální a po roce 1948 i revoluční stránku husitského hnutí.

⁶²³ PETTER, H. Wer hat Schuld? *Schönhengster Heimat*. Listopad 1993, roč. 42, č. 503, s. 2. KOMAR, H. Vor 80 Jahren: Die Toten des 29. November 1919 in Mähr. Trübau, die ersten Blutopfer einen Sinnlosen militärischen Demonstation im Umsturzjahr 1918. *Schönhengster Jahrbuch*. 1998, roč. 44, s. 127-128. Nesign. Vor 90 Jahren: Wir erinnern uns an der 4. März 1919. *Schönhengster Heimat*. Březen 2009, roč. 58, č. 686, s. 3.

⁶²⁴ PETTER, H. Erinnerungen eines Unbekannten, s. 13. Týž. Wer hat Schuld? *Schönhengster Heimat*. Listopad 1993, roč. 42, č. 503, s. 2. K tomu Otto Faimann (dopis z 27. 3. 2010): „Bylo to právě »popichování jehlou« ze strany českých úřadů, které potom vehnaly Konrádu Henleinovi do náruče velkou část německé menšiny.“

⁶²⁵ Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, dopis z 20. 5. 2010.

praxí omlouvání členové nacistické strany. Podle autora „*museli*“ přestoupit z BdL a DCSV do SdP, a po Mnichovu byli automaticky přijati do NSDAP.⁶²⁶

Mnichovská dohoda je považována za legitimní způsob, kterým západní mocnosti napravily chybné rozhodnutí z roku 1919, a umožnily sudetským Němcům dosáhnout národnostního sebeurčení.⁶²⁷ Účelový výběr hodnotících soudů dokládá například fakt, že jsou k obhajobě mnichovského usnesení použita slova protektorátního kolaborujícího ministra Emanuela Moravce.⁶²⁸ Téměř nikdo se kriticky nezamýšlí nad tím, jaké měla ve skutečnosti pro sudetské Němce Mnichovská dohoda následky.

Období nacionálního socialismu a války je s výjimkou posledních válečných měsíců obdobím téměř bez vzpomínek. Vzpomínky se většinou omezují na konstatování válečných útrap v zázemí a rukování mužů na frontu, případně jsou vylíčeny klíčové momenty přípravy odsunu.⁶²⁹ Někdy jsme na rozpacích, zda máme jako čtenáři dobovačnou a vyhlazovací válku vůbec odsoudit, nebo litovat, že se konflikt neomezil jen na Polsko: „*Brzy byla Evropa v plamenech,*“ píše Anton Selinka o válce Německa s širokou koalicí. „*Mnoho psů, zajícova smrt. Ačkoliv mnozí mysleli (Goebbelsova propaganda) na vítězství a existenci tajné zbraně, katastrofická porážka u Stalingradu znamenala trpké probuzení.*“⁶³⁰

Kdybychom se ptali, jakou úlohu sehrávali Němci v nacistických organizacích a straně NSDAP, nedozvíme se od pamětníků téměř nic. Přitom přes půl milionu sudetských Němců vstoupilo do NSDAP, čímž zaujala sudetská župa z hlediska organizovanosti první místo v Říši.⁶³¹ Přístup k nacistické straně ilustruje nejlépe úryvek ze vzpomínky jedné pamětnice z Laubendorfu: „*Jeden fanatik z NSDAP po nás ještě v roce 1945 chtěl, abychom vyvěšovali prapory s hákovým křížem, což jsme nedělali.*“⁶³² V podání pamětnice jsou členové nacistické strany označeni za fanatiky a jsou vytěsňeni z vesnického společenství. Onoho straníka nejmenuje, přitom to musel být místní blockleiter nebo ortsteiter, zajisté její známý nebo soused. Zdůrazňována je represivní moc nacistického režimu a samotní sudetští Němci, v tomto případě rodina pamětnice, jsou vykresleni jako lidé, kteří se staví nacistickému režimu na pasivní odpor tím, že neplní dané příkazy. I u jiných pamětníků nacházíme tendenci

⁶²⁶ SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schönhengstgau*, s. 78. Autor doplňuje, že tyto nucené přestupy v obyvatelích vyvolávaly značný neklid.

⁶²⁷ LANGER, A. Wie die Belange die Sudetendeutschen in Verträgen mißachtet Arden. *Schönhengster Heimat*. Duben 1993, roč. 42, č. 496, s. 2-4.

⁶²⁸ Nesign. Emanuel Moravec: Minister für das Schulwesen. *Schönhengster Heimat*. Červen 1993, 42. ročník, č. 498, s. 6.

⁶²⁹ KLIMPERLE, F. J. *700 Jahre Dittersbach Chronik*, s. 228-231. Nesign. Der Weg zur Vertreibung der Deutschen. *Schönhengster Heimat*. Duben 1995, roč. 44, č. 520, s. 2.

⁶³⁰ SELINKA, A. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schönhengstgau*, s. 78.

⁶³¹ PÁNEK, J. – PEŠEK, J. Historikové proti znásilňování dějin: stanovisko Sdružení historiků České republiky. In *Zpravodaj Historického klubu*. Zvláštní příloha, roč. 12, č. 2/2002.

⁶³² Leopoldine Neudert (1908-?), Laubendorf, rolnická rodina [online]. [cit. 26. 1. 2010]. Dostupné z WWW <<http://www.neudert-johann.de/PDFVertreibungsbericht.pdf>>.

přisvojit si vzpomínkový rámec obětí nacistického režimu. Otto Faimann a Heinrich Peter upozorňují na to, že jejich krajané aktivně nevystupovali proti režimu, protože měli velký strach z gestapa a udavačů.⁶³³

Hans Federsel následky připojení k Říši nezamlčuje. Nacionální socialismus v jeho výkladu je však maximálně odosobněný. Mluví o zřízení nacistických organizací, vyjmenovává funkce v hierarchii NSDAP, ovšem nic neříká o lidech, kteří exponované funkce zastávali.⁶³⁴ Druhou možností, jak přistupovat k členům nacistických organizací, je relativizace jejich činnosti. K odsouzeným u Mimořádného lidového soudu z Radiměře Hans Jandl ve své dokumentaci dodává: „Žádný z nich se nedopustil zločinu. To dosvědčuje veškeré tehdejší společenství.“⁶³⁵

A konečně, jakým způsobem je tematizován holocaust a válečné zločiny? Můžeme přijmout tvrzení Hanse Federsela, že naprostá většina obyvatel německých obcí o koncentračních táborech nevěděla vůbec nic: „O koncentračních táborech vědělo jen málo lidí. V Schönbrunn se o táborech nemluvilo a jejich skutečný smysl nikdo nepromýšlel.“⁶³⁶ Ale u Antona Selinky je zarážející, že se nezmiňuje o tábore v Brněnci nebo vězeňských transportech projíždějících Brněncem. A co vojáci? Každý, kdo byl nasazen na východní frontě (u místa úmrtí východní fronta převažuje ve všech obcích) byl potenciální svědek nebo pachatel genocidy a válečných zločinů.⁶³⁷ Proč na to nikdo nevzpomíná?

Ústřední bod všech prací a vzpomínek je poválečné vysídlení, označované důsledně jako »vyhnání« – die »Vertreibung«. Faktograficky jsou vzpomínky relativně přesné a v konkrétních výpovědích není důvod pamětníkům nevěřit, že se zmiňovaných násilností příslušníci českých ozbrojených jednotek skutečně dopouštěli. Vidím však problém v důsledném neodlišování divoké a organizované fáze odsunu, které se od sebe kvantitativně i kvalitativně naprosto lišily. Celý proces je nahlížen výlučně z pozice česko-německého antagonismu, tedy bez přihlédnutí k faktu, že celá organizovaná fáze vysídlení v roce 1946 měla mezinárodněprávní zajištění a o nutnosti etnické homogenizace střední a východní Evropy panoval po válečných zkušenostech mezi světovými velmocemi naprostý konsenzus.⁶³⁸ Celý proces vyhnání a všechna s ním související opatření vůči německé

⁶³³ PETER, H. *Erinnerungen eines Unbekannten*, s. 16. Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, dopis z 21. 10. 2010. STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 11.

⁶³⁴ FEDERSEL, H. *Schönbrunn im Schönhengstgau*, s. 161-164.

⁶³⁵ JANDL, H. *Radiměř a její obyvatelé*, s. 46. S největší pravděpodobností nikomu osobně neublížili. Podle výkladu tehdejšího práva se však dopustili zločinu podle retribučního dekretu č. 16/45 tím, že byli v době zvýšeného ohrožení republiky členy nacistických organizací.

⁶³⁶ FEDERSEL, H. *Schönbrunn im Schönhengstgau*, s. 166.

⁶³⁷ O podílu běžných Němců na vraždění Židů a příslušníků východoevropských národů viz BROWNING, CH. R. *Obyčejní muži: 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*. Praha 2002.

⁶³⁸ PÁNEK, J. – PEŠEK, J. Historikové proti znásilňování dějin: stanovisko Sdružení historiků České republiky. In *Zpravodaj Historického klubu*. Zvláštní příloha, roč. 12, č. 2/2002.

menšině v Československu jsou označována za kolektivní bezpráví, které je symbolizováno tzv. Benešovými dekrety.⁶³⁹

Dva nejčastější výkladové vzorce okolností vyhnání zamlžují pořadí příčin a následků. Ani v jednom se netematizuje hlavní příčina – totiž světová válka a nacistická okupace. V prvním případě vyhnání začíná ve vzpomínkách na jaře roku 1945 příchodem tzv. národních hostů a plynule přechází v líčení násilného chování Rudé armády a okolností vyhnání. Vůbec se nedozvíme, proč tito utečenci vlastně z východních oblastí Německa utíkali a proč se Rudá armáda chovala tak, jak se chovala. Jaksi se zapomíná, že vyhnání předcházela šestiletá vyhlazovací válka nacistického Německa na východě.⁶⁴⁰

Druhý, převažující, výklad se omezuje na interpretaci okolností vyhnání výlučně z pozice česko-německého konfliktu. Jeho zastánci jsou přesvědčeni o tom, že už československá meziválečná politika v čele se strůjcem všeho zla Edvardem Benešem považovala vysídlení za jediné možné řešení a poválečná situace jí pouze umožnila tento dlouho zamýšlený plán realizovat. Vyjádřeno slovy O. Faimanna: „*Nejraději by nás Masaryk a Beneš vyhnali už v letech 1918/1919.*“⁶⁴¹ Přitom, jak dokládá Eva Broklová, plány na odnárodnění nebo vysídlení druhého etnika jsou konstantou sudetoněmeckého a německého nacionalistického myšlení už od druhé poloviny 19. století, zatímco koncepci odsunu vytvářela československá exilová reprezentace až v průběhu druhé světové války v reakci na Mnichov a stupňující se okupační teror nacistického Německa.⁶⁴²

Pan Faimann je antinacista, Hitlera označuje za tyrana a pronásledovatele Židů. Má řadu českých přátel a je to velice milý a společenský člověk. Jeho paměť však spoluvytvářela sudetoněmecká ideologie. Z naší korespondence vyplynulo, že některé názory nezastává s cílem falšovat dějiny, ale protože nemá dostatečný přehled o názorech české strany, klade důraz na jiná fakta a jejich interpretaci, a zejména se neorientuje v české historiografické produkci posledních 20 let, která výraznou měrou přispěla ke kritickému poznání česko-německé minulosti.

⁶³⁹ Dekrety prezidenta republiky byly právní předpisy s mocí zákona, jejichž vydáváním reagovala exilová vláda v Londýně na stav legislativní nouze vzniklé okupací. Poválečné dekrety, o které se vedou spory a které stanovily podmínky ztráty občanství a konfiskace majetku většiny německých občanů, prezident Beneš pouze kontrasygnoval. Ve většině případů do formulace dekretů téměř nezasahoval, protože je vypracovávala příslušná ministerstva.

⁶⁴⁰ REIFENRATH, M. Flucht und Vertreibung: Erinnerungen an Schönbrunn vom 13. Juli nach 26. März 1946. *Schönhengster Jahrbuch*. 1997, roč. 43 s. 109-119. DIETZ, A. Erinnerungen an eine schwere Zeit. *Schönhengster Jahrbuch*. 1998, roč. 44, s. 139-142. NOUSCHAK, S. Leserbrief zur „Sine ira et studio“. *Schönhengster Heimat*. Květen 1997, roč. 46, č. 545, s. 3.

⁶⁴¹ Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, dopis z 27. 3. 2010: „*Am liebsten hätte uns Masaryk und Beneš schon 1918/19 vertrieben*“. Srov. KRAFT, C. Vyhnání Němců v polské a československé/české historické paměti. In *Diktatura - válka – vyhnání: kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*, s. 314.

⁶⁴² BROKLOVÁ, E. Osud českého národa v německých záměrech (od roku 1848 do druhé světové války. In *Sborník kritických textů IV (2003)*, s. 137-147.

S politováním musím konstatovat, že nerespektování nejnovějších odborných historických poznatků vykazuje značnou míru setrvačnosti. I v nedávné době publikované články a publikace nesměřují ke kritické analýze vlastní sudetoněmecké a společné česko-německé minulosti, ale slouží k potvrzování obrazu obětí a recyklování představ o minulosti, které se konstituovaly v kruzích Sudetoněmeckého landsmanšaftu v padesátých letech.⁶⁴³ Typickou ukázkou takové literatury je dokumentace Rudolfa Grulichy *Zeitzeugen der Etnischen Säuberung 1945/46*, která vyšla v roce 2003 v Göppingenu. Reedice svědectví katolických farářů z Hřebečska, sesbíraných v roce 1948, v mnohém připomíná základní kámen sudetoněmecké historické paměti – několiksvazkovou poválečnou edici *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost und Mitteleuropa*.

Vzpomínky jsou pochopitelně silně subjektivní a ve vykreslování některých tragických příběhů jistě pravdivé. Ovšem jakkoliv soucítíme s osudem těchto farářů a obyvatel vyhnaných/vysídlených z jejich farností, musíme si položit několik kritických otázek. Předně postrádáme jakoukoliv odbornou studii, která by analyzovala vzpomínky jako historický pramen a zasadila je alespoň do základních dobových reálií. Vzpomínky začínají květnem 1945, aniž by jakkoliv tematizovaly předcházející události.

Násilné chování některých Čechů je neomluvitelné a při čtení vzpomínek doléhá nutně na každého čtenáře tíha zodpovědnosti za to, že poválečné Československo vytvořilo podmínky pro to, aby k těmto tragickým událostem docházelo. Leč evidentně mohlo k těmto jevům dojít jen a pouze následkem předchozích událostí, o kterých bychom ve většině vzpomínek marně hledali jakoukoliv zmínku. Víme sice, že mezi katolickými kněžími byli mnozí odpůrci nacistické ideologie, současně nás ale zajímá, co ti zbylí kázali v kostelech v roce 1938, když německými vesnicemi sborově zaznívalo „*Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer*“. To se však z edice nedozvíme. Jinak než zoufalstvím nelze popsat pocity historika, když se stále dokola v nových publikacích usilujících o reprezentativnost dočítá, že »vyhnání« si vyžádalo podle různých zdrojů 250 až 460 tisíc obětí.⁶⁴⁴ Jak dlouho ještě bude trvat, než začnou sudetoněmečtí autoři reflektovat odbornou literaturu česko-německé komise historiků?

Dalším problematickým bodem je legitimita názvu. Jestliže kniha má být edicí autentických svědectví, přičemž sami faráři označují prožité události jako vysídlení a vyhnání (*Aussiedlung, Austreibung, Vertreibung*), je v naprostém rozporu s ediční praxí, aby byla dobová svědectví dodatečně interpretována v názvu jako »etnická čistka«, s jasným záměrem

⁶⁴³ srov. KŘEN, J. Česká a německá historická paměť – včerejšek a dnešek. *ČČH*. 1999, roč. 97, č. 2, s. 328.

⁶⁴⁴ GRULICH, R. *Zeitzeugen der Etnischen Säuberung 1945/46*, s. 117. Česko-německá komise historiků stanovila počet úmrtí souvisejících s vyhnáním a transferem na 25-40 tisíc.

ztotožnit vyhnání/odsun se zločiny proti lidskosti páchané v bývalé Jugoslávii v 90. letech 20. století.

Nezbývá než nadále čekat na historika z třetí generace vysídlenců, který se kriticky zaměří na analýzu paměti a vzpomínkových rámců sudetských vysídlenců a konfrontuje je s dobovými prameny. Pokud by získal přístup k dobovým rodinným pramenům osobní povahy a napsal studii, která bude reflektovat moderní historiografické trendy (inspirovat se může například již zmiňovaným výzkumem Haralda Welzera a jeho kolegů), výrazně by přispěl k poznání identity a paměti vysídlenců.

Nerad bych však vytvářel negativní obraz vzpomínání všech sudetských Němců. Vzpomínky mých německých kolegů jsou sice více či méně ovlivněny převažujícím sudetoněmeckým výkladem historie, jejich představy o minulosti jsou však v mnohém korigovány. Plně si uvědomují tragický podíl Německa na utrpení druhé světové války i některé důsledky Mnichovské dohody.⁶⁴⁵ Jsou to lidé, kterým jejich paměť nebrání v navazování přátelských kontaktů s českou stranou. I na stránkách *Schönhengster Jahrbuch* v poslední době dostávají prostor příspěvky, které se snaží zohledňovat perspektivu české strany.⁶⁴⁶

Co je nejpodstatnější, jejich výklad událostí nás musí v mnohém zajímat, protože pomáhá odstranit český etnocentrický pohled na dějiny tím, že do něj vkládá perspektivu jinonárodní menšiny. A tematizuje období našich dějin, ke kterému se česká veřejnost nerada vrací.

Osobně věřím tomu, že kultivace historického vědomí umožní nám i části sudetských Němců přiblížit se navzájem ve svých výkladech minulosti. Vzhledem k pluralitě pamětí se však na řadě věcí nikdy neshodneme. Je obtížné zhodnotit, zda to bude důsledek zastávání názorů, které jsou v rozporu s historickým poznáním, anebo to bude následek používání jiného interpretačního modelu, který nelze a priori odsoudit jako nelegitimní.

7.1.2 Český pohled

„Je to současně příležitost si znovu uvědomit, že osvobození naší vlasti sovětskou armádou představovalo nástup k rozsáhlým společenským změnám, počátek naší nové socialistické epochy. Nelze však nikdy zapomenout na cenu, kterou zaplatili svými životy za naši svobodu českoslovenští a zejména sovětské vojáci. Nelze zapomenout oběti fašistických zvěrstev, páchaných za druhé světové války na území okupované Evropy pod znakem hákového kříže. Miliony obětí žalují, ale také varují. My však nezapomínáme, že to byl

⁶⁴⁵ „S výčitkou, že Sudetští Němci neměli v Hitlerovi vidět Osvoboditele, ale právě člověka plného nenávisti k Židům, Slovanům a církvi, musíme žít.“ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁴⁶ STRIK, W. Oktober 1938: einer subjektiver Rückblick. *Schönhengster Jahrbuch*. 2010, roč. 56, s. 169-175.

*Sovětský svaz, který při nás stál v době Mnichova, a nezapomínáme, že to byla Sovětská armáda, která přišla ve chvílích nejtěžších a osudových pro náš národ. Zárukou samostatnosti a nezávislosti socialistického Československa je i dnes pevné spojení se sovětským svazem.*⁶⁴⁷

Jitka Gruntová v článku Od Mnichova k svobodě, Nové Svitavsko, 1985

Je přirozené, že se národ vrací k utrpení minulosti a vzpomíná na své mrtvé. V Československu však bylo 40 let vzpomínání podřízeno ideologické manipulaci a tehdejší komunistický režim každý rok a nejhlasitěji v 70. a 80. let využíval události let 1938-1945 k legitimaci komunistické diktatury a spojení se Sovětským svazem.

Národně osvobozenecský boj byl ztotožňován s bojem za komunismus a socialismus. Budovatelské úspěchy byly důkazem, že vývoj po roce 1945 šel správným směrem.⁶⁴⁸ Jakékoliv zpochybnění poválečných změn by automaticky znamenalo zpochybnění dosavadního socialistického uspořádání společnosti. Aby se uchránila čistota socialistických myšlenek, byl nacismus (tedy nacionální socialismus) důsledně a nepřesně označován pojmem fašismus. Češi měli být čtyřicet let vděční Sovětskému svazu, že je zárukou míru a nezávislosti Československa.⁶⁴⁹

Na stránkách regionálního tisku i publikací o druhé světové válce byl čtyřicet let udržován negativní obraz Němců a Německa (s výjimkou antifašistů a soudruhů z Německé demokratické republiky), který byl v silném kontrastu s nekriticky oslavným obrazem Rudé armády, Sovětského svazu a partyzánských oddílů. Odsun byl tabuizované téma, maximálně bylo konstatováno, že proběhl,⁶⁵⁰ případně je jednoznačně interpretován jako oprávněná reakce na chování sudetských Němců ve 30. letech a za okupace.⁶⁵¹ Tiskový dohled znemožňoval diskuzi, která se neobjevuje ani v roce 1968 při dočasném uvolnění poměrů. Přípomínka Postupimské konference a rozhodnutí o spořádaném odsunu se neobjevuje. V červenci, kdy probíhal tzv. divoký odsun, je veškerá pozornost věnována žním.⁶⁵²

⁶⁴⁷ GRUNTOVÁ, Jitka. Od Mnichova k svobodě. *Nové Svitavsko*. 7. 5. 1985, roč. 35, č. 19, s. 3.

⁶⁴⁸ Výročí osvobození byla pravidelně spojována s rekapitulací budovatelských úspěchů. Srov. ZERZÁNEK, Jaroslav. 30. výročí osvobození ČSSR oslavíme dalšími pracovními úspěchy. *Poličský zpravodaj*. Květen 1975, č. 5, s. 2-4.

⁶⁴⁹ GLOSER, Jaroslav. Společně proti fašismu: úloha komunistů v národně osvobozenecském boji. *Nové Svitavsko*. 8. 5. 1975, roč. 25, č. 18, s. 1-2. Nesign. Čtyřicet mírových let. *Nové Svitavsko*. 7. 5. 1985, roč. 35, č. 19, s. 1.

⁶⁵⁰ „Po odsunu německého obyvatelstva nastal přesun lidí z oblasti české do bývalého německého pohraničí. Tam se přestěhovalo z Poličky téměř 1 000 osob.“ DVOŘÁK, Josef. Rozvoj města Poličky od května 1945 k dnešku. *Poličský zpravodaj*. Květen 1985, č. 5, s. 5-21.

⁶⁵¹ J. V. Dny zrady v Pomezí. *Nové Svitavsko*. 11. 10. 1978, roč. 28, č. 41, s. 4.

⁶⁵² Nesign. Plnou péči cukrovce a bramborům. *Nové Svitavsko*. 16. 7. 1965, roč. 5, č. 28, s. 1. Nesign. Uděláme vše pro rychlé, kvalitní a hospodárné žně. *Nové Svitavsko*. 6. 8. 1965, roč. 5, č. 31, s. 1. Nesign. Využívali přízně počasí. *Nové Svitavsko*. 7. 8. 1985, roč. 35, č. 32, s. 1.

Ústřední úlohu ve veřejném vzpomínání sehraává Rudá armáda a ruští partyzáni. Pravidelně v květnových dnech (v letech kulatých výročí i po několik měsíců) zaplňují stránky tiskových orgánů KSČ a ONV v Poličce a ve Svitavách fotky partyzánů a vojáků Rudé armády, kteří jsou radostně vítáni místními obyvateli. Vzpomíná se i na krátký pobyt L. I. Brežněva, který do Poličky zavítal v květnových dnech v řadách vojsk 2. ukrajinského frontu. Konají se besedy školáků s vězni, kteří byli mučeni v koncentračních táborech a na úředních gestapa. Češi jsou zobrazováni jako oběti, hrdinové nebo skromní odbojáři.⁶⁵³

Ideologická manipulace v článcích budovala monopol komunistického odboje, který za pomoci Sovětského svazu osvobodil Československo od fašismu. Každoroční výročí osvobození a zejména ta po srpnové okupaci vojsk států Varšavské smlouvy v roce 1968 měla sloužit k tomu, aby se veřejně zdůraznily přátelské vztahy k Sovětskému svazu a jeho úloha při budování socialistické společnosti: „*Znovu si uvědomujeme, za co máme být vděční Sovětskému svazu, co pro nás přátelství se Sovětským svazem znamená. (...) Je třeba vyhodnotit, čeho všeho jsme za třicet let svobodného a mírového života za pomoci Sovětského svazu dosáhli a čeho musíme ještě dosáhnout, aby naše přátelské vztahy se ještě více prohloubily a naše socialistické úspěchy byly ještě výraznější.*“⁶⁵⁴

Na stránkách novin jsou Němci prezentováni prostřednictvím příběhů nacistických zločinců a vrahů. Články doplňují fotografie z koncentračních táborů nebo oběšených partyzánů.⁶⁵⁵ V článku *Po stopách slavných a krvavých* jsou Němci označováni jako hitlerovští „*nadlidé*“, kteří se „*ve své zvrhlosti dávali s umučenými oběťmi fotografovat*“. Článek informuje o vydání dokumentační mapy Východočeského kraje se zakreslenými pamětními místy nacistické okupace. Závěrečný apel jasně směřuje proti Západnímu Německu: „*Ty slavné stopy partyzánských bojů nás zavazují a ty krvavé, jež zůstaly po fašistických bestiích, nás varují, abychom nezapomněli a byli na stráž: váleční zločinci ještě žijí...!*“⁶⁵⁶

Výstižný obraz Němců-fašistů nacházíme v článku *Poslední dny panického strachu fašistů*, který vykresluje skloněk života prominentů nacistické strany ve Svitavách. Mezi nimi zaujímá ústřední místo „*obrnacista a bezirksleiter NSDAP Julsch Hönig*“, který v květnových

⁶⁵³ Článků je nepřehledné množství, pro ukázkou uvádím např.: Nesign. Velmi jsme se těšili. *Nová cesta: vesnické noviny Okresního národního výboru v Poličce*. 8. 5. 1959, roč. 6, č. 20, s. 1. DOSTÁLEK, Josef. Legendární hrdinové po dvaceti letech: aby již nikdy nebyla válka a lidé byli lidmi. *Nové Svitavsko*. 30. 4. 1965, roč. 5, č. 17, s. 2. Nesign. Partyzánský velitel Viktor Osipov: ze života statečného a chrabrého bojovníka. *Nové Svitavsko*. 7. 5. 1965, roč. 5, č. 18, s. 3. DVOŘÁK, Josef. L. I. Brežněv v Poličce. *Nové Svitavsko*. 8. 5. 1975, roč. 25, č. 18, s. 1. kpt. Vágner. Po stopách partyzánů. *Nové Svitavsko*. 8. 5. 1975, roč. 25, č. 18, s. 2. Nesign. Mnozí z bezejmenných statečně žijí: svědectví po dvaceti letech. *Nové Svitavsko*. 9. 4. 1965, roč. 5, č. 14, s. 1. SUCHÝ, Jaroslav. Vzpomínky na osvobození. *Nové Svitavsko*. 7. 5. 1985, roč. 35, č. 19, s. 5. f. p. Otřesné svědectví. *Nové Svitavsko*. 30. 4. 1965, roč. 5, č. 17, s. 3.

⁶⁵⁴ BUBEN, Josef. Komunisté v čele odboje. *Nové Svitavsko*. 7. 2. 1975, roč. 23, č. 6, s. 3.

⁶⁵⁵ jh. Lékař Schmidt – vrah v bílém plášti: po stopách dětřichovské tragédie. *Nové Svitavsko*. 2. 4. 1965, roč. 5, č. 13, s. 1.

⁶⁵⁶ jh. Po stopách slavných a krvavých: svědectví před dvaceti lety. *Nové Svitavsko*. 9. 4. 1965, roč. 5, č. 14, s. 3.

dnech roku 1945 spáchal sebevraždu. Němce reprezentuje i knihkupec Tyrolt, který ze strachu před bolševismem zastřelil svou ženu a děti.

Němci jsou popisováni jako „rozvraceči republiky“ nebo násilníci, kteří se železnými tyčemi přepadávali české a německé sociální demokraty. K posílení negativního obrazu je zmíněna i účast Höniga a svitavských ordnerů na přepadu Moravské Chrastové, jeho úloha při vypálení židovské synagogy nebo zodpovědnost za posílání německých antifašistů do koncentračních táborů. Redaktor uspokojivě konstatuje, že se Hönigovi nepodařilo „*uprchnout na západ a tam rozšířit řady svých soukmenovců – revanšistů.*“ Závěr článku je namířen proti vysídleným Němcům a jejich vlasteneckým sdružením: „*Ať všichni ti Hönigové, Tyroltové a jim podobní křičí, jak chtějí a volají po návratu ‚do staré vlasti‘, zůstane jen při jejich přání. Letošní 20. výročí osvobozené naší republiky je pádnou odpovědí všem těm, kteří v panickém strachu tenkrát od nás utíkali před spravedlivým hněvem lidu.*“⁶⁵⁷

Nevzpomínalo se jen na rok 1945, ale i na Mnichov. V článku předsedy okresního výboru KSČ z roku 1968 je mimo jiné zdůrazněno, že o „*likvidaci ČSR se přičinila i Henleinova pátá kolona, která v minulosti působila i na území dnešního svitavského okresu.*“ Lid v Československu byl zrazen nejen sudetskými Němci, ale i domácí buržoazii a západními velmocemi, což ve svém důsledku umožnilo „*generální nástup fašistického Německa k zločinnému ovládnutí Evropy a podmanění národů.*“⁶⁵⁸

Článek *Dny zrady v Pomezí*⁶⁵⁹ byl evidentně inspirován filmem z Vávrovy trilogie. „*Vzpomínáme, abychom se poučili*“, píše neznámý autor, a vykresluje tradiční obraz Němců „*přistěhovalců*“ do českých zemí, přičemž ty odsunuté hned v úvodu označuje za „*revanšisty*“. I Němci z Pomezí založili stranu SdP a „*po připojení k říši tonula celá obec v záplavě praporů s hákovými kříži. Jízlivou radost z tragédie Čechů dávali všude drze najevo. Nejvíce se vysmívali záboru Poličky.*“

Pamětník z Poličky v článku vzpomíná, jak arogantně se chovali jeho dřívější němečtí sousedé a jak násilně si počínaly oddíly Hitlerjugend. „*Porážka ve válce je zdrtila. Mnozí se ze strachu před potrestáním domů raději nevrátili. Řada z nich spáchala pro špatné svědomí sebevraždu.*“ Závěr přináší tradiční výklad, ve kterém jsou Češi zbaveni jakéhokoliv podílu viny na poválečném vysídlení: „*Sudetští Němci byli horlivými vykonavateli Hitlerova plánu. Sami se vyloučili ze soužití s českým a slovenským národem. A proto museli být vystěhováni.*“

Jaké plyne z Mnichova ponaučení? Že už se nesmí nikdy opakovat. V západním Německu je spatřována stálá hrozba, před kterou nás může ochránit jen naše příslušnost

⁶⁵⁷ ok. Poslední dny panického strachu fašistů. *Nové Svitavsko*. 22. 4. 6. 1965, roč. 5, č. s. 2.

⁶⁵⁸ KRUPICA, Josef. 30. výročí mnichovského diktátu. *Nové Svitavsko*. 4. 10. 1968, roč. 18, č. 26, s. 1.

⁶⁵⁹ J. V. Dny zrady v Pomezí. *Nové Svitavsko*. 11. 10. 1978, roč. 28, č. 41, s. 4.

k socialistickému bloku: „Záruka naší bezpečnosti je jen v našem spojení se Sovětským svazem a ostatními státy Varšavské smlouvy.“

Podobný závěr nacházíme i o deset let později v článku, který připomíná okupaci Poličky: „Tyto události by neměly být nikdy zapomenuty. Již proto ne, že ještě dnes, po 50 letech, se ozývají v NSR hlasy volající po revizi poválečného rozhodnutí o odsunu Němců z území naší republiky a po jejich návratu.“⁶⁶⁰

V českém vzpomínání se našlo místo i pro holocaust Židů. Doktor Lopour se podělil v roce 1975 o své vzpomínky na prohlídku pracovního tábora Brněnec a připomněl je z obavy, aby se na osudy Židů nezapomnělo. I on apeluje na zajištění světového míru, aby se nic podobného jako holocaust nemohlo opakovat. Na rozdíl od většiny příspěvků v tehdejším tisku je z jeho stylu patrné upřímné přesvědčení, a ne prvoplánová ideologie.⁶⁶¹

Na nekritickém hodnocení minulosti se podílela i regionální historiografie, zejména výběrem témat. Vlastivědný sborník okresu Svitavy obsahoval v 80. letech studie o partyzánském hnutí a osvobození okresu, doprovázené příspěvky o budování socialismu po roce 1945. Vysídlení německého obyvatelstva se nikdo z badatelů nevěnoval. U příležitosti výročí byly vydávány oficiální publikace, které dokládaly tradice revolučního boje na Svitavsku.⁶⁶²

Veřejné vzpomínání bylo tedy do roku 1989 ideologicky ovládané komunistickým režimem, pro nějž byl strach z Německa a revanše jedním z hlavních zdrojů legitimacy. Žádným způsobem se nezpochybňoval odsun ani poválečné zacházení s Němci. Tabu odsunu však není možné svádět na cenzuru a ideologii, společnost necítila potřebu se k problematickým kapitolám vlastních dějin vracet.

Jediná skupina, která před rokem 1989 cítila potřebu mluvit o tom, co se v poválečném Československu stalo, byli disidenti a intelektuálové v emigraci. V jejich kruzích se objevily názory, které problematizovaly nejen samotnou morální stránku odsunu, ale současně spojovaly jeho realizaci s nástupem komunistické diktatury. Bez odezvy nezůstal ani vliv odsunu na devastaci krajiny a sociálních vazeb v pohraničí.⁶⁶³ Byla to silná témata, ke kterým se bezprostředně po listopadu 1989 přidala potřeba vyrovnat se s celou čtyřicetiletou minulostí komunistického režimu.

⁶⁶⁰ jd. Historická poučení: padesát let od fašistické okupace Poličky. *Nové Svitavsko*. 5. 10. 1988, roč. 37, č. 40, s. 2.

⁶⁶¹ LOPOUR, J. Listy z kroniky. *Nové Svitavsko* roč. 8. 5. 1975, 25, č. 18, s. 3.

⁶⁶² GLOSER, J. ml. *Partyzánské hnutí na Svitavsku*. OV SDTR Svitavy, 1975. JOŽÁK, J. *Památná místa protifašistického odboje Východočeského kraje*. Praha 1980. GRUNTOVÁ, J. - PAKOSTA, O. Osvobození území svitavského okresu v květnu 1945. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1985*, s. 6-21. BŘENĚK, J. 35 let socialistického zemědělství. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1984*, s. 3-12. GLOSER, J. - GRUNTOVÁ, J. Boj KSČ a ostatních demokratických sil na Svitavsku a Moravskotřebovsku proti fašismu v letech 1935-1938. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1986*, s. 3-23.

⁶⁶³ Edice textů z let 1965-1989 viz KŘEN, J. *Češi, Němci, odsun: diskuse nezávislých historiků*. Praha 1990.

Když Václav Havel, který měl přehled o složité debatě v disentu a emigraci, vyjádřil v prosinci 1989 v televizním rozhovoru ze své pevné morální pozice lítost nad odsunem a dokonce naznačil subjektivní potřebu se odsunutým Němcům omluvit, vyvolalo to silné reakce ve společnosti, která na podobné gesto nebyla připravena. Havlův výrok najdeme v *Čítance odsunutých dějin*, která obsahuje relevantní texty z období let 1989-1997 a dokumentuje složité období, ve kterém prodělávala česká společnost kritickou reflexi poválečné minulosti.⁶⁶⁴

Sudetoněmecký landsmanšaft na Havlovu iniciativu reagoval požadavky na revizi odsunu a na zrušení tzv. Benešových dekretů, aniž by provedl kritickou revizi své ideologie. Veřejný prostor na několik let ovládla neodborná debata o českých a československých dějinách, jejímž následkem bylo zpochybňování historické identity občanů Československa a po roce 1993 České republiky. Přirozenou reakcí české společnosti byla defenziva a její rozdělení na většinové zastánce oprávněnosti odsunu a jeho kritiky. Ještě v polovině devadesátých byl veřejný diskurs v názorových rubrikách přeplněn stereotypními představami o tom, že většina sudetských Němců byli nacisté, že odsun byl uskutečněn na základě Postupimské konference, nebo že excesy prováděly revoluční gardy, jejichž členové chtěli zakrýt svou kolaborantskou protektorátní minulost apod. Docházelo k bagatelizaci utrpení vyhnanců, kteří byli s velkou ochotou depersonalizováni, čímž jim byl upírán lidský rozměr utrpení. Nemožnost najít společnou řeč byla způsobena i rozdílnými obrazy minulosti. Zatímco zastánci nacionalistického výkladu dějin si vybavili oběti Heydrichiády, vypálené Lidice a hajlující Němce po Mnichovu, zastánci moralistického postoje naopak viděli obraz žen, dětí a starých lidí, kteří jsou vyháněni z domovů.⁶⁶⁵

Problém zátěže minulosti řešily bilaterální smlouvy s Německem. První byla dohodnuta v roce 1992, ale vzhledem k rozpadu federace bylo nutné ji znovu formulovat. K tomu došlo v roce 1997, kdy v lednu Václav Klaus a Helmut Kohl podepsali v Praze *Česko-německou deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji*.

Základním cílem deklarace bylo vyřešení sporů mezi ČR a SRN, které bránily budoucímu vývoji vztahů mezi oběma zeměmi. Česká strana docílila ukončení nejistoty o hrozbě majetkových nároků ze strany Německa, německá reprezentace mohla ocenit českou reflexi událostí po druhé světové válce spjatých s odsunem sudetských Němců. Česká strana

⁶⁶⁴ PITHART, P. – PŘÍHODA, P. *Čítanka odsunutých dějin*. Praha 1998. Havlův výrok (s. 38): „*Já si myslím, že hranice Československa by se neměly měnit. Myslím si, že by se sem nikdo z odsunutých neměl vracet, ale myslím si, že jsme povinni se Němcům, kteří byli odsunuti po druhé světové válce, omluvit. Protože to byl akt velmi tvrdého zbavení několika miliónů lidí jejich domovů a bylo to vlastně zlo, které bylo odplatou za předchozí zlo. A já myslím, že budeme-li na zlo odpovídat zlem, budeme to zlo jenom dál a dál prodlužovat. A to je ovšem, znovu opakuji, můj privátní názor.*“

⁶⁶⁵ PITHART, P. – PŘÍHODA, P. *Čítanka odsunutých dějin*, s. 37-39, 223-228, 252-3.

vyjádřila lítost nad uplatňováním kolektivní viny a dále politovala „*excesů, které byly v rozporu s elementárními humanitárními zásadami i s tehdy platnými právními normami.*“⁶⁶⁶

Sudetoněmecký landsmanšaft deklaraci odmítl, protože česká strana neodsoudila »vyhnání« jako takové a odmítla jednat o náhradě vyvlastněného majetku. O tom, že deklarace neudělala černou čáru za minulostí, jsme se přesvědčili v roce 2002, kdy čekaly státy střední Evropy volby a z tzv. Benešových dekretů a požadavků SL se stalo hlavní předvolební téma zejména v Rakousku a České republice. Existence dekretů byla považována za překážku vstupu ČR do Evropské unie.⁶⁶⁷ Reakcí českých poslanců bylo populistické a jednomyslné usnesení o věčné platnosti dekretů prezidenta republiky z roku 2003. Sdružení historiků České republiky reagovalo na zkreslené či lživé interpretace moderních dějin a na politické zneužívání historických argumentů v souvislosti s tzv. Benešovými dekrety svým prohlášením proti „*znásilňování dějin*“.⁶⁶⁸

Orientovat se v celé diskuzi o tzv. Benešových dekretech a o skutečných záměrech Sudetoněmeckého landmanšaftu je pro běžného občana České republiky téměř nemožné, protože mu schází odborné znalosti. Abychom porozuměli celé problematice, musíme být odborníky na právo, musíme se orientovat v otázkách morálky a filozofie dějin, měli bychom být schopni hodnotit jednání aktérů z hlediska sociální psychologie a co je nejdůležitější, musíme znát relevantní historická fakta. Výsledkem mediální zkratky jsou často povrchní hodnocení a zkreslené mediální obrazy skutečnosti, které kritické diskuzi neprospívají.⁶⁶⁹

Největší problém vidím v tom, že se důsledně nerozlišují činy, ke kterým se veřejně vyjadřujeme. Česká i německá strana označují stejnými pojmy různé skutečnosti. Je předmětem debaty retribuční soudnictví? Násilné excesy? Vyhánění obyvatel z domů československou armádou? Organizovaný odsun realizovaný v souladu s mezinárodním právem? Konfiskace majetku?

Velká část politiků i české společnosti zaujímá pragmatický postoj – jsou přesvědčeni o tom, že se problém časem vyřeší tím, že většina těch Němců, kteří požadují hlubší vyrovnání s minulostí, zkrátka během několika let zemře. Zátěž minulosti se tím však podle mého názoru nevyřeší.

⁶⁶⁶ KUČERA, O. *Sudetoněmecký landsmanšaft – historie, struktura, cíle: přijetí česko-německé deklarace a její odmítnutí SL.* [online]. Glosy. info, 2. srpen 2004. [cit. 23. 4. 2011]. Dostupné na WWW: <<http://glosy.info/texty/sudetonemecky-landmansaft-historie-struktura-cile/>>.

⁶⁶⁷ Provokation - Dialog - Konfrontation: „Sudeten sind Landesverräter“ - Wirbel um Zeman Interview. *Schönhengster Heimat*. Březen 2002, roč. 51, č. 603, s. 4. Nesign. EU macht Druck auf Prag: Verstimmung zwischen Tschechien und EU. *Schönhengster Heimat*. Srpen 2002, roč. 51, č. 608, s. 4.

⁶⁶⁸ PÁNEK, J. – PEŠEK, J. Historikové proti znásilňování dějin: stanovisko Sdružení historiků České republiky. *Zpravodaj Historického klubu*. Zvláštní příloha, roč. 12, č. 2/2002.

⁶⁶⁹ K problematice tzv. Benešových dekretů nejnověji BLAIVE, M. – MINH, G. (edd.) *Benešovy dekrety: Budoucnost Evropy a vyrovnávání se s minulostí*. Praha 2003.

Nedokážu určit, jaké jsou skutečné cíle Sudetoněmeckého landsmanshaftu. Vycházím z názorů německých pamětníků z Poličska. Ti také požadují zrušení tzv. Benešových dekretů, ovšem ne s cílem získání odškodnění za ztracený majetek (z toho důvodu nepožadují jejich zrušení ex tunc, tedy se zpětnou platností). Jsou pro ně symbolem ponížení a subjektivně vnímané křivdy, kdy byli oni a většina jejich krajanů bez respektování presumpce nevinu kolektivně zbaveni většiny občanských práv a svobod a vyhnáni/vysídleni do Německa. Domnívají se, že neschopnost české společnosti a politiků distancovat se od dekretů je znamením toho, že Češi upřímně nelitují spáchaných křivd a nedokážou se vyrovnat s nedemokratickým jednáním ve svých dějinách. „Výsledkem tohoto deficitu v chápání vaší historie je také odlišné vnímání obětí z Lidic a obětí z Postoloprta,“⁶⁷⁰ domnívá se Johann Neudert.

Je třeba konstatovat, že většinu Němců pocházejících z Poličska (ostatně jako většinu sudetských Němců) tzv. Benešovy dekrety vůbec nezajímají, to jen mediální obraz vyvolává dojem, že jejich zrušení požadují všichni vysídlenci.⁶⁷¹ Ti, kteří se o ně zajímají, se většinou nevyznají v jednotlivých paragrafech, a tudíž nejsou schopni odpovědět, který dekret by se měl vlastně zrušit.⁶⁷² Navíc mezi dekrety chybně zahrnují i tzv. amnestijní zákon,⁶⁷³ který vnímají jako největší překážku na cestě k celkovému smíření. Velký deficit německé strany vidím v neznalosti pozadí schvalování tohoto zákona. Jak konstatovala Evropská komise, neměl být původně určen k ospravedlnění násilí na Němcích a Maďarech a nemůže být v současnosti překážkou vyšetřování válečných zločinů a zločinů proti lidskosti.⁶⁷⁴ Že byl od svého schválení v roce 1946 opakovaně užíván k přerušení vyšetřování případů tzv. excesů a že se v české společnosti nenašlo dostatek iniciativy některé dosud žijící pachatele vyhledat, už je jiná stránka diskuze.

⁶⁷⁰ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁷¹ „Jsou tu ovšem vyhnanci, kteří výraz Benešovy dekrety vůbec neznají. Pak jsou tu takoví, kteří o nich vědí, ale je jim jedno, jestli ještě platí nebo ne. Domnívám se, že tohle si myslí většina dosud žijících sudetských Němců.“ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁷² Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010. Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, dopis z 27. 3. 2010.

⁶⁷³ Zákon č. 115/1946 Sb., o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků, označovaný nesprávně Amnestijní zákon. Klíčový paragraf 1 stanovil, že „jednání, k němuž došlo v době od 30. září 1938 do 28. října 1945 a jehož účelem bylo přispěti k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů, není bezprávné ani tehdy, bylo-li by jinak podle platných předpisů trestné.“ Jeho přijetí bylo v souladu se standardní poválečnou praxí aplikovanou v celé řadě států. Kontroverze spočívá v tom, že v praxi byl už od svého přijetí v roce 1946 zneužíván k zastavení soudního stíhání v případech, které měly evidentně kriminální povahu. Tato praxe mimo jiné až na několik málo výjimek znemožnila potrestání četných a v řadě případů i neobyčejně brutálních zločinů, které se „spravedlivou odplatou“ neměly vůbec nic společného. Viz STANĚK, T. *Odsun Němců z Československa 1945-1947*, s. 202-203.

⁶⁷⁴ *The Czechoslovak presidential decrees in the light of the acquis communautaire: summary findings of the Commission services.* European Commission, Brusel, 14. 10. 2002.

Nicméně bychom měli naslouchat argumentaci sudetských Němců, podle které se Češi nechtějí vypořádat s některými stránkami své novodobé historie. Osobně se domnívám, že je to tvrzení do značné míry oprávněné.

Důvod, proč se česká společnost neustále dekrety a odsunem zabývá, je jejich morální stránka a otázka legitimacy – bylo zbavení téměř tří miliónů obyvatel jejich práv a domova oprávněné, nebo nikoliv? Opravdu bylo násilné chování vůči německé menšině po válce nezbytné a splnilo svůj záměr? Nezpůsobili jsme mnoha Němcům ve snaze vyrovnat se s traumatickými zážitky okupace řadu křivd, které bychom měli zpětně nějakým způsobem odčinit?

Jak konstatuje francouzská historička Muriel Blaive, Češi se vždy považovali za demokratický národ, a to v minulosti i současnosti. Neúspěch meziválečného soužití s Němci, založeného na demokratické politice, společně s traumatickou zkušeností okupace dovedly české politiky v čele s Edvardem Benešem k přesvědčení, že jediné možné řešení je odsun Němců, který byl obhajován jako nezbytný předpoklad k zachování míru a demokracie. Poválečný přístup k německé menšině, který vycházel z principu kolektivní viny, nakonec vyústil v řadu nedemokratických aktů, které jsou v rozporu s dnešním chápáním základních lidských práv a svobod.⁶⁷⁵

Domnívám se, že mnozí Češi povědomě cítí tento rozpor mezi hodnotami, které vyznávají, a nedemokratickým a morálně problematickým jednáním a myšlením, kterého se většina české společnosti dopustila po válce (nemluvě o kriminálních činech mnohých příslušníků vojenských a bezpečnostních formací). Jejich postoj je z morálního hlediska opodstatněný. Jakkoliv můžeme totiž poukazovat na vyvíjející okolnosti poválečného přístupu k německé menšině (následkem války došlo k rozkolísání právního a morálního vědomí širokých vrstev obyvatelstva), morálka by měla zůstat nedělitelná. Z čistě morálního hlediska proto není mezi muži zastřelenými v Lidicích a muži zastřelenými v Postoloprtech rozdíl. Vražda je vraždou.⁶⁷⁶

Další část české společnosti v čele s vrcholnými politiky tak důsledně minulost nehodnotí. Osobně nedokážu odpovědět na otázku, do jaké míry tento postoj je nebo není oprávněný. Jeho zastánci se mimo jiné obávají toho, že důsledně projevená lítost a odsouzení

⁶⁷⁵ BLAIVE, M. O české demokracii a „Benešových dekretech“. In *Benešovy dekrety: budoucnost Evropy a vyrovnávání se s minulostí*, s. 31-35.

⁶⁷⁶ V Postoloprtech internovala na konci května a v červnu 1945 československá armáda tisíce civilních osob německé národnosti, z nichž podstatnou část bez soudu popravila. Exhumováno bylo 763 těl, počet obětí se však odhaduje na více než 2 000. Vyšetřování zahájené v roce 1947 bylo po nástupu komunistického režimu zastaveno. Tzv. postoloprtský masakr je jedním z mála poválečných excesů, u kterého byli při obnovení vyšetřování po roce 1989 nalezeni i pravděpodobní viníci.

některých poválečných činů povede k relativizaci vztahu mezi příčinou a následkem.⁶⁷⁷ I z toho důvodu je odmítáno symbolické gesto zrušení tzv. Benešových dekretů, které vyjadřují české stanovisko k tomu, že nejdříve nastalo období zvýšeného ohrožení republiky, a teprve pak došlo k potrestání těch, kteří k němu přispěli. Dekrety navíc dokládají složitý proces vyrovnávání se s nacistickou okupací.⁶⁷⁸

Jsem toho názoru, že se dožiji symbolického smíření, kdy například český premiér navštíví sudetoněmecký krajanský sraz a vyjádří upřímnou lítost nad důsledky odsunu, a současně z tohoto gesta nebudou představitelé sudetských Němců vyvozovat jakékoliv politické důsledky. Dost možná ale tento akt nastane ve chvíli, kdy už bude žít minimum těch, kteří potřebu podobného gesta dnes cítí. Každopádně je před námi ještě dlouhá cesta, během které čeká obě strany kultivace dosavadních představ o minulosti. Česká strana má především deficit v obhajobě oprávněnosti odsunu na základě teze o kolektivní vině. Vyhánění civilního obyvatelstva a zejména dětí, které v době Mnichova mnohdy ani nebyly na světě, zkrátka nelze s odstupem 66 let stále obhajovat jako oprávněné tvrzením, že se většina Němců v roce 1938 rozhodla spojit svůj osud s nacistickou Třetí říší. Sudetoněmecký landsmanšaft čeká pro změnu kritické zhodnocení dědictví sudetoněmeckého hnutí, které svým antidemokratickým charakterem přispělo k likvidaci Československa a ke všemu, co následovalo.

7. 2. Návraty do »alte heimat«

„Jako bezdomovci, zranění v hloubi svých srdcí, přišli jsme do ciziny, do zničeného Německa. Bezdomovectví bylo při vysídlení zapsáno do domovského listu.“⁶⁷⁹

Werner Strik, Rothmühl, 1998

Tak začínali všichni vysídlení Němci. Byli bez domova. Zatímco těm vysídleným v roce 1946 zprostředkovávaly okupační orgány nový domov, ti vyhnání v červenci 1945 se těžko probíjeli poválečnou nouzí východní okupační zóny, tábořili v lesích, prosili u sedláků o práci a přístřeší, trávili dlouhé měsíce v utečeneckých táborech. Na prožitě zkušenosti jednotlivci reagovali rozdílně. Ostatně jako reagují lidé vždycky na novou situaci. Někteří se s osudem nikdy nesmířili, jiní se přizpůsobili novým podmínkám. Někteří si v Německu našli nový domov, jiní se cítili celý zbytek života vykořenění: *„Čím mladší jsme byli v době*

⁶⁷⁷ Zajímavá diskuze se na toto téma rozvedla v reakci na můj článek v poličské Jitřence. Viz J. Najbert. Vyhnání: regionální moment v česko-německých vztazích. *Jitřenka*. Červenec 2010, ročník 8 (84), č. 7, s. 19. Reakce viz David Junek. Odsun nebo vyhnání? Aneb: Následek bez příčiny? *Jitřenka*. Srpen 2010, roč. 8 (84), č. 8, s. 15. T. Kaláb. Opravdu vyhnání? Tamtéž.

⁶⁷⁸ K tématu více KUKLÍK, J. Tzv. Benešovy dekrety z právně-historické perspektivy. In *Benešovy dekrety: budoucnost Evropy a vyrovnávání se s minulostí*, s. 55-73.

⁶⁷⁹ STRIK, W. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*, s. 10.

vyhnání, tím snazší pro nás bylo se s tou zátěží vyrovnat.“⁶⁸⁰ Pamětníci opakovaně uvádí, že ti nejstarší zemřeli „na stesk po domově“.⁶⁸¹ Nelze vyloučit, že trauma spojené se ztrátou domova a celkového smyslu života, doplněné neutěšenými vyhlídkami na budoucnost, výrazně ovlivnilo jejich fyzické i psychického zdraví.

Politická situace v Československu neumožňovala více než 15 let těm odvážným, aby navštívili své nedobrovolně opuštěné domovy. Ostatně dlouho na to nepomýšleli ani samotní vysídlenci. Museli se vyrovnávat s problémy integrace a možnost návratu byla dočasně tabu. Krom toho se mezi vysídlenci nacházela velká skupina těch, kteří po prožitých událostech prohlašovali: „Češi už mě nikdy neuvidí.“⁶⁸² Otto Faimann zachytil, jak otázka návštěvy Československa rozdělovala názorově rodinu:

„Já měl velký stesk po domově, ale můj bratr říkal: ‚Kdybys ty byl v pětačtyřicátém roku doma, tak by ses tam nikdy nechtěl vrátit. Co nám Češi udělali, to je hrozné. Já mám takový hrozný vzpomínky, kdyby nebyl strýček Valenta, tak mě skoro zabili.‘ Moje maminka řikala na to: ‚Ne, Otto, já chci mít svou vlast v hlavě takovou, jako když jsme ji opouštěli.‘“⁶⁸³

Pan Faimann se vrací téměř každý rok i ve svých 90 letech. Poslední přání jeho umírající matky bylo podívat se naposledy do Německé Bělé.

První cesta pro ty, kteří se odhodlali cestovat přes železnou oponu, byla emočně velmi náročná. Sice se vraceli na místa idealizovaná ve svých vzpomínkách, zároveň je však měli spojená i s traumatickými zážitky. Otto Faimann se s tím vyrovnává téměř každou návštěvu: „Když začnu vzpomínat, mám to všechno před očima jako film a ten se spustí a to je pro mě moc těžké.“⁶⁸⁴

První kroky směřovaly za těmi, kdo mohli zůstat (většinou smíšená manželství), případně za Čechy, se kterými vysídlenci navázali nějaký vztah před transportem. Ochota setkat se s »sudeťákem«, který vystoupil z luxusního auta se západoněmeckou značkou, byla proměnlivá. „Když se chtěli jít podívat do baráku, každý je nepustil, to víte. Někteří říkali: ‚Vyfotit zvenku si to můžou, ale do baráku ať mi nelezou.‘“⁶⁸⁵

Společným dojmem prvních návštěv bylo „zděšení nad zpusťšením vesnice“.⁶⁸⁶ Návštěvníci byli ze západního Německa zvyklí na jiný životní standard. Konfrontace

⁶⁸⁰ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁸¹ Thomas Kukla, Ortsberichterstatter Dittersbach, narozen a žije v Německu, e-mail z 16. 3. 2010. Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁸² Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁸³ Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, rozhovor 29. 9. 2010. Pan Faimann byl od roku 1944 v britském zajetí. Bratr byl po návratu ze zajateckého tábora zatčen a ztýrán bezpečností. Propustili ho s omluvou po intervenci českého strýce, člena národního výboru. Rodina Faimannových měla antifašistický statut a rozhodla se dobrovolně odejít do Německa.

⁶⁸⁴ Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, rozhovor 29. 9. 2010.

⁶⁸⁵ Marie Pucharová (*1934), Jedlová, dělnice, rozhovor 16. 6. 2010.

⁶⁸⁶ NEUDERT, J. *Die Laubendorfer nach der Vertreibung*. [online]. [cit. 20. 3. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.neudert-johann.de/Laubendorf.htm>>.

idealizovaného obrazu domova a skutečné reality způsobila, že se někteří podruhé už nevrátili. V obcích bylo o třetinu až polovinu obyvatel méně než před válkou, mnozí Němci své domy vůbec nenašli, protože spadaly do kategorie »bouraček«, anebo to byly rozlehlé statky, na jejichž udržování neměli noví majitelé peníze ani dostupný stavební materiál. Největší šok však byly „kolchozy“ – jednotná zemědělská družstva obdělávající rodinná pole. Nábožensky silně založení vysídlenci byli konfrontováni i s oficiální církevní politikou. V srpnu 1966 přišlo na bohoslužbu v Radiměři osm hostů z Německa a pouze 11 místních. „Kostel musel být zavřený, protože se mnohokrát stalo, že zde lidé vykonali svoji potřebu. (...) Vnitřek kostela není v dobrém stavu, hlavně v horní a dolní kapli se objevily četné skvrny...některé nápisy křížových cest byly smazány a nahrazeny českými.“⁶⁸⁷

Zatímco do 80. let byly návštěvy individuální, umožnilo otevření hranic po roce 1989 pořádat hromadné autobusové zájezdy do »alte heimat«. Nejčastěji směřovaly návštěvy do velkých vesnic – Jedlová, Radiměř, Pomezí. Úřady obcí společně s návštěvníky z Německa plánovaly program a zachytil jsem pouze jediný případ, kdy mezi někým z vysídlenců a současných obyvatel došlo k výraznému konfliktu.⁶⁸⁸ K bezproblémovému průběhu přispíval samotný přístup vysídlenců, kteří například před odjezdem do Pomezí dostávali následující instrukce: „Pamatujte na to, že je to teď domov Čechů, kteří tam žijí a osobně nemohou za to, že jsme byli vyvlastněni a vyhnáni z domu. Chovejte se k Čechům zdvořile a snažte se mírnit své emocionální výroky.“⁶⁸⁹ Nicméně se stále najdou tací, kteří do svého bývalého domu současnými majiteli vpuštění nebyli.

Své dojmy z návštěv do Pomezí po roce 1989 shrnul Johann Neudert: „Počet současných obyvatel, kteří ochotně otevřou, když na dveře zatukáme, je větší než těch, kteří demonstrativně zavřou dveře. Když se procházím po Laubendorfu, tak mě děti pozdraví – to se mi u nás v Německu nestane. Když potkám někoho z místních, pozdravím je ‚dobrý den‘ a mám radost z toho, když se jejich tváře rozjasní.“⁶⁹⁰ Program je vždy podobný – navštívit přátele, zajít na mši do kostela, upravit hrob, projít se po rodinném poli a zavzpomínat.

Nezaznamenal jsem jediný případ, kdy by bývalí majitelé alespoň uvažovali o tom, že se do své »heimat« po roce 1989 vrátí. Důvodem je rozdílná životní úroveň, jazyk i styl života: „Ačkoliv to patrně mnohé obyvatele raní, krajané z Laubendorfu říkají, že dnešní vesnice pro ně už není přitažlivá.“⁶⁹¹

⁶⁸⁷ JANDL, H. *Radiměř a její obyvatelé*, s. 115.

⁶⁸⁸ V České Radiměři se jeden z bývalých majitelů symbolicky domáhal vrácení svého pozemku a argumentoval předválečnými zápisy z katastrální mapy.

⁶⁸⁹ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁹⁰ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010. Pan Neudert patří k těm, kteří svůj dům dosud nemohli navštívit.

⁶⁹¹ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

Během svých návštěv za posledních dvacet let si Němci vytvořili řadu přátelských kontaktů s některými rodinami z Poličky a okolí. Není výjimkou, že Češi přijali pozvání na krajská setkání v Německu. Přátelské vztahy se rozvíjí zejména mezi věřícími. S tím jsou spojeny i dvě iniciativy vysídlenců podpořit finančně opravu církevní památky v rodné obci. V Dolní Jedlové byl v září 1996 za přítomnosti tehdy ještě biskupa Karla Otčenáška instalován zvon „*darovaný obyvateli Schönbrunn*“. Zatím poslední nedávno realizovaná finanční sbírka posloužila na pořízení ozdobné mříže. Motivaci objasňuje příjemce daru - římskokatolický farář Josef Matras: „*Oni když přijedou tak říkají: ‚V kostele jsme doma, tady jsme byli pokřtěný nebo jsme křtili naše děti. Chalupu už nemáme, ale v kostele se cítíme doma.*““⁶⁹²

V Pomezí byl zachráněn kostel sv. Jiří i díky sbírce bývalých obyvatel, kteří se účastnili společné mše v roce 2008. Jejich dar může být vnímán jako gesto smíření, které je pro křesťansky založené Čechy a Němce přirozenou součástí jejich duševního života. Měli bychom ho však chápat jako znamení od německých rodáků, kteří už za několik let nebudou moci sbírky realizovat: s naším vysídlením na Vás přešla zodpovědnost za kulturní dědictví, které byste měli uchovat a chránit pro budoucnost.⁶⁹³

S opravou kostela v Pomezí je však spojena pro vnějšího pozorovatele i poněkud trapná situace. Němečtí vysídlenci s pomocí českého překladatele nechali zhotovit pamětní desku, kterou umístili na zeď kostela. S obcí Pomezí však její text nekonzultovali. Formulace textu se některým obyvatelům zdála nepřesná a výsledkem stížností bylo usnesení obecních zastupitelů, že deska musí být z kostelní zdi sejmuta. Více než rok o tom německou stranu nikdo neinformoval. Situaci vyřešil kompromisně poličský děkan, který desku umístil do kaple v kostele.⁶⁹⁴ Vidíme, že vzájemné vztahy jsou sice navenek přátelské, avšak do jisté míry stále provázené jen formální komunikací.

Na prahu 21. století ubývá těch, kteří jsou schopní se na cestu do Čech vydat. Generacím dětí a vnoučat vysídlenců rodné vesnice jejich předků nic neříkají. „*Es ist kein Thema,*“ potvrzuje jejich nezájem až na čestné výjimky J. Neudert.⁶⁹⁵ V současné době se návštěvy omezují jen na několik jedinců s výhledem, že za několik let ustanou úplně.

⁶⁹² Josef Matras, Bystré, římskokatolický farář, rozhovor 11. 3. 2011.

⁶⁹³ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010.

⁶⁹⁴ A. J. Sedlák, Polička, děkan, e-mail z 21. 1. 2011. V. Chemišincová, Pomezí, starostka, e-mail z 11. 11. 2010,

⁶⁹⁵ Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, e-mail z 12. 3. 2010

7.3 Výhled do nového tisíciletí

Od roku 1992 se Češi a Němci z Hřebečska každoročně v září setkávají na Dnech česko-německé kultury v Moravské Třebové.⁶⁹⁶ Při vzpomínkovém aktu k 50letému výročí konce 2. světové války nabádal v Poličce Viktor Deutsch přítomné k smíření: „*Vzpomeňme dnes všech našich obětí. Vzpomeňme i nevinných obětí našich občanů v koncentračních táborech. Vzpomínejme, nezapomínejme, ale snažme se odpustit. Snažme se smířit s potomky našich bývalých nepřátel. My všichni jsme smrtelní, a tak doufejme, že našim dětem, naší příští generaci bude – s boží milostí – dovoleno žít ve věčném míru a přátelství mezi národy.*“⁶⁹⁷

O rok později se v Poličce účastnili Václav Havel a Roman Herzog 1. setkání česko-německé mládeže. Německý prezident vyzval českou a německou mládež, aby „*si vinou a utrpením vyhnanců nezatarasila cestu k lepší a lidské budoucnosti.*“⁶⁹⁸ Následující rok si německá a česká vláda v deklaraci vyjasnily, že minulost nebude zatěžovat vztahy do budoucna. Česká republika je od roku 2004 členem Evropské unie. I němečtí rodáci z Poličska shodně prohlašují: „*Druhá světová válka přinesla mnoho utrpení. Proto musíme být všichni vděční za to, že můžeme žít v míru a svobodě.*“⁶⁹⁹ Zdá se, jako by byla zátěž česko-německé minulosti překonána.

Jenže za minulostí nelze udělat černou čáru, jak by si to možná mnozí přáli. Diskuze o minulosti bude nadále probíhat, protože základní charakteristikou historie je její identitotvorná funkce. Těžištěm diskuze bude stejně jako dosud snaha obou stran stanovit, kdo nese jaký podíl zodpovědnosti za tragické události, ke kterým v letech 1938-1946 nejen na Poličsku došlo. Každá nová generace bude muset za tyto události převzít zodpovědnost a zvažovat, do jaké míry se kdo »provinil«. Nemyslím, že bude potřeba se neustále jeden druhému omlouvat za činy těch, s jejichž pachateli máme mnohdy společnou jen kategorii stejné národnosti. Cestu k vzájemnému pochopení nespátřuji v symbolických gestech smíření, ale v důsledném odstraňování nacionálních představ o společné minulosti a v kritické reflexi podílu své strany na utrpení, ke kterému došlo.

Pro Čechy to především znamená promýšlení skutečného charakteru třetí republiky a vůbec celého tzv. divokého odsunu. Neustále je přítomná potřeba poukazovat na vyvíňující okolnosti a zdůrazňovat, že nejdříve byl Mnichov, a pak terpve odsun. Jenže příčinu toho,

⁶⁹⁶ MÜLLER, G. Deutsch-Tschechische Kulturtag 2010 in Mährisch Trübau. *Schönhengster Heimat*. Listopad 2010, roč. 59, č. 706, s. 3.

⁶⁹⁷ Nesign. Oslavy osvobození. *Jitřenka*. Červenec-srpen 1995, roč. 69, č. 7-8, s. 78.

⁶⁹⁸ PRULL, H. – SCHÖNICH, R. Eine Betrachtung über eine königliche Burd und über eine königliche Stadt. *Schönhengster Jahrbuch*. 1997, roč. 43, s. 85.

⁶⁹⁹ Hans Prull (*1927), Laubendorf, e-mail z 12. 5. 2010.

že bylo 13. července z Poličska násilně vyhnáno více než 2 000 osob, nehledejme alibisticky v dobách okupace, ale hledejme ji v okolnostech poválečného období. Českoslovenští politikové, a to i ti, kteří se prohlašovali za demokraty, netlumili nacionální vášně, ale naopak se mnohdy k radikální rétorice připojovali. Všichni vojáci a místní ozbrojené stráže se dopustili nejen při divokém odsunu jednání, které bylo v rozporu s morálními hodnotami, ve kterých za první republiky vyrůstali. A už vůbec nelze jejich jednání obhajovat jako spravedlivou odplatu. Nemyslím si, že bychom měli dnes cítit nějakou vinu. Ale existuje cosi jako kolektivní zodpovědnost za to, že stát a lidé v něm, kteří jsou součástí naší historické identity, něco jako divoký odsun připustili a také na Poličsku i aktivně přispěli k jeho realizaci.

Většina těch, kteří nějakým způsobem minulost promýšlí, je stále přesvědčena o tom, že česko-německé soužití jinak než odsunem vyřešit nešlo.⁷⁰⁰ Fakt odsunu samozřejmě nemůžeme změnit, ale neměli bychom zůstat uvězněni v představě o nevyhnutelné kauzalitě dějin. Přemysl Pitter, Ivan Tigríd a všichni ti, kteří v letech 1945-1946 přistupovali k Němcům jako k lidským bytostem, jsou důkazem toho, že i v době všeobecného rozvolnění morálky bylo možné se chovat lidsky a aktivně prosazovat hodnoty, kterých si současní občané demokratické Evropy cení.

⁷⁰⁰ KRAFT, C. Vyhnání Němců v polské a československé/české historické paměti. In *Diktatura - válka – vyhnání: kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*, s. 314.

8. ZÁVĚR

Oblastí budoucího poličského okresu procházela od 13. století jazyková hranice. Svůj německý charakter si do počátku 20. století uchovalo deset vesnic. Ačkoliv v nich odjakživa žili Češi (smíšená manželství, pracovní síly v zemědělství), nikdy se tu nevytvořily trvalé menšiny, protože se příchozí Češi přirozeně asimilovali. Tato situace se začíná měnit od 80. let 19. století. Zvýšená hospodářsky motivovaná migrace českých pracovních sil (průmysl v Brněnci, hospodářské dvory) má za následek, že v některých obcích začínají Češi tvořit podle soukromých sčítání i pětinu obyvatel. V Brněnci dokonce tvoří 60 % obyvatel. Většina z nich je na Němcích bezprostředně existenčně závislá, a ačkoliv veřejně neprojevují svoje češství, vytváří se už na počátku 20. století v obcích konfliktní potenciál pro budoucnost, až budou chtít Češi dosáhnout rovnoprávnosti zejména v otázce školství.

Od 80. let proniká do venkovské oblasti Poličska nacionální agitace, nesená vlasteneckými učiteli a nacionálně orientovanými spolky. Vlastenecký étos má největší odezvu u maloměstského obyvatelstva okresního města, proto na konci 80. let vznikají v Poličce velice aktivní odbory Ústřední matice školské a Národní jednoty severočeské. Oblast však postrádá zdroje konfliktů, proto se tzv. národnostní boj omezuje v podstatě na dvě lokality, kde zatím není převaha jedné nebo druhé národnosti jednoznačná. Výsledkem soupeření je zápas o zřízení školy. Do roku 1918 sleduje česká menšinová politika zrovnoprávnění českých obyvatel v Brněnci (otevření školy 1910) a zajištění školy pro chudé obyvatele osady Hamry. Jelikož jsou zdejší obyvatelé národnostně vlažní, usiluje o stavbu školy i německý spolek Schulverein, který je díky lepšímu finančnímu zabezpečení úspěšnější. Čechům se školu nedaří postavit vinou odmítavého postoje německé obce Jedlová, která využívá všech zákonných prostředků i přímluv u politiků k tomu, aby stavbu budovy oddálila. Už v této době se v postojích politické obce objevují prvky nedemokratického myšlení. Jeho projevem je například i fakt, že obec zakázala na náhrobcích používat české nápisy, aby nerušily německý charakter Jedlové. Sporem o zřízení školy se musí zabývat dokonce nejvyšší správní instituce ve Vídni.

S první světovou válkou je spojen útlum menšinových aktivit a zesilování útlaku na veřejně projevované češství. Do podzimu 1918 vstupují obě národnosti s rozdílnými představami o poválečném uspořádání. Němci chtějí realizovat dlouho připravované oddělení tzv. uzavřených německých oblastí a politická reprezentace Hřebečska vyjádří svou vůli připojit se k provincii Sudetenland, která se jako součást republiky Deutsch Österreich měla spojit s Německem. Tento záměr byl vzhledem k výsledkům války a poloze hřebečského jazykového ostrova naprosto nereálný. Naproti tomu česká politická reprezentace vznesla

nárok na celistvost Českých zemí, a proto se i pohraniční území měla stát součástí Československé republiky. Mezinárodní situace umožnila československé vládě vyřešit snahy o odtržení vojenským obsazením pohraničí včetně Hřebečska v listopadu a prosinci 1918.

Zatímco pro svou národnostní skupinu němečtí politikové nadále požadovali právo na sebeurčení, ve venkovských obcích Poličska se situace poměrně rychle uklidnila a každodenní kontakty starousedlíků byly nadále v podstatě bezkonfliktní. Češi a Němci se nadále potkávali v rodině, ve školách, při práci a obchodování, během konání vojenské služby, při náboženských úkonech, spolkových slavnostech a na lidových zábavách. Změny spojené s vyhlášením republiky aktivizovaly české hraničáře, kteří začali usilovat o zřízení škol v těch německých obcích, kde k tomu byly na základě nového zákona č. 189/19 Sb. předpoklady. Současně byly zrušeny německé soukromé školy v obcích s výraznou převahou Čechů (Rohozná, Hamry). V Hamrech byla dokonce do budovy německé soukromé školy nastěhována škola česká, spor opět řešil Nejvyšší správní soud. Do roku 1921 jsou zřízeny tři nové školy (Banín, N. Bělá a Limberk).

Pro nadcházející léta 1. republiky se cílem hraničářů na Poličsku stává »odněmčeni« vesnic – tedy narušení jejich německého charakteru. Je to dlouhodobý záměr, který v oblasti hřebečského jazykového ostrova realizuje na české straně X. sbor Národní jednoty severočeské. Do roku 1937 jsou zřízeny menšinové školy ve čtyřech dalších vesnicích a to i v místech, kde počet Čechů dosahuje podle úředního sčítání jen několik desítek (Jedlová 63, Stašov 62, Č. Radiměř 17, Modřec 9). Některé školy se dařilo naplnit jen díky přidělování českých dětí do náhradní péče a díky dětem z nově příchozích českých rodin.

V roce 1927 je v Baníně postavena nová česká škola, v Německé Bělé o dva roky později otevřen Národní dům a usídlování nových českých rodin má za následek, že se obec stává největším »klínem«, který hraničáři zarazili do německého jazykové ostrova. Objekty, zakupované NJS pro posílení menšin, se většinou omezily na jednu budovu v každé obci. Soustavné ekonomické posilování menšin naráželo na limity hraničářské politiky, tedy zejména na nedostatek peněz a vládnou podporu většinového českého obyvatelstva. Jsem toho názoru, že nebýt několika aktivních činitelů z Poličky, nebyla by polovina menšinových škol vůbec založena. Jen nepatrný počet Čechů v německých obcích zastával pozici nacionální konfrontace. Stejně tak jen úzká skupina německých obyvatel proti českým menšinářům aktivně vystupovala. Zbylé obyvatelstvo s přítomností českých škol nesouhlasilo, nicméně bylo ve svém postoji pasivní.

Němci dávali symbolickým jednáním najevo, že se s novou republikou vnitřně neztotožňují. Ocitli se v defenzivě, protože české obranné jednoty cíleně narušovaly německý

charakter obcí a stěhovaly do nich nové české rodiny. Sociální status nových menšinářů byl však nadále velice nízký a proto se ve většině obcí nedařilo vybudovat hospodářsky nezávislé a silné menšiny.

Česká menšinová škola nemohla odnárodnit německé děti, byla pouze symbolickým narušením německého charakteru obcí. Tezi o cíleném národnostním útlaku Němců v regionu považují za neobhajitelnou, protože samotným zřizováním českých škol nebyla občanská práva a svobody naprosté většiny německých obyvatel omezována. Mezilidské každodenní vztahy mezi Němci a českými usedlíky z okolních vesnic byly i v polovině třicátých let bezkonfliktní a mnohdy přátelské. V německých obcích však hraničáři svou necitlivou politikou vytvářeli neustálé napětí, které přispělo k úspěchu Sudetoněmecké strany ve volbách v letech 1935 a 1938. Okolnosti voleb v Limberku z roku 1931 však naznačují, že se v politických postojích i aktivisticky laděných Němců už před založením Sudetoněmecké vlastenecké fronty projevovaly antidemokratické prvky, např. odmítání občanské rovnosti mezi německými sedláky a českými dělníky nebo nerespektování práva na volnost pohybu. To mě vede k názoru, že se většina příslušníků českých menšin nemohla stát rovnocenným partnerem usedlých Němců. Naskytá se proto otázka, zda menšinová politika v těch obcích, kde byl minimální počet Čechů, měla vůbec opodstatnění? Na jejich podporu byly vykládány nemalé finanční prostředky a výsledkem byla sice symbolická existence české školy, ale za cenu utvrzování německé menšiny v domnělé představě, že Československo není státem demokracie, ale nacionální konfrontace.

Naproti tomu v Brněnci, kde Češi měli stabilní většinu a rovnocenné sociální postavení s Němci, dokázali na úrovni zastupitelstva Češi a Němci účinně spolupracovat s cílem společného prospěchu obce.

K prosazování svých zájmů si hraničáři vytvořili síť kontaktů a klientelistických vztahů. Prostřednictvím intervencí u úředníků a náměstků na ministerstvech a u státních podniků sledovali posilování českých zaměstnanců v německých obcích nebo získání výhod v otázce menšinového školství. Typickým příkladem, kdy německá strana oprávněně protestovala proti nemožnosti hájit svoje zájmy, je průběh pozemkové reformy. Němečtí hospodáři měli zájem na parcelaci státního velkostatku v Bystrém, která by však připravila o práci české dělníky ve státních dvorech v Baníně, N. Bělé a Limberku. Na zákrok hraničářských organizací u přidělového komisariátu v Německém Brodě bylo od parcelace upuštěno.

V tomto konkrétním případě je oprávněné tvrdit, že Československo bylo sice formálně demokratickým státem postaveným na občanské rovnosti, ale v denní praxi byla

prostřednictvím vlivných osob zvýhodňována skupina obyvatel, která se hlásila k češství. Okolnosti zápasu o školu v Hamrech před rokem 1918 však naznačují, že klientelismus byl naprosto běžnou součástí strategie jednání českých i německých obranných jednot. Zatímco před rokem 1918 měli více kontaktů aktivisté německých spolků, po roce 1918 se situace obrátila.

Hospodářská krize zasáhla na sledovaném území rovnoměrně české i německé obyvatelstvo, její důsledky jsou patrné ještě v roce 1935. Hraničáři chtěli využít proseb sociálně slabých německých rodin a snažili se jim zajistit zaměstnání ve vojenské muniční továrně. Měli přislíbeno, že tyto rodiny budou svoje děti posílat do českých škol. Výsledky intervencí však byly minimální.

V roce 1935 se Henleinova sudetoněmecká strana stává druhou nejsilnější německou stranou na okrese. Přikláním se k názoru, že volební úspěch byl do jisté míry důsledkem toho, že argumenty o nerovnoprávné české národnostní politice se shodovaly s osobními zkušenostmi německých obyvatel. Hlavní důvod úspěchu SdP však vidím v přetrvávající nacionální orientaci německých obyvatel, kteří měli s programem SdP společné hodnotové orientace. Nejvíce hlasů dostala SdP v Jedlové, kde už před první světovou válkou vykazuje německá politická obec jasné prvky negativního nacionalismu. Nacházíme zde tedy zřejmou kontinuitu.

Mezi starousedlíky a jednotlivými vesnicemi docházelo ještě v druhé polovině 30. let ke korektním a namnoze přátelským vztahům (společná cvičení hasičských sborů, setkávání na zábavách, při zemědělských pracích). Politické události je začaly viditelně ovlivňovat až na přelomu let 1937/1938 s narůstajícím tlakem SdP a nacistického Německa na život v Československu.

V roce 1938 se projevilo zásadní nepochopení mezi Čechy a Němci. Zatímco česká strana vnímala konflikt s Německem z politické perspektivy jako souboj mezi demokracií a totalitou, naprostá většina sudetských Němců konflikt vnímala jako problém národnostního sebeurčení. Prožitek mnichovské krize výrazně zasáhl do vzájemných vztahů. Obsazení výlučně českých obcí včetně Poličky německým vojskem, německý diktát územních požadavků a chování německých obyvatel a strážních oddílů v průběhu krize měly za následek traumatizaci českého obyvatelstva a vzájemné odcizení. Sedmitýdenní vyjednávání o podobě hranic prožívala česká strana s výraznou nejistotou. Nová hranice trvale přerušila mezilidské a hospodářské kontakty, které obě národnosti udržovaly po staletí. Ačkoliv se mezi německým obyvatelstvem začala nedlouho po připojení k Říši projevovat nespokojenost s životní úrovní v novém státě a na některých místech docházelo k obnovování důvěry mezi

českými a německými starousedlíky, probíhalo v německých obcích současně budování organizační struktury nacistických organizací.

Válku prožívaly pochopitelně obě skupiny rozdílně. Nacistická germanizační a okupační politika aktualizovala představu o odvěkém zápase mezi Čechy a Germány. Většina Čechů zvolila strategii protektorát přežít, na venkově nacházíme stopy trvalého pasivního odporu. Nejaktivnějším odbojovým hnutím byly ilegální skupiny KSČ, ta nejpočetnější v Poličce byla zdecimována zatýkáním v roce 1942. Obyvatelstvo v západní části sledovaného území se hromadně zapojovalo do aktivity odbojové organizace Rady tří a od konce roku 1944 podporovalo partyzánské oddíly.

Naproti tomu německé obyvatelstvo aktivně podporovalo nacistický režim a válečné úsilí Německa, ať už z přesvědčení, setrvačnosti nebo z donucení. Kontakty s českými sousedy byly omezeny na minimum, s přibližující se frontou a zejména po příchodu tzv. národních hostů nacházíme zmínky o neúspěšné snaze německého obyvatelstva obnovit důvěru svých českých známých.

Květnové dny roku 1945 byly velice chaotické, protože německá armáda ve snaze probít se do amerického zajetí nebrala ohledy na české civilní obyvatelstvo. Velkou nejistotu vyvolávaly fámy pramenící z negativního obrazu německé branné moci. Rudá armáda byla v českých obcích nadšeně vítána jako osvoboditelka. Ponižující až násilné zacházení s kolaboranty a německými zajatci pomáhalo překonat frustraci z šestileté okupace. Díky zkušeným úředníkům a energickým osobám v čele byl okresní národní výbor schopný poměrně rychle zabezpečit konsolidaci poměrů. V českých obcích byly jmenovány místní národní výbory, v obcích s převahou německého obyvatelstva vykonávali správu komisaři a postupně vznikající místní správní komise.

V německých obcích způsobili v prvních dnech osvobození značné škody ruští vojáci. Dramatické okolnosti obsazení obcí Rudou armádou měly za následek sebevraždy nebo úmrtí německých obyvatel. Docházelo k násilnostem na ženách, krádežím a rekvírování dobytka, němečtí muži byli odvléčeni k pracovnímu nasazení do ruského zajetí. Nedochovalo však k hromadným násilným excesům. Záhy byla českými správními orgány zaváděna protiněmecká opatření zahrnující majetková a sociální omezení. V řadě případů české orgány překračovaly své pravomoci, na některých místech docházelo k násilnostem a krádežím národního majetku.

V pátek 13. července bylo z území okresu vyhnáno podle úředních záznamů 2 118 německých obyvatel, tedy přibližně čtvrtina. Průběh tohoto tzv. divokého odsunu dokládá, že pachatelé násilností na německém civilním obyvatelstvu nebyly revoluční bezpečnostní

oddíly, ale regulární československá armáda, která za koordinace armádního velitelství a ministerstva obrany přistoupila k rozsáhlým evakuačním akcím z území republiky. A to mnohem dříve, než byl transfer německé menšiny mezinárodně zajištěn usnesením konference v Postupimi. Při násilné realizaci divokého odsunu pomáhaly místní správní úřady, bezpečnostní složky i čeští civilisté. I když nemůžeme s šedesátiletým odstupem posoudit motivace jednání konkrétních jedinců, prožitkem Mnichova a nacistické okupace rozhodně nemůžeme ospravedlnit rozsáhlé násilí páchané na Němcích i několik měsíců po válce.

Výběr osob do transportu byl motivován snahou o vystěhování osob bez pracovního využití a o co největší zisk z hospodářských usedlostí. Otřesným způsobem probíhaly přípravy v České Radiměři, kde byli zadrženi muži celou noc sadisticky týráni českými strážemi. Dva muži na následky zranění zemřeli při transportu.

Němci byli pod dohledem hnáni pěšky do Svitav, odkud následujícího dne odcestovali v otevřených nákladních vagoncích do sovětské okupační zóny. Hygienické podmínky byly katastrofální. Ve válkou rozvráceném Německu pak vyhnaní strádali bez materiálního zajištění. Divoký odsun byl velkou tragédií. Psychická situace krajně vyčerpaných vyháněných byla maximálně traumatická, zejména pro matky s malými dětmi a staré lidi. Divoký odsun přinesl i ztráty na majetku, protože v obcích docházelo k rozkrádání nezajištěných usedlostí.

Organizovaný transfer připravovala od října 1945 ve spolupráci s dalšími úřady a institucemi pardubická oblastní úřadovna Osídlovacího úřadu v Praze. Transporty z poličského okresu směřovaly do sběrných táborů v okolí dnešního Havlíčkova Brodu a v Lanškrouně. V průběhu března až října 1946 došlo k vystěhování prakticky všech německých obyvatel, v listopadu na sledovaném území podléhalo odsunu pouze 73 Němců. Počet specialistů byl minimální, většina antifašistů se dobrovolně odstěhovala do Německa. Největší zanechanou kategorií tak byli členové smíšených manželství.

Počet obyvatel v pohraničních obcích klesl podle údajů z roku 1947 vzhledem ke stavu v roce 1930 o 40 %. Většina osídlenců přicházela z nejbližších českých sídelních oblastí. Minimální rozdílnost prostředí přispěla k relativně bezproblémovému vytváření nových vesnických společenství. Poličsko nezasáhl fenomén vylidněného pohraničí, uchovala se i místní jména v krajině. Členové smíšených manželství - největší skupina původních obyvatel - se museli vyrovnávat se ztrátou sociálních vazeb. Někteří byli vystaveni antiněmeckým postojům svého okolí, které vykazovaly značnou setrvačnost.

Rozdílné prožívání společné minulosti bylo předpokladem k odlišné interpretaci historických událostí. Veřejné vzpomínání bylo na obou stranách manipulováno pro politické účely. Kolektivní paměť sudetských Němců byla spoluvytvářena Sudetoněmeckým landsmanšaftem, který v mnohém navázal na předválečné sudetoněmecké hnutí. Ústředním bodem historické identity se stal prožitek vyhnání a hlavním cílem do budoucna revize poválečných změn v Československu. Ze vzpomínání byla vytěsněna kritická reflexe období let 1938-1945 a hlavní vina na tragických událostech byla přikládána české nacionalistické politice a nerespektování sudetoněmeckého práva na národnostní sebeurčení.

Na české straně bylo veřejné vzpomínání podřízené ideologii komunistického režimu, pro který byla ochrana obyvatel před Německem a revanší jedním z hlavních zdrojů legitimacy vlády. Poválečné změny v Československu byly interpretovány jako pilíře budování socialismu, téma odsunu bylo silně tabuizováno a s výjimkou úzké skupiny intelektuálů necítila společnost potřebu kritické reflexe.

Jádrem diskuze, která od roku 1989 s větší nebo menší intenzitou vyplňuje veřejný prostor, je snaha stanovit, do jaké míry jsou obě strany zodpovědné za tragické události společných dějin. Diskuzi negativním způsobem ovlivňuje neustálá politická aktualizace minulosti, mediální zkratkovitost a převažující názorová povrchnost. Na obou stranách byla patrná dlouhodobá snaha o vyřešení zátěže minulosti, která vyústila v podepsání deklarace mezi Německem a Českou republikou v roce 1997. Určitá skupina sudetských Němců v čele se Sudetoněmeckým landsmanšaftem však nadále požaduje hlubší reflexi české strany, přičemž se diskuze více méně zúžila na zápas o zrušení či zachování tzv. Benešových dekretů.

Rozdílné hodnocení minulosti nebránilo k obnovování osobních kontaktů mezi vysídlení a současnými obyvateli dřívějších německých obcí. První vysídlení individuálně navštěvovali svou původní vlast od začátku 60. let. Konfrontace idealizovaného obrazu domova s realitou v nich zanechala silné dojmy. Mnozí nenašli své domy, jejich pole obhospodařovala jednotná zemědělská družstva, církevní život byl značně omezen. Politické změny roku 1989 umožnily opakované hromadné návštěvy, které měly vesměs přátelský průběh, podílela se na nich však jen část českého a německého obyvatelstva. Nejsnazší bylo navazování kontaktů v rámci církevního společenství, vysídlení ve dvou případech přispěli výraznými finančními dary na opravu nebo vybavení kostelů ve svých rodných obcích.

Vzájemný vztah mezi Čechy a Němci se bude stále více přesouvat do sféry vzpomínkové kultury generací, které mají minimální osobní zkušenost vzájemné mezilidské interakce. Dokud bude historie plnit svou identitotvornou funkci, budou nadále probíhat diskuze o podílu viny na tragickém vyústění česko-sudetoněmeckých dějin. Cesta ke

vzájemnému pochopení nespočívá podle mého názoru primárně v symbolických gestech smíření, ale v důsledné kultivaci historického vědomí, spočívající v zohledňování perspektivy druhé strany a v důsledné kritické reflexi postojů a jednání, které obhajujeme nebo zastáváme.

9. POUŽITÉ ZDROJE

Prameny

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli

fond Okresní národní výbor Polička

fond Okresní úřad Polička

fond Městský národní výbor Banín

fond Městský národní výbor Bělá nad Svitavou

fond Městský národní výbor Brněnec

fond Městský národní výbor Modřec

fond Městský národní výbor Polička

fond Městský národní výbor Stašov

Mezifondový soubor kronik – KR 45, 57, 58, 83, 94, 113, 155, 160, 103, 182

Sbírka vědeckých a literárních rukopisů – RK 18, 252, 288, 420, 536, 655

Národní archiv ČR v Praze

fond Ministerstvo vnitra II-Nová registratura

fond Národní jednota severočeská

fond Ústřední matice školská

fond Zemská školní rada

Archiv bezpečnostních složek ČR Kanice u Brna

fond 305 - Ústředna StB po roce 1945

fond M 10 - Krajská správa SNB Hradec Králové

Městské muzeum a galerie Polička

Sbírka materiálů k letům 1938-1945

Kroniky a rukopisy uložené mimo archivy

DOLESCHAL, Josef. *Bohnau. 1952* (Obecní úřad Radiměř)

FEDERSEL, Hans. *Schönbrunn in Schönhengstgau*. Schwarzenbruck 1976 (Marie Pucharová, Jedlová)

Gemeindegedenkuch der Gemeinde Schönbrunn (Obecní úřad Jedlová)

HEINRICH, Petter. *Erinnerungen eines Unbekannten* (AA)

Chronik bei der Volksschule in Deutschbielau (Obecní úřad Bělá n. Svitavou)

JANDL, Hans. *Rothmül und seine Bewohner: Versuch einer Dokumentation*. 1970. Týž. *Radiměř a její občané: pokud o dokumentaci*. Český překlad Markéta Fišerová. Radiměř 2006 (Obecní úřad Radiměř)

KLIMPERLE, Franz Josef. *700 Jahre Dittersbach Chronik*. 1992 (Anděla Němcová, Stašov)

KOBLISCHKE, Wenzel. *Laubendorf, Geschichte und Chronik: Schicksal einer sudetendeutschen Bauerngemeinde*. 1972 (Obecní úřad Pomezí)

KRÁL, Josef. *V područí hákového kříže: Bystré za okupace*. Bystré 1962 (Římskokatolická fara Bystré)

KREITSCHI, Francizska. *Vertreibungsbericht*. Wanfried/Werra 1979 (AA)

Kronika České a Moravské Radiměře. Z německých materiálů přeložil a k vydání připravil Karel Mauer. Radiměř 2008

Kronika obce Vítějevsí 1924-1979 (Obecní úřad Vítějeves)

KUKLA, Ewald. *Aufzeichnungen*. Aalen 1999 (AA)

SELINKA, Anton. *Chronik des Ortes Deutsch-Bielau Schonhengstgau*. 1969 (Anna Korbářová, Bělá nad Svitavou)

STRIK, Werner. *Vzpomínky na můj hřebečský domov*. (AA)

Svojanovské letopisy. K vydání připravili Ivan Matějka a Václav Petříček. 1. vyd. Praha: Corona Communications, 2007. ISBN 978-80-903954-4-2

WALLA, Leopold. *Blumenau*. [online]. [cit. 12. 12. 2008]. Český překlad dostupný z WWW: <<http://www.kvetna.cz/historie>>

Periodika a sborníky

Budujeme novou vesnici

Jitřenka

Náš zpravodaj

Nové Svitavsko

Poličský zpravodaj

Schönhengster Heimat

Schönhengster Jahrbuch

Zwittauer Nachrichten

Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1982-1986

Monografie, sborníky, edice a závěrečné práce

BENEŠ, Edvard. *Odsun Němců z Československa: výbor z pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947*. K vydání připravil Karel Novotný. 2. vyd. Praha: Dita, 2002. ISBN 80-85926-34-2

BENEŠ, Zdeněk a kol. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. 1. vyd. Praha: Pro Ministerstvo kultury České republiky vydala Gallery, 2002. ISBN 80-86010-55-4

Benešovy dekrety: budoucnost Evropy a vyrovnávání se s minulostí. Editoři Muriel Blaive a Georges Mink. Praha: CEFRES, 2003. ISBN 80-86569-65-9

BROKLOVÁ, Eva. *Československá demokracie: politický systém ČSR 1918-1938*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1992. ISBN 80-901059-6-3

Cesta do katastrofy: Československo-německé vztahy 1938-1947: referáty z třetí konference česko-německé historické komise konané ve dnech 7.-9. října 1992 ve Štíříně u Prahy. Editoři Ivona Řezanková a Václav Kural; překlad německých textů Ivona Řezanková. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1993. ISBN 80-901301-7-8

ČAPEK, Karel. *Tichý hlas: známé i neznámé texty z roku 1938*. Praha: ARSCI, 2005. ISBN 80-86078-43-4

České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky. Editor Olga Šrajeroová. 1. vyd. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého; Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea; Šenov u Ostravy: Tilia, 2003. ISBN 80-86101-70-3

Češi, Němci, odsun: diskuse nezávislých historiků. K vydání připravil Bohumil Černý; úvod Milan Otáhal; doslov Jan Kře 978-80-257-0228-4. 1. vyd. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0276-6

Čítanka odsunutých dějin. Uspořádali Petr Píthart a Petr Příhoda. 1. vyd. Praha: Prago Media News, 1998. ISBN 80-902240-5-9

- Diktatura - válka - vyhnání: kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945.* Editoři Christoph Cornelißen, Roman Holec a Jiří Pešek. Ústí nad Labem: Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakl. Albis international, 2007. ISBN 978-80-86971-33-9
- FERGUSON, Niall. *Virtuální dějiny: historické alternativy.* Praha: Dokořán, 2001. ISBN 80-86569-02-0
- FIKEJZ, Radoslav – VELEŠÍK, Vladimír. *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku.* 1. vyd. Žehušice: Městské knihy, 2003. ISBN 80-86699-145
- GLOSER, Jaroslav. *Jedlová a lázně Balda.* Svitavy: Obecní úřad Jedlová, 1995.
- GRULICH, Rudolf. *Zeitzeugen der Ethnischen Säuberung 1945/46: Katolische Priester berichten aus dem Schönhengstgau.* 1. Aufgabe. Göppingen: Schönhengster Heimatbund, 2003
- GRUNTOVÁ, J. - VAŠEK, F. *Boj o hranici: Moravská Chrastová 1938.* 1. vyd. Litomyšl: Augusta, 1998. ISBN 80-86048-09-8
- GRUNTOVÁ, Jitka. *Legandy a fakta o Oskaru Schindlerovi.* 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 2002. ISBN 80-206-0607-6
- HAHNOVÁ, Eva. - HAHN, Hans. Hennig. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání.* 1. vyd. Praha: Votobia, 2002. ISBN 80-7220-117-4
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť.* Praha : Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.
- Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století.* Editoři Zdeněk Beneš, Dušan Kováč a Hans Lemberg. Ústí nad Labem: Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakl. Albis international, 2006. ISBN 80-86971-05-8
- HOŘEJŠ, Miloš. *Národní jednotu severočeská: organizace, vývoj a činnost v letech 1885-1939.* Praha, 2004. Disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Vedoucí disertační práce Eduard Kubů.
- CHURANĚ, Milan. *Postupim a Československo: mýtus a skutečnost.* 1. vyd. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-062-4
- JÍLKOVÁ, Hana. *Odsun Němců z Limberka (Pomezí).* Gymnázium Polička, 2007. Seminární práce.
- KAPLAN, Karel. *Pravda o Československu 1945-1948.* 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-193-0
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první: vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929).* 2. vyd. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-195-7
- Týž. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl druhý: Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935).* 1. vyd. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-030-6
- Týž. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl třetí: o přežití a o život (1936-1938).* Praha: Libri 2003. ISBN 80-7277-119-1
- KONEČNÝ, Stanislav. *Jazykové bouře v Poličce v roce 1899.* 1. vyd. Polička: Kulturní služby města Poličky, 1999. ISBN 80-238-5571-9
- Týž. *Polička za mnichovské krize: okupace města německou armádou ve dnech 10. října - 24. listopadu 1938.* 1. vyd. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy, 2003. ISBN 80-239-4854-7
- KONEČNÝ, Stanislav - RŮŽIČKA, Jindřich. *Polička: věnné město českých královen.* 1. vyd. Praha: město Polička v nakladatelství Argo, 2001. ISBN 80-7203-397-2
- KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918.* 1. vyd. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0337-1
- KUČERA, Jaroslav. *Odsun nebo vyhnání?: sudetští Němci v Československu v letech 1945-1947.* 1. vyd. Jinočany: H&H, 1992. ISBN 80-85467-32-1
- KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v Československém státě (1918-1938).* 1. vyd. Praha: Nakladatelství R, 1993. ISBN 80-901431-3- X

- KURAL, Václav. *Místo společenství – konflikt!: Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938-1945)*. 1. vyd. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994. ISBN 80-85864-04-5
- KURAL, Václav. – RADVANOVSKEJ, Zdeněk a kol. „Sudety“ pod hákovým křížem. 1. vyd. Ústí nad Labem: Albis international, 2002. ISBN 80-86067-66-1
- KRÁLÍČKOVÁ, Simona. *Obecní samospráva a občanské elity v Poličce v letech 1850 – 1914*. Brno, 2010. Diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Vedoucí diplomové práce Lukáš Fasora.
- LEMBERG, Eugen. *Nationalismus II: Soziologie und politische Pädagogik*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1964
- Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě: sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5. a 6. 10. 1999 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě*. Editoři Jana Machačová a Jiří Matějček. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 1999. ISBN 80-86224-10-4
- Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky: studie a dokumenty 1940-1945*. Uspořádal Karel Jech; autoři studií Jan Kuklík jr. a Vladimír Mikule; přeložili Jan Hon a Wilfrid Antusch, studii Jana Kuklíka Eva Hošková. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno: Doplněk, 2003. ISBN 80-7285-017-2; ISBN. 80-7239-132-1 (Doplněk)
- NEPRAŠ, Jaromír. - PETR, Jaroslav. *Protinacistický odboj na Poličsku*. Svitavy: Český svaz bojovníků za svobodu, Okresní organizace Svitavy, 2002. ISBN 80-238-9311-4
- PEROUTKOVÁ, M. *Vyhnání: jeho odraz v české a německé literatuře a vzpomínkách*. 1. vyd. Praha: Libri, 2008. ISBN 978-80-7277-345-9
- PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. 1. vyd. Praha: Carolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1639-1
- Redrawing nations: ethnic cleansing in East-Central Europe 1944-1948*. Edited by Philipp Ther and Ana Siljak. Lanham: Rowman and Littlefield, 2001. ISBN 0-7425-1094-8
- SCHWANNOVÁ, Gesinne. *Zamlčovaná vina: ničivá moc dvojí morálky*. 1. vyd. Praha: Prostor, 2004. ISBN 80-7260-113-X
- SCHITTNER, Rudolf. *Jsem zkrátka Sudeťák: dvanáct dopisů Jendovi*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 2006. ISBN 80-7319-045-1
- ŠKRÁBEK, Josef. *Včerejší strach: jaké to bylo mezi Čechy a Němci?: a jaké to bude?* Praha: Vyšehrad, 2006. ISBN 80-7021-838-X
- SKŘIVÁNEK, Milan. *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947* [redakčně připravil Vladimír Wolf]. 1. vyd. Hradec Králové: Historický klub, pobočka Hradec Králové, 1995. ISBN 80-901027-3-5
- SPURNÝ, Matěj. *V zájmu národa a jeho dětí. Vztah české společnosti k otázce národa a nacionalismu na příkladu ideologie a praxe Ústřední matice školské (1918-1938)*. Praha, 2004. Diplomová práce na filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Vedoucí diplomové práce Jana Čechurová
- STANĚK, Tomáš. *Německá menšina v českých zemích 1948-1989*. 1. vyd. Praha: ISE, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. ISBN 80-85241-29-3
- Týž. *Odsun Němců z Československa*. 1. vyd. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0328-2
- Týž. *Perzekuce 1945: perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu-srpnu 1945*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996. ISBN 80-85241-99-4
- Týž. *Poválečné »excesy« v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. ISBN 80-7285-062-8
- Týž. *Tábory v českých zemích 1945-1948*. 1. vyd. Senoř u Ostravy: Tilia, 1996. ISBN 80-902075-3-7

ŠUBRT, J. *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách: s dodatkem roztroušené německé menšiny*. V Praze: Vydáním a nákladem Národní Jednoty Severočeské, 1910

VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie: metodické a „technické“ postupy*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. ISBN 80-244-0718-3

Dějiny českého státu v dokumentech. Uspořádal Zdeněk Veselý. 2. vyd. Praha: Epoque, 2003. ISBN 80-86328-26-0

WELZER, Harald. - MOLLEROVÁ, Sabine. - TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline. *Můj děda nebyl nácek: nacismus a holocaust v rodinné paměti*. 1. vyd. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0228-4

ZAHRA, Tara. *Kidnapped souls: national indifference and the battle for children in the Bohemian Lands 1900-1948*. 1. publ. Ithaca: Cornell University Press, 2008. ISBN 978-0-8014-4628-3

ZIMMERMANN, V. *Sudetští Němci v nacistickém státě: politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945)*. 1. vyd. Praha: Argo, 2001. ISBN 80-7203-390-5

Studie a odborné články

BROKLOVÁ, Eva. Názory německých aktivistických stran v meziválečném Československu. In *Sborník kritických textů I*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 1999. s. 51-69.

BROKLOVÁ, Eva. Osud českého národa v německých záměrech (od roku 1848 do druhé světové války). In *Sborník kritických textů IV*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2003. s. 137-147

BARTOŠ, Josef. - SCHULZ, Jindřich. - TRAPL, Miloš. Regionální dějiny: stav, problémy a výhledy. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica, sv. 29*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. s. 21-38

GRUNTOVÁ, Jitka. - VAŠEK, František. Období let 1918–1945. In *Moravskotřebovsko, Svitavsko*. 1. vyd. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně; Moravská Třebová: Město Moravská Třebová; Svitavy: Město Svitavy, 2002. s. 185–255

GRUNTOVÁ, Jitka - PAKOSTA, Oldřich. Osvobození území svitavského okresu v květnu 1945. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1985*. Okresní muzeum dělnického hnutí ve Svitavách a Okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 1985. s. 6-21

Hlavačka, Milan. Užívání jazyka v byrokratické komunikaci. In *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Editoři: Z. Hojda, R. Pahl. 1. vyd. Praha: KLP, 2002. s. 92-101.

KUČERA, Ondřej. *Sudetoněmecký landsmansaft – historie, struktura, cíle* [online]. Glosy. info, 2. srpen 2004. [cit. 23. 4. 2011]. Dostupné na WWW: <http://glosy.info/texty/sudetonemecky-landsmansaft-historie-struktura-cile/>

KUČERA, Josef. K vývoji německé iredenty v jihozápadní části tzv. Hřebečska v předmnichovské ČSR. In *Sborník prací východočeských archivů, sv. 7*. Zámorsk: Státní oblastní archiv Zámorsk, 1990. s. 111-146

KŘEN, Jan. Česká a německá historická paměť: včerejšek a dnešek. *Český Časopis Historický*. 1999, roč. 97, č. 2. s. 321-331.

RŮŽIČKA, Jindřich. - ŠINDLAR, Miloslav. Hospodářské a společenské poměry na Poličsku v druhé polovině minulého století ve světle písemností okresního soudu. In *Sborník prací východočeských archivů, roč 2*. Státní oblastní archiv Zámorsk, 1972. s. 105-126

SEVERIN, Karel. Kolonizace Hřebečska. In *Archeologia Historica*, roč. 28. Archeologický ústav AV ČR v Brně, 2003. s. 175-210

SKŘIVÁNEK, Milan. K hodnotovým postojům na stránkách poličského časopisu Jitřenka za 1. republiky. In *Studie k sociálním dějinám, sv. 9*. Praha: Ústav hospodářských a sociálních dějin Univerzity Karlovy, 2002. s. 229-249

SKŘIVÁNEK, Milan. K průběhu vyhlášení ČSR v roce 1918 na území dnešního okresu Svitavy a jeho odrazu v kronikách. In *Vlastivědný sborník okresu Svitavy 1982-1983*. Svitavy: Okresní muzeum dělnického hnutí ve Svitavách a Okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 1983. s. 55-66

STANĚK, Tomáš. - ARBURG, Adrian, von. Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945). Část 1. In *Soudobé dějiny*, roč. 12, 2005, čís. 3-4, s. 465-533. Část 2. In *Soudobé dějiny*, roč. 13, 2006, č. 1-2, s. 13-49. Část 3. In *Soudobé dějiny*, roč. 13, 2006, č. 3-4, s. 321-376.

VELEŠÍK, Vladimír. Osídlování Svitavska v letech 1945-1947. In *Pomezí Čech a Moravy 5*. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 2002. s. 199-268

ZIMMERMANN, Volker. Sudetští Němci a nacionální socialismu: otevřené otázky v sudetoněmeckém historickém pohledu. In KURAL, Václav a kol. *Studie o sudetoněmecké otázce*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. s. 54-92.

Internetové stránky

www.gruntova.cz

www.neudert-johann.de

www.prull-laubendorf.de

www.psp.cz

Pamětníci

Otto Faimann (*1920), Deutsch Bielau, dnes žije v Německu

Jaroslav Flodr (*1927), Stašov, zaměstnanec JZD

Josef Gregor ml., Neu Bielau, dnes žije v Německu

Vlasta Jančová (*1931), Polička, dcera gymnaziálního profesora

Edita Kleinbauerová (*1934), Schönbrunn, dělnice (anonymizované jméno)

Anna Korbářová (*1948), Bělá nad Svitavou, kronikářka

Marie Kořístková, Banín, dcera hostinského

Angela Kubíková (*1917), Dittersbach

Otakar Antonín Kukla (1931-2008), Polička, historik umění

Johann Neudert (*1939), Laubendorf, syn sedláka, dnes žije v Německu

Anděla Němcová (*1950), Stašov, úřednice

Marie Páralová, (*1940), Dittersbach

Marie Pucharová (*1934), Jedlová, dělnice

Hans Prull (*1927), Laubendorf, syn sedláka, dnes žije v Německu

Václav Rippl (*1925), Polička, syn knihkupce

Zdeněk Svoboda (*1930), Radiměř

Zbyněk Unčovský (*1930), Bystré